

т а р а с п р о х а с ь к о

«Ліля-НВ», 2010
Івано-Франківськ

БОТАКЄ
ТАРАС ПРОХАСЬКО

ББК 84(4УКР)6
П 84

*У Вас десь має бути та вага,
що важить, крім всього, коштовну прозу.
Ось і важки! Гадаєте, вони Вам пригодяться?*

Ярослав Довган

«Лілея-НВ», 2010
Івано-Франківськ

© Тарас Прохасько, 2010
ISBN 978-966-668-251-5

У ботаніці мене завжди приваблювала
передовсім флористика.
Флористика займається описом того, які
рослини живуть у певному місці. Описує
таким чином різноманітність форм життя
у різноманітності місцевостей.
Вона не цікавиться ні внутрішньою
будовою організму, ні тонкими хімічними
процесами. Вона навіть не надто
дошукується причин різноманітності. Ботакє
– кажуть у наших горах. Бо так є.
Тексти, зібрані в цій книжці, дещо
нагадують принципи флористики. В них
важко знайти якихось концепцій, висновків
чи пояснень. Вони просто намагаються бути
нагадуванням про нескінченну
різноманітність життя,
життів, днів, годин.
Якщо під час читання цієї книжки таке
відчуття з'явиться, то я буду вдячний від
імені цих текстів. Як вдячний усім, хто вірить
у безпричинну потребу різноманітності,
книжок, читання...
Бо так є.

*Зі щирою повагою та любов'ю
і до нових зустрічей –
Тарас Прохасько*

FM «Галичина»

«Щоденник» Тараса Прохаська – вдумливі й по-дослідницьки скрупульозні рефлексії з приводу найнепомітніших, прихованих для непосвяченого погляду проявів буття.

Юрій Іздрик

...І найголовніше. Ця книжка не є літературою. Навіть більше – вона є НЕЛІТЕРАТУРОЮ. Адже логіка літератури передбачає самодостатність літери. У цьому ж випадку літери не було. Були голос, інтонація, тембр, вимова, артикуляція. Не буква, а звук. Не око, а вухо. Тож навіть ноти можна вважати краснішим письменством, ніж ця книжка. В ідеалі автор мав би сам розказувати все це кожному «читачеві».

Врешті спочатку так і було. Півосені, зиму і піввесни – тобто цілу зиму – на Івано-Франківському радіо «Вежа» існувала програма «Щоденник». Щоденником її можна було назвати лише тому, що програма виходила кожного дня, крім суботи і неділі. І придумувати трихвилинну оповідь доводилося щодня.

Найважче було відкидати – зупинитися на чомусь одному, про що думав того дня. Але штука, видається, власне і є вибиранням окремих фрагментів з безконечності світу.

Коли укладалася книжка, я мав можливість цілковито переінакшити її, дописавши щось таке, про що не говорив, але хотів би сказати. Про те, як...

Але про це буде вже інша книжка. Ця залишиться відкритою – випадковою, недовершеною, готовою прийняти щось інше. Бо зроблена вона лиш для того, щоб на кожну прочитану історію кожному хотілось би відповісти якоюсь своєю, нічим не гіршою...

Автор

18.11 За визначенням справжньому традиційному європейському містові необхідні два елементи, які власне роблять його містом. У місті може не бути навіть каналізації, і воно буде містом. Але не обійтися без муру і башти – двох протилежних речей, таємний поєдинок яких є ознакою існування міста. Мур потрібний для того, щоб вирізнитися на тлі полів, щоб відділити себе від решти території, ставши у такий спосіб конкретною і відповідальною точкою на мапі. А башта призначена для того, щоб заперечити вимушену замкненість міста. З башти треба хоч іноді дивитися понад мури і бачити околиці і далекі краєвиди, і ще дальший обрій. Адже необхідно знати, звідки з'являється сонце і де воно зникає, а не бути переконаним, що воно в певний час просто засвічується і згасає над головою.

Сонце ж має здатність сходити і заходити в якихось гарних і важливих місцях – над морем, лісом, горами і ріками. Дивлячись на ці місця з башти, містяни теж розуміють, що вони можуть опинитися там, що за мури вони зайшли добровільно і хоч іноді можуть виходити за їх межі.

В Івано-Франківську є мури. А башти нема. Тому кожен з нас має знайти свою вежу, з якої бачив би гори. Бо ми не просто яма між двома ріками, а місце, трохи нижче від гір, які поруч. Лише навчившись мислити близькістю гір, іванофранківці отримують свою башту, а це значить, що Франківськ стане містом за визначенням.

Гори можуть стати вулицями, подвір'ями, скверами нашого міського світосприйняття. Ми горам не потрібні. Вони самовартісні і досконалі. Вони страшенно потрібні нам. Хоча б як візія і орієнтир. Адже для нас Карпати – на південь, до тепла і переповнення життям. Карпати для нас – це щось таке, що відібрати неможливо. Це знання про надійний сховок, про найпростіше полегшення, про найдовершенішу можливість втечі у разі необхідності. Гори – наш власний занедбаний сад за оселею. Сад, який ми не доглядаємо до певного часу. Але всі дерева в такому саду здорові й плідні. Його існування пом'якшує всі удари. Ти знаєш, що він у разі чого чекає і прийме...

19.11 Хто побачив зиму, весну, літо й осінь, той не побачить вже нічого радикально нового.

Пори року існують для того, щоб ніколи не набриднути, тому їх так скоро забуваємо. Вже через певний час стираються риси попереднього сезону, й осінь наступного року буде такою ж вражаючою, як і минулого.

Але сезони вимагають уваги. Не можна перетворювати найтонші зміни пори року на мінливість погоди – стало зимно, стало мокро чи ще якимось неприємно.

Ми ж поводимося легковажно. Навіть наша мова виявляє цю байдужість. Араби мають кілька десятків слів, які означають відтінки кольору піску. Тільки піску. А ескімоси знають сотню слів, що описують найрізноманітніші стани снігу – кольори, твердість, податливість. У них узагалі відсутнє слово «сніг». Їхня мова має відповідники з одного слова, скажімо, «ранковому блискучому снігові, по якому важко йти, бо зверху твердо, а під тим глибоко» – це все лише одне слово. І це – увага до власного середовища. А ми, вважаючи, що говоримо поетично, кажемо – листя пожовтіло, жовте листя. Та хіба воно таке однакове? Хіба воно просто жовте? І хіба так само жовте на дереві, під час падіння і на землі? А на землі воно що – не міняє кольору залежно від того, чи лежить поодиноким, чи зібране в купу, чи полежало кілька хвилин, чи пару днів і ночей. А якщо ще був мороз або дощ?

Та осінь визначається не самим лише відтінком листя. Таких характеристик у неї безліч. Те, що вони забуваються, зовсім не виправдовує того, щоб їх не бачити і не намагатися запам'ятати. Немає вірнішої методики організації щоденного життя, ніж мудрого підпорядкування фенології – плинові змін у порах року. Якщо застосувати цю методику, то можете бути спокійними за власну голову – ніяких непорозумінь у ній не станеться. А до всього, що робиш, додасться особливий колорит неповторності сенсу. Їжа буде ліпшою, сон цікавішим, вино цілющим. Треба лиш відчути, як через тебе проходять зима, весна, літо й осінь.

22.11 Ми чомусь не вважаємо свою місцевість землею плодів.

Якщо плоди – то Закарпаття, Молдова, може, ще Косівщина. А в нас – хіба картопля, квасоля, якісь кабачки і цибуля. Натомість передкарпаття, передгір'я – це яблуневий рай. Ніде нема таких зимових яблук, хіба що десь на півночі Франції, але їх там усе одно взимку важко знайти, бо весь урожай іде на кальвадос. А в нас найцінніші ренети і йони можуть долежати – якщо з ними любовно обійтися – аж до літа, не втрачаючи смаку й запаху, хоч і постійно віддають свої пахощі приміщенням, у яких переховуються.

Взимку сніговими завалами мешканці гірських садів пробираються до станцій, щоб поїздом привезти до Франківського базару трохи яблук. Якби якийсь такий мішок урвався на дорозі, то червоно-жовтий яблучний більярд зігрів би набраним у себе сонцем цілий похмурий вагон «Червоної руті» або обпік би захололими боками безнадійну студінь снігів.

Часом так і стається. Тоді яблука треба визбирати. Але одного разу було так, що ніхто навіть не торкнувся жодної йони, що були розсипані вздовж колії. Вони так і лежали, потім пропекли всю товщу снігу, а згодом увійшли в землю, можливо, навіть не розклавшись, цього ніхто не може сказати, бо коли сніг зійшов, не було вже жодного сліду. А не збирали яблук тому, що вони порозліталися з мішка пана Бойка. Пан Бойко власне ніс мішок червоних йон до станції. Було ще темно і дуже морозно. Вушанка була міцно зав'язана, голова зігнута під тягарем, умоцненим на шиї. Тому він не почув, що ззаду їде поїзд, і яблука розсипалися вздовж колії.

Їх не зібрали тоді не лише тому, що взимку нема квітів, які б можна було покласти на тому місці, а й тому, що вони нагадували про те, як важко втекти від долі. Бо перед тим пан Бойко вже кілька разів потрапляв під поїзд, застрявши на переїзді з фірою. Такого більше не бувало ні з ким і ніколи. З ним жодного разу нічогісінько не ставалося, хоч фіри розліталися на тріски. Для нього поїзди, напевно, назавжди стали чимось таким, як блискавки.

Не знаю чому, але ця історія видається мені страшенно оптимістичною. Хоч і нагадує, що не можна знати, хто доїдатиме урожай, який ти зібрав.

23.11 Після того, як почав падати сніг, уже важко сказати, якою була ця осінь. Аж сьогодні, приїхавши в гори, я усвідомив, що була вона, напевно, дуже сухою. Бо там, де завжди так багато води, її було мало.

Треба було опускати відро на всю довжину ланца. І воно все одно ледь досягало поверхні води. Чи через те з дерев'яного вала облітали крупинки, стерті ланцом, чи ще через щось усередині, але вода пахла деревом. Так, ніби довго зберігалася в посудині з нестійкої до вологи деревини. Приблизно так роблять коньяк, кальвадос, ром. Але мене не цікавив присмак дерева. Я збирався випити якнайбільше води саме з цієї криниці.

Якщо моє тіло є на дев'яносто відсотків водою, то очевидно, що весь стан цієї системи залежить від того – яка це вода. Навіть мозок – переважно вода. Значить, думки мали би мінятися залежно від сорту і якості води.

У такому разі треба міняти воду. Треба, як у звичайному резервуарі, витіснити брудну воду чистою. Хоча є певна трудність: якщо до чистої води долити брудної, то вся вода стає нечистою, а коли до нечистої доливати чистої, то все ж вона не перестає бути брудною. (Це був один із перших життєвих законів, який сформулював мій малий син). Але, незважаючи на трудність, варто спробувати поміняти її хоча б частково.

Треба лиш знайти джерело, яке найбільше відповідає тобі, бо пити ту воду, що всі, – небезпечно, – ану ж усі стануть подібними, як два відра води. Я своє джерело знайшов. Поезія поезією, але попивши тієї води, я дійсно чуюся інакше, до того ж довго. Бо якщо заллю нею всі свої внутрішні труби, то саме вона починає бути майже мною, а я – майже нею. І на ній можна працювати досить довго. А потім знов із хати в гори, до своєї криниці. Тим часом стопиться сніг і вода прибуде. Вона перестане пахнути деревиною. А я до того часу зауважу, чи сталися якісь зміни відсьогодні із самим мною.

25.11 Коли випаде сніг і тримається вже постійно, я почуваюся в господарстві дуже впевнено. Знаю, що відпочинуть руки і плечі, бо отримаю транспорт. Сніг уже сам по собі є якимось транспортним засобом. Він може будь-що перевезти: людей, бочки, мішки, колоди. Щоправда, транспортом він стає лише в поєднанні з нахиленими площинами. Але там, де я господарюю, – всі площини дещо похилені. Крім снігу і горбів, у мене є ще сани. І от вони – моя надія на полегшення для рук і плечей.

Не знаю, як хтось інший це робить. Але свої сани я ніколи не залишаю на дорозі. Вони живуть у мене в хаті, в найкращому місці. Так колись поводитися з худобою, пускаючи взимку до хати. Сани страшенно міняють і вигляд, і настрої хати. Особливо приємно прокинутися посеред ночі й у відсвіті почервонілих кахель печі (а іншого джерела зовнішнього світла просто немає) побачити скелет саней у власній кімнаті. Спочатку не можеш зорієнтуватися, де ти, в якому придорожньому притулку заночував під час мандрівки. Потім починаєш розуміти, що це твої сани самі собі ночують у твоїй хаті. І стає дуже приємно засинати, знаючи, що завтра буде день, буде сніг і будуть сани. З ними разом треба буде зробити кілька дуже важливих справ. Відвезти за ріку позичену шатківницю, їдучи назад, пройтися попри колію і знайти якусь кам'яну брилу, щоб притиснути пошатковану капусту. Треба поїхати до лісу і, обтрушуючи хмари снігу зі смерек, нарубати пластя – лапятих смерекових галузок. Вони будуть потрібні, щоб понакривати якесь коріння, що залишилося у ґрунті. Пластя, хоч і не важке, але нести його цілий оберемок страшенно незручно. А на санях дуже добре. Правда, обов'язково мусиш прив'язати його шнурком. Пластя на тлі снігів виглядає неймовірно гарно. Я хотів би цей екіпаж запустити з гори, щоб він сам довго їхав униз. Хай би ця рухлива зелена точка перетнула весь велетенський екран снігового схилу. Натомість сідаю зверху сам, починаю керувати чоботом. І під'їжджаю аж до самої хати. Влетівши в копицю сіна, яке я, на відміну від саней, залишив зимувати надворі.

26.11 Я давно зрозумів, що кожній людині потрібно до найменших деталей знати два-три якісь ландшафти. Цих конкретних ландшафтів досить, щоб могли думати. Бо людина не може мислити, не розставляючи певні образи на відбитому назавжди в мозку ландшафті. Крім того, цих ділянок рельєфу досить і для комбінування снів. Сни завжди відбуваються на основі дуже рідного, корінного, зафіксованого в первісному дитинстві разом з мовою, краєвиду. Алхімія снів полягає в тому, що безліч інших фрагментів, бачених у різні часи в різних місцях, наноситься на тло твоєї корінної території.

Мені дуже часто сниться мій горб у горах, хата, все довкола неї, поруч ліси, верхи і прірви. Щоправда, моє місце розширюється, насичується якимись дивовижними деталями, добудовами, виростають нові дерева, збільшуються кімнати і кількість входів, виходів і переходів – уможливорюються нові шляхи до переміщення. Звичайно, все це заселяється великою кількістю людей, які, розділившись на якісь групи за інтересами, роблять щось своє. Я найчастіше просто переходжу від одних до других.

Інший архетипічний мотив. Я в хаті сам або з кимось дуже близьким. Ніч, холодно і тихо. Але ми знаємо, що довкола – в ярах, за деревами, може, вже і під стінами – якісь озброєні вороги. Ми не вмикаємо світла, наслушаємо. Стискуємо в руках якусь підручну зброю – ножі, коси, шнурки, вила. Часом маємо на двох старомодну однозарядну рушницю. У цих снах нам завжди вдається вийти з оточеної хати через один з неіснуючих насправді виходів і майже попри німі постаті пробратися через сад кудись у бік лісу. Одного разу для цього навіть довелося з пневматичної рушниці вистрілити через скло просто в око нападникові, коли він наважився заглянути в темне вікно, притиснувшись лицем до шиби. Але от сьогодні приснився справжній жах. Я вийшов уночі покурити, стоячи під стіною. Раптом із темряви виїхало авто і промчало поміж мною і найближчим деревом. Потім ще і ще. І мені тоді все прояснилося – я побачив, що поки мене не було, через мій сад пройшла якась міжнародна автотраса. Просто через сад. З віддаленої підлісової хати моя оселя раптом опинилася при дорозі. Це було гірше, ніж сотні нападників з рушницями. Це був жах краху мого світу. Прокинувшись, я помолився за те, щоб не дожити до таких перемін. Щоб померти перед тим, як наш світ має так змінитися.

29.11 Коли мені здається, що протягом кількох днів моє життя починає нагадувати клубок скрученої тонкої гумки-угорки, – заплутаний з багатьох фрагментів із багатьма кінцями, які не виводять до роз'яснення, – то починаю думати про людей, які прожили значно складніше. А таких більшість. Спокійне беземоційне порівняння однозначно виказує безхмарність моєї біографії поруч з будь-якою іншою. Тато розповідав мені колись стару гуцульську байку про чоловіка, який страшенно змучився жити й у молитвах звернувся до Господа, аби Той уділив йому якоїсь легшої долі. Бог, звичайно, почув благання нещасного і завів до велетенської зали, де були поскладувані хрести: кожен хрест – окрема доля конкретної людини. Тоді дозволив вибирати чоловікові те, що би він хотів. Той довго приглядався та й вибрав найменшого і найлегшого.

– Але ж це твій власний хрест, твоя доля, чоловіче, – сказав Господь. Так є справді.

Ми надто вражені любов'ю, а радше жалем до себе, аби зрозуміти, що не потрібно нічого іншого від вдячності Творцеві за кожен день існування. Я поважаю вдячних. Вони радісні і добрі. Ті, хто вміє бути вдячним Творцеві, розуміють, що те ж потрібне іншим його сотворінням. Моя тета казала, що людині найбільше потрібна саме вдячність. З часом я пересвідчився, що вона мала рацію. Врешті на вдячності тримається геть усе. Тому я розумію людей, які легко приймають дароване. У цій легкості – вдячність, а не впевненість. Тому я розумію також людей, які дають, не сподіваючись навіть вдячності. Вони знають, що ті знають, кому вони завдячують. А як ні, то дякувати Богу, що є такі, хто чогось потребує, а ти можеш дати.

Щодо складності. Вона щезає, коли усвідомиш, що день є даром. Що цього дня ти обдарований, бо ти його просто мав. І повірив, що твій день кращий від інших можливих таких самих днів. Треба лише знати, що коли нині голодно, то тому, що було сито вчора і буде сито завтра. Те саме з холодом, болем, відчаєм, страхом та іншими справжніми речами, які дають зрозуміти, що ти ще живий. Найбільшою мудрістю прозвучить тоді подарована нам без усякого сподівання на вдячність проста щоденна молитва: Господи! Хай буде воля Твоя, а не моя.

30.11 Після дідового похорону я зауважив, як різні люди приходять до мене і поміж іншим починають обережно питатися про якусь траву до куріння. Все нагадувало сюжети фільмів про таємних наркоманів. Звичайно, я був переконаний, що дідो до трави, яку курять, не має ніякого стосунку, і переконував у цьому всіх розпитувачів. Старі сільські чоловіки йшли геть, не вірячи в мою щирість.

Я пам'ятав, як дідо курих. У нього була проста, але дуже якісна люлька і гарна торбинка для тютюну. Він любив спинитися під час якоїсь роботи, спертися на сапу, лопату або косу чи граблі і пофайчити в затінку сливки або на зарослому шипшиною горбику – залежно від погоди. Саме під сливкою з ним стався найважчий напад астми, викликаної довгими днями, проведеними свого часу на бетонній підлозі карцера, заллятого лізолом.

Після нападу дідо перестав курити. Ще кілька місяців завжди носив у кишені сушені сливки, щоб їсти їх, коли нестерпно захочеться курити, а купи дітей ходили за ним і просили сливочку. Після діда залишилося дуже багато майже отруйної махорки з кінця 50-х, неповна пачка цигарок «Герцеґовіна-Флор» і кілька пачок коротеньких сигарет з фільтром з невишуканою назвою «Мятніе». А про траву я нічого не знав. До речі, діди приходили потім ще і ще, іноді раз на рік, іноді частіше, і просили якщо не дати їм тої трави, то хоча б показати. Я зрозумів, що це якась таємниця мого діда.

Через кілька років, звичайно ж, на стрижу, серед саморобних ялинкових прикрас я знайшов металеве пуделко від львівської ще не розчинної кави. Відкривши, був уражений випущеним дивовижним запахом. Так може пахнути літо в саду, мед, розіллятий по цілющих зелах, найсмачніші плоди й есенції найніжніших пелюсток. І я згадав цей запах, хоча вже думав, що далекий спогад про нього є ще однією казкою дитинства. Дрібки цього зілля дзядзьо додавав до своєї махорки, і дим ставав страшенно приємним. Це пуделко було з тією травою, яку шукали мудрі діди. Виявилося, що вона є скарбом, вартіснішим від усього

дзядзевого спадку. Таємна суміш, яку він винайшов, є шедевром. Вона робить поганий тютюн добрим, а добрий – надзвичайним. Дзядзьо, якби хотів і якби жив у іншій місці землі, міг би стати магнатом, лауреатом і героєм усіх курців. Натомість цей шанс він передав мені. Може, мені колись такого захочеться. А сьогодні я виймаю з пуделка дрібочку зілля, домішую до голландського тютюну і роблю собі свято. І медитую про дзядзя. І ще дотепер не знаю, яких трав намішано.

01.12 Я люблю час від часу почитати про життя святих. Мало є на світі книжок, які б містили стільки дивовижних історій. Це справжній водоспад людських доль. Крім повчальності, є в них і велика частка неймовірних сюжетів. Напевно, аналогічної збірки сюжетів у літературі всіх часів і народів знайти важко.

Однак і ці життя, ці сюжети можна усистематизувати, задавшись метою дослідити, як святі стали святими. Виявляється, що, крім найголовнішої умови – безсумнівної віри, потрібно було ще кількох вчинків. Найголовніший з них – гідна смерть. Саме мученицька, але гідна смерть – основна запорука того, щоб стати святим. Святі помирили жадливо. Всі описи насильства в сучасній белетристиці не можуть зрівнятися з тими страшними умовами вмирання, які були призначені для святих. Фантасмагоричні придумки авторів цих смертей заперечують будь-які твердження песимістів про те, що за останні часи люди стали гіршими. Бо тоді, на початку тисячоліття, фантазія і працьовитість катів не знали меж. Але різновиди смерті – це несуттєві деталі красного письменства. Головне те, як поводитися приречені на смерть. Ніхто з них не похитнувся, не зігнувся і не засумнівався. Вони приймали години чи хвилини смерті майже радісно. Причому є речі, які не вкладаються в наші мілкі голови, – батьки дивилися на тортури дітей і навпаки. Але ніхто ні разу не дав сам собі подібної нагоди до відступу чи малодушності. Подальший шлях – праведне і чисте життя. Його вдалося дотриматися не багатьом. А ті, кому вдалося, діляться на дві категорії: аскети і ті, хто щохвилини допомагав людям. Інші шляхи – великі звершення для добра церкви, творення чуд і див. І все ж мені найсимпатичніші ті святі, які придумали щось таке, що не дає спокою донині.

Особливо важливим для людських роздумів і розважань є життя святого Симеона Стовпника. Людина, яка з тисячі життєвих можливостей вибрала найдивнішу – 20 років, проведених з молитвою на високому стовпі, де не можна було зробити жодного зайвого руху. Двадцять років день у день, кожної хвилини лише це місце. Повне нехтування того, що називається життєвими можливостями.

Двадцять років лише два капустаєні листки на день. Ось і вся їжа. Решту часу – розмова з Богом. Жодних зовнішніх вражень, жодних мандрівок, зустрічей і розваг. І що найголовніше: жодних нарікань, нелюдська витримка. Прагматик може назвати таке життя непотребом, утечею. Але насправді Симеон серед тих, хто надає життю хоч якогось сенсу.

Коли я починаю нудитися і не можу дочекатися чогось, що має от-от відбутися, то завжди занепокоююся думкою про Симеона Стовпника. Як було йому?

02.12 Сьогодні зі мною стався дивний збіг обставин, який можна назвати магічним. Адже буває так, що думаючи, може, навіть неусвідомлено, про когось, ми викликаємо його образ протягом дня ще і ще раз.

Рано я хотів чи поголитися, чи то просто сполокати лице. Глянувши в дзеркало, я сказав собі: «Богумиле! Грабале!» А перед вечором зайшов у винарню. І там дух Грабала перестрів мене знову (звичайно, що він, якби мав десь з'явитися, то хіба при вині). У винарні заїжджий чех оповів мені про смерть Грабала. Історія була страшенно зворушлива. І ще миліша, тому що неправдива. Але в неї вірять чехи, земляки великого Богумила Грабала. Чех оповідав таке: коли Грабал лежав у лікарні із знерухомленими ногами, то його привабили пташки, які вовтузилися за вікном. Пан Богумил підповз до підвіконня і кришив птахам хліб з лікарняної пайки. А тим часом чимраз більше вихилявся з вікна, підслуховуючи пташині розмови. Аж до тієї миті, поки не втратив рівноваги і сам не вилетів через вікно, забившись на смерть.

Насправді достовірно відомо, що старенький Грабал знехтував і медициною, і хворобою, і неміччю. Може, хотів спробувати себе в ролі дерев'яного ангела, якого він описав, розпиляного на кавалки на подвір'ї празької церковці. А може, його закликав хтось із тих, хто часто з'являвся і до нього, і до його діда, і тата після кількох глечиків моравського вина – Христос, Фрідріх Великий, Лао Цзи.

Грабал – напевно, найбільший поет сучасної Чехії, який писав підслухані оповідання. Почуте від звичайних пражан заломлювалося в криниці-калабані-струмку Богумилової фантазії і ставало шедеврами. Його знав цілий світ, а тим часом Грабал працював або на заводі, де йому потрощило голову, або на пункті прийому макулатури, куди всякі празькі диваки зносили використаний папір. Його князівство – дивовижна чеська мова, вино, примари й оповіді переповнених життям напіввар'ятів. «Богумиле! Грабале!» – звертався він до свого зображення

докірливим голосом рідної мами. Зображення мовчало. А Богумил записував історії. Він помер того літа, коли вмирали такі самі, як він, засушені старці – Жак-Ів Кусто, Булат Окуджава, мати Тереза.

А сьогодні прийшов якимись натяками до мене, як колись приходили до нього інші безсмертні старці.

І що дивно – майже всі люди, яких я поважаю, вже мали хоч якийсь стосунок із цим небіжчиком.

04.12 Поява такого явища, як секонд-генду – ринку ношеного одягу, може вважатися однією з найвидатніших подій останніх років. Воно перевернуло багато чого в нашому щоденному житті. Пам'ятаємо, яку радянські часи одяга була досить дорогою, більшість співгромадян ходила в сумних однакових костюмах, плащах, куртках і шапках. Наших людей за цими деталями впізнавали в цілому світі так само безпомилково, як якихось індусів або африканців у національних строях. Секонд-генд дав дві чи три величезні можливості – мати багато дешевого одягу, одягатися всім по-різному і найголовніше – віднайти щось таке, що пасує власне тобі.

Але в ньому затаєна і велика небезпека. Адже відомо, що одяг, як ніщо інше, акумулює енергію своїх власників. Тож кожен з нас, вдягаючи ношену не знати ким річ, перебирає на себе рештки чогось доброго або злого, спокійного чи нервового, щасливого або трагічного. Вгадати неможливо ніколи, дізнатися неможливо ніяк. Велика циркуляція одягового духу починає нагадувати тотальний кругообіг якихось вірусів, які влазять у генетичні коди, вириваються з них, прихоплюючи із собою щось від попереднього господаря, і тоді з цим усім вселяються в когось іншого.

Це все прийшло мені до голови, коли я вдягався сьогодні рано – жодної речі, яку би я придбав. Усе подароване, все чуже, все зі слідами чийогось життя. Подарована куртка, куплена в празькій крамниці колоніальних товарів. Светр, який перед тим належав відомій авангардовій акторці німецького молодіжного театру. Сорочка, яку носив курдський борець за державність власного народу й одночасно студент Львівського університету. Абсурдні штани, заширокі в поясі і дурнуватою кольору, вручені мені на знак визнання членами Мальтійського ордену. Пояс, подарований дзядзем у день мого семиріччя і на якому я занотовував кожне нове місце, де побував. Шкарпетки, отримані справжнім німецьким графом у додаток до квитка на літак Люфтганзи. Військові черевики, які брали участь у штурмі палацу президента Грузії Звіада Гамсахурдії. А ще – подарований кульчик, срібний перстень, годинник, ніж. І привезений з Асичу францисканський хрестик. Я не вибирав нічого з цих речей самостійно. Вони прийшли до мене самі з різних сторін і донесли частини чужих життів і доль. Але моя перевага над секонд-гендом у тому, що я знаю, чого можна сподіватися від кожної з цих речей.

06.12 Мій прадід був дуже суворим до своїх дітей. Він їх не бив, але суворо виховував. У нас удома дотепер збереглася нагайка – шістка (з шістьма шкіряними пасками), яка називалася гарапником. Мене ж ніхто не бив. Я ціле дитинство не знав, що це таке. Може, кілька разів ударив по руці тато, і лише тричі бив дід. Але ті три биття були такими дивними, що запам'яталися на ціле життя. Ба більше, ці три биття вартували трьох закінчених університетів.

Дідо був дуже лагідним і добрим до мене, але його натура була вибуховою. Його гнів був коротким, але нестримним, щоправда, не залишав жодних слідів у стосунках з людьми.

Перший раз він ударив мене кіссям – держаком коси так, що я аж відлетів у фосу біля колії. І це було дуже вчасно. Бо на шаленій швидкості під'їжджав поїзд, а я, зовсім малий, пішов майже перед тим через колію, щоб зустріти діда з косовиці.

Іншого разу до діда прийшли такі самі старі приятелі і щось говорили собі при столі, попиваючи смереківку. Я був з ними, і коли мене запитали щось таке, на що я мав би сказати «так» або «ні», я заговорився надовше, не зауважуючи, що дідам уже набридло. Тоді дідо вхопив палицю ковбаси і вдарив мене вдруге.

Третій раз був для мене взагалі спочатку незрозумілим. Ми з дідом сиділи в хаті, падав дощ, і не було роботи. До нас зайшов родич і, балакаючи про різне, запитав – де мій тато. Дідо сказав, що не знає, а я знав, що він знає, що тато пішов з приятелями в гори, і знав навіть маршрут. І все це розказав родичеві. Але не до кінця, бо дістав страшенно болючий і невидимий удар у якусь больову точку. Цього дідо навчився в спеціальному вишкільному таборі в Голландії. Коли гість пішов, дідо перепросив мене і сказав, щоб я ніколи не говорив непотрібного.

Мене били мало. Але три удари зробили більше, ніж щоденне биття. Тепер я ніколи не перебігаю колію перед поїздом, ніколи не перебиваю старших і вмю їх вислухати і ніколи не відповідаю на запитання, відповіді на які насправді не чекають, і нікому не розповідаю про маршрути тих, кого люблю.

07.12 Сьогодні мені дорікнули: ти, мовляв, зробив так-то і так-то, як ніколи не зробив би такий-то і такий з людей, які мене виховували. Отже, куди поділося це виховання, ці настанови? Я був спочатку шокований – я справді не хотів, щоб було так. Я хотів би бути таким, як мене вчили. Але через кілька годин отямився: «Боже!» – подумав я, – таж мене виховувало стільки різних надзвичайних людей. Я всіх їх любив, усіма захоплювався і від кожного щось переймав, щось запам'ятовував. Але самі ці люди були настільки різні, що часто не могли порозумітися один з одним. У дитинстві я цього не бачив, бо не розумів. А тепер усвідомлюю, що певні мої вихователі, від яких я взяв однаково багато, просто були обопільними винятками. Тому робити висновок за якимось одним, як кажуть криміналісти, епізодом не коректно, не логічно і неможливо.

До того ж треба враховувати, що, крім живих родичів, на мене безпосередньо впливали ще два незаперечні чинники – голос крові, дивовижні перекручення спадковості і, звичайно ж, міфи – історії про тих, кого я не застав у житті, але без кого не уявляю свого світобачення.

От хоч би така історія про прабабцю. Коли прадід, який тут, у Галичині, більше не міг залишатися через загрозу, то Шептицький зумів вивезти його до Америки. Через певний час туди приїхала прабабця. Вона зажила в маленькому містечку і як жінка священика мусила брати участь у товариському житті. Але прабабця мала одну важливу потребу – вона дуже багато курила. А в Америці тоді куріння жінки вважалося чимось жахливим. Курити в товаристві було просто заборонено. Прабабця ж не могла витримати і півгодини без сигарети. Вона дуже любила свого чоловіка, але терпіти такого знущання не змогла. Побувши трохи в Америці, вона забрала народжену там дитину і вернулася на батьківщину. Назавжди. Вона далі курила, потім померла від раку легенів. Це було передбачуваним, але врешті не обов'язковим. Обов'язковим було не миритися з примусом і диктатом суспільних заборон. І що на це сказати? Як логічно оправдати її крок, як тим паче спроектувати це все на потрактування моїх вчинків? І на те, що в якомусь епізоді я не був подібний на такого-то і такого, хто мене виховував.

08.12 У спортсменів є така дивна хвороба серця – воно починає боліти, коли зменшуються навантаження.

Це нагадує мені власне співжиття з багатьма чоловіками, яких я страшенно люблю. Переважно я бачуся з ними, ми разом тратимо час один одного – щось робимо, говоримо, блазнюємо, кудись їдемо, щось випиваємо. Життя триває, минає і тоне. Це те, що у спортсменів є навантаженням. Так буває завжди... Але іноді їх нема, вони десь поділися. І тоді, без звичного навантаження, починає боліти серце. Затискаються легені і все, що належить до дихальних шляхів. Бракує повітря. Ти загострено починаєш розуміти, що без кількох Юрків, Олегів, Влодків, Андріїв, Іванів, Романів, Богданів не можеш витримати власної дороги. Бачиш, як без них перетворюєшся на айсберг, притягнений у якийсь дуренський порт, щоб бути розтопленим і випитим незваними чужими людьми. Якщо я часом шкодую, що не є жінкою, то лише тому, що не можу бути всім для кількох чоловіків, які варті того, щоб прихилити їм до ніг небо. Пекло – це інші люди. Так сказав хтось, не подумавши. Бо інші люди – це рай. Інші люди, точніше ті люди, про яких ідеться, це та стріла в грудній клітці, яка муляє, але якщо її витягнути, то помреш.

І якщо варто на щось витратити дорогоцінне життя, то власне для цього – бачити, чути, відчувати, доторкатися. Хай це безсенсово, хай це не дасть жодного результату – не будуть збудовані хати, не виросте сад, не народяться діти. Хай від усього лишаться лише рубці на тілі і на серці. Але, віддавши цим людям частину власної долі, подаруєш майбутнє тим дітям, які вже є. Вони будуть знати, що тато знав, що робить.

Твоє маленьке партизанське військо не окупує жодної нової території, але воно існує для того, щоб не допустити окупантів на вашу рідну землю. Бо вона дійсно ваша. І ви або ми ніколи не зможемо влаштувати на цьому обривку тверді пекла. Тут, навіть нехотючи, можливий лише рай.

09.12 Я за те, щоб більшість провин прощати. Я за те, щоб не ділити суспільство на винних і невинних. Але... Сьогодні я зіткнувся з виявом того, що мене налякало десять років тому. Було все так. Була українська революція. Ми, львівські студенти, робили якусь дуже ризиковану акцію в Києві. Проти нас вийшов підрозділ омону. Це страшно, але для більшості з нас було звичним. Того дня в міліції з'явився сумнів. Вони не почали відразу бити. Кількох керівників студентського загону, і мене в тому числі, запакували до автомобіля і привезли до найвищого керівництва силових структур Києва. Там були такі люди, прізвища яких тоді були символами насильства, а сьогодні їх не варто називати, бо вони представляють найвище керівництво країни. І от тоді в тій бесіді десять років тому я раптово зрозумів – настане такий час, за який ми власне боремося, коли мені доведеться доказувати таким от особам свою прихильність до Української незалежної держави. Я зрозумів, що ні мої абсолютно українські переконання, ні безсумнівне патріотичне виховання, ні те, що роблю я тепер, щоб та Україна була, ні те, що робили всі в родині, – ніщо не захистить мене від ситуації, коли доведеться цим самим генералам і їхнім людям доказувати, що я – за Україну і за державність. Це абсурдно, але саме такі абсурдні речі переважно справджуються. І сьогодні я це відчув уже як реальність. Я за те, щоб прощати, я проти того, щоб робити ревізію біографій, але я хочу, здається, цілком нормального – щоб прощені розуміли, що їх простили, щоб винні знали, що вони винні і не помножували своєї провини. Я не хочу доказувати людям, які свого часу не знали що витворяли, що я за цю країну і за цю державу. Не хочу, щоб колишні вороги вирішували, що я зробив для свого народу. І не хочу нічого відповідати хлопчикам із спецслужби, які були комсомольцями до останнього, а тепер обороняють безпеку моєї країни. Навіть якщо я програв найбільшу гру у своєму житті і сталося не зовсім так, як ми хотіли, я і мої колишні соратники не повинні думати про те, як викрутитися від нападів фарбованих лисів і панів коцьких.

14.12 Ми звикли вважати, що різноманітні літні заготівлі конфітур, салатів, повидла, осінні соління і маринування, всі ці помідори, огірки, гриби, через які ночами не сплять жінки, – лиш би зробити все на зиму – це особливість нашого способу життя. Що нібито в ситому світі такого домашні господині і в гадці не мають, бо абсолютно все можна купити в найближчій продуктової крамниці або свіже, або таке от законсервоване. І до певної міри це дійсно так. Більшості жінок у Європі чи Америці нізащо не вдалося б переконати себе так напружуватися влітку і восени, аби бути впевненою, що сім'я перебуде зиму і початок весни, не відчуваючи браку плодів. Але в цього аргументу є контраргумент, який порушує його абсолютність.

Виявляється – це я довідався від справжніх американців – що те саме роблять їх дідуся й бабусі, котрі пережили велику депресію 30-х років і запізнали, що таке голод, котрий не залежить від тебе, але до якого можна приготуватися. Люди, які знають, що таке голод – не кількаденна відсутність їжі в якійсь екстремальній ситуації, а тривале недоїдання, постійна думка про їжу, – ніколи не перестануть бути обачними і передбачливими стосовно запасу. Бо запас, як кажуть наші люди, біди не чинить.

Я теж роблю соки з яблук на зиму. Пояснюю собі це тим, що інакше яблука зіпсуються. Але насправді просто знаю, що не зможу купувати такі потрібні дітям соки. І справа не в зимі, а в тому, що нема можливості жити легковажно. Я навіть ще гірший. Я не можу відрізати шматочок м'яса і з'їсти його з хлібом на сніданок. Бо коли є м'ясо, я усвідомлюю, що воно випадкове і скоро скінчиться. Як якийсь удав, я волю не їсти ні хліба, ні нічого іншого, лиш заковтнути максимальну порцію м'яса. Хай його вистачить надовго моему організмові.

Пам'ятаю ще такий штрих. Був московський путч. Було чергове потрясіння і непорозуміння – що ж діється? Я був тоді в горах. І я не відходив від радіо, слухаючи перебіг кожної години. А тамтешні люди цього не робили. Вони стояли в черзі за хлібом, щоб мати сухарів надовго.

15.12

У багатьох із нас є якась таємна мапа – вона може бути дійсно мапою, може бути малюнком від руки, може бути якоюсь фотографією або ілюстрацією в книжці, якимось малюнком в атласі, схемою в енциклопедії. Може бути старою знімкою з незнайомими людьми або чиеюсь картиною. Часом ця мапа може бути навіть образом якогось автора, пам'ятником чи навіть сквером. Ця мапа може існувати у вигляді старого светра, ложки, стертого ножа або надщербленого горнятка. Вона може бути розчинена в певному сорті вина чи подрібнена і перемелена разом з кавою спеціального ґатунку. Я вже не кажу про спеції і парфуми, кілька слів, написаних якимось шрифтом, гербарії і нумізматичні або філателістичні колекції. Про стрихи і пивниці, про ліжка і комоди, про мелодії і фортеп'яно.

Вона може носитися в лиці якоїсь людини, часом незваної, а може бути вибитою епітафією на чиемусь гробівці. Отже, ця таємна мапа може бути зашифрована в будь-чому. Єдине, що їх усіх єднає, – це те, що вони вказують тобі дорогу до твого персонального втраченого раю. Це схема твого раю і спосіб туди добратися.

У мене теж є така мапа. Я виріс на балконі. Моя тета зробила з цього балкона щось неймовірне. Він був великий і зарослий виноградом. І виходив на три сторони світу. А тета була найдивовижнішою квітникаркою у світі. Їй ніколи не йшлося про розмір квітника, бо не йшлося про те, щоб квітів було багато. Вона хотіла лиш того, щоб було багато квітів усіх видів. У кількох пуделках і задротованих макітрах росло кілька сотень найекзотичніших рослин. Вона звідусіль роздобувала хоча б одну насінину неймовірно дивної рослини. Вона більше не потребувала. Одна насінина – одна рослина. Такий був принцип. Насіння їй присилали в листах квітникарі з усього світу. Балкон, на якому я виріс, був подібний на тропічне узбережжя. Бракувало лише рифів. Я купався у балії, виставленій на сонце, аби нагрілася вода. Потім ця вода, як і в джунглях, використовувалася для поливання рослин.

Коли тета померла, я перемалював собі схему її городу. Понаписував усі назви. Це моя мапа втраченого раю. Я грію себе думкою, що колись зумію відтворити весь цей рай на іншому балконі.

16.12 Ще навчаючись на біологічному факультеті, я зауважив, що сама біологія є настільки ж фундаментальною підставою освіти, світобачення і розуміння філософських побудов, логічних конструкцій і навіть художньої творчості, метафор, як ще, може, лінгвістика. Біологія може бути просто базою для всього, що потрібно голові. Але я зустрів сьогодні, через багато років одного однокурсника-біолога, який змінив професію, і згадав усю систему своїх спостережень про вплив різних біологічних наук на психіку.

Ентомологи (комахознавці) завжди стають колекціонерами. Притому колекціонерами за суттю – вони колекціонують все, навіть пригоди і враження, й уміло їх систематизують. Ботаніки різні. Одні перетворюються майже на філологів, інші стають ерудованими практиками – городниками, садівниками, грибарями і квітникарями, а треті стають просто знавцями всіх закапелків якогось регіону, знають точно, де що росте.

Окрема категорія – це всі фахівці, що працюють з мікроскопом. Свої дивноти виробляються у герпетологів, іхтіологів і фізіологів. Але цілком окремо стоять орнітологи – ті, хто пильнує за птахами. Вирішити бути орнітологом – вже ознака нестійкої психіки. Орнітологів можна вирізнити одразу і безпомилково. Вони неповторні. Їх щось відриває від землі до неба. Вони, напевно, запрягають птахів у невідомо що і їздять десь там цими упряжами. Орнітологи не бачать землі – лиш небо, верхів'я дерев. Це їхнє коріння. Подумайте самі: рахувати тисячні зграї, які рухаються, за їх контурами, вираховувати маршрути між нами і Африкою, кільцювати зловлених птахів і діставати телеграми з острова Яви, якщо ця птаха там умре, відрізнити двадцять відтінків рожевого на пір'ячку, яке на черевці. Вичисляти гнізда, різновеликі і різнокольорові яйця. Постійно дивитися в біноклі, лорнети і прозорні труби. Знати, на яку електричку сісти, щоб застати мігруючу зграю на певній станції. Це все не сприяє нормальному психічному станові.

Я знаю це з власного досвіду співіснування з птахами: дрозди об'їли ягоди з кущів, які оббирав я, ворони завжди сиділи на будинку перед моїм вікном, горобці не пускали ластівок у їхні гнізда на моїм балконі, грач втопився у моїй бочці з водою, ворона жила у мене довший час, мої діти знайшли замерзлого папугу, який потім вільно літав по цілій хаті, бузько, знесилений перельотом, упав на мій пост в армії, голуби, яких сусіди смажили на суботу, журавель, який прилетів до мого лісу через бомбардовану Сербію, ворони, в яких я забирав горіхи в армії... Якщо рослини – це поняття, тварини – образи, то птахи – символи і знаки. Я не здивувався, що знайомий орнітолог став теологом. Бо птахи чимось подібні на ангелів.

17.12 у дитинстві цього ніхто не розуміє. У дитинстві це сприймається як дивна слабкість батька. Дитина не може усвідомити, як можна намагатися розтягнути ніч, адже діти часом не можуть дочекатися завтра. Діти встають рано і хочуть лягати спати якнайпізніше. Так само у ранній молодості. Видається, що медичні свідчення про необхідність сну є бздурами. Але потім... Потім несподівано настає момент, коли починаєш розуміти, що єдине, чого тобі ніколи не вистачатиме найближчі кількадесять років, – це сон. Ти ще можеш працювати ночами, ще можеш удень після неспання зібратися із силами і бути працездатним. Ти можеш навіть, будучи страшенно змученим, раптом вирішити не лягати спати, коли є така можливість, а подивитися вартісне кіно, почитати якусь книжку, попити з приятелями, покохатися. Однак усього цього ентузіазму вистачить ненадовго. Бо коли тобі вже досить років, але ти ще не старий, то кілька годин снання – твій скарб, зайва година – розкіш, а півдоби сну – нав'язлива мрія. Адже лише тут ти можеш перебути паузу між наскоками довжелезного списку агресорів. Тобі навіть не конче потрібні сни. Хоча сни виявляються найкращим, що ти можеш отримати на цьому відтинку життя, тобі досить провалля. Як оточений пастками звірок, ти повільно пробираєшся до ліжка і зникаєш у норі. У темряві, глибині, щільності й тісноті. Ти залюбки стаєш їжаком, кротом, земноводним, личинкою, які не тямлять, що робиться довкола. Ти прагнеш повернутися в тепло і стислість, які віддалені навіть від дитинства. Туди, де впертя в стіни рівнозначно щастю. Де можеш бути, існувати у формі цибульки, або кореня, або насінини. І тоді лиш одне тебе непокоїть – що завтра знову буде день. Що тебе освітлять, оросять і розігріють. Уранці в тебе буде кілька хвилин наймрійливішої радості, ти перебуватимеш у всіх стадіях вибуху – включно з моментом тиші, включно з розтисканням і стисканням повітря. Бо кілька хвилин ти знатимеш, що вже майже не спиш, але ще можна. Кілька найнаповненіших життям хвилин перед тим, як відкриються очі і ти подякуєш Богові за те, що знов побачив світло.

19.12 Кожен сніг – це передовсім об'єм. Але кожен снігопад – це рух, динаміка. Тому сніг вимірюється сантиметрами товщі і кубічними метрами, а снігопад – часом і інтенсивністю. Тобто в кожного снігопаду мусить бути свій хронометр – пісковий годинник, клеписдра, зміна товщі снігу на даху, іншій незайманій ділянці чи метеорологічній станції. Час, поки падає сніг, мусить вміщатися у чийсь інший час. І він це дуже вдало робить.

Була зима без снігу. Хоча місто, перенасичене найрізноманітнішими деталями, поводилося так, ніби точно знало – незабаром буде снігопад. І він почався за кілька годин перед тим, як стало темно. За п'ятнадцять хвилин усе стало білим. Спочатку в повітрі, а лиш потім – на площинах. Хоча коли біло в повітрі – вертикально, то здається, ніби дуже біло і на площинах – горизонтально або дещо похило. Через ще трохи часу сніг назбирався на складках – між гілками у ринвах, на балконах. Ще через певний проміжок відрахованого часу сніг уже налипав навіть на тих лініях, де неможливо лежати, а треба липнути і триматися. Наступний жест снігу – він уподібнився до павутини, тобто обволікав якісь невидимі основи розкладених у повітрі геометричних фігур зі слабко вираженими контурами. Скажімо, дерева і лінії комунікацій. Ще трохи, і рівень снігу почав долати стовбури. Передовсім почав із пнів – вони найскорше стали непомітними, прикритими.

І тут раптом усе припинилося і перемінилося на протилежність – полегшено розійшлися порожні хмарки, які викинули весь свій запас снігу, прояснилося. Почало гріти сонце. Весь шар снігу танув, незалежно від того, на якій поверхні він накопичився – горизонтальній, вертикальній, похилій чи мерехтливій. В один момент сніг почав робитися водою. Змінилися годинники – таймер снігу перетворився на клеписдру теплої води. І тоді я зустрів бабусю. Вона йшла дуже повільно. По хліб і молоко. Крок за кроком долала вона цих півкілометра. Вона вийшла з хати ще перед снігопадом, а тепер, коли вже все топилося, – верталася. Вона була найдосконалішим хронометром, суперметеоділянкою. На її старомодному, ще передвоєнному капелюшку зафіксувалося все, що відбулося за останню годину – двадцять сантиметрів снігу, котрі випали щільно, але не топилися на цій автономній ділянці. І бабця, і її капелюх, і рівень снігу на ньому були архаїзмом, як і кожен таймер, який завершив свій відлік.

20.12 Це було тридцять років тому. Точно пам'ятаю, бо спрацював той самий проявник – страшно інтенсивний сніг. Коли починав падати такий густий сніг, то на нашу гору – дорогою, викладеною ще австрійським камінням і вздовж якої було прокладено фосу, по якій влітку стікала вода, а взимку збирався сніг, то тією дорогою, коли починав падати сніг, на нашу гору обов'язково виходив один і той самий чоловік. Він мав довгу сиву бороду, завжди був убраний у фуфайку і кирзаци. В руках тримав кирзову жторбу, подібну не на мішок, а на течку. Це був єдиний мандрований жебрак, який з'являвся на нашій горі. У нього був свій пароль: «Дайте калинки», – казав жебрак. Йому давали пучки калини, нарізані з-під снігу, коли ягоди солодкі, напружені і готові вистрілити соком від кожного необачного доторку. Звичайно, що калина була якоюсь надзвичайно глибокою метафорою. Навіть дипломатією. Просячи лише калини, він видавався не прохачем, а виконавцем якоїсь незвичайної і незрозумілої місії. І дипломатія полягала в тому, що, крім калини, йому давали пообідати, випити чарку смерекової настійки, трохи яблук, пучок часнику, якихось сушених яблук або сливок чи грибів у довгому коричневому конверті, в яких з Варшави присилали газету «Наше слово».

Але велика мудрість мандрованого була в тім, що просив він лиш того, що кожен мав, але воно не було необхідним. Бо кожен, хто зрізав калину з-під снігу, міг обійтися без неї тоді, коли слід було віддати її чоловікові зі снігу.

Згодом я побачив, що все довкола нашої хати тримається на цьому принципі – дати тим, хто просить, те, що можеш віддати, але просити, вміти просити лиш те, що тобі дійсно можуть дати. Це власне те, що називається екологією – знанням про життя в однім спільнім домі.

Мурашки прокладали свої шляхи через цукор, і їх ніхто не топив, миші гризли горіхи, оси вибудовували гнізда на стриху в теплі, яструби могли собі вибирати якихось курчат, їжакам і вужам ставилося молоко в тарілочці. Птахам залишалося частину чорної горобини. Лиликів ніхто не зганяв з піддашся. Зайці прибігали по кору і рештки капусти. Для сарн і оленів завжди знаходилися серед зими сіно і сіль. Кротячі нори не заливалися окропом.

Ми всі жили разом, усім усього вистачало, і всі були щасливими. Ми могли покладатися один на одного. І могли утримувати спільними зусиллями не одного мандрованого, який просив лише калини з-під снігу, а отримував значно більше.

21.12 Сьогодні мороз. Я вбраний досить легко – без подвійних штанів, без светра і в осінній куртці. На ногах – тонкі черевики, на голові берет. Без шалика і без рукавиць. Я багато ходжу по дворі, але мені не холодно. І я не можу зрозуміти, чому навіть при такому морозі в армії страшенно мерз. Хоч був значно краще вбраний. Мерзли всі, досить було постояти годину на снігу, і вже відлітали ноги, руки перемерзли від кількох хвилин без рукавиць, холодно було всюди. Видно, кількість внутрішнього тепла якось залежить від ступеня вільності, від залежності чи свободи.

В армії я щиро був переконаний, що пекло зовсім не гаряче, а навпаки – страшенно студене. Ми жили в броньовиках і в спеку. Тоді всередині залізного пуделка було майже 80°. На броні ми смажили яєчню, руки постійно були попечені від необачного доторку до перегрітого металу. Але все це здавалося поверхневим – тобто таким, що впливає лише на твою поверхню, твою оболонку. Разило, нищило і мучило лише шкіру. Холод був значно глибиннішим і першопричинним. Найсуттєвіше він випорожнював тебе – щоб самому стати вмістом твоєї форми під час багатоденних автономних виїздів. Автономні – це означає лише тебе, твій БТР, лише малесенький ґенератор для радіостанції, який не може дати тепла, лише сніги, мороз і ліси. Тоді починалося пекло. Тоді пекло. Пекло зсередини, від костей, ти відчував кожну свою клітину, наче пляшку з водою, виставлену на мороз. Починався відчай, від якого міг тікати, але не міг утекти. Бо тепла ніде не було, а в тобі був лід.

Я вискакував з теплого панцерника, на внутрішніх стінах якого поростала крига, у відкриту ніч, бо здавалося, що всередині мороз тебе задушить, а ще холодніший відкритий простір не такий страшний, як замкнутість і скутість. Замерзало на лід усе, що було у флязі, замерзав хліб, замерзав навіть папір. Назвати це холодом я не наважуся. Це було межею, болем, чистотою, висвяченням, новонародженням. Це було життям. І саме це було пеклом. Бо воно було нескінченністю, безмежністю, конструкцією і звучанням цілковитої тиші. Це було безумством. Мороз робив із наших голів калік. Але ця історія буде вже завтра.

22.12 Отже – сьогодні продовження історії про мороз. Проте, як він робить з людини безумця.

Я багато разів бачив, як ламали людей – холодом, биттям, болем, хворобою, захланністю, страхом, смертю близьких, бідністю, приниженням, ламали лопатами, відрами з лізолом, насильством і підступом, брехнею і байдужістю. Я бачив, як ламали і як люди ламалися або ні.

Але лиш раз я бачив, коли цілком пристойна людина зламалася так, що перестала нагадувати людину. Навіть через рік у нього не відновилися мова, інтонації, голос, погляд, хода і рухи. В нього змінилося щось у голові. І зламав його мороз. Бездоганний та інтелігентний, спритний і елегантний офіцер з Пітера поїхав з нами в тріскучі морози в північні ліси. Його посадили на один із бетеерів. Він тримався і поводився на диво добре, правильно і гідно. Наша колона мчала безмежними лісами. Правило було таке, що треба було доїхати до певного місця, незважаючи на втрати. Тобто про тих, хто по дорозі залишався, ніхто не дбав.

І от БТР із бездоганим офіцером зіпсувався десь у найглибшій пущі. Троє людей залишилося посеред снігів і стокілометрових лісів разом із тоннами абсолютно неужиткового металу, який, однак, не можна було покинути. Сховок перетворився на пастку. Понад тиждень просиділи вони без їжі, без тепла, без вісток і чуток, без годинника і розуміння, що діється. Умови були такі, що холод був жахливий, але не давав їм можливості померти. Життя перейшло в інший вимір – мінімального жевріння на межі згасання. Ми ж доїхали до місця і працювали в такому ж холоді цілий тиждень. Але ми працювали. Ми мерзли, але не збиралися вмирати. В нас не було на це часу.

Коли через тиждень ми почали визбирувати своїх погублених і дісталися нарешті до цього бетеера, то на офіцера було тяжко дивитися. Він став звірком, він не міг говорити, думати, рухатися. Щось такого, як в оповіданнях Джека Лондона. У нього замерзли і згасли очі. Він перестав бути мудрим, добрим і активним. В нього замерзли мозок і всі відчуття. Ми водили його, як сліпого й німого паралітика. Коли ж він зігрівся, то не перестав бути замороженим.

Так буває з фруктами, які в стані замороження можуть зберігатися свіжими дуже довго, а коли розмерзнуться, то не стають справжніми. Їх можна вживати лише до компоту і то дуже скоро, бо інакше згниють.

23.12 Останнім часом у мене стерлося не лише відчуття різниці між окремими роками, а й днями тижня. Тому поняття «недільна прогулянка» стало моїм власним архаїзмом. І нема в тому нічого дивного, що ця недільна прогулянка відбулася в четвер. Урешті день був сьогодні для проходів якнайкращий – сонячний, сніжний, морозний. Сніг особливо сприяє мандрівкам, бо змінює простір – робить його порцеляновішим – поділеним, порційним, відгородженим у різних своїх фрагментах. Я опинився в найкращому районі нашого міста. Це незвичайний район магічних кварталів справа від невеликого парку, ліворуч від колії. Дивовижний світ іншого міста, спокійних вуличок, якими можна ходити, конкуруючи з автами, вілл і садів. Найцікавіше – вілли. Ними цей куток землі перенасичений.

Їх дуже багато, і всі вони різні. Кожна з цих вілл є ілюстрацією до довгої історії. В кожній з цих історій присутні вступ, розвиток, злет, кульмінація, стабільність, тоді занепад. Спочатку непомітний, а далі стрімкий, який летить до руїни. Здавалося б, що кінець історії. Але не тут, бо вілли стійкі і довговічні. Тому старі історії змінюються новими. І все починається спочатку – задум, злет, кульмінація, стабільність. Вже наперед відомо, що занепад буде теж. Без певного присмаку занепаду такі будинки втрачають смак. Особливо цікаво дивитися, як ця кожна вілла ставала втіленням чиїхось уявлень про ідеальний будинок. У когось з'являлась ідея власного палацу. Переважно він був відображенням якихось віденських, празьких, краківських або хоча б львівських мрій. Але власники недобре собі уявляли, як саме їхня мрія мала б виглядати. Тому за справу бралися будівничі. Їх драми теж вкарбувалися в кожному будинку. Вони, ці будинки, є насправді втіленням усього, що не вдалося в житті цим архітекторам, будівельникам, інженерам і декораторам.

І все ж вони дуже вдалі. Це наше щастя, що є у місті така маленька територія. І це щастя, що туди можна піти на недільну прогулянку. Навіть якщо вона припадає на четвер.

24.12

У мене давно була мрія, про яку я вперше наважуся говорити сьогодні. Ще кілька років тому я побачив, як люди мучаться від депресії і як я можу їм допомогти. У мене з'явилася ідея спеціального пансіонату, де б лікувалася депресія. Хочу збирати тих, хто цього потребує і вивозити їх у гори. В будь-яку пору року. Хай навіть у такі морози, як тепер. Це, може, і ліпше, бо студінь висвітлює всілякі психічні темноти і тіні. Все, отже, могло би виглядати так: я даю оголошення в газету, що буцімто якийсь пансіонат приймає слабих на депресію. Мусить бути оголошений якийсь тариф – скажімо, щоб вистачило на їжу, питво, транспорт і мені як лікареві за видужання. В оголошенні була би вказана певна адреса – куди з'являтися. І тоді треба поїхати за тією адресою – це може бути Дора, Любіжня, Кваси, Ворохта, Микуличин, Зелена, Гута або ще щось таке, і сказати, що хочеш вилікуватися. А там уже був би я. Я зустрів би хворого і цілу ніч просидів би з ним при пляшці чи барильці. Я поговорив би з ним і розказав кілька історій. Я радів би, і хворий бачив би, як радість вихлюпує поза мене. Ми вийшли б у ніч подивитися на зорі. Був би сильний мороз. Все б мерзло.

Ми не будемо палити, ми будемо терпіти. Потім ляжемо на кілька годин. Сон буде багатий на сни, бо через холод ми будитимемось через кожні півгодини. Ми будемо зі слабим спати так, щоб грітися тілами і видихами. Потім буде ранок. Дуже гарний. Небо буде кольорове, а гори – як копія чорно-білої гравюри. Нам буде бракувати їжі. Вдосталь буде лише цибулі і часнику. Але їх нічим буде заїсти. Ми будемо страшенно смердіти цибулею. І запиватимемо це ще смердючішими напоями. Ранок здаватиметься вечором. Руками, з потрісканою від незручностей шкірою, ми наллємо ще чогось один одному. Я витягну зі старої шафи якісь книжки і знімки. Щось будемо читати і розглядати. А тоді – переборюючи бажання спати – важкі фізичні роботи, не виправдані ніякою логікою – щось носити, копати, згрібати. Пізніше можна буде трохи полежати, але не заснути, а говорити те, що думаєш, знову йти, сидіти, купатися, пити горілку, вино, каву, молоко, не їсти нічого, крім рибних консервів, говорити, згадувати, мріяти, йти з тягарем на спині, ризикувати потрапити під камінь, хвилю, зрубане дерево, мішок, лавину.

Я прошу хворих побути, просто побути зі мною ще. Їхня хвороба з часом пройде. Ми зуміємо з цього вийти, якщо поживемо разом.

27.12 Я вже давно вирішив сам для себе і можу це порадити кожному – що роздумувати про Божий задум і різні Божі вчинки цілковито безперспективно. Бо розмірковувати інструментові про майстра просто безглуздо. Це не той рівень, це не те, що може бути осмисленим. Бракує методики і обсягу мислення, бракує уяви. Але все ж нема нічого спокусливішого, як намагатися розмірковувати про Божий задум, про наступні повороти сюжетів, які Він придумав.

Я знаю, що в ті рідкісні моменти, коли людська логіка або бажання збігаються з Божою логікою і бажаннями Бога, – в ті рідкісні моменти стаються дива і чуда. Хоча орієнтуватися на них як на вказівки нема сенсу, бо знову ж таки це логічно лише для людської логіки.

Я не розумію, що означає все те, що відбувається. І не прошу розуміння. Але ясно, що Господь прихильний до мене і до багатьох тих, кого я знаю. Він нас пестить. Він обставив нас цілим почтом охоронців і ангелів. Тому нам усе вдається. Нам легко, а найбільший тягар викликаний переживанням цієї надприродної легкості. Бо справді, ми ж не даємо нічого взамін, крім віри, любові і надії, а отримуємо все. Нас чомусь голублять. Ми народжуємося, народжуємо і вмираємо досить легко. Наші руки і ноги пружні, дихання відкрите. Наші очі бачать далі і більше, а вуха чують небесну музику. Наші пучки мандрують найкращими у світі маршрутами. Наші діти люблять нас, а ми любимо їх. А ще нас люблять найвитонченіші жінки і найгідніші чоловіки. Вони готові в кожний момент відновити нашу віру, любов і надію. На нас сипляться теплі дощі, наші тіла пам'ятають запах гірських річок. Ми плекані, немов найдивніші квіти в запущеному городі. Коли нас б'ють або кусають, то наші рани скоро гояться і не гниють. Ми, як птахи, щодня знаходимо їжу, і від нас бджоли й інші комахи не забирають, а приносять нектар. Віруси живуть у нас і не шкодять нам. І все таке інше.

Я не думаю, що це Боже випробування спокусою. Господь готує нас до чогось. Це Його персональна ідея. І я знаю, що ми зуміємо бути відповідальними. Не знати коли і як, але ми віддячимо. Навіть якщо треба буде взяти участь у якомусь показовому засіданні Страшного суду.

30.12 Часом буває так, що п'ється вночі в кухні у власному домі.

Тоді переважно гість з'являється несподіваний, але дуже очікуваний. Тоді вже сплять домашні. Щось приноситься з найближчої крамниці, а все інше імпровізується і компонується з рештки вечері і ще якихось стратегічних припасів. Переважно робиться цибуля з олією й оцтом, можна ще додати помідорового соку. П'ється, говориться, згадується і співається, слухається улюблену музику.

Ідесь у цьому всьому постає такий момент, коли не втримуєшся, щоб не показати гостеві щось таке, що тебе тримає. Це можуть бути колекції марок у марківниках, монети, фотографії, підбірки ножів або запальничок, колекція олівців або сувенірів. Можна показати карточки або хоча б альбоми. Якісь ескізи записаних марев, рушницю. Можна завести до найдалшої кімнати і заграти на фортеп'яно. Часом доходить до того, що включається світло в кімнаті, де сплять діти, і показується – як гарно вони сплять. Можна демонструвати акваріуми з рибками або цілі кактусові сади. Обов'язково цей показ супроводжується такими насиченими розповідями, що гість розуміє, що він щось утратив у своєму житті. Хоча це насправді є лише твоїм бзиком. Тим штрихом зі світових можливостей, який прийшовся по тобі.

У мене теж є такий бзик. Я показую ботанічні атласи. І говорю тоді не про рослини, а саме про атласи. Їх автори були б здивовані, якби почули це все.

Бо атласи – найкраща література у світі. Найгарніша, найправдивіша і найдовершеніша. У них є надзвичайна магія – парадні портрети бездоганних рослин, яких або щодня зустрічаєш, не знаючи їх імені, або таких, яких не побачиш ніколи в житті і вони стануть тобі вічним докором у власній безпорадності. Ботанічні атласи вочевидь відрізняються за стилем. І в цьому є особливий тонкий шарм. Німецькі – надзвичайно педантичні рисунки, які більше говорять про якусь рослину, ніж навіть жива рослина. Чеські – переважно фотографічні. Польські – популярні і любовні. Радянські – або дуже академічні, або призначені для піонерів. Каталоги британського парку Кю – як реєстри всіх, хто коли-небудь жив на світі. І ще багато інших. Ти показуєш ці стоси книг, розповідаєш про те, що в них різного. Тебе розуміють або ні. Але тієї ночі всім учасникам кухонного засідання присняться граціозні рисунки рослин.

31.12 Можливість вибору, яка вважається найвищим виявом людської свободи, насправді є найбільшою неволею кожної людини. Це приреченість. Ти вимушений вибирати, зазвичай не можеш не вибирати. Бо навіть не вибираючи, ти вже зробив вибір не вибирати. Вибір – це обов’язковий іспит, який витримують далеко не всі. І вибір – особлива відповідальність перед близькими і цілим людством. Фактично саме ходи твого вибору є властиво тим найвартіснішим, що ти можеш зробити дійсно для цілого людства. Адже кожен твій вибір, а особливо їх сукупність і послідовність, засвідчує людству таку можливість шляху. Роблячи власний вибір, ти цим самим указуєш можливу дорогу ще комусь.

Це речі очевидні й прості. Але у проблемі вибору є один аспект, про який майже ніхто не замислюється серйозно. Це – питання невибраного. Те, від чого ми відмовляємося, впливає на нас багато більше, ніж те, що вибрано. Бо вибране відразу стає реальністю і, значить, отримує часовий вимір. А те, що має час, обов’язково має закінчення. Тобто наші вибрані речі стають нашими лише на час їх актуальності, потім минають або еволюціонують у щось таке, що дуже мало нагадує ту первинність, яку ви власне вибрали.

Натомість низка невибраного, гігантський перелік відхилених можливостей, людей, стосунків, слів, місць і вчинків, відчуттів і переживань, мелодій, запахів і смаків, дотиків і доторків накопичується у твоїм ірреалі. Все це не зреалізоване, а тому нескінченне. Це цвинтар, який завжди з тобою. Від цього багажу властиво й приходять старість і втома, хоча саме з нього розпаковуються мистецтво, література, звідти грає найкраща музика і там мерехтять найпрекрасніші обличчя у світі. Щоправда, у слабих там починають корчитися і шкряботіти манії, страхи і бридоти. В цьому багажі завжди є якийсь старий плащ, де в кишені лежить забутий квиток. Це пільговий білет у шизофренію, яка є найчастішим доказом існування вибраного і невибраного. А в сильних невибрано розвиває те, що робить ссавців людиною, – якусь невиразну ностальгію, смуток, який не руйнує, а підкидає. Якусь відсутність страху і якусь нестерпну легкість буття.

04.01 У той самий момент, коли відчай, зневіра і найпохмуріше сприйняття світу затискають нас у найглухішому коридорі – тісному, мокрому, пекучому або холодному, але цілком темному, – коли не видно наступного повороту, а стіни зближуються і звужуються, коли бредеш у смердючій воді, заглиблюючись з кожним кроком чимраз ближче лицем до поверхні, де плавають найогидніші рештки чужого, ворожого балю. І коли здається, що наступний крок буде прощальним, але якщо ти не втратив віри в долю, впевненості у правильності свого напрямку і любові до середовища, яке готове залити тебе чимось протилежним, то тоді, в ті короткі моменти твердий мур, у який ми впираємося, перетворюється на м'який, ніжний і світлий безконечний отвір. Крізь цей проріз нам з'являється найкраще, що є у нашому житті. Тоді літають ангели, подібні на добрих птахів, дитячі страхи виявляються мудрими пухнастими звірками. З твого тіла, з очей і вух, з кожного пальця розпускається найпрекрасніша квітка, запах якої на хвилюку перебиває всі можливі смороди. Тоді нам з'являється дійсна краса життя. Якщо додати ці потрясіння красою, які, зрештою, оправдовують цілі роки, то набереться яких кілька днів або годин, а може, і хвилин. Бо краса дається нам секундами. Вона дозована, як гомеопатичні препарати. Якщо не витримати дозування, то можна просто померти від тиску серця. Вона різна, ця краса. Вона має стільки ж виявів, як тіні, що перебігають внутрішньою поверхнею повіки в сонячний день, або той фрагмент найкращого у світі сну, який перетворився на момент пробудження і не піддається обробці розумом. Це щось невловиме, його неможливо зафіксувати ні фотоапаратом, ні відеокамерою, ні диктофоном. Лише течія на шкірі, слизовій і очному дні: йде попереду вулицею дивовижна жінка, і ти бачиш лише одну її щоку, падає яструб із синього осіннього неба, вітер здмухує пелюстки з квітучого дерева, пірнаєш у прозоре плесо гірської ріки, нічний метелик дивиться на тебе великими червоними очима, їдеш осінньою дорогою вночі в автомобілі, і фари висвітлюють дерева на узбіччі, стоїш уранці на горі посеред сонця, а все, що нижче, – вкрите рівною поверхнею хмар, наївна і мила стара поштівка, яка вилітає з випадково вибраної книжки, дванадцять білих коней у місячному сяйві мчать горбами, летить стріла. Після цього переліку вступає в силу так званий карт-бланш – біла картка, вільна картка, де кожен може вписати свої з'яви краси.

07.01 З усіх свят, з усіх днів року Різдво найбільше дає нам можливість відчутти свою людськість, свою людяність. Ми раптом опиняємося в ілюзорній ролі опікуна, а не того, ким опікуються. Боже чудо Різдва полягає в тому, що ми, люди, маємо нагоду прийняти Бога до себе в такій формі, як ми самі. До того ж єдиний раз створюється ілюзія, що Бог опиняється залежним від наших законів, нашої натури, нашого розуміння і нашої ласки. Ми починаємо розуміти, що після цього Він стане інакшим – зрозумілішим, ближчим, милосерднішим і любішим. Така перша містерія Різдва.

А друга, напевно, закладається в дивовижній вагомості і довершеності простого різдвяного сюжету. В цьому сюжеті, як у генетичному коді, занесено все, що стосується людини. Може, тому лише з цього сюжету виросло таке явище, як вертеп. Поступово вертеп розрісся до макета світу, до схеми космосу, до космогонічної енциклопедії.

Щорічне повторення різдвяного ритуалу не послаблює, а посилює переживання. З кожним роком Різдво сприймається чимраз глибше і ясніше. І це – третя містерія. Різдво може бути окремою порою року. Завжди очікуваною, завжди омріяною, завжди несподіваною. Історія твого Різдва укладається в окрему низку. Ти можеш оглянути її як самостійну лінію свого життя, що не залежить від історії інших пір року. В хронології Різдва нема ніяких особливих подій, лише світло, затишок, лагідність і мудрість. І навіть якщо стається щось лихого на якесь Різдво, то воно стається не так, воно набирає іншого сенсу, іншого чуття, іншого освітлення.

На Різдво тягне до рідних. Це ще один вияв великого сюжету. Мій дідо свого часу не втримався і прийшов до своєї мами на Святий вечір. Прийшов із дуже далекого й безпечного гірського сховку. На Різдво хата вся була оточена, і його взяли. Багато років він провів у тюрмах і висланнях. Але не мав жодного жалю про те, що зробив того Різдва. І жоден з наступних різдвяних днів не був гіркуватим через те Різдво. Бо Різдво – це окрема пора року, окрема історія, окрема біографія і навіть окремих характер кожної людини, кожної родини.

13.01 Ще і ще раз переконуюся, що людині залишилося дуже багато від холоднокровних організмів, життя яких безпосередньо залежить від зміни температури зовнішнього середовища. Зрозуміло, що ми теж міняємося залежно від того, чи холодно, чи тепло. Але це не те, що я маю на увазі. Рештки холоднокровності прослідковуються насамперед на рівні роботи мозку.

Від перепаду температури міняється весь уклад мислення, світосприйняття, механізми пам'яті і можливості уяви. Коли гаряче, то думки не можуть бути подібні на ті, коли дуже холодно. Пам'ятаю дві свої найголовніші мрії і марева у війську. Коли на броні панцерника можна було смажити яєчню, я мріяв про холодні гірські потоки, сніг на гірських хребтах, сині басейни, вентилятори у просторих кімнатах із завішеними від сонця вікнами, сифони з охолодженими напоями, дощі, прогулянки засніженим лісом. Однак як тільки наставала зима з убивчими морозами і на внутрішніх стінах панцерника наростали багатосантиметрові крижані кристали, то марево ставало протилежним – тепле ліжко, напалені печі, спання з кішками, розпечений пісок, гарячі вина і зупи, пухнасті светри і шапки, багатогодинні гарячі ванни. Така от проста залежність мрій, пам'яті й уяви від температури.

Щоправда, тепер трохи інакше. З віком я почав любити зиму взимку, а літо влітку. Мені перестали подобатися перегріті хати. Тому я щасливий, що в моїй старій і запущеній квартирі працюють печі, а не батареї. В цьому всьому є особливий чар. Коли за ніч печі вистигають, вранці стає холодно навіть у ліжку, але треба вставати у ще більший холод, накинути на плечі старе пальто і перш за все запалити в п'єцах. Дуже приємно напалювати в кухні, в лазничці, гріти воду для миття у цебрах і баняках. Не можна йти з дому, поки не виключений у печах вогонь. І коли вже йдеш, то ніде, крім кухні, ще не тепло, бо кімнати нагріваються повільніше, ніж кахлі. Дуже приємно також не палити задля економії в якійсь із кімнат, і там – холод спіжарки.

Приємно спалювати в печі горіхову шкаралупу, листи, вітальні картки, гілочки новорічної ялинки. А потім вибирати попіл лопаткою і зберігати до весни для городу. Приємно курити в піч,

слухати вночі гомін вітру і хурделиці в коминових лабіринтах. А ще приємно не залежати від жодних графіків подачі тепла – тоді можна мерзнути взимку або пропалювати в хаті посеред зимних літніх дощів. Але найголовніше – добові перепади нагрятості помешкання дають можливість жити природним ритмом, а не бути об'єктом великого комфортного інкубатора. Тому я хочу жити там, де п'єци.

15.01 У мене вдома живе (це крім різних людей) одна видатна рослина – араукарія. Якщо подивитися через вікно з вулиці, то її завжди видно. Араукарія ще нижча від мене, хоча має вже понад сто років. Вони дуже помалу ростуть, ці араукарії, у своїх Андах. Адже араукарії – андські сосни. І живуть вони якихось три тисячі років. Вони були дуже модні на початку століття в європейських помешканнях. Стиль сецесія кохався в таких орнаментах. І дійсно, вона дуже гарна. Має лапаті галузки, розміщені по чотири на одному ярусі. Напостійно в неї є не більше трьох ярусів. Решта поступово осувається, відмирає й усувається. А на верхечку наростають нові міліметри. Араукарію принесли моїй бабці в дарунок за якесь успішне лікування ще у 20-х роках. Тоді вона була не більша, ніж 40 см, хоч мала більше років, ніж сама бабця, яка тоді, щоправда, не була бабцею. Виходячи з власного темпу життя, араукарія була немовлям. Напочатку рослина нічого не усвідомила. Пізніше вона щораз більше вдивлялася у все, що відбувалося в хаті, і всі наші переживання вкладалися в її річні кільця. Адже доведено, що рослини, особливо такі досконалі, якщо не мислять, то принаймні все розуміють, відчувають і пам'ятають.

Часом з нею стає страшно. Це ж не так просто – бути свідком давніх подій і мати можливість прожити ще кілька тисячоліть, переживши всіх нас, усіх, хто тепер з нею. Ми, напевно, будемо для неї якимось напівреальним, напівказковим спогадом дитинства. Може, вона взагалі ледве-ледве нас зауважує – якщо зважити на різницю життєвих темпів. І вже точно, що вона не встигає сприйняти окремих подій з нами – як фотоапарат з неймовірно довгою витримкою не фіксує того, що десь рухнулося.

Так дерева, які живуть повільно, не зауважують, не можуть зауважити існування сезонних метеликів.

А я її час від часу купаю. І щоразу, виносячи сміття, бачу, що моє відро унікальне – бо в ньому – гілочки араукарії.

Недавно я купив ще одну маленьку сосонку з Анд. Вона, мабуть, моя ровесниця. Я переконаний, що хоч ця араукарія доживе до кращих часів.

18.01 Робота зі словами, а особливо зі словами промовленими укладається в мірило, де з одного боку – зневіра, а з іншого – надія, яку не знищити. Зневіра, бо ти розумієш, як мало важить слово і говорення, ти усвідомлюєш, що до нічого доброго твоя балаканина загалом не приведе. Бо кожен з людей може зробити все, що є найгіршого в людей, і тоді його не спинить жодне слово. Але є надія. Віра в те, що всі слова знаходять адресата, жодне речення не марне, кожна деталь укладається в ту конструкцію, де її найбільше бракує. Тому і працюєш зі словами. Ти опиняєшся в ролі майстра, що робить предмети розкоші, або продавця дуже химерної і дорогої антикварної крамниці. Твій товар потрібний лиш декому, а ті, кому він потрібний, не завжди знають про існування твоєї крамнички. Тож доводиться чекати. Але не дочекатися неможливо. І коли бачиш захват, сльози й усмішку того, хто тебе знайшов, не можеш уже займатися нічим іншим. Я переконаний, що нема жодної людини – найгіршої і найдурнішої, яка б не дожила до такого моменту, коли їй трапиться слово чи речення, адресоване саме їй. Тоді вона, хай ненадовго, перетворюється на найдобрішу і наймудрішу людину на землі. Заради таких метаморфоз варто жити серед людей і любити їх більше, ніж самого себе. І варто плодити слова, речення і образи, розсилаючи їх навмання на всі боки, роздаючи їх тим, хто невідомо для самого себе страждає від браку потрібного слова... Вчинку... Жесту... Поцілунку... Удару... Пригортання... Погляду... Подарунка... Мелодії... Плода... Дороги... Вказівника чи взірця.

21.01 Останнім часом з'явилося багато систем, за якими звичайне людське спілкування переходить у статус учення про технології комунікації. За цими теоріями передбачається вивчення певних універсальних прийомів для того, щоб здобути друзів, розправитися з недругами і загалом виглядати дуже симпатично. Особлива увага приділяється жестам. А точніше – одномоментній композиції руху, міни, виразу очей, які укладаються в жест. Натомість варто поміркувати про те, хто кому належить – жест людині чи людина жестові. Хто ким керує, хто кого може виразити. Можливо (про подібне розмірковує Мілан Кундера), існує певний світ жестів, які залишаються незмінними протягом тисячоліть і обов'язково мусять якось зреалізуватися. Для цього жести підбирають собі тіла, котрі якнайкраще можуть їх передати, зберігати і повторювати. Жест стає долею вибраного ним тіла. Після кінця одного тіла жест перебирається в інше. Може, саме ці віруси-жести керують світом і всіма механізмами життя.

У все це легко повірити, якщо згадати, що для нас найважливіше у сприйнятті любих нам людей. Можуть забутися слова, події, обличчя, але кілька характерних жестів, як арбалетні стріли, вражають просто в горло, і попадання негайно відтворює все, пов'язане з їх носієм. А іншим разом можна побачити найрідніший тобі жест у комусь незнайомому. І знову душа обшпарюється ніжністю, несамовитістю і смутком. З'являється розуміння одного з найважливіших у світі почуттів.

Я вірю Кундері, хочу довіряти власному досвідові. А тому не довіряю американським підручникам з технології комунікації. Я хочу знати, що жести, які у мені живуть, – найважливіший складник моєї біографії. Один із найвиправданіших сенсів нашого життя. Ти можеш позбутися багато чого, але притаманні тобі жести треба пильнувати, і вони заопікуються тобою. Це як у Сент-Екзюпері – відповідальність за тих, кого приручив. Але у цьому випадку відповідальність взаємна.

24.01 Найбільше щастя, яке може бути в людини чи іншої живої істоти, – це спілкування. Хай хто що каже, але саме до спілкування зводяться всі ті життєві вияви, які називаються щастям. Без спілкування все втрачає сенс, і ніякі насолоди не можуть його повернути. Тому драмою завжди є все, пов'язане з невдалими спілкуваннями. А трагедією – справжнє непорозуміння. Непорозуміння бувають дуже різні – умисні або неумисні, хвиливі і тривалі, минучі і безконечні, радикальні і компромісні. Всі вони трагічні. І полягають передовсім у протилежності бажань і намірів – це перший рівень непорозуміння. А другий поверх складніший – коли інтереси збігаються, але різняться уявлення про світ і способи співіснування. Ще вище той рівень, коли збігається все, крім розуміння слів – означень, відтінків, наголосів, походження слова і синонімічного ряду.

Такі трагедії найприкріші, і зарадити чимось у цьому випадку майже неможливо. Найсумніше, що всім здається, ніби зробили все для того, аби зрозуміти іншого і якнайзрозуміліше викласти себе. Залишаються тоді лише смуток, докір і недовіра. Я знав одну черепаху. І знав її господарів. І господарі, і черепаха були дуже милі й любили одне одного, стараючись зробити все, щоб усі були задоволені і радісні. Я пам'ятаю погляд тієї черепахи, коли вона спілкувалася зі своїми власниками. Але одного разу черепаха необачно долізла до краю балкона і безпомічно впала вниз на тротуар. Щоправда, її відразу ж знайшли і забрали додому. Виявилось, що вона жива – лише трішки надщербився панцир. Його швидко залікували, і видавалося, ніби все минулося. Але щось усе ж було не так – кудись пропала радість, спочатку збайдужіла черепаха, а згодом уже як наслідок – люди.

Втратилися спілкування, контакт, розуміння. Залишилися смуток, докір і недовіра. Так вони і жили. Одного разу я довго дивлявся черепасі в очі і все зрозумів. Вона стала іншою – падаючи, черепаха пошкодила собі мозок. До того ж безповоротно. Просто стала вар'яткою. І ми не могли знати,

що зараз у її голові – чи суцільна темрява, чи найпотужніші світла прожекторів-переслідувачів, може, вона все забула, а може, щоночі її нестерпно боліла голова, може, її лоскотало між черепом і мозком, а може, нервував кожен звук і запах. Ми не могли знати. Ми не могли порозумітися. Ми не могли зарадити. Не могли врятувати, бо не могли повноцінно поспілкуватися. Їй, до речі, залишилося жити в нас ще 240 років. З цим, але без нас.

25.01

«Байка з тим», – кажуть у горах, коли хочуть сказати, що на щось не варто зважати, що то пусте. «Розкажи якусь байку», – кажуть на вулиці майже вночі, коли кілька приятелів сидить на фонтані вже після всього з пляшками пива. Тоді оповідаються правдиві, але неймовірні життєві історії, почуті від якогось знайомого. Байкою літературознавці називають невеликий алегоричний твір, у якому переважно тварини або інші явища природи втілюють різні людські характери, риси й ситуації.

Люди надто довго зловживали саме останнім означенням байки. З того всього з'явилося страшенно багато помилок і забобонів, які перекручували правду природознавства. Звірі стали помилковими символами, носячи на собі тягар невластивих їм людських вад і збочень. Натомість можна дивитися на це іншим поглядом. Замість того, щоб, описуючи людські історії, підставляти в них тваринні персонажі, можна просто вивчати дійсні ситуації серед тварин, а тоді безпомилково впізнавати те, що відбулося, відбувається або відбудеться з нами. Отже, коротка, але правдива антибайкова історія про те, як лисиці отримують житло.

Лисиці дуже люблять вигідно жити – у люксових норах. Але копати їх вони не можуть, не хочуть і не вміють. Чудесні нори роблять борсуки – глибокі, сухі, складні, багатокімнатні. В окремих приміщеннях є туалети, спальні; коридори галузяться; існує кілька входів і виходів. Борсуки – вроджені будівельники. А лисиці мусять знайти борсучу нору і захопити її. Силою це зробити неможливо. Борсукові щелепи – одні з найпотужніших, а удар лапи може вбити двох лисиць і кількох лисенят. Але є інший спосіб, інший підхід. Борсуки – страшенно акуратні тварини. Вони ненавидять, не терплять, коли десь смердить виходком. Цим користуються лиси. Знайшовши борсуче житло, вони випорожнюються на вході. Першого дня борсук забирає послід і десь його загрибає. Тоді лиси знов. І борсуки знов. Так триває кілька днів безперервно. Змучені і розчаровані борсуки збираються всією родиною з вагітними жінками, немовлятами, підлітками і безпомічними старими і покидають власну обжиту оселю. Більше терпіти вони не в змозі. Вони воліють піти в інше місце і збудувати нову досконалу домівку – складну, суху і глибоку. А занечищено звільнену нору спокійненько займають лисиці.

26.01 Кілька разів у житті мені доводилося підбирати людей для певних бойових акцій. І виявилось, що немає жодних орієнтирів для того, щоб знайти солдата в солдаті. Взагалі солдатів дуже мало. Більшість людей, яких любиш, яких поважаєш і яким довіряєш, солдатами не є. І це дуже добре, так справді ліпше. Але лише до того моменту, коли виникає потреба знайти солдатів. І тоді мусиш знайти якийсь тест, якусь пробу і випробування.

Звичайно, трапляються випадки, коли бачиш їх неозброєним оком. Але тоді переважно ці солдати аж надто солдати. Таких теж не варто брати в загін. Такі обов'язково щось напсують. Тож який тест може спрацювати?

Після довгих спостережень, вчислень і аналізів я знайшов конкретний спосіб визначити – хто є хто. Як не дивно, для цього не потрібно знати ні фізичних характеристик, ні властивостей інтелекту. Найважливіше – побачити, як та чи інша людина їсть.

Це безпомилкова ознака. За способом їдження я виділив чотири типи людей, які важливіші для мене, ніж класичний поділ на темпераменти. Отож є такі категорії: сильний тип і слабкий тип. І один, і другий поділяються ще на два: сильний інтенсивний і сильний спокійний, слабкий інтенсивний і слабкий спокійний. Цього досить, аби зрозуміти – що являє собою та чи інша людина і чого від неї можна сподіватися. Найкращі солдати належать до одного типу – сильного спокійного. Всі інші можуть бути бездоганними в тому чи іншому випадку, але ніколи – завжди.

Тож я підбирав тих, які не схиблять, тих, у яких не виникає жодних внутрішніх непорозумінь. Такі їдять особливо. Їх ні з ким не сплутаєш. І цей метод за способом їди значить більше від усіх рекомендацій і автобіографій. Це більше, ніж рентген і томограма мозку. Це – визначення.

Ті загони, які залежали від мого вибору, я сформував. І вони вже виконали свою місію. Не було жодних збоїв. А мені дотепер трохи соромно зустрічатися з тими, хто був відсіяний. Адже я знаю, як вони їдять...

27.01 Трапеза, будь-яка трапеза має незаперечне ритуальне значення, тим більше – спільна трапеза. Спільна трапеза – як кругова порука, як братство, обмін запевненнями і гарантіями, знак подібності і спільності, як участь у одному злочині або співавторство в якомусь геройстві. Я ділив трапезу в найрізноманітніших, часом незрозумілих екзотичних і диких ситуаціях. Святкові прийняття, родинні обіди і вечері, поминки, сніданки поночі, поділ сухих пайків і скромні чоловічі закуски, годування своїх і чужих дітей, друзі і недруги, перекуси в лікарні і їда в поїзді, рештки їстівного в горах і останні крупинки різних каш, зварених разом, розламані канапки, прийоми на найвищому рівні, частунок у випадкових людей, де залишався на ніч. Пишні імпровізовані підвечірки і доїдання залишеного м'яса в ресторанах, містичні святі вечері і великодні яйця. І ще безліч високих і низьких проявів безмежно великого ритуалу розділеної трапези.

Але одна згадується як щось особливе – незабутній сніданок у Києві. Через якусь годину мала починатися акція голодування на майдані Незалежності. Кілька десятків львівських студентів зайшли до дієтичної їдальні по вулиці, яка трохи вище від площі, щоб, можливо, востаннє поснідати. Ми їли варені яйця, сир, сметану, налисники, омлети, пили каву і солодкий чай. Було на диво добре – втихомирено, лагідно, сито і гостро. Жовтневе сонце якось особливо проривалося через величезні вікна і заповнювало собою весь простір їдальні. До вирішальної миті залишалося менше, ніж годину. І раптом двері відчинилися і до зали почали заходити омонівці – в шоломах, з палицями і щитами. Вони йшли один за одним довжелезним рядом.

– Так от примітивно закінчуються невдалі революції, – подумав я, – в їдальні, коли всі учасники заколоту ситі й безпомічні.

Але через хвилину з'ясувалося, що це не кінець революції. Бо бійці омону не звертали на нас уваги. Вони теж прийшли поснідати, – їх привезли вранці з різних міст, і перед справами, перед боєм, який мав статися через тих самих сорок хвилин,

солдати хотіли поснідати. Вони їли яйця, сметану, кефір, сир, млинці, сиділи за сусідніми столиками. Вони не знали, що приїхали до Києва через тих, хто сидів поруч. Ми закінчили трапезу разом. Вийшли двома гуртками надвір, покурили після їди. Покурили, викинули недопалки в один смітник. І розійшлися: через п'ять хвилин ми вибігли на майдан і сіли на ґраніт, почавши голодування – заколот, а вони вийшли на свої позиції, оточивши майдан залізним обручем. Далі було різне. Але першого дня ми їли разом.

28.01 В освіті й вихованні кожного з нас, кожного, хто живе на цій невеликій землі, яка називається Західною Україною, є одна величезна вада. Всі ми погано знаємо нашу найближчу географію. Нас навчили орієнтуватися у Франції, Росії, Німеччині, Америці й Азії, навіть якщо ми там ні разу не бували, ми уявляємо собі міста й ландшафти, знаємо деякі звичаї й особливості менталітету. Заплющивши очі, ми можемо вибудувати просторову модель різних ділянок світу – що де, що під, над і за чим. Це дуже добре. Але більшість із нас не може такого самого дозволити собі стосовно хоча б семи областей – Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Закарпатської, Волинської, Рівненської і Чернівецької. Звичайно, кожен добре знає околиці рідного села, досить добре – кілька обласних центрів і дорогу від міста до селяцької батьківщини. Ще трохи знаємо підміські ліси і якісь відпочинкові території. Решта – terra incognita. Ми шукаємо екзотики далеко за межами батьківщини. Натомість Західна Україна – це край, де щось інше – на кожному кроці. Природні умови посіченого ландшафту творять унікальну ситуацію, де кожне село і кожне містечко – інше. Туризм найближчими околицями обіцяє більше вражень, ніж можна очікувати. Інші люди, інші будівлі, інша мова, інші навіть ліси, вода і трави. Тут вміщається різність кількох країн. А часом – різні світи існують поруч. Для того, щоб запізнити цю землю, не вистачить життя. Але тут ніколи не почуватимешся цілком чужим. Бо наш кусень території – це павутина й мереживо. Людські історії, як нитки, розмотуються з багатьох точок одночасно, сходяться, розходяться, переплутуються, зав'язуються гудзами, обриваються, але не щезають. На цій землі неможливо торкнутися до однієї волосіні, щоб не спричинити коливання іншої. Тут нема точки, попри яку не проходила б хоч якась риска, що стосується твого волокна, твого прядива. Починати обмацувати це мереживо досить просто – сісти в будь-який підміський поїзд чи автобус і вийти, скажімо, на десятій зупинці. День, проведений у цьому місці, буде незабутнім. Бо обов'язково виявиться, що місце це не випадкове.

07.02 Ще дотепер улюбленим гостинцем, привезеним гуцульським дітям з базарів Косова, Коломиї, Кутів і Вижниці, є сирні коники. Їх продають майстри цієї справи за якісь копійки, вони видаються чимсь звичним і примітивним. Але вони – одне з найбільших див Гуцульщини.

По-перше, сир. Сир із коників зовсім не такий, як інші види сиру. Він сухий, дуже смачний і волокнистий. Коника можна мало не розсувати, відриваючи тонкі волокна чи жмутки волокон уздовж цілого тіла. Цей сир бездоганний до вина. В сухому червоному вині, взятому до рота разом з кусником коника, сир стає подібний на гуму, на в'язку і пружну поживну речовину. Смак цього сиру є найвищою концентрацією можливостей молочного сенсу. За законами екології, за законами перетворення енергії один старий коник – це кілька копиць найпахучішої трави із сонячних альпійських лук у карпатській Чорногорі. Кілька таких коників могли б стати поживою на кілька днів якомусь альпіністові чи, скажімо, пілотові повітряної кулі-монгольф'єра.

Але смак смаком. Коники ще й виглядають так, що неможливо відвернути від них погляду. В їхній нібито примітивності є якісь такі гармонія і знаковість, які відкидають нашу пам'ять на кілька тисячоліть назад – коли всього було дуже мало, але все було надзвичайно важливим. Якась трипільська естетика, викопана із землі і з найглибших пластів підсвідомості. Тим часом сир – один із найнепридатніших пластичних матеріалів. Колись коників робили лише пастухи на полонинах. Але вже понад сто років полонинські скульптурки втратили значення таємного послання з полонини, і тепер їх виробляють лише жінки.

У тепле молоко додається трохи глеґу – і молоко кисне. З нього роблять сир, текучий і одночасно в'язкий. Шматочки такого сиру запихають у гарячу воду і там швидко ліплять якусь фігурку – є коники, олені, баранчики, калачики. Коники можуть бути осідлані, зі зброєю і навіть з бочівками, перекинутими через сідло.

Зліплена скульптуру треба вкинути до розчину солі, щоб сир закріпився. Від того, яка концентрація солі, залежить стійкість сирної фігурки.

Походження цих витворів ще неznаніше, як те, звідки взялися наші гори. Але такі грудки витягненого у певний спосіб сиру є справжнім символом гірської країни. Якби з Карпат треба би було щось вивозити контрабандою, то сирні коники якнайкраще надавалися б до цього. Бо вони – надзвичайні. Відразу розумієш, що це щось незрозуміле, але дуже значне.

10.02 Вже давніше я зрозумів, що коли на тебе націлена зброя, то це ще нічого не означає, бо якщо вона націлена посправжньому, то вже нема що робити, а коли напівсправжньо, то вона не вистрілить. У мене цілилися багато разів, і завжди все минало. Треба було лише спокійно поводитися, хоча під прицілом мені пропонували якісь дурнуваті речі – скочити чи з поїзда, який мчав, чи з височенного моста, відмовитись від чогось дуже важливого чи ще щось неможливе. Але це все фрагменти, про які скоро забуваєш. Стріляли рідше і майже завжди не прицільно. Прицільно по мені стріляли лише раз – тоді я мав би загинути замість друга. Але і з цього нічого не вийшло. У мене не вцілили. І саме це забезпечило другові ще трохи щасливого життя. Я рідко мав таких надійних друзів. І таких досконаlih. Він називався Рудько. Я так його назвав. Великий, подібний на вовка, але жовтий і довгошерстий пес. З дивовижними очима тигра або рисі – бурштиновими, глибокими і мудрими. І брови. Абсолютно людські коричневі брови. Він уже був цілком дорослий і з величезним досвідом найгірших речей, коли прибився на нашу гору. Якось відразу прив'язався до мене. Спочатку міг час від часу гаркати, коли я пестив його, бо ніжність видавалася йому чимось незвичним і підступним. Але незабаром зник. Лише я міг пестити його так, як хотів. Незважаючи на те, що почав жити з нами, Рудько ніколи не заходив до хати. Я підозрюю, що він мав клаустрофобію. Він запровадив на подвір'ї свої порядки – не допускав на нього нікого, крім членів сім'ї, страшенно переслідував поштарів, вигавкував на всі поїзди. Ненавидів усе, що могло означати навіть найменші зміни в ритмі нашого життя. Крім того, чомусь охороняв мене від кількох родичів і вважав, щоб я з ними не зустрічався. Часом міг знервуватися і когось погризти. Власне не покусати, а погризти. Через певний час список погризених був майже ідентичний зі списком усіх, хто жив біля нас. І тоді дорослі сусіди вирішили, що пора його позбутися. Один із них мав рушницю, інші просто почали висліджувати Рудька. Пес щось відчув і перестав ходити прилеглими територіями.

Я біг ярком, коли над головою почала свистіти картеч. Від здивування я не впав на дно, а виглянув з яру і почув ще кілька посвистів біля голови, і побачив сусідів-мисливців, які стріляли в мій бік. Стріляли, бо з яру виглядала лише моя голова, яка за кольором і кудлатістю нагадувала якусь частину Рудькового тіла. Коли стрільці опритомніли, вони довго цілували і обіймали мене. І неначе комусь, хто повернувся з того світу, пообіцяли ніколи не переслідувати мого друга. Звичайно, як писано в найдавніших книгах, через певний час свою обіцянку вони легко порушили. Думаю, що, якби мене того дня застрелили, це сталося б ще швидше.

15.02 Це було 800 років тому. Напередодні великого посту Франциск з Асичу, який уже був святим, але тоді ще не канонізованим, перебував у місцевості, що називалася Перуція. Там було велике озеро з острівцем посередині. Франциск зупинився переночувати під час своєї мандрівки в бідній оселі одного господаря, який, розуміючи святість гостя, прийняв його з надзвичайною уважністю. Вночі на святого зійшло натхнення – подібно як Христос перебути весь великий піст узагалі без ніякої їжі. Місцем для цього мав стати острів на озері. Вранці Франциск попросив господаря відвезти його до острова, залишити там без ніяких харчів і не приїжджати всі 40 днів аж до шостого четверга. Господар мав також нікому не сказати про те, що Франциск перебуває в цій місцевості. Святий не хотів, щоб його учні, прихильники стали свідками його духовного подвигу. Отже, вони попливли. Холодна весняна вода студила босі ноги Франциска, коли він сходив з човна. Човняр залишив усе ж таки аскетові дві маленькі буханки хліба – ану ж той не витримає цілком без їжі – і відплив, запевнивши, що дотримається обіцянки мовчати. Франциск знайшов на безлюдному острові місце, де густо сплелися між собою гілки дерев, і в такій природній альтанці спинився, щоб пробути незворушно в побожних роздумах понад місяць.

Через сорок днів човняр приплив до острова. Франциска він застав на тому ж місці. Той був змарнілий, але виглядав таким самим жвавим і бадьорим, як завжди. Втративши лік дням, Франциск навіть не сподівався, що час його героїчного посту вже минув. Він був готовий перебувати тут ще довго.

Господар звернув увагу на те, що один хлібець залишився неторканим, а в другому бракує трохи менше, ніж половини. На це святий зізнався, що міг би обійтися зовсім без хліба, але йому здалося, що було б гординею відбути цей піст так само, як і Христос, – без жодної крихти хліба. Тож цей шматочок хліба був з'їдений для того, щоб не рівнятися до того, що зміг зробити Ісус.

Це було 800 років тому. Але деякі події вміють обійтися з часом так, що здається, ніби вони відбувалися вчора або – ще правдоподібніше – тривають у ці хвилини.

22.02 Ця історія коротка, як і кожна трагедія, яка відрізняється від біди і драми саме часовим параметром. Власне своєю короткістю. Трагедії не тривали. Їх наслідки – вони можуть діятися дуже довго. Але тоді вже не трагедія. Отже, ця історія трагічна. Вона настільки коротка, що навіть ще не стала історією, і жодні історії не снуються, хіба в уяві.

Токай. Дивовижна земля, чиею кров'ю є найкраще вино. Токай. Такої статті нема у 12-томній Українській радянській енциклопедії. В УЗС (третомній), виданій у тридцятих роках у Львові, Станиславові, Коломиї, є такий артикул. Звичайно, вони ще нічого не знають про трагедію. Бо жодна енциклопедія не може передбачити трагічної випадковості, яка станеться через 76 років. Тож Токай між англійським філантропом Тойнбі і Токантінс – рікою в Східній Бразилії 2600 км завдовжки. Мадярське містечко біля підніжжя Ґедялі (ми ще зазирнем у цю статтю). 6 тисяч мешканців, славне вино. Надзвичайне біле вино... Тепер Ґедялі – трахітовий гірський ланцюг, що тягнеться від Пряшева до Токаю, 1092 м заввишки. На збочах винниці токайського винограду. Це УЗС. Тепер з того самого року. Видавництво «Velhagen und Klafing» у Лейпцизі. «Das Bild der Erde» – образ землі – «новий атлас у 100 сторінках мап». Токай якраз на Тисі. На Тисі, яка тиждень тому стала мертвою й отруйною, як тисячі мішків потовчених сливових кісточок. Вмерла риба, вмерли рослини і криниці. Бо в Тису, а далі в Дунай витекли ціаніди.

У маленькому засніженому містечку Бердйові в Словаччині недалеко від Пряшева, де починаються Ґедялі, які закінчуються в Токаї, є середньовічна вуличка, де в одному з будинків мешкає винарня «Токайські вина». 50 сортів на розлив, 10 літрів – 200 корун (це значить 20 гривень), 2 гривні літра найвартіснішого соку землі Середньої Європи. Чоловіки, п'ючи ще і ще шклянку медвяного вина, плакали. «Слухай, чоловіку, – казав один, – там, у Токаю, на березі Тиси через кожну другу хату гніздо бузька. Що вони будуть їсти? Нашу отруту? Та вони повмирають. І виноград теж. Це вино останнє на кілька років наперед». Вони плакали і пили, і молили Бога, аби якнайскорше біда минула, стекла. Аби якнайменше історій виростало з неї. Бо тут, у Середній Європі, все дуже близько.

25.02 Відчуття Батьківщини включає дуже багато понять. З наймасштабніших – це держава, суспільство, народ, мова, земля, історія, люди, міфи, культура. І все якось так складається, так усе останнім часом якось прямує, що надійними, справді українськими і незрадливими залишаються лише міфи і, звичайно, земля. Покалічена, понижена і засмічена, але безглуздо прекрасна. Починаєш розуміти індіанців, починаєш розуміти чеченців, які є хоча б тому, що залишається хай саме каміння. Таке враження, що незабаром і наша справжня батьківщина залишиться власне на рівні землі. І ця земля не перестає бути рідною, твоєю. Незалежно від того, якій державі належить, які люди нею ходять, якою мовою говорять, в якій культурі купаються і якій історії моляться. На цих українських ландшафтах навіть лишайники на мертвому дереві чи розколеному камені залишаються вірними нашим міфам, які вміють триматися хоча б вітру – якщо нічого іншого вже не буде.

Це все цілком недавно я відчув, побувавши в найглухішому куті колишньої Лемківщини. Колишньої, бо там уже нема ніяких лемків, нема навіть лемківських пісень. Лише прекрасна пустка, нерівності рельєфу якої зафіксували назавжди інтонації лемківської міфічної космології. Цей майже безлюдний кут поділений між Південно-Східною Польщею і Північно-Східною Словаччиною. Збереглася топоніміка – імена місць – Магура, Бехерів, Конечна, Гладішів, Горлиця, Баниця, Крива, Воловець, Низький Бескид. Залишилося те, що незрадливе, – гори, доли і потоки. Залишилися антикварні сувеніри – ніби із сірників складені церкви, типові хати. Вони називаються хижі – довгі й лагідні, під одним дахом житло і людей, і худоби, бидла; залишилися талісмани-стежки між горами, долами, потоками, церквами і хижими. Людей дуже трохи, у нас нема таких малолюдних місцевостей (хіба Ґорґани), але люди не ті, тих забрали до одного ще в 1947 році. Дехто потому, що правда, вернувся, але вернувся вже іншим. Тут на кожному кроці можна вивчати дві дисципліни – як руйнуються невживані дерев'яні будівлі і як на покинутих людьми територіях відбуваються процеси природного лісовідновлення. Але, незважаючи на весь жаль за цими нашими горами, які вже формально не належать нам, найперше виникає дві думки. Номер перший – оце справжня батьківщина, на тому незрадливому рівні землі і міфів. Номер другий – добре, що там залишилися сама земля і міфи, і нічого іншого, що б їх могло знищити чи образити. І пост-скриптум – якщо у нас тут буде вже все чуже, останні українські індіанці мають для відступу заповідну лемківську резервацію.

09.03

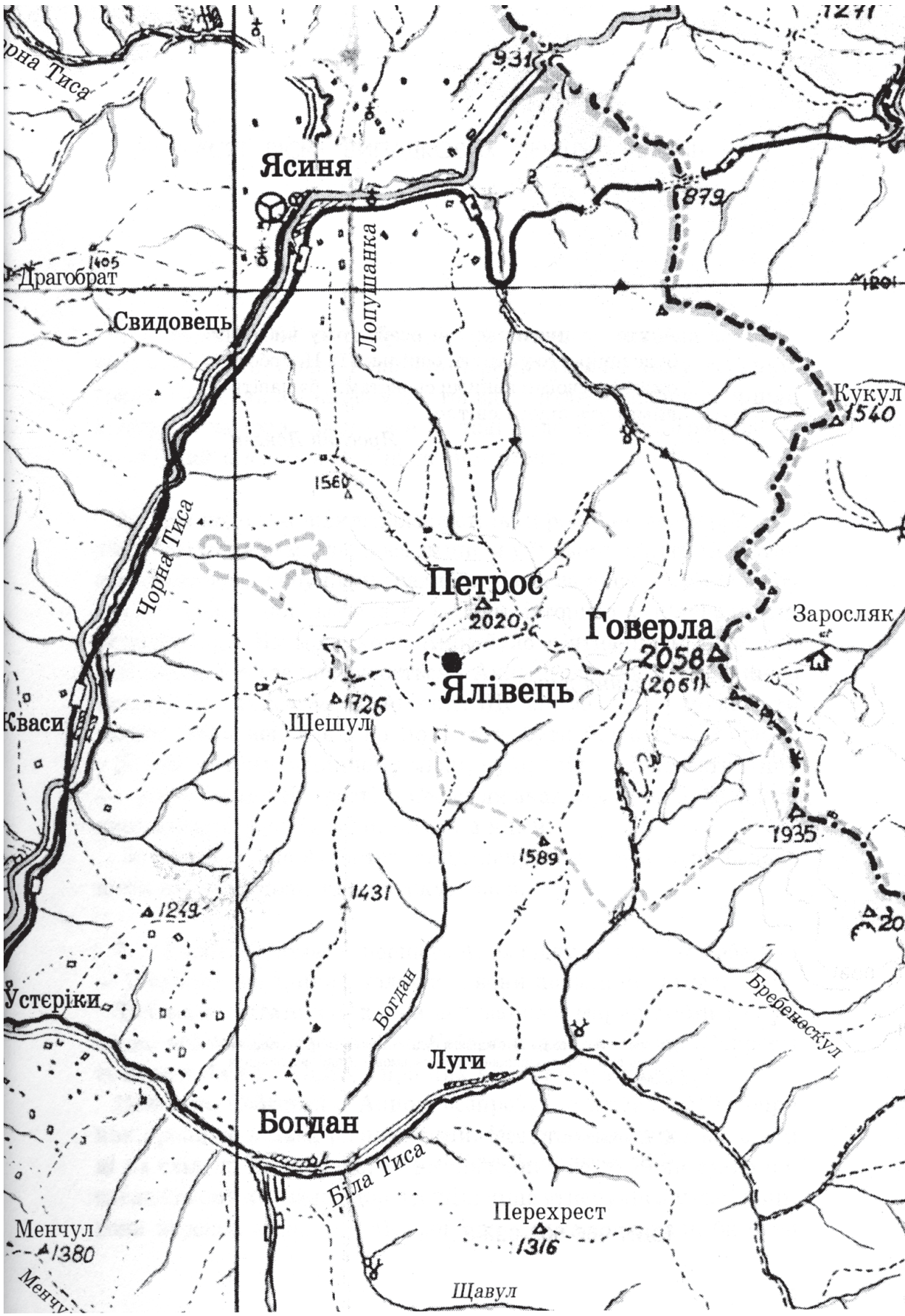
Міські мешканці звикли оцінювати погоду і різні природні явища лише з огляду на їх зручності і вигоди. Селяни, землероби, садівники, лісівники і пасічники мислять трохи ширше – їм ідеться не про себе, а про звірів, комах, дерева, бруньки, пагони, цибульки, зерна, квіти, листя, плоди, ягоди і коріння, якими вони опікуються. Зрештою, опікуються лише для того, щоб з'їсти самим або віддати тим, хто живе в містах і погоду оцінює лише з огляду на власні вигоди. У цьому завуженні світогляду причина найбільших нещасть людства. Але так є споконвіків, і виявляється, що ті поодинокі люди, які чують спів трави, просто не можуть і вже ніколи не зможуть переконати зважати на нього тих, хто цього співу не чує. Позавчорашній сніг сприймався по-різному, як неприємність, вибрик, жарт, радість, ускладнення, перешкода, безсенсовість, абсурд, фрагмент, який нічого врешті не значить і – крім кількох відкладених рейсів – нічого не міняє. Адже все одно вже весна і цей короткочасний сніговий бунт вгамується через кілька днів. Сніг випав отже позавчора, а через кілька днів, тобто сьогодні, по ньому залишилися тільки сліди. Здається, він справді нічого не змінив.

Але таке твердження правильне лише в системі координат людської – антропоцентричної – логіки. Насправді два дні снігу врятували ціле плем'я, ціле військо Божих істот. Цей маленький мужній і прекрасний народ уже знемагав від людської навали. Щодня його найкращих чоловіків, найвродливіших жінок з ненародженими дітьми, його найбільших мудреців убивали людські руки, а тіла вивозили до міста і там на площах виставляли на повільне тління. Щобільше, люди руйнували їхні оселі, випорпували з землі їхні скарби, міняючи на гроші для дешевих розваг.

День снігопаду і кілька днів укритої снігом землі дали можливість цьому народові перепочити. За короткий час, відпущений до нового наступу людей, лісові племена крокусів, підсніжників і пролісків устигли вже багато. Одні з них скинули в ґрунт запліднене насіння, інші відмерли, врятувавши цим самим підземну багаторічну цибульку від знищення, а переважна більшість просто перестала бути привабливою і через це позбулася незахищеності.

Тож дводенний сніг наприкінці березня не був марним. Можливо, завдяки йому на другу весну маленьке плем'я зможе скликати нове велике військо.

Henpocmi

*А хто не прочитає цей есей,
тому чи тій буде непросто у житті,
оскільки їх Непрості оминуть своїми явними
сюжетами, ба навіть вимкнуть звук і світло.*

Ярослав Довган

Шістдесят вісім випадкових перших речень

1.

Восени 1951 року було би не дивно рушити на захід – тоді навіть схід почав повільно переміщатися в тому керунку. Однак Себастьян з Анною в листопаді п'ятдесят першого пішли з Мокрої на схід, якого все ж тоді було більше. Точніше – на східний південь або ж південно-східно.

2.

Ця подорож відкладалася стільки років не через війну – війна надто мало могла щось змінити в їхньому житті. Себастьян сам наважився порушити традицію сім'ї, за якою дітям показували місця, пов'язані з родинною історією в п'ятнадцятирічному віці. Бо тоді, коли Анні було п'ятнадцять, Себастьян усвідомив, що все повторюється і Анна стала для нього єдиною можливою жінкою на цілий світ. Що він не тільки може бути лишень біля неї, але і вже не може бути без неї. Тим часом у Ялівці – тому родинному місці, куди слід було повезти Анну, – на неї чекали Непрості. І Себастьян знав, що вони дуже легко переконають доньку залишитися з ними.

Зрештою те, що Анна теж стане непростою, вони передбачили ще тоді, коли та народжувалася.

3.

У квітні п'ятдесят першого Анна відчула, що тато Себастьян – її єдиний можливий чоловік, і вони почали кохатися.

Тієї весни багато хто ходив нечуваними маршрутами і переносив неймовірні чутки. Так Себастьян довідався, що Непрості зникли з Ялівця. Відтоді про них ніхто нічого не чув.

Ціле літо Себастьян з Анною безпробудно любилися, і попри них пройшло кілька різних армій. Ніщо не перешкоджало йти ні на схід, ні на південь, ні на південний схід. Коли стало по-справжньому холодно і дороги щільніше втиснулися у свої лінії, вони нарешті вийшли з Мокрої

і за кілька днів мали би бути в Ялівці. Подорож відкладали три роки. Але Себастьян нічого не боявся – в нього знову була справжня жінка. Тієї ж породи, що завжди.

4.

Він не міг собі уявити, як зможе показати доньці всі місця в горах від Мокрої до Ялівця насправді. Замість чотирьох днів потрібно, щоб подорож тривала чотири сезони. Тільки так, а ще вдень, уночі, вранці і вечером Анна могла би побачити, як разом по-різному виглядає ця дорога. Він дивився на мапу, читав назви вголос і ставав щасливим уже від цього.

Його навіть не засмучувало, що мапа нічого не промовляла до Анни.

Щоправда, трохи непокоїли дерева, яких не бачив стільки років – їх ріст є найчастішою причиною того, що робить місця несподівано невідомими. І найповажнішим доказом необхідності ніколи не полишати близьких дерев напризволяще.

Щодо самого переходу, то жодна подорож і так не знає, що з нею може статися, не може знати своїх справжніх причин і наслідків.

5.

Колись Франц казав Себастьянові, що на світі є речі, набагато важливіші від того, що називається долею. Франц мав на увазі передовсім місце. Є місце – є історія (якщо ж снується історія, значить, мусить бути відповідне місце). Знайти місце – започаткувати історію. Придумати місце – знайти сюжет. А сюжети, зрештою, теж важливіші, ніж долі. Є місця, в яких неможливо вже нічого розказати, а іноді варто заговорити самими назвами в правильній послідовності, щоб назавжди оволодіти найцікавішою історією, яка триматиме сильніше, ніж біографія. Топоніміка здатна запровадити в блуд, але нею можна цілком обійтися.

6.

І з Себастьяном сталося щось подібне. Він знайшов собі Ялівець, вигаданий Францом. Його захопила лінгвістика. Топоніміка захопила його, а не просто він захопився її нуртами.

Плеска, Опреса, Темпа, Апеска, Підпула, Себастьян. Шеса, Шешул, Менчул, Білін, Думень, Петрос, Себастьян.

Коли ще не існувало ніяких гір, назви були вже приготовлені. Так само, як і з його жінками, – їх ще не було на світі, коли його кров почала мішатися з тою, яка мала стати їхньою.

Відтоді йому йшлося лише про те, щоб триматися цієї обмеженої топоніміки і цієї скороченої генетики.

7.

Франциск зустрів Себастьяна на скелі за Ялівцем. Себастьян вертався з Африки і стріляв у птахів. Снайперська рушниця не давала відчуття вбивства. Через оптику видно лиш певне кіно. Постріл не те що обриває фільм, а вносить у сценарій якусь нову сцену. Тож він настріляв досить багато різних дрібних пташок, які летіли понад Ялівцем якраз до Африки.

Незабаром мала статися зима. Зима мусить щось змінити. Зима дає мету – це її основна властивість. Вона закриває відкритість літа, і вже це мусить у щось вилитися.

Франциск шукав щось, із чого можна було зробити наступний анімаційний фільм. І раптом: перед зимою, скеля над містом, всередині міста, згряя птахів над горою, які летять до Африки, Малої Азії, туди, де поля з шафраном, алое і гібіскусом між гігантською шипшиною недалеко перед довгим Нілом, кілька убитих в око різнокольорових птиць, поскладаних одна на одну, від чого різні кольори ще більше різняться, у кожному правому оці – відблиск міжконтинентального маршруту, в кожному лівому – червона пляма, і жодне пір'ячко не подерте, і легенький вітер нагортає пух з одного невагомго тільця на примарний пух іншого, й око стрільця у зворотному заломленні оптики. І стрілець. Червоний білий африканець.

8.

Себастьян змерз у руки. Він відморозив їх у нічній Сахарі. Відтоді руки не терпіли рукавиць. Себастьян сказав Францові – а що мають робити піаністи, коли стає так зимно.

Вони дивилися у всі боки, і всюди було гарно. Бо була осінь, і осінь перелазила в зиму. Франц називав різні гори, навіть не показуючи – де яка. Потім він запросив його до себе. У нього вже давно не було гостей – давно не зустрічав на скелях когось незнайомого. Мабуть, тоді вони вперше пили каву з ґрейпфрутовим соком. Коли Анна принесла їм збанок на зашклену ґалерею, де у мідній пічці палилося пообрізуваним галуззям винограду, то Себастьян попросив, щоб вона трохи затрималася і показала – що видно через це вікно. Анна переповіла – Плеску, Опресу, Темпу, Підпулу, Шесу, Шешул, Менчул, Білин, Думень, Петрос.

Була пізня осінь 1913 року. Франц сказав, що є речі, набагато важливіші від того, що називається долею. І запропонував Себастьянові спробувати пожити в Ялівці. Темніло, й Анна перед тим, як принести другий збанок – майже сам сік, кави кілька крапель, – пішла постелити йому ліжко, бо ще не зуміла би зробити це напомацки.

Хронологічно

1.

Себастьян залишився в Ялівці восени 1913 року. Тоді йому було двадцять років. Він народився з іншого боку Карпат – на Боржаві – в 1893 році. В 1909-му цілий місяць мешкав з батьками у Трієсті, а через рік поїхав воювати до Африки. Додому вертався через Чорне море і Констанцу, далі – Роднянські гори, Гринява і Піп Іван. Проїшов Чорногору, пройшов під Говерлою і Петросом. Була пізня осінь 1913-го.

2.

Ялівець з'явився двадцять п'ять років перед тим.

Це місце вигадав Франциск, якого частіше називали Францом. Двадцять років Франциск жив у містах – Львові, Станіславі, Вижниці, Мукачевому. Він учився рисувати лише в одного графіка (той працював колись із Бремом, а потім робив і підробляв печатки) і мусив, і хотів, і міг переїжджати за ним з місця на місце. Якось йому показали фотоапарат, і він перестав рисувати. Однак трохи пізніше відразу за Моршином помер ілюстратор, що супроводжував краківського професора ботаніки – вони їхали в Чорногору описувати рослини Гуцульщини. В Станіславі професор надібав Франца, і через кілька днів той побачив місце, де почувся на місці – сродно і щасливо. Через рік Франциск вернувся туди і почав будувати містечко.

А ще через п'ять років Ялівець був найхімернішим і досить модним курортом Центральної Європи.

3.

Анна, через яку Себастьян залишився в Ялівці, спочатку називалася Стефанією. Справжньою Анною була її мама – Францискова жінка. Вона лікувалася від страху висоти, бо була альпіністкою. Приїхала на курорт разом зі своїм приятелем – спелеологом. Вони робили одне і те ж найкраще у світі. Лиш вона

лізла догори, а він – вниз, але обом найбільше бракувало простору. Коли Анна завагітніла від Франциска, то вирішила народити дитину тут, у Ялівці. А коли народилася Стефанія, то Анна вже нікуди не хотіла вертатися.

Вона загинула на дуелі, на яку її викликав її чоловік. Франциск відразу переінакшив Стефанію на Анну. Він сам виховував доньку аж до того дня, коли запросив до їхнього дому Себастьяна, який вертався з Африки на Боржаву. Тоді Франциск побачив, що відтепер вона буде або слухатися іншого чоловіка, або не зважатиме ні на кого.

Листи до і від Беди

1.

Єдиною людиною, яка знала їх усіх упродовж кількох десятиліть, був старий Беда. Казали, що він з Непростих. В усякому разі Беда знався і з ними. Коли Франц навчив Анну читати і писати, – довший час він не хотів, щоб вона вміла, бо розумів, що Анна буде не писати, а записувати, і не читати, а перечитувати, а це здавалося Францові непотрібним, – вона захотіла довідатися більше про початок Ялівця, про маму. Таке міг знати лише старий Беда, і вона писала йому листи із запитаннями. Відповіді приходили або дуже скоро, або йшли так довго, що здавалося, ніби цього разу була вказана неправильна адреса (за якою не мешкав навіть хтось такий, хто б міг відписати, що Беди там не може бути ніколи).

Якраз тоді Беда почав жити в панцернику, переїжджаючи з місця на місце, але не переходячи межі певного кола, центром якого був Ялівець. Колись Беда розповів одну історію.

2.

Коли він перший рік прожив у своєму панцернику, то думав, що не зможе забути жодної його дрібної деталі до кінця життя. Потому панцерник наїхав на міну, забуту італійцями, які будували тунель на Яблуницькому перевалі. Беда мало не помер. Його забрали якісь гуцули. Тіло було цілком зранене, і не так, як ножем, шаблею чи сокирою, а так, ніби повідкривалися щілини в землі. Його запхали в бочку з медом і поїли козячим молоком, звурдженним у перегрітому вині. А панцерник заходилися ремонтувати циганські скрипалі. Через дев'ять місяців Беда виліз із меду. Панцерник стояв у саду, і діти, стоячи на ньому, струшували з дерева осінні яблука. Здається, сніжний кальвін. Тож Беда думав, що запам'ятав свого воза назавжди. Він видряпався, швидко слабнучи, по драбинці до люка і зрозумів, що не пам'ятає, як цією драбиною ліз дев'ять місяців тому. Заплющив очі і не зміг собі уявити, де що є там, де все було таким знаним. Заспокоював себе тим, що стала іншою шкіра. Або

тим, що під час ремонту скрипалі відкинули якісь деталі. І не зміг себе заспокоїти. Так писав старий Беда.

Анна слала йому листи із запитаннями про свою родину. Він відписував, відповідаючи на запитання, і завжди дописував ще щось про себе, хоч вона того не просила, але читала з цікавістю.

3.

Деякі Аннині листи виглядали якось так.

...я не прошу, щоб ти розказував усьо...

...я тобі також хочу багато всякого сказати про Ялівець, Франциска, маму, Непростих. Ти ж єдиний на цілий світ, хто знав їх усіх...

...я сама не знаю – пощо мені це, але я їх відчуваю без голосів. Я відчуваю своє тіло, я починаю думати так, як воно. Раптом розумію, що я не самостійна. Я залежу від них усіх, бо ними теж думає моє тіло...

...мені не зле від такої залежності, але хочу знати – що в мені чие: що Францове, що мамине, що Непростих, що від Ялівця, а що моє...

...вагання – це щось більше, ніж помилка...

...кажи ще щось...

...розкажуй далі...

...як давно виглядав Ялівець...

...я так кажу: я так тебе дуже люблю, є і є...

...я знаю, що мама з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним. Таких курортів більше у світі не було...

...про всіх наших попередніх тато завжди говорив через слово мабуть...

4.

Старий Беда відписував (Якби я пам'ятав усе, що вони казали, що ми говорили. Навіть без того, що оповідав я. І якби вони розказували тоді мені все те, що вони говорили без мене. Але ж вони теж мало що пам'ятали, крім кількох фраз. Коли ж ти не пам'ятаєш, як казав, як тобі казали, то нікого нема. Ти не почуєш голосів. Треба чути голос. Голос живий і голос оживлює. Голос сильніший від образу. Франц казав мені, що є речі, значно важливіші від долі. Скажімо, інтонації, синтаксис. Коли хочеш залишитися самим собою – ніколи не відкидай власних

інтонацій. Він цілу війну говорив тим самим голосом, що завжди. Я не можу говорити з тобою другий раз лиш про це. Я не можу розказати тобі всього того, що ти хочеш почути. Я можу говорити. І тоді ти можеш почути те, що хочеш. А навпаки – ні. Але і ти всього не запам'ятаєш. Сказане минає. Нам добре тепер, бо нам гарно говориться. Мені подобається слухати себе до тебе. У вас у родині ніхто не визнавав загальновизнаного синтаксису. Знаєш, які ваші фамільні фрази – є і є, треба і треба, безвідповідальна послідовність щільна, я так тебе дуже люблю... Вагання – це більше, ніж помилка, або менше. Але надовше. Кажуть, що твій дідо – мамин тато, він не тутешній, десь із Шарішу – мав маленький сад. Він мріяв там пожити на старості. Лежати на своїх лежаках із мушель слимаків, курити опіум і штурхати босою ногою шкляні кулі. Він обмурував невеличкий кавальчик землі, засіяв його добірною дрібною однорідною травою. Посередині закопав страшенно височезний стовп і пустив по ньому плющ, фасолю і дикий виноград. Поруч викопав яму і засипав її цілу черепашками слимаків. Казали, що щось таке він колись побачив за високим муром на Градчанах, коли заблудився там і поліз на черешню видивитися, куди далі йти. На тому лежаку він лежав, коли курив. Голову клав на великий плаский камінь, на якому росли самі лишайники. Він ходив у Білі Татри, вибирав якесь спори і заражував чи запліднював ними камінь. Ще сам повидував шкляні кулі, всередині яких були живі цикламени. Кулі можна було штовхати, вони котилися, цикламени переверталися і через якийсь час починали викручуватися, скеровуючись низом до землі, а верхом – до сонця. Сад знищили, коли мама була ще мала, і дідо втік з нею і всіма дітьми в гори. Франц також не місцевий. Ніхто не скаже тобі, звідки він прийшов, звідки ви родом. Він захотів жити в Ялівці, бо сподівався, що там не буде ніяких вражень, не відбуватиметься жодних історій. Він хотів, щоб довкола не ставалося нічого, за чим не встигаєш. Нічого, що треба би було запам'ятовувати. Був ще дуже молодий. Не знав, що так не буває, – це перше – життя вирує всюди, хай по-дрібному, одноманітно, але нестримно, неповторно і нескінченно. А друге – нічого і так не мусиш запам'ятовувати, лапати насильно. Те, що має залишитися, приходиться назустріч і проростає. Така собі ботанічна географія – вичерпність радості проростання. Я знаю, що перша Анна з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним. Звідусіль з'їжджалися пацієнти, щоб пити джин. Містечко виглядало вже так, як тепер, лиш не було твоїх придумок.

Були збудовані маленькі готелі, пансіонати з барами. Там можна було пити самому в номері, на пару, в товариствах, три рази денно, натще і на ніч, або цілу ніч, або могли збудити в якійсь годині вночі і подати порцію до ліжка. Можна було лишатися спати там, де пив, або випивати з лікарем чи психотерапевтом. Я любив напиватися на гойданці. Анна дуже добре лазила по скелях. Вона відчувала вагу кожного фрагмента власної площі й уміла розкласти її на вертикальній стіні. Там нічого не треба бачити масштабно. І головне – ти завжди зі шнурком. Вона думала, що їй усе байдуже, а насправді почала боятися. Почала приїжджати до Ялівця після того, як сильно побилася. Бо знову могла добре лазити, але власне боялася. Не могла добре пояснити, бо майже не вміла говорити, хоч і думала кожним міліметром тіла. Франц тоді був удвоє більший, ніж тепер, – можеш собі уявити, що вони відчували. Франц ніколи нікому такого не оповідав. Але я знаю, що найкраще їм було тоді, коли Анна завагітніла. І це – не через мабуть. Чомусь заведено вважати, що закінчення певного сюжету є смерть. Насправді ж сюжети закінчуються якраз тоді, коли хтось народжується. Не ображайся, але коли ти народилася, закінчилася історія Франца і твоєї мами...).

Анні дуже подобалося, що писав Беда на обгортках, які ще пахли різними фруктовими чаями.

Генетично

1.

Франциск вважав себе людиною поверховою. Любив поверхні. Почувався на них упевнено. Не знав, чи є сенс залазити глибше, ніж бачить око. Хоч завжди прислуховувався до того, що звучало за будь-якими перетинками. І принохувався до струменів, що виривалися з пор. Дивився на кожен рух, але, дивлячись на когось, не намагався уявити – що хто думає. Не міг проаналізувати сутності, бо переповненість зовнішніх деталей давала досить відповідей. Він не раз зауважував, що цілком задовольняється тими поясненнями різних явищ, які даються побачити, не потребуючи доступу до знання про глибинні зв'язки між речами. Найчастіше він користувався найпростішою фігурою мислення – аналогією. Переважно думав про те, що на що подібне. Точніше – що нагадує що. Тут він перемішував форми зі смаками, звуки із запахами, риси з доторками, відчуття внутрішніх органів з теплом і холодом.

2.

Але одне філософське питання цікавило його по-справжньому. Франц роздумував про редуцію. Він зважував, як величезне людське життя, нескінченність наповнених нескінченністю секунд поступово можуть редукуватися до кількох слів, якими, наприклад, сказано все про цю людину в енциклопедії (з усіх книжок Франц визнавав лише енциклопедичний словник Лярусса, і його бібліотека складалася з кільканадцятьох доступних ляруссівських перевидань).

Однією з його розваг було постійне придумування статей із кількох слів чи речень у стилі Лярусса – про всіх, кого він знав чи зустрів. Статті про себе він навіть записував. За роки їх набралось кілька сотень. І хоча кожна містила щось, що відрізняло її від інших, усе ж його – хай ще не закінчене життя – вміщалось в кількадесят добре впорядкованих слів. Це захоплювало Франца і, не перестаючи дивувати, давало надію на те, що жити так, як він, – цілком добре.

3.

Ще одним доказом його власної поверховості було те, що Франциск нічого не знав про свій рід. Навіть про тата і маму знав лише бачене в дитинстві. Вони чомусь ні разу не говорили з ним про минуле, а він ніколи не додумався хоч про щось запитати. Ціле дитинство лиш малював на самоті все, на що дивився. Батьки померли без нього, він тоді вже мав свого вчителя в іншому місті. Зрештою, якось Франциск зрозумів, що жодного разу, навіть у перші роки життя, не намалював ні маму, ні тата. Їхня редукція була майже абсолютною.

Мабуть, саме страх продовження такої пустки змусив його розказувати доньці якнайбільше всіякого про себе. Навіть про будову світу він намагався викласти так, щоб Анна завжди пам'ятала, що про те чи інше їй уперше сказав тато.

Хоча про її маму – його Анну – він теж знав лиш те, що пережив разом з нею – трохи більше, ніж два роки. Але цього було досить, щоб дівчинка знала про маму все, що належиться.

А за ціле своє життя – крім останніх кількох місяців – Анна жодного дня не прожила без тата. Навіть після того, як стала жінкою Себастьяна.

4.

У вересні 1914 року вона добровільно пішла до війська і після кількох тижнів вишколу потрапила на фронт у Східній Галичині. Себастьян із Франциском залишилися самі в будинку неподалік від головної вулички Ялівця. З фронту не було жодних вістей. Аж весною 1915-го до міста прийшов кур'єр і передав Себастьянові (Францові відрубали голову день перед тим, і завтра мав відбутися похорон) немовля – доньку героїчної самохотниці Анни Ялівцівської. Себастьян так і не довідався, коли точно народилася дитина і що робила вагітна Анна в найстрашніших битвах світової війни. Але точно знав – це його донька. Назвав її Анною, точніше – другою Анною (то вже після її смерті він часто говорив про неї просто – друга).

5.

Друга Анна чимраз більше ставала подібною на першу. Чи то насправді вони обоє були подібними на найпершу – це міг знати лише старий Беда. Щодо Себастьяна, то він привчився щодня порівнювати себе і Франциска.

Він сам виховував свою Анну, не допускаючи до неї ніяких жінок. Урешті сталося так, що вісімнадцятирічна Анна самостійно вибрала собі чоловіка. Ним був, звичайно, Себастьян.

6.

Цього разу не було такого, чого б він не знав про вагітність своєї жінки. Зрештою, лише він був присутній при народженні їхньої дочки і – одночасно – рідної внучки. І Себастьян бачив, як народження стало кінцем історії. Бо на початку наступної його найрідніша друга Анна померла хвилину перед тим, як третя опинилася в нього на руках.

Десь у своїх гірких глибинах Себастьян відчув шалене скручування і розправлення підземних вод, замальовування і стирання світлів, перетворення двадцяти попередніх років на насінину. Він подумав, що не треба ніяких Непростих, аби вгадати, що таке вже колись із ним було, а з щойнонародженою жінкою він доживе до подібного закінчення. Що справа не в дивовижній крові жінок цієї родини, а в його нестримній силі бути влитим у неї. Що не вони мусять помирати молодими, а він не має права бачити їх більше, ніж по одній.

7.

Себастьян вийшов на веранду. Непрості, мабуть, прийшли вже давніше, але тихо сиділи на лавках, дочікуючись, поки закінчатся пологи.

На вечерю Себастьян настріляв мало не сто дроздів, які щойно об'їли всі ягоди на молодій чорній горобині. Він спік їх цілими – лише повискубував пір'я і натер шафраном.

Дві жінки – віжлунка і гадерниця обмили Анну і загорнули її в кольорові ліжники.

Чоловіки тим часом якось погодували дитину і казали, що нічого не треба їй казати – бо сама непроста. А ще сказали, що казав Франц, що є речі значно важливіші від долі. Здається, він мав на увазі спадковість.

Після вечері Себастьян ніяк не міг заснути. Він згадував – чи не говорила колись Анна про місце, де хотіла би бути похованою, і як нагодувати завтра дитину. Потім почав думати про досліді пастора Менделя з горохом і вирішив, що ця дитина буде щасливою. Спробував уявити себе через сімнадцять років – у 1951 році – і відразу заснув.

Перша стара фотографія – єдина недатована

1.

Невисокий мур складений із пласких кам'яних плит неправильної форми. Крім того, плити дуже відрізняються розмірами: є тонкі й маленькі, як долоня з підігнутими пальцями, а трапляються такі довгі, що на них можна вигідно лежати. Вони ж – найгрубші, але саме серед цих нема жодної відколеної рівно по всій довжині. Однак переважають усе ж таки середні. Якби тримати таку плиту перед собою, впершись підборіддям в один край, то другий ледве сягав би пояса. Мур має дивну особливість: хоч виглядає дуже цілісно і здається, що ніколи не закінчується, – саме так мали би виглядати всі позначені межі – незамащені шпари між покладаним лежма камінням викликають бажання або поперемінювати плити місцями, або робити з кожним окремо ще щось інше.

2.

Важливо, що все каміння цілком чисте. На цілому мурі не росте ніякого моху, жодного малесенького деревця чи бодай стебла. Якщо навіть якась листя і попадало на нього з кількох буків (мур досить широкий, а листя вже жовтіє, і де-не-де його обриває сухий вітер, як то буває в кінці серпня, – це зрозуміло навіть із чорно-білої фотографії), то його хтось ретельно позмітав із нагрітого пообіднім сонцем каміння.

Між деревами за муром – теж кам'яна кубічна будівля. Каміння бездоганно відшліфоване, здається, що весь будинок – моноліт без жодного вікна. Рельєф на фронтоні імітує чотири шухляди, тож куб виглядає як величезна комода. Будинок зроблений так, ніби верхня шухляда трохи висунена. На порівняно малій металічній емальованій таблиці простим грубим і низьким шрифтом написано YUNIPERUS.

3.

А перед муром – фрагмент викладеної вже річковими кругляками дороги. Дорога починається знизу посередині картки, веде в лівий верхній кут, огинаючи високу похилу кедрову сосну, і зникає знову ближче до середини – звичайно, зверху. При кінці дорога піднімається під таким кутом, що служить одночасно тлом знимки. Весь час мур – справа, а зліва – вузький канал із порожніми бетонними берегами. Ще лівіше, вже за каналом, умістився лиш кусочок високого дощаного настилу, на якому стоїть кілька пляжних лежаків і бочівок зі стрункими ялівцями.

4.

Франциск, у білому полотняному плащі з великими гудзиками, стоїть на самому краї каналу, на березі, ближчому до дороги. Через руку в нього перекинута одежа. Вона такого самого кольору, як і плащ, але можна розрізнити, що там лише сорочка і штани. В другій руці – чорні черевики. З постави видно, що він щойно відвернувся від поверхні води. А там – голова людини, котра пливе каналом за течією.

5.

Лице розрізнити неможливо, але Себастьян знає, що то він. Так бувало не раз: вони прогулювалися містом – Себастьян повільно плив каналами, а Франц ішов поруч берегом.

Канали супроводжували кожну з вуличок Ялівця. В такий спосіб вода з багатьох потічків, що стікала схилом над містом, збиралася в басейн на його нижній межі. Себастьян міг годинами плавати в гірській воді, і вони безперервно розмовляли. Судячи з усього, світлина мала бути зроблена наприкінці літа 1914 року. Адже лише раз із ними ходив молодий інструктор з мистецтва виживання, якого запросили до одного пансіонату, починаючи з вересня, викладати на платних курсах. Крім нього, тоді приїхали ще вчитель есперанто і власник гектографа. Але на прогулянку містом попросився тільки інструктор.

6.

Відразу після купелі і фотографування інструктор запропонував зайти кудись на джин, але Себастьянові з Францом хотілося легкого

свіжого вина з волохатого агрусу, і вони повели інструктора до Беди, до панцерника, що стояв між двома плямами-островами жерепа. Беда ціле літо збирав різні ягоди, і тепер усередині панцерника стояло кілька десятилітрових бутлів, у яких ферментували різнокольорові ягоди, нагріті металічними стінами воза.

Вони спочатку куштували потрошки кожного вина, а потім випили все агрусове. Інструктор страшенно розбалакався і почав перевіряти, як Себастьян уміє розв'язувати легенькі задачки з теорії виживання. Виявилось, що той майже нічого не знає і зможе дуже легко померти в найневиннішій ситуації. Хоч Себастьян уявляв собі, що таке саме виживання. Уявляв так добре, що врешті перестав про нього дбати. І все ж виживав.

7.

В Африці він мав багато нагод загинути, але вижити було важливіше, бо цікаво, що Африка. Нарешті він, дивлячись на будь-який кусник землі – навіть пісяючи вранці, – бачив, що перебуває на іншому континенті, на незнаній тверді. Так він переконався, що Африка існує. Бо перед тим перелік місцевостей, довгий ряд відмінностей в архітектурі, розміщенні зірок, будові черепів і звичаях стирався принциповою незмінністю квадратиків ґрунту і трави на ньому.

8.

А про виживання він уперше довідався тоді, коли ця трава почала горіти довкола нього. Вітер, який переважно приносив лише психічні розлади, розганяв вогонь у чотири боки від того місця, куди впав на висушену землю. А потім, випередивши вогонь (можливо, він забіг власне туди, звідки його розганяв у чотири боки вітер), Себастьян утрапив усередину дощу, що назбирувався цілий рік і потім тік затверділим червоним ґрунтом багатьма паралельними потоками, для яких людина важить так мало, як найменша піскова черепашка, і так багато, як мільйони, міриади спраглих течії насінин, скинутих відмерлим бадиллям упродовж багатьох місяців без жодної краплі.

Інструктор був уражений неуктвом Себастьяна. Він не вірив, що хтось дозволяє собі спокійно жити, нічого не знаючи, як уникнути щоденної небезпеки. Тож Себастьян вирішив, що більше не скаже про виживання жодного слова.

9.

Отже, єдина недатована знімка була зроблена 28 червня 1914 року. Треба буде надписати цю дату на звороті хоча би твердим олівцем.

Якби напис навіть і стерся, – а написане олівцем обов'язково стирається, переважно вже тоді, коли уточнити хоч щось уже нікому, – то від твердого олівця мусить залишитися рельєфний слід, витиснений у попореному гострим графітом найверхнішому шарі паперу.

Фізіологічно

1.

Кожен чоловік потребує вчителя.

Чоловікам узагалі треба вчитися.

Особливі чоловіки вирізняються не тільки здатністю вчитися і навчитися, але й тим, що завжди знають і пам'ятають – чого саме від кого вони навчилися, навіть випадково. І якщо в жінок пам'ять про вчителів є проявом доброзичливості, то для чоловіків – найнеобхіднішим складником самого вивченого.

Найвидатніші чоловіки не просто вчать ціле життя (вчитися – усвідомлювати те, що відбувається), а й дуже скоро стають чиймись учителями, наполягаючи на усвідомленні прожитого. Власне, так твориться неперервність школи, яка поруч із генеалогічним деревом забезпечує максимальну ймовірність того, що впродовж твого життя світ не мав би змінитися настільки, щоб лише через це цілковито втратити охоту жити.

(Згодом і Франциск, і Себастьян побачили, як багато деякі жінки знають без учителів, як мудрі жінки стають наймудрішими, коли навчаться вчитися, а коли наймудріші пам'ятають тих, від кого перебирали досвід, невимушено роблячи його своїм, то перетворюються на щось таке, чого ніколи не зможе сягнути жоден чоловік. Хоча б тому, що в таких жінок нічого, окрім того, що щось таке може існувати, жодному чоловікові навчитися не вдається).

2.

Графік, котрий учив Франца, вчився у Брема. Брем вчився у звірів. Роками графік переповідав Францові різні історії про Бремових учителів. Роками Франц дивився на звірів і рисував їхні звички. Пізніше саме ця адаптована зоологія стала основою виховання його доньки. Зрозуміло, що цього ж навчив він і Себастьяна, коли той назавжди лишився в Ялівці і почав жити в його домі. Тому і Себастьянові діти знали ці історії так само добре.

3.

Другою Анною Непрості зацікавилися власне тому, що вона так уміла розуміти тварин, що могла ставати такою, як вони, і жити з тим чи іншим звіром, не викликаючи в нього неспокійного відчуття іншості. Щодо Себастьяна, то йому подобалося, як кожного ранку, для тонусу, Анна на кілька хвилин перетворювалася на кішку чи лемура. А за спільні ночі він ніби переспав навіть з такими дрібними істотами, як павуки і короїди.

4.

Франциск досить скоро зауважив, що має дещо подовжену фізіологію. Ясно, що фізіологія кожної істоти залежить від середовища, але у випадку Франца ця залежність виявилася перебільшеною. Він безсумнівно відчував, як частина того, що мало би відбуватися в його тілі, виноситься далеко за оболонки. І навпаки – щоб статися, деякі зовнішні речі мусили частково користуватися його фізіологічними механізмами.

Франц думав, що чимось нагадує гриби, переплутані з деревом, чи павуків, чиє травлення відбувається в тілі вбитої жертви, або молюска із зовнішнім кістяком – мушлюю, риб, випущена сперма яких вільно плаває у воді, аж поки щось не запліднить.

Він бачив, як тим чи іншим думкам бракує місця в голові і вони розміщуються на фрагментах краєвиду. Бо досить було подивитися на якусь ділянку, щоб відчитати осілу там думку. А для того, аби щось згадати, він мусив уявно перейти знайомими місцями, переглядаючи і вибірюючи потрібні спогади.

А кохаючись з Анною, точно знав, як вона виглядає всередині, бо був переконаний, що цілий проходив її внутрішньою дорогою.

5.

Непокоїти власна фізіологія перестала його відразу після того, як учитель розповів йому, що Брем оповідав, ніби у псів нюх у мільйон разів гостріший, ніж у людей. Це було незбагненно, жодна уява не могла навіть близько підійти до такого поняття. Але Франц, зменшивши порядок принаймні до десяти, перейнявся тим, як усе, що відбувається назовні, побільшено відображається у псячих головах, які протяги носяться коридорами їхнього мозку (Це він також розповів Себастьянові, і той намагався вважати з різкими

запахами, щоб псів не подразнювало те, від чого неможливо втекти. Себастьян мало не плакав, коли, ідучи на снайперські позиції, мусив намащувати черевики тютюновим розчином, щоб пси, раз затягнувшись тим запахом, утратили охоту і здатність іти його слідом). (Франц так заповідав псів, що, поселившись у Ялівці, завів собі кількох дуже різних. Із поваги ж ніколи не виховував їх. Пси жили, народжувалися і вмирили вільними. Здається, дивлячись на життя інших псів в околицях Ялівця, вони були за це Францові вдячні. Зрештою, саме вони були справжньою інтелігенцією Ялівця).

6.

Щоправда, одного, мабуть, найінтелігентнішого, названого Лукачем на честь серба-лісівника, який навчив Непростих вирощувати дерева трохи повільніше, як дикий виноград, а під час війни обсадив Ялівець непрохідними для війська хашами, Франц мусив убити власною рукою.

7.

Лукача покусав скажений горностаї.

Йому вже було дуже погано, і невдовзі мало початися остаточне вмирання. Як то буває при сказі, корчі могли посилитися від вигляду води, від подуву вітру в лице, від світла, голосної розмови, від доторку до шкіри і повороту шиї.

Лукач лежав у оранжереї, в затінку молодого берґамота. Якраз розцвіли квіти пасіофрута з усіма своїми хрестами, молоточками, цвяхами і списами, і Франц мусив накрити весь куц намоченим полотняним чохлам для піаніно, щоб терпкий запах страстей не подразнював Лукача (колись він так любив ці пахощі, що в час цвітіння цілими днями спав під пасіофрутом, не виходячи з оранжереї).

Берґамот ріс у самому кінці довгого проходу. Франциск ішов до нього з тесаком у руці через цілу оранжерею, минаючи екзоти один за одним. Пес подивився самими очима на обличчя, руку, меч і ледь підняв голову, підставляючи горло. Але Франц зробив інакше – обняв Лукача і притис голову вниз, щоб натягнулися хребці і удар починався від спинного мозку, а не закінчувався ним.

Незважаючи на швидкість операції, Лукач мав би встигнути занюхати власну кров, а Франц виразно чув, як скриплять тканини, через які проривалося лезо. Було враження, ніби ці звуки доносяться у внутрішнє вухо з власної шиї (як чуєш часом свій голос, коли кричиш під водоспадом).

8.

Убивство Лукача так вразило Франца, що потім йому не раз здавалося, що то Лукач дивиться на нього очима своїх дітей, що Лукачеві жести, пози і міміка іноді виринають з-під шерсті псячих онуків і правнуків. Що Лукач виявився безсмертним.

Франц просто замало прожив, аби побачити, що це не цілком так. Бо вже Себастьян мав нагоду безліч разів переконатися, як можна входити в одну і ту ж річку, живучи і з дружиною, і з дочкою, і з внучкою.

Не вбачав Себастьян нічого дивного і в тім, що сам Франц помер, як Лукач (мабуть, лиш крові він не занюхав, але звуки роздертих тканин дійсно чув усередині), хоча вбивали його не так старанно.

9.

Так само жодних алузій не з'явилося у Себастьяна, коли років двадцять після смерті Франца на нього просто посеред мосту через Тису накинувся вишколений військовий пес. Себастьян лиш трохи присів, щоб утримати прискорений тягар, і підставив летючій паші вбраний у кожух лікоть. Паша зімкнулася на лівій руці міцніше, ніж кліщі, а Себастьян вийняв правою велику бритву з кишені кожуха й одним зусиллям відрізав псячу голову так, що вона залишилася вчепленою в лікоть, а тіло впало на дошки мосту.

10.

З такою розширеною фізіологією Францискові не могло бути добре будь-де. Йому найбільше йшлося про місце, в яке – як у випадку плаценти і зародка – його фізіології було би якнайкомфортніше проростати.

Беда добре писав Анні – така собі ботанічна географія. Франц знайшов місце, яке робило подорожі необов'язковими.

Перед прем'єрою одного зі своїх фільмів у сінематографі «Yupiregus» він навіть сказав публіці з цілої Європи: живу, як трава чи ялівець, так, щоб не бути більше ніде після того, як насіння ожило; дочікуючись світу, який перейдеться мною; побачити його не просто знизу вгору,

а спроектованим на небо, себто побільшеним і досить спотвореним, щоб бути цікавішим; зрештою, моє місце завжди опинятиметься в центрі європейської історії, бо в цих краях історія в різних формах сама приходиться на наші подвір'я.

11.

В Ялівці, а властиво у місці, де ще не було Ялівця, Франц почав жити якнайсправжніше. Навіть дещо стидаючись свого щохвилинного щастя.

12.

Того дня, коли вони з професором спинилися між Петросом і Шешулом, Франц думав, що мандрує небесними островами. Лиш кілька найвищих верхів визирало над хмарами. Західне сонце світило тільки їм. Червоний верхній бік хмар розливався затоками, лагунами, протоками, заплавами, дельтами і лиманами. Про те, що в глибині, не йшлося.

На м'якому схилі Франц знайшов ягоди. Через обмаль літнього часу в цій високогірній тундрі вони достигли одночасно – суниці, афіни, малина, ожина і гоґодзи. Франц перестав належати собі, включився в якісь космічні рухи, бо не міг спинитися, з'їв стільки ягід, аж мусив лягти, тоді відчув, що опускається до дна небувалого лона, не втримав і вилився.

Трохи вище була ще весна і цвіли пухнасті первоцвіти.

Ще вище повільно топився сніг.

Франц побіг униз і забіг між буки, серед яких панувала осінь. Під час цього бігу крізь рік він вилився вдруге. Професор тим часом розклав шатро. Вони з'їли по кілька гуцульських коників, виліплених із сиру, і зварили чай із листя всіх ягід. Тоді почалася ніч. Від місяця все здавалося засніженим, румунські гори виглядали далекою смужкою берега, а землю нестримно покидало тепло із запахом вермуту.

Ходити, стояти, сидіти, лежати

1.

Якщо місця справді є найсправжнішими сюжетами, то кульмінацією Ялівця як міста були, безумовно, часи, коли міським архітектором стала Анна – донька Франциска.

Дітям мультиплікаторів, які ні на крок не відходять від тата, стати архітектором неважко. Особливо в місті, яке придумав тато. За її першим ескізом у 1900 році (Анні було тоді сім) збудували новий синематограф «Yuniperus» у вигляді комода з шухлядами – спеціально для показів Францових анімаційних фільмів.

Ще дитиною Анна спроектувала басейн у вигляді гнізда чомги, який плавав у озері, підземні тунелі з отворами, як у кротів, на різних вуличках міста, бар, у якому вихід був улаштований так, що, переступаючи поріг залу, ти опинявся не надворі, як міг сподіватися, а в точнісінько такому ж залі, чотириповерховий будинок-шишку і величезну двоповерхову віллу-соняшник.

2.

Бо Анна мислила тілом. Кожен рух вона могла відчувати не тільки цілісно, але і як послідовність напружень і розпружень м'язових волокон, обертання в суглобах, завмирання і вибухи кровотоку, проникання і вичавлювання струменів повітря. Тому реченнями її мислення були просторові конструкції. Тож будь-яку будівлю вона бачила, обминаючи покриття. І, знову ж таки, як простір, у якому відбуваються переміщення інших рухомих і напіврухомих конструкцій – пальців, хребтів, черепів, колін, щелеп.

3.

Однак Франциск зауважив, що на початках фантазія Анни не могла вийти за межі симетрії. Він з'ясував для себе, що зачарованість дивом природної симетрії є першим дитячим кроком до усвідомленого відтворення краси світового ладу.

4.

Анна виховувалась досить обмежено.

Ще коли вона називалася Стефанією, а Анною була лише її мама, Франц зрозумів, що головне у вихованні дітей – якнайбільше бути з ними. Мабуть, він перейнявся цим надто буквально, бо після смерті дружини майже двадцять років не було жодної хвилини, коли б вони з Анною були окремо. Завжди разом. Або в одній кімнаті, або разом виходили з дому, або робили щось у саду, бачачи одне одного. Навіть купаючись, Анна ніколи не зачиняла дверей лазнички. Їм було важливо могли постійно чути, що говорить інший. Це стало єдиним принципом Францискової педагогіки. Дивно, але їй таке життя подобалося. Відколи Анна почала по-справжньому займатися архітектурою, то аж тремтіла від радості, коли вони працювали за різними столами великого кабінету – вона занотувувала ескізи і робила креслення, а тато малював свої мультфільми.

5.

Ціле життя Франциск говорив не так до неї, як просто вголос. Все те, що слухала Анна, чули і їхні пси. Анна рідко щось запитувала, натомість привчилася постійно розповідати про всі свої відчуття, намагаючись знаходити найточніші словосполучення.

Часто вона перебивала Франца – розкажи те саме ще раз, але не так коротко.

Анна не вміла читати і писати, зате щодня передивлялася малюночки в Ляруссі. Музику вона чула лише у виконанні курортної капели і ще гуцульських флюярів, цимбалістів, гусярів, трембітарів. Сама грала лише на дримбі. Коло рисувала бездоганно, але складала його з двох симетричних половин. Так само точно вміла зробити будь-який еліпс, а пряму могла безконечно продовжувати, час від часу перепочиваючи кілька хвиль або місяців. Про маму знала все, що належить знати дівчинці. Бавилася з псами і в такий спосіб перебувала в товаристві ровесників.

6.

Вона жила вдвічі більше, щодня проживаючи своє і Францискове життя.

7.

Несподівано для самої себе Анна почала рисувати квасолини. Рух, яким це робилося, давав їй найвищу фізичну насолоду. Тисячні повторення не робили насолоду меншою. Анна почала про це думати.

Вона скрізь вбачала квасолю – в річковому камінні і місяці, в скручених псах і позі, в якій найчастіше засинала, в овечих нирках, легенях, серці і півкулях мозку, в грудках будза і шапочках грибів, у тільцях пташок і зародках, у своїх грудях і улюблених двох тазових кістках, які стирчали внизу живота, в берегах озерець і концентричних лініях, якими показували збільшення висоти гори на географічних мапах. Урешті вирішила, що не що інше, як квасоля, є найпродуманішою формою вилучення малого простору з великого.

8.

Про це Анна розповіла старому Беді, коли принесла цілий мішок великої синьої квасолі до його панцерника. Вони витягли мішок на дах панцерника і висипали все у верхній люк. Анна заглянула вниз і завмерла – всередині панцерник був повен квасолі різних розмірів і кольорів, вершина купи повільно зсувалася, наче потоки лави у вулкані. Беда збирав з усього Ялівця квасолю, щоб відвезти її на базар у Косові.

Видно, потім він щось казав Непростим, бо вони прийшли і зробили так, що цілком молоду Анну призначили міським архітектором.

9.

Коли Франц вибирав місце, він дбав, щоб там було добре у всіх чотирьох станах – ходити, стояти, сидіти і лежати, в яких може перебувати людина.

З Анною було інакше. Вона від початку жила в такому місці. Ставши архітектором, Анна почала видумувати ще щось інше. Вона дуже добре пам'ятала те, чого навчив її Франц, і ще ліпше – що вчив саме Франц. Але вперше не повірила, що він сказав їй усе.

10.

Можна падати – і під деякими будинками встановили батуту, на які зіскакувалося просто з балконів.

Можна висіти – і з двох гір натягнули линви, якими, взявшись за спеціальні держачки (їх Анна знайшла серед маминих альпіністських причандалів), з'їжджалося аж на центральну площу, провисівши кілька хвилин над дахами і нижчими деревами.

Можна гойдатися – і на будинках розмістили трапечії, на яких переліталося на протилежний бік вулиці.

А ще можна котитися, підскакувати, повзати, порпатися – це теж було по-різному враховано в оновленому Ялівці. Пацієнтів на джиновому курорті стало ще більше. Себастьян тоді вже воював у Африці, а зі Станіславської тюрми втік терорист Січинський.

11.

Франц ясно бачив, що нічого нового Анна придумати не змогла, бо навіть під час падіння (чи, скажімо, польоту – якби їй навіть таке вдалося) людина або стоїть, або лежить, або сидить на повітрі.

Але новації йому сподобалися, і він запропонував заливати на зиму всі вулиці водою. Ялівець на кілька місяців ставав суцільною ковзанкою. Лише тримаючись за поруччя вздовж вулиць, можна було якось видряпатися у верхню частину міста. Але Франц умів ходити по слизькому.

12.

Мандруючи з Франциском найближчими горами, Анна бачила багато різних гуцульських осель. Дивлячись уважніше, вона зрозуміла, що означає мати свій дім. Дбання про дім робить щоденний пошук їжі осмисленим. Мати дім – ніби відкладати рештки харчу або ділитися з кимось їжею. Або часом, призначеним на знаходження їжі.

Якщо тіло – брама душі, то дім – той ґанок, на який душі дозволено виходити.

Вона бачила, як для більшості людей дім є основою біографії і виразним результатом існування. А ще там відпочиває пам'ять, бо з предметами їй найлегше дати собі раду.

Її чарувала та гуцульська особливість – самому вибудувати свою хату далеко від інших. На чистому місці. Коли дім збудований, він стає мудрішим від усіх пророків і віжлунів – він завжди скаже, що тобі робити далі.

13.

Ще така властивість краси. Щоб бути доступною, краса мусить могли формулюватися словами. А тому – бути подрібненою. Дім дає той дрібний простір, у якому можна встигнути зробити красу власними силами.

Початковими умовами краси житла Анна вважала простір, світло, протяги, переходи між поділеністю простору. Тому спроектувала кілька будинків як гуцульські хати-ґражди. Окремі кімнати і приміщення помешкання виходили безпосередньо на квадратове подвір'я, замкнуте з усіх боків власне цими кімнатами.

14.

Витоком усієї краси, яка може бути під орудою людей, усієї естетики є, безумовно, рослини (зрештою – їжі теж; тут ідеальне і матеріальне єдині, як ніколи). З іншого боку – мало що інше є таким досконалим утіленням етики, як догляд за рослинами. Не кажучи вже про те, що споглядання сезонних змін – найпростіший вихід у приватну філософію. Тому сербський лісівник Лукач засадив подвір'я ґражд привезеними з Македонії квітучими кущами: барбарисом, камеліями, вересом, кизилом, вовчими ягодами, форзиціями, гортензіями, жасмином, магноліями, рододендронами, клематисами.

15.

Саме ж місто Анна сказала обгородити прозорими зиг'загуватими гуцульськими огорожами з довгих смерекових лат – воринням. Уходилося до міста справжніми воротами-розлогами, розсуваючи заворітниці.

Особливої потреби в цьому не було, але Анна хотіла оживити якнайбільше слів, необхідних тоді, коли такі огорожі є – ґари, заворине, гужва, бильця, кечка, спиж.

Ситуації у колориті

1.

Головним мешканцем Ялівця був, звичайно, сам ялівець. Франц розплановував будову міста так, щоб не знищити жодного куща на всіх трьох сторонах схилу. Оскільки дерева було обмаль, більшість будинків будували із сірих плит кам'яних виступів, які в деяких місцях називаються ґоргани. Тому основними кольорами міста були зелений і сірий – ще менше, ніж на гуцульській кераміці. Але якщо сірий був усюди однаковим, то зелень мала багато відтінків. Навіть трохи інакше – недобре було би казати зелений. Краще – зелені. Зелених було справді так багато, що все видавалося неправдоподібно кольоровим. Навіть не враховуючи тисяч справді радикально інших крапок – бордових, червоних, рожевих, фіолетових, синіх, блакитних, жовтих, помаранчевих, білих, ще раз зелених, коричневих і майже чорних квіток. За цими квітами маленька Анна вивчала кольори (Франц часто думав про той час, як про щось найліпше. Називання кольорів стало для нього очевидним утіленням ідеї творення світу і порозуміння). Якщо жити уважно, то квітникарство в такому місті не потрібне. Так і було.

Ще треба собі уявити суцільні смуги кольорів ближчих, дальших і далеких гір, які було видно з кожної точки Ялівця. Ще неба, хмари, вітри, сонця, місяці, сніги і дощі.

2.

Довкола цього кам'яного поселення росло так багато ялівцю, що запах його нагрітих, розмочених, надламаних, роздушених ягід, гілочок і коріння аж переростав у смак.

3.

Важко зрозуміти, коли Себастьян устиг так багато поговорити з Францом, що пам'ятав стільки окремих Францискових фраз. Адже в них був лише рік і дев'ять місяців. Але більшість того, що сказав

Франциск, збереглося саме завдяки Себастьянові. Якраз від нього Непрості записали ті найвідоміші речення, які потім були відтворені на різних предметах гігантського обіднього сервізу порцелянаної фабрики в Пацикові. Друга Анна якось навіть жартувала, що всі ці казання вигадав сам Себастьян, а вислів «Франц казав» – це Себастьянові слова-паразити. Так само, як і курва, мабуть, насправді, та, просто.

4.

У кожному разі сам Себастьян казав, що Франц казав, що життя залежить від того, попри що йдеш. Але те, попри що йдеш, однаково залежить від того, куди ходиш. Тобто змінити його досить просто. Важче з іншими визначальними стихіями – що п'єш і чим дихаєш.

В Ялівці всі дихали етеристими смолами ялівців і пили ялівцівку, в яку ялівець потрапляв тричі. Бо вода, в якій бродили солодкі ягоди, сама спочатку роками переливалася з неба в землю, обмиваючи ялівець, натираючись ним і запам'ятовуючи його, а потім ще й нагрівалася на вогні з ялівцевих полін.

5.

Ялівцівку варили на кожному подвір'ї. Свіжі пагони виварювалися в казанах зі спиртом, вигнаним з ягід ялівцю. На камінні збиралися випари, які охолоджувалися і скрапували густим джином. Бувало таке, що над дахами зависали важкі джинові хмари. Тож, коли збиралося на мороз, алкоголь проривався з неба. На землі, вже попередньо охолодженій, він замерзав, і вулиці вкривалися тонкою кригою. Якби полизати той лід, то можна було би сп'яніти. В такі дні ходити вулицями треба було ковзаючи. Хоч насправді нога не встигає послизнутися, якщо йти досить швидко – щоб підошва якнайкоротше терлася об лід.

6.

Найперша Анна з'явилася в Ялівці вже тоді, коли місто ставало модним курортом. Незадовго перед тим вона дуже побилася, падаючи зі скелі, хоч була прив'язана шнурком, і довший час нічого не їла. Все ж страшенно перелякалася. На другий день вона все одно

пішла в гори і спробувала лізти. Але нічого не вийшло. Вперше тіло відмовлялося бути продовженням каменя. Щось там виявилось сильнішим. Вона приїхала до Ялівця, пила джин, збиралася тренуватися, але пила джин. Не наважувалася навіть підійти до скель. І невдовзі познайомилася із Франциском. Він робив анімаційні фільми, заради яких до Ялівця приїжджало вже не менше туристів, ніж до джину.

7.

Анна почувалася, як лишайник, віддертий від голого берега холодного моря. Мусила просто протриматися, щоб утриматися. Бо інакше було б ніяк. Їй дуже хотілося не бути злою. Боже! Не дай мені когось скривдити – молилася вона щохвилини.

Вперше вони із Францом заночували в барі, де, випадково забравши під вечір, не могли не лишитися до ранку. Бармен був настільки не подібний на бармена, що вони досить довго чекали на когось, до кого можна було б звернутися. Там вони робили одне одному джиновий масаж, відбули три джинові інґалґації, підпалювали джин-первак на долонях і животі, пили розлитий по столі і з рота в рот. Анна ще не уявляла собі Франца в якомусь іншому місці.

8.

Вночі лежали поруч на складених стільцях і зрозуміли, що за збігом кісток і м'якоті вони брат і сестра. Або чоловік і жінка. Навіть якщо більше такого не буде, думав Франциск, все одно приємно доторкатися. А вона думала про різні дрібниці і дивноти, які трапляються або можуть трапитися будь-коли.

Заки вони спали, припасовуючи кості до м'якоті, і кості до костей, і м'якоть до м'якоті, їхні черепа безперервно доторкалися якимись нерівностями. Вони поверталися, притискалися, крутилися і відсувалися, а черепа не роз'єднувалися ні на мить. Часом черепа гримотіли, зачіпаючись надто виразними горбами і западинами, і вони часто будилися, лякаючись непомірної близькості, яка забезпечувалася самими головами. Більше ніколи Франциск і Анна не переживали такого спільного прояснення і прозріння.

Надворі почало світати. Головна вулиця містечка проминала зачинені бари, темні подвір'я, захиращені виноградом, який ніколи

не досягав, низенькі кам'яні огорожі, високі брами і простувала до підніжжя тисячошістсотдев'яностоп'ятиметрової гори, поступово переходячи в ледь помітну стежечку, яка такої пори дня світилася білим.

9.

Вагітність Анни була періодом суцільного щастя. Тим, що можна по-справжньому назвати співжиттям, сім'єю.

Вечори вони починали завчасу. Ходили в теплих осінніх плащах найдальшими закапелками серед ще не заселених вілл. Бавилися, що то не їхнє місто. Її руку він тримав у своїй кишені. Вони йшли, одночасно роблячи крок тією ногою, до якої так міцно була притиснена нога іншого, що відчувалися хвили м'язових скорочень, а стегнові суглоби смішно терлися. Їй дуже подобалося, що все так просто. Що її любить той, кого любить вона. Вона вперше переживала радість того, що вранці не треба йти геть. Вона розказувала йому щось із того, що було, коли його ще не було, і дуже любила, як він розказував про те, якою він її знає. Вранці вони довго снідали на балконі медом, квасним молоком, розмоченими у вині сухими грушками, намоченими в молоці підсмаженими сухарями, різними горіхами.

10.

На столику коло ванни стояла стара друкарська машинка з непорушною чавунною підставкою, і те, що вони не наважувалися сказати одне одному, вони писали на довгому аркуші найкращого паперу, закладеного в «Ремінгтон». Погано мені з людьми, про яких не знаєш, – писала Анна, – чи добре їм тепер, чи добре їм зі мною, чи добре йому тут. Погано і тяжко з тими, які не кажуть, що їм подобається, а що – ні. Франциск друкував щось зовсім інше: ще не роблячи жодного зла, погані люди нам роблять погано – ми мусимо зважати на їхнє існування. Добрі люди перестають бути добрими, коли починають шкодувати те, що віддавати шкода, – нащось написала Анна. А Франц: сенс і насолода існують лише в деталях, треба знати ці деталі, щоб змогти їх повторювати.

Вже після смерті Франца Себастьян знайшов цю машинку. Папір був ще в ній. Потім він часто уявляв собі справжні діалоги живих людей, вибудовані з подібних речень.

11.

Франц намагався відучити Анну від страху. Заводив її на скелі з того боку, куди можна було вийти через зарості гірської сосни, ззаду. А там брав на руки і тримав над прірвою. Доля не найважливіше, – казав Франциск. Головне – нічого не бійся. Але щось у його методі було неправильним.

Він вивчив її тіло краще, ніж вона. Міг узяти її руку і подоторкатися нею ж до Анни так, як вона сама ніколи не робила і не зуміла би. Він поступав з нею так, що аж лоскотали жили, судини, вени. Дуже довго показував їй її ж красу. З того всього Анна почала розуміти, яка вона гарна. Гарна не для когось, а для себе. І їй ще більше ставало страшно, що все це може потрощитися, вдаряючись об каміння.

Я люблю своє життя, – просила вона Франца. Це добре, наполягав він, бо, крім того, нема нічого іншого, не любити – значить зректися всього.

12.

Все ж вона ще раз спробувала. Коли Франц позатикав їй вуха. Бо раптом запідозрив, що Анна боїться не висоти, а звучання тиші, яке висоту супроводжує.

Підстрахована всіма можливими способами, із закладеними вухами, вагітна Анна лізла по кам'яній стіні, ніяковіючи від того, що не знала, як притулятися животом.

Франциск наважився повзти поруч. Він обмальовував по скелі всі контури притисненого живота. Вниз вони так поспішно з'їжджали ливною, що пообпікали собі долоні. Чомусь часто через такі незначні опіки неможливо заснути. Наступного ранку рухомі дагеротипи силуетів переміщення зародка по скелі були вже готові. Фільм удався гарний. Дарма, що короткий.

13.

Франциск не зважав на час. Усі його фільми тривали кілька хвилин. Він придумав анімацію, якої ще не могло бути. Отримував насолоду від створення заповнених хвилин, яких могло б не бути. Якби не. Якби не зауважив чогось, якби не придумав прийому, якби не допасував, якби не вирізнув – якби багато чого не.

Життя настільки коротке, – казав Франциск, – що час не має ніякого значення. Так чи інакше воно відбувається повністю.

Франц мріяв про щось радикальне. І подумався до того, що найрадикальніше – чекати.

14.

Після народження доньки Анна вирішила знову тренуватися. Вона пробувала заліплювати вуха, але щось знову порушилося. Внутрішньому вухові бракувало вібрації, без якої важко визначити межі свого тіла.

Вона згадала про сад свого батька і вкололася морфієм. Вібрація з'явилася відразу ж.

Але дивно почали поводитися звуки. Вони ніби втратили залежність від відстані. Звуки літали з великою швидкістю щільнозмотаними клубками, не розсіюючись у повітрі. Часом така куля стикалася з іншими, міняючи керунок польоту цілком неочікувано. Від деяких ударів з обох клубків оббивалися звукові крихти і порох. Вони літали незалежно. Перемішуючись, відокремлюючись, відлітаючи догори, опускаючись або забиваючись у землю. Вже на висоті чотирьох своїх зростів Анна опинилася в непрозорих хмарах какофонії. Коли ж піднялася вище, то нестерпно було чути гуркіт, з яким дрібнесенькі піщинки з-під її пальців падали на дно провалля.

15.

Більше Анна не лазила. Але морфій заживати не перестала. Цілими днями сиділа на веранді і вслухалася в життя різних комах, що мешкали навколо дому. Не чуючи навіть, як плаче голодна Стефанія.

Даремно Франц намагався щось змінити. Найбільше, що йому вдавалося, то відцідити з Анниних грудей трохи молока і погодувати ним доньку. Але опій теж полюбив молоко. Він устигав випити його першим, і Франц безсенсово мнув висохлі груди. Франциск пішов до відьми, яка крала молоко в корів, і попросив, щоб та забирала молоко в Анни. Дитина почала наїдатися. Але разом із молоком вона споживала опіум. Франц думав, що

дитина спить цілими днями від ситості. Врешті так було спокійніше. Але коли в Анни молоко скінчилося остаточно і навіть відьма не вцідила ні краплі, Стефанія пережила справжній морфійний абстинентний синдром. Непрості ледве врятували її, наваривши в молоці маку.

Те саме почала робити й Анна. Дитина спала, їй снилися чудесні сни (деякі з них – а їй було ледве півроку – вона пам'ятала ціле життя. Хоч може бути, що пам'ятала відчуття, що такі сни були, а решту взялося пізніше), й Анна спокійно слухала, як черв'яки розсувають землю, як кричать, кохаючись у напнутих мереживах, павуки, як тріщить грудна клітка жука, затисненого дзьобом трясогузки.

16.

У середині грудня Франц узяв Анну на коліна і сказав, щоби вона забиралася з Ялівця. Анна встала, поцілувала Франца і пішла до кімнати збирати дитину. Тоді він запропонував інше – викликав жінку на дуель. Бо малій дитині для подальшого життя потрібно було, щоб хтось із цих батьків був мертвим.

Анна погодилася і вибрала зброю – зараз вони підуть на засніжені обвітрені скелі і лізтимуть двома немаркованими маршрутами без жодного страхування догори. Той, хто вернеться, залишиться з дівчинкою. Незважаючи на всі страхи, була впевнена, що лиш у такий спосіб переможе Франциска (вони зовсім не подумали, що можуть не вернутися обоє, і нічого нікому не сказали, залишаючи малу в колисці).

Ледве добрели снігами до скель. Зняли кожухи, випили по півпляшки джину, поцілувалися і рушили.

17.

Франциск уперше мусив стати справжнім альпіністом (чи вперше мені вперше – подумав він). Тому злазив із вершини кілька годин; виявилось, що затверділий сніг навіть поміг йому – на голому камені він би не втримався. Йому було страшенно прикро, але поховати Анну він зміг лише в червні, коли сніг в ущелині розтопився.

Друга стара фотографія – Арджелюджа, 1892

1.

Гола жіноча спина закінчується широким чересом, нижче череса – лише смужка чорної тканини. На дуже схиленій уперед шиї – тонка риска грубих коралів. Голови вже не видно. Руки опущені вниз, але зігнуті в ліктях. Торс трішки скручений уліво, тому видно лише чотири пальці, якими права рука тримається за передпліччя лівої. Спина виглядає майже трикутною – такі широкі рамена і вузька талія. Між верхнім краєм череса і білою шкірою – трохи вільного місця. Виразні лопатки і верхівки ключиць. Нижче від шиї випирають чотири горбики хребців. Там, де вони закінчуються, починаються дві смуги надутих м'язів уздовж середини спини. Ближче до талії відстань між ними найменша, а глибина яру – найбільша. Клаватура ребер просвічується лише зліва і то – радше вже не на самій спині, а на боці. Але там, де грудна клітка закінчується, починається вгнута затока талії, лінія якої знову виходить до попереднього рівня на початку таза.

Зважаючи на контраст білої спини і чорного череса, неважко переконатися, що сонячне освітлення максимальне. Хоч ледь помітна тень утворилася лише між м'язами на хребті.

2.

Спина знята зблизька. Справа від неї в глибині кадру видно маленького коня, який стоїть значно далі від камери. Коник-гуцулик досить старий – кращого тоді не залишилося після державної бранки коней до Боснії, – але дуже сохраний. Замість сідла – вузький довгий ліжник.

3.

Свого першого літа Франц із Анною ходили на Кострич оглянути панораму Чорногори. День був сонячний, і вони бачили весь хребет – Петрос, Говерлу, Брескул, Пожижевську, Данциш, Гомул, Туркул, Шпиці,

Ребра, Томнатик, Бребенескул, Менчул, Смотрич, Стайки, трохи Свидовця – Близниці і Татувльську, далі – Братківську, Довбушанку, Явірник. Ззаду були Ротила, Біла Кобила і Лисина-Космацька.

Дорогою назад, за Арджелюджою, Анна зняла сорочку і постолои, лишилася в самих чоловічих гачах. Йшли догори попри Прут. Час від часу сходили до річки попиту води. Річка була така мала, що Анна клала руки просто на дно і так опускалася до води, занурюючи ціле лице. Кінчики грудей хоч і зближалися до неспокійної поверхні, але залишалися незамоченими. Лише важкий сипаний мосяжний хрест із примітивним натяком на розп'яття калатав об каміння. В такі моменти Франц садив Анні на спину зозульку, жучок оббігав крапельки поту, лоскотав шкіру, а Анна навіть ворухнути не могла рукою.

Після купелі вони цілувалися, аж поки губи цілком не висихали. Бо все мокре висихає. Шкіра пахла холодними водоростями в теплих ріках між теплим камінням під теплими вітрами з-понад засніженої Говерли. Якби їм удалося запам'ятати це тілесне відчуття так, щоб будь-коли могли його точно згадати, то почуття щастя було би постійним.

Тоді вони ще багато й охоче говорили. Франц думав – як змінюється все, на що варто дивитися, коли це є кому показати.

Коник ніс тільки грушеву скриньку з фотоапаратом і яворову берівочку, наповнену ялівцівкою, і ні разу не зайшов у воду напиться.

4.

Коли Франциск у грудні 1883-го вернувся зі скель сам, то, перш ніж погодувати дитину, випадково натрапив, шукаючи алкоголю, на ту саму берівочку. Ялівцівки лишилося десь півлітри, і він zarazом випив недопите вдвох. Тоді вийняв з-поміж ляруссів цю світлину, засунув її між два прямокутники скла, викинувши якийсь рисунок, і назавжди поставив на своєму робочому столі.

Розтовк у моздирі горстку сушених афин, залив їх теплою водою з медом і взявся годувати Стефанію. А вранці пішов до священника і сказав записати доньку в церковних книгах Анною.

5.

Себастьян вирішив, що буде правильно покласти фотографію Францові у трунву (він не міг знати, що на світі вже є хтось, кому її потім завжди бракуватиме). Тому вона, мабуть, не збереглася.

Спокуси святого Антонія

1.

Маленькій Анні Непрості подарували мініатюрну фігурку святого Антонія. Антоній у повний зріст, у чернечій сутані, в одній руці тримає лілії на довжелезному стеблі, на другій – дитина. Незважаючи на розмір, Антоній виглядав як справжня статуя, коли Анна лягала головою на підлогу, а фігурку ставила трохи далі, або – знову ж з підлоги – стояв на самому краєчку стола. Особливо вражали його бездоганно передані риси обличчя.

Непрості казали, що Антоній виліплений із розтопленого свинцю, який перед тим був кулею. Фігурка жила в металічному циліндрі, в яких солдати тримають цидулки зі своїм ім'ям і адресою родини. Анна носила той патрон на задовгому дротяному ланцюжку на шиї. Від постійного тертя міді зі шкіри ніколи не сходили зелені плями. Франциск уважав, що то не шкодить. Коли була особливо гарна погода, Анна виводила Антонія на прогулянку. Вона виймала його з капсули і провітрювала десь у траві. Коли ж закривала назад, то вкладала всередину ще й невеличку квітку – фіалку, стократку, пелюстки сливи або липовий цвіт, щоб Антонієві було чим дихати.

2.

Вона сама дуже гарно пахла. Найбільше Франц любив, коли Анна засинала в нього на столі. Він ще трохи працював, більше дивлячись на сплячу згорнену доньку, а потім вилазив на стіл, клав під голову книжку, обнімав Анну і довго дихав видихнутим нею повітрям. Він гладив її голову, і часом вранці Анна прокидалася з густими тонкими і короткими подряпинами на лиці – якась затверділа шкірка на Францискових пальцях дерла її тіло.

3.

Франциск був переконаний, що не може бути кориснішого заняття, ніж споглядання доньки. Щодня він бачив тисячі бездоганних кадрів, але чомусь не наважувався використовувати камеру. Тому запам'ятовував їх із таким зусиллям, що іноді ловив себе на думці – так далі не можна. Бо часто бувало так, що ввечері він не міг згадати, що ще було в сьогоднішньому дні, крім цих уявних світлин (але коли Анна піросла, він годинами міг їй розповідати, як вона виглядала в який день дитинства).

4.

Анні було шість років, коли вона розповіла татові про те, що пам'ятає, як спала колись у великій скрині, поставленій на довгому возі з вісьмома колесами, під деревом, з якого звисало гніздо з отвором знизу. Віко було відчинене, і з гнізда заглядало на неї гранатове око якоїсь птахи. А потому звідусіль злетілися хмари білих маленьких сов і повсідалися довкола того дерева концентричними колами на землі, копицях сіна, кущах шипшини, криниці й оборозі. А ще – на дроти, натягнуті від стовпа до стовпа.

5.

Франциск вирішив, що такі видіння є наслідком морфнізму, і покликав Непростих. Ті трохи поговорили з Анною, і нарешті віжлунка сказала, що дівчинці все наснилося. Вона попередила Франца, що мала чимраз частіше оповідатиме всіякі чудасії, випитуватиме, чи було з нею колись таке чи інше. Щодо деяких речей вона до смерті вагатиметься – що ставалося, а що снилось, бо для неї не буде справжнього і несправжнього – лиш різні вигляди справжнього. Але сни не мають нічого спільного з віщунством. Вони оповідають, як бути може.

6.

Франц постановив, що донька хоч щось у світі мусить знати досконало і не вагаючись. Вони почали ходити за Менчіл-Квасівський до Кевелова, який стікав у Чорну Тису, й Анна вивчала всі камінці на його березі – як який виглядає і коло якого лежить.

А тим часом Непрості всі разом притяглися горами до Ялівця і пробули в місті з перервами аж до 1951 року, коли спеціальний відділ чекістів, перебраних на вояків УПА, спалив вогнеметами божевільню, де висліджених і половлених Непростих замкнули в 1947-му. Їм треба було наблизитися до Анни.

7.

За кілька тижнів перед 1900 роком Франц закінчив дуже важливий анімаційний фільм.

Жити – це розв’язувати і зав’язувати вузли, руками і всім іншим, – учив його колись Непростий-гадер і дав цілу в’язанку шкірок вужів. Франц мав відв’язати шкіру від шкіри і сплутати своє плетиво. Логіка живе в пальцях, її категорії передбачають лиш те, що вдається пальцям. Як вервицею, обертав він клубком днями і ночами. Нарешті порозв’язував усі, але коли довелося зав’язувати по-своєму, то виявилось, що його пальцям страшенно важко йти не вслід за поверхнею, яка вже існує. Натомість Анна наплутала таких вузлів, що гадер привів Франца на міст, де Непрості оселилися.

8.

Колись цей віадук хотіли перекинути від одного до другого виступу хребта, між якими розмістився Ялівець. Спочатку збудувати середину, а тоді довести в обидва боки до верхів. Франциск уявляв собі, що колись такий шлях перетворить усю дорогу від Шешула до Петроса на вигідний шпацер. Однак цей проект виявився єдиною неможливою ідеєю Ялівця. Три сполучені між собою, але не з’єднані з твердю арки – набагато вищі від колійових мостів у Ворохті і Делятині – нависали над містом по діагоналі, починаючись і обриваючись у чистому небі. Нагорі залишився фрагмент широкої дороги. Там зажили Непрості.

Франц дуже довго ліз на міст всякою драбиною, яка ще більше гойдалася через те, що гадер поліз наперед. Нагорі здавалося, що міст завузкий, що досить схитнутися і полетиш вниз: на маленькі дахи, короткі вулички, вузькі канали, піну дерев. Але навколо лежала така краса, як у чийомусь іншому житті. Все

було вибіленим, інших кольорів не існувало навіть на далекому сонці.

Засніжені Непрості курили файки і дивилися на Фархауль у Марамороських Альпах за долиною Білої Тиси. Розмова була простою – як Анна стане жінкою, то най буде Непростою. А наразі вони завжди будуть близько.

9.

Тож фільм, який закінчив Франц, нагадував намисто з вузликів.

Виглядало те так. Цілим полем екрана безладно метушилося безліч окремих дрібних значків. Усе це були ті елементарні символи, які Францові вдалося познаходити в орнаментах писанок з усіх кутів Карпат. Через іншість розміру, конфігурації, кольору і швидкості тьма знаків нагадувала неправдоподібну мішанину різних комах. Упізнавалися драбини, клинчики, півклинчики, триклинчики, сорок клинців, жовтоклинчики, зубці, кантівка, кратка, безконечна, півбезконечна, кучер, перерва, крижик, дряшпанка, кривулька, зірнички, зірки, сонце гріє, півсонця, місяці, півмісяці, штерна, місяць світить, місячні вулички, веселка, фасулька, ружі, півружі, жолудь, цвітулька, чорнобривка, колосівка, смерічки, соснівка, огірочки, гвоздики, барвінок, косиці, вівсик, зозуліні черевички, бечкова, сливова, барабулька, гільї, перекотиполе, коники, баранчики, коровки, собаки, козлики, олені, півники, качки, зозулі, журавлі, білокрильці, пструги, воронячі лапки, баранячі роги, заячі вушка, волове око, метелики, бджоли, слимаки, павуки, головкате, мотовило, граблі, щіточки, гребінчики, топірці, рискалики, човники, боклажки, решітка, скрині, попружечки, ретізки, бесаги, ключі, пацьорочки, берівочки, кожушки, порошниці, парасолі, образки, хусточки, шнурки, миски, хатка, віконця, стовпи, жолобець, церківки, монастирі, дзвінички, каплички, кручені рукави, писані рукави, косий пасочок, ільчата, дзьобенкова, хрестата, зубкатенька, плетінка, чиновата, княгинька, ключкова, кривульки, крапочки, стріпата, крилата, очката, павукова, чичкова, глукова, лумерова, буклажок, тайна, черешньова, малинова, вазонка, пагоніць, парасочки, вітрячок, бендюги, гачки, медівнички.

Помалу рух знаків набирав певної впорядкованості – як один потужний вітер перетискає багато легеньких. Символи крутилися якось так, ніби повна ванна води витікає через невеликий отвір. Звідти вже виходив ланцюжок значків, зав'язаний де-не-де вузлами. Ланцюжок скручувався у спіраль і крутився, як центрифуга. З хаосу до нього злітали вільні символи й укладали поруч ланцюг із такою ж послідовністю знаків, чимраз більше допасовуючись до обертання першого. Тепер обидві спіралі вгвинчувалися в порожнечу разом, сходилися дедалі щільніше і перетворювалися на Світове дерево. Наставав спокій. На дереві розпускалися квіти, пелюстки в'яли, із зав'язей росли плоди, надувалися, тріскали, і тисячі тих самих знаків повільно і рівно опускалися на землю, накладаючись у горб, утрачаючи форму.

10.

З прем'єрою зачекали до Великодня 1900 року. Нею відкривали сінематограф «YUNIPERUS», збудований за ескізом Анни, зачитавши попередньо архіпастирське послання молодого станіславського єпископа Андрея Шептицького до любих братів гуцулів.

11.

З того часу Непрості дійсно завжди були поряд. То лише так здається, що Черногора – пуста. Насправді в Карпатах місця навіть замало. Тому люди, які живуть далеко одне від одного, постійно зустрічаються. Що вже казати про маленьке містечко на перетині хребтів.

За кілька Довбушевих золотих Непрості викупили кусник Ринку і збудували маленький будиночок. Хатку обклали дивацько розмальованими кахлями, і вона стала цілком подібною на піч. На всіх вікнах понаписували одне слово – нотар. Але на підвіконнях стояли цілі ряди різновеликих і різної форми фляшок, так що можна було припустити, що «НОТАР» – назва ще одного бару. Лукач зробив якось так, що за тиждень весь дах заріс плющем і над дверима звисала зелена завіса. Всередині

було порожньо – напроти маленького столика (з одною шухлядою) на дуже високих ногах стояв зручний фотель, оббитий парусиною.

На фотелі сидів сам нотар, курив одну за одною грубі сигарети, вставлені у срібне кільце, припаяне до олов'яного стержня, який опускався зі стелі. Кожна сигарета була не довша, ніж півсередньої жіночої долоні. Нотар займався тим, що скручував наступну сигаретку, курячи попередню.

Ще замолоду він вирішив якось керувати власною смертю, а не цілком покладатися на невідомість. Тому захотів установити якщо не термін, то хоча б причину смерті. Зупинився на ракові легенів і почав не обмежувати себе в курінні, щоби бути приреченим на таку смерть.

12.

Але досить було комусь прийти, як нотар виймав сигарету з кільця, садовив відвідувача у свій фотель, висував шухляду, виймав два червоні або жовті солодкі перці – завжди свіжі й соковиті, однією рукою розкладав великий бганий ніж, що теліпався на ремінці коло коліна, вичищав перці, поклавши на долоню, питався, чого налити – паленки, ракії, сливовиці, бехерівки, цуйки, зубрівки, анісівки, ялівцівки, боровічку, наливав повні перці, подавав один гостеві, ставав при столику, виймав із шухляди аркуш паперу, загострений олівець, піднімав пугарчик, казав «дай, Боже», дивлячись просто в очі, випивав, відкушував кусник перцю, відразу ж наливав удруге, припалював сигарету (сірники мав у кишеньці штанів біля самого пояса, а сірка була приклеєна до однієї з ніжок стола), брав її в туж руку, що й начиння, а в ліву – олівець, сильно затягувався димом і вже був готовий слухати.

13.

Нотаря називали французьким інженером.

Непрості знайшли його в Рахові і запропонували саме цю роботу, бо він виглядав скромно і геройсько водночас. Такого хочеться здивувати, оповівши щось надзвичайне з власного життя. А Непрості потребували якнайбільше таких історій і байок.

У Рахові французький інженер намовляв людей їхати до Бразилії, виписуючи справжні квитки на корабель з Генуї.

Колись він дійсно був французьким інженером. Прожив двадцять років у Індокитаї, займаючись дренажними системами, вивчаючи куріння опіуму, тайський бокс, метеликів і орхідеї, дзен. А одночасно дописував етнологічні і геополітичні фейлетони до великих європейських газет. Кілька його листів переклав Осип Шпитко. Їх опублікували в «Ділі», наголошуючи на походженні автора з родини Орликів.

Непрості ходили до Криворівні і порадили Грушевському спровадити французького інженера до Львова. Через Маньчжурію, Туркестан, Персію, Грузію, Одесу, Чернівці, Станіслав, Галич, Рогатин і Винники він нарешті доїхав і дістав працю в етнографічній комісії НТШ. Отримав відрядні, які призначалися Шухевичеві, і виїхав на Гуцульщину. Але досвід кількох малих війн, у які він потрапляв упродовж життя, не дозволяв зраджувати себе як фольклориста. Французький інженер зробив гак до Будапешта і роздобув усі необхідні папери, що давали право вербувати іммігрантів на території Австро-Угорщини.

14.

В Ялівці французький інженер одягався однаково кожного дня від 1900-го до 1921 року (Навіть після 1914-го французький інженер сидів у своєму кабінеті, вислуховуючи і нотуючи все, що приходили розповідати різні люди. Оповідачі отримували порядний гонорар, а записи з історіями і мареннями, прозріннями і божевільними ідеями аналізували Непрості). Широчезний білий фланелевий костюм, пошитий без жодного ґудзика, смугасті біло-салатові сорочки, розщеплені на грудях, коркові сандалі. Лише взимку він загортався у ліжник, накидаючи його на голову як каптур.

То французький інженер навчив Себастьяна, що самоусвідомлення міститься у підшвах, а сприйняття себе можна міняти, стаючи інакше або на щось інше.

15.

Ідею цілого напряму нових фільмів Францискові накинув французький інженер.

В Ялівці діяла невеличка ґалерея. Її власник, Лоці з Бергсаса, знався з добрими художниками – Мункачі, Устияновичем,

Копистинським. Романчука він завів до Федьковича, а Водзицькій (значно пізніше, вже як та вернулася з Парижа від Сулоаги) зробив кілька фотоескізів для «Дівчини за виготовленням писанок». З Іваном Трушем вони були близькими друзями. Лоці багато розказував йому про те, як рослини наново опановують ландшафтами, понівеченими і покинутими людьми. Навіть водив його на етюди під Попа Івана, на зруб. Через багато років Труш повернувся до цієї теми в чудесній серії «Життя пнів». Зрештою, то Лоці вперше показав комусь Дземброню, яка згодом стала улюбленим місцем багатьох художників львівської школи. А Дідушинським він регулярно відсилав для музею знайдені гуцульські раритети.

16.

Сам Лоці ціле життя малював одне і те ж – дерев'яні стаенки, для кожної корови окремі – на полонині Шеса, дощані вулички між ними і гігантські зарості щавлю, що поступово поїдають своє пристановище.

А що був ґалеристом-професіоналом, то ніколи не виставляв своїх робіт. Зате в чужі часто закохувався. Картини-коханки він на якийсь час брав додому і жив у їхній присутності, переносючи із собою зі спальні до кухні, з кухні до кабінету, з кабінету на ґалерею, з ґалереї до лазнички.

І життя Лоці значною мірою залежало від картини, яка тоді мешкала в нього.

17.

У ґалереї практикувалися незвичні речі. Щодня Лоці перевішував картини, цілковито змінюючи їхні діалоги. Часто покупці, обравши якусь картину одного дня, не могли впізнати її наступного ранку. Стелею ґалереї служив шкляний резервуар із дощівкою. Освітлення залу Лоці міняв, накриваючи ту чи іншу частину резервуара смерековим галуззям. Але найважливіше – картини можна було випозичати, як книжки в бібліотеці. Замовлення найдорожчого готелю Лоці комплектував сам, відповідно до заповідженої огазії.

18.

Лоці був єдиним у Ялівці, в кого досягав сортової виноград. Виноградник ріс уздовж стежки між домом і ґалереєю. Проходячи стежкою, Лоці обов'язково обривав хоча б одну китицю винограду. Так тривало від моменту, коли з'являється зав'язь, до остаточного дозрівання. У вересні китиць залишалося всього кількадесят, зате вони ставали досяглими, як у Токаї, повністю використовуючи виноградні сили, яких уже не потребували знищені ґрона.

Хоча Франциск приятелював із ґалеристом, навіть він не здогадувався, що Лоці працює на Непростих.

19.

Якось французький інженер сказав Францові, що чув від Лоці.

Той розповів, як до ґалереї прийшов один дідич із Тересви і попросив намалювати йому картину, на якій було би видно, що відбувається зліва за рамою у сцені битви під Хотиним, яку він придбав тут рік тому. Дідич підозрював, що звідти може вдарити гармата просто по ар'єрґарду уланів, і це не давало йому спокою.

Це якраз те, чим анімація краща від живопису, сказав французький інженер.

20.

Франциск придумав точнішу методику. Він знімав побільшену репродукцію якоїсь відомої картини – це ставало другою частиною кожного фільму. Для першої і третьої домальовував кадри на п'ятнадцять секунд перед зображеним на картині, і так само – після. Для проби слугував свіжий пейзаж Труша «Дніпро під Києвом», хоча думав Франц переважно про Рембрандтову «Нічну сторожу». Потім він оживив кілька натюрмортів старих голландців (хоч тут же знищив усі, крім Яна ван де Вельде – той, що з колодою карт, люлькою на довгім цибуху і лісковими горіхами) і знамениту «Бійку» Адріана ван Остаде (якась корчма, п'яні селяни, баби тримають двох чоловіків із божевільними поглядами, які розмахують ножами, все перевернуто, хтось утікає, а інші попадали на землю).

Після того взявся за Мамаїв.

Живе малярство мало такий шалений успіх, що на кожному прем'єру до Ялівця з'їжджалися десятки глядачів із цілої Центральної Європи, про них писали столичні часописи, а Франц уже не міг устигати робити якісь серйозніші фільми.

21.

Ще перед тим, як Непрості виявили надзвичайні властивості Анниних снів, Франциск мріяв про фільм, який відбувався би на сонному ландшафті.

Він спостеріг, що механізм снів полягає ні в чому іншому, як у поєднанні добре знаного за принципами невідомої логіки – так, як не могло би бути на одному ландшафті. Це означає, що ключем до цієї логіки є поєднання ландшафтів. Причому послідовність поєднання визначальна. Коли викомбінувати такий ландшафт, то заселиться він самовільно. А тоді вже і всі персонажі проявлятимуть не властиві їм риси. І – що найголовніше – персонажі займатимуть простір дуже щільно. Безвідповідальна послідовність щільна.

22.

А ще, – розмірковував Франц, – вдалі сні подібні на добру прозу з порівняннями, почерпнутими з різних систем координат, вирафінуваними виділеннями окремих деталей у потоці панорами, прозорою вседозволеністю, незабутнім відчуттям присутності, одночасністю всіх тропізмів, нестримністю неочікуваного й ощадною риторикою стримування. І на добру траву, яка не приносить нічого свого, але обриває те, що тримає, і переводить решітку пропорцій часу і відстані з кристалічного стану в газоподібний.

23.

Однак наважитися на такий фільм було важче, ніж на «Нічну сторожу». Тож із часом він навіть перестав берегти сні на потім, лиш насолоджуючись ними дощенту ночами.

24.

У липні 1904 року Анна розповіла один сон.

Я стою на рівному даху двоповерхового довгого будинку. Будинок стоїть у воді. Вода аж до верху першого поверху. До кінця його високих арок. У воді плавають три голови і стоїть чапля. Одна голова запливає під арку. Інша хоче виплисти звідти. Сходами з вікна другого поверху до води йде голий животатий чоловік. Суха рука із-за рогу намагається його зупинити. Я також гола. Стою на самому краю. Руки підняті догори. Складені разом. Я збираюся

скочити з високості у воду. Відразу за мною стоїть круглий стіл. А за ним – бочка зі збанком. При столі сидять монах і монашка і щось п'ють. Над столом, бочкою і монахами на сухій галузі напнуте шатро. Збоку будинку прибудована півкуля купола з капличкою нагорі. З комина каплички виривається вогонь, а з вікна виглядає бабка. Вона дивиться на мене. Далеко за куполом – широка ріка, зелений ліс і високі сині гори, як наші. З другого боку будинку прибудована кругла вежа. На її стінах понамальовувані чоловічки. Чоловічки танцюють, скачуть і перевертаються. Один бере від неба якусь книжку. Два несуть на плечах величезну малину на патику. Верх вежі понищений і щербатий. Між уламками ростуть маленькі деревця і пасеться коза. Вода перед будинком закінчується довгим островом. Острів голий, з червоної глини. На кінці острова стоїть вітряк. За островом знову вода. За тією водою місто. До самої води підступають дві вежі. Між ними кам'яний міст. На мості величезний тлум людей зі списками догори. Деякі стоять коло поруччя і дивляться через воду й острів у мій бік. На одній вежі горить гілля. Під вежами плавають якісь звірі. Чоловік із мечем і щитом б'ється з одним. Далі за вежами порожнє піщане місце. Посередині стоїть двоколісний віз. Ще далі само місто. Будинки з гострими дахами, високий костел, мур. А вдалині високі горби, або низькі зелені безлісі гори. На самому обрії теж великий вітряк. Справа від мене, але за водою і островом, на березі стоять якісь постаті. До мене спинами. Деякі сидять на конях і якихось незрозумілих звірах. Один у латах і шоломі, а в іншого на голові порожній пень. Між ними росте сухе дерево. Півдерева накрито червоною завісою. У великій тріщині у стовбурі стоїть гола жінка. На верхній гілці сидить дятел, але дуже великий. Якийсь чоловік приставляє до дерева драбину. Досить далеко за ними сидить на камені бородатий чоловік у чернечій рясі з паличкою в руці і розглядає книжку. Він подібний на мого святого Антонія.

Через віконце у круглій вежі, про яку вже казала, я бачу, що за вежею відбувається щось важливе. Але нічого не можу розрізнити, і це дуже гнітить. Але все одно страшенно добре, що я серед цього руху. На хвильку дивлюся через плече і бачу далеку пожежу. Від неї стає гаряче шкірі спиною і ззаду ногам. Якось

розуміється, що від цього треба втікати у воду. Вже збираюся скочити, але дивлюся вниз і бачу натягнутий колючий ланц. Не сумніваюся, що можу перелетіти аж за нього. Але далі стою. Руки вже трохи затерпли, бо цілий час підняті. Раптом на спину насувається тінь і стає холодніше. Дивлюся догори. Якраз наді мною в повітрі пропливає вітрильник, обкутий латами. Я бачу його дно. Це летючий корабель. Він пролітає. Тінь зникає. Знову починає пекти. Вже сильніше. Хочу зробити крок. Але бачу чоловіка з фотоапаратом.

Він цілий час ховався у глухому куті між моїм будинком і прибудованою вежею з малюнками чоловічків і віконцями. Я не хочу, щоб мене фотографували, і кричу на нього. Чоловік заперечно махає руками і показує на летючий корабель. У мені все згоджується, що то справді цікаво. Чоловік ховає фотоапарат у стіну. Йде попри вежу і зникає за поворотом. Я стаю на пальці. Розгойдуюся і скачу. Бачу перед собою той ланц. Піднімаюся всім тілом. Пробую його перелетіти. Але тіло не зрушується з місця. Я не лечу і не паду. Починаю кашляти. Дуже швидко лечу просто на ланц. Ударяюся об нього пальцями витягнутих рук. І на тому я збудилася.

25.

Аннин сон видався Францискові настільки мальовничим, що він відразу ж спробував зарисувати його. Анна тут-таки підправляла рисунок. Коли дійшло до людей на березі коло дерева і чоловіка з книжкою за ними, Францові здалося, що він ужедесь це бачив намальованим. Лиш точка зору була іншою. Але досить було Анні розмалювати ескіз кольоровими олівцями, як Франциск упізнав Босха. Без жодних сумнівів – «Спокуси святого Антонія».

У Лярусса Босха презентували «Мандрівником» із колекції мадридського Ескоріаля. Інших репродукцій Анна не могла бачити, Франц був певен, він завжди був поруч. Ніхто ніколи не переповідав «Спокуси» за ціле Аннине життя, про них Франц точно не чув навіть згадки чи алузії ще з часів навчання. Це означало, що сталося так, як казала віщунка – Аннині сні показують, як могло би бути.

Але Франц не втихомирився. Він побіг до Лоці і попросив, щоб той де завгодно терміново замовив альбом Босха. Франц готовий був чекати довго, лиш би знати, що щось діється.

Лоці пообіцяв замовити альбом завтра ж. І сказав, що має у своїй бібліотеці Босха, але лише одну репродукцію – «Спокуси святого Антонія».

Анна не вагаючись показала свою оголену постать у правому верхньому куті центральної частини картини.

Коли ж вони одночасно впізнали Непростих у двох головних фігурах із чотирьох, що переходили через міст на лівому крилі триптиха, то Франциск пообіцяв собі зробити цей фільм.

26.

Працювалося як ніколи важко. Франциска мучили сумніви. Він безперервно розмірковував, чи зможе передати настрій, колорит, атмосферу, чи зуміє розшифрувати всі таємні значення, чи слід показувати комусь аж таке, чи не виглядає Босх смішно і несмачно, чи не гріх перемальовувати всяку нечисть і содомію, чи не образить він Непростих, чи не накличе біди на Анну, чи не зробив він комусь кривди свідомо або несвідомо, чи має сенс мистецтво, чи доживе він до закінчення роботи, чи не станеться чогось недоброго на показі, чи буде його смерть мучівною, чи зустрінеться він після смерті з батьками, чи чекає там його Анна, чи буде колись щасливим його народ, чи є щось на світі кращого, ніж наші любі гори Карпати, чи варто так багато думати, чи треба все запам'ятовувати, чи добре всім усе розказувати, чи обов'язково говорити гарно, чи думають рослини, чи існує завтра, чи не відбувся кінець світу вже давніше, чи ще довго витримає він без жінки, чи не перебуває він під орудою диявола.

27.

Точна відповідь на останнє запитання була би відповіддю на багато інших. Незважаючи на те, що Франц був переконаним греко-католиком, у частих дискусіях на джиновому курорті завжди аргументовано нищив маніхейців, катарів, альбігойців і нічого у світі не боявся, бо був переконаний у правильності Божого задуму, диявол за час роботи над цим фільмом являвся йому трічі.

28.

Першого разу він не показувався, лише дуже лаконічно виявив одну свою властивість. Він був як магніт.

Францові снилося, що він лежить на підлозі. Раптом, не роблячи жодних рухів, навіть не напружуючись, він посунувся підлогою до стіни. Потім – у другий бік. Потім ще і ще, з перервами, швидше і повільніше. Так, ніби він металічна пилінка на аркуші паперу, а під папером рухають магнітом. Один раз його посунуло навіть догори по стіні – так само лежачи – і делікатно опустило на підлогу.

Після того диявол попросив уважно слідкувати за тим, що відбуватиметься. Він посунув Франца в кут. Виявилось, що там спить його вчитель. Франца підіпхало до вчителя і відразу ж потягнуло назад. Учитель, не торкаючись Францового тіла і не пробуджуючись, поїхав за ним. Бачиш, сказав диявол.

Голосу Франц не чув, але те, що диявол говорив, звідкись знав.

29.

У другому і третьому снах диявол використовував різновиди одного і того самого прийому.

Другий сон був найкоротший. Франц стояв на вулиці в Ялівці (Місце було справжнє, він його добре знав). Він чекав свою Анну, яка вже показалася в кінці вулиці. Раптом до нього під'їхав панцерник Беди. Беда виглянув із верхнього люка і сказав, що він привіз когось, із ким вони зараз вип'ють джину. З бічних дверей вийшов якийсь панок і підійшов до Франца. Анна була все ближче. Панок стояв спиною до Анни і панцерника. Він вийняв із внутрішньої кишені пляшку, витягнув корок і простягнув пляшку Францові. І тут усе відбулося. За тих кілька хвиль, поки і Анна, і Беда дійшли до них, Франц устиг зауважити зміну кількох тисяч різних лиць на голові панка, кількох сотень камізельок під розщепленою маринаркою, кількох десятків форм пляшки і кількадесяти відтінків напою. Коли панок і Франц перестали бути самі, калейдоскоп зупинився. Панок усміхався, усміхалися Беда з Анною. Франц випив перший. Смак нагадував ренклоди. Пляшку передав Беді, а той – панкові (Беда їх так і не познайомив). Коли черга дійшла до Анни, Франц чомусь викрикнув, що вона не п'є. Ніхто, крім Анни, не здивувався і не припрошував. А Франц непомітно, але дуже сильно стиснув їй палець. Він уже знав, хто це.

30.

Після третього сну Франциск пішов на високий міст і розказав Непростим про Босха. Все ж таки у вежі, – сказав верхоблюд. Франц запитав, чи показувати комусь уже докінчений фільм. То залежить лише від твого бажання, відповіли Непрості. Хоч подумай, може, не личить показувати наші лиця там, де вам приверзлося. А наразі йди додому і пильнуй Анну, ми мусимо трохи помандрувати світами, але скоро вона стане жінкою і знатиме, де нас знайти, сказав баїльник.

31.

Вдома Франц спалив рисунок, на якому був занотований Аннин сон.

Для того, щоб бути щасливим, – сказав він Анні, – треба прожити без таємниць, а чужі знати лиш такі, які можна розказувати під тортурами.

Він дуже боявся, що Непрості рано чи пізно можуть прийти по фільм, тому заповів Анні ніколи не згадувати про те, що він існував. Але якби хтось захотів довідатися що-небудь, використовуючи катування, то слід відразу розказувати все, що хочуть. Не намагатися обдурити, а казати правду. Тому мусиш знати, що я все знищив.

Франц запакував фільм у капшук і вийшов за місто, щоб спалити його, викинути в прірву або втопити в буркуті.

Дорогою він подумав: як би Анну не мучили, вона говоритиме правду – фільму нема. Парадоксально, але це буде єдиною правдою, в яку кати не повірять, і тортури не припиняться.

У такому разі шкода нищити фільм. Може, він якраз колись пригодиться. Хай знайдеться хтось такий, хто подивиться, проаналізує, добре подумає і зрозуміє – що то за одні ті Непрості і як вони крутять світом. Адже завжди поступово виявляється, як усе і всі у світі з'єднані з усім – переходами, яких не більше, ніж чотири.

32.

Франциск зайшов у буковий ліс, у якому кожне дерево мало дупло під корінням. Він накинув на очі вилогу довгої сукняної манти, щоб бачити лише, де стати, і почав наосліп бігати лісом. Кілька разів таки налетів на дерева, але нічого, бо очі були

захищені. Бігав догори і в долину, поки всередині каптура всі звуки світу замінилися хрипом із глибини легень. Аж тоді він зупинився, не відкриваючи очей, намацав дерево, знайшов між корінням дупло і запхав капшук із фільмом у діру глибше, ніж на півтора ліктя. І вже повільно вийшов з лісу. В тих місцях це легко зробити не дивлячись. Треба йти догори, орієнтуючись за нахилом землі. Нагорі Франц скинув обледенілу вилогу і подивився на ліс. Усі дерева були однакові і незнайомі, між ними вилися нескінченні переплутані лінії слідів, очі боліли від безсоромного місячного освітлення.

33.

Звичайно, була зима. Звичайно – падав сніг. Можна було вертатися, лапаючи сніжинки пересохлим ротом.

34.

Вдома Франциск не відчув запаху дочки і подумав, що дійсно живе після кінця світу, який недавно відбувся. В хаті було чути лиш переливання води в глибинах каналізації, стискання металу у дверцятах охололої печі, ультразвукові вібрації шиб, пахло сіркою і вугіллям – мінявся тиск.

Франциск наважився виглянути в незачинені двері на балкон. Ковдра, розстелена в саду, виглядала болючою плямою. На ковдрі спала притрушена снігом маленька дівчинка, яка ще ніколи не засинала без тата. Для того, щоб утворився протяг, потрібний якийсь час. Тому Анною запахло майже через хвилину. Франциск відчув, що не хотів би, щоб вона ставала жінкою.

35.

Після тої ночі Непрості справді пішли з Ялівця, якимось чином змотавши висячу драбину на верх віадуку. Французький інженер залишився, ні на день не припиняючи своєї праці. Франциск перестав робити анімацію. Тепер він разом з Анною і сербом Лукачем, який всі свої переміщення відзначав посадженими лісами, зайнявся облаштуванням міста. Трохи

пив (переважно перекреслював круглий столик у барі екватором повних келішків і нікуди не виходив, поки не випорожнював весь ряд), але від будь-яких джинових процедур відмовлявся.

Побудував собі оранжерею, де розводив тропічні рослини. Спостерігав за мінливою подібністю дітей пса Лукача, якого мусив убити в оранжереї. Часом брав у обидві руки по бартці і так біг аж на Менчіл. Звідти приносив свіжу бринзу, перекинувши, наче коромисло з відрами, бартку з прив'язаними бербеницями через плече. Інтерв'ю давав неохоче, але старанно. В основному наполягав на тому, що робив різні фільми для того, щоб так порізному пожити.

36.

У 1910-му до Ялівця навмисно приїхали посли віденського парламенту Микола Лагодинський і Василь Стефаник, аби вмовити Франциска вернутися до творчості. Франциск нічого не заперечував і нічого не обіцяв. Депутатів приймав не вдома, а в готелі «Ч. П. Т.», що означало Черемош, Прут, Тиса.

Лагодинський пізніше згадував, як Франциск Петроський казав, що Українська держава можлива лише тоді, коли карпатський вектор стане основою її геополітики, карпатська космогонія – моделлю ідеології, а самі Карпати – природним резерватом (Франц не дуже вірив у те, що говорив, бо ненавидів гуцульське прагнення вирубати впродовж життя якнайбільше деревини і гуцульське нерозуміння того, що з'являється щораз більше сміття, яке не можна викидати у воду).

37.

Щодо Стефаника, то він розказував віденським знайомим Франциска більше. Кожна людина, – так казав Франциск, – може зробити за своє життя книжку. Я кажу книжку, хоч ми почали говорити про фільми. Кожна, але лише одну. Ті, котрі думають, що написали багато книжок, помиляються – то все триває роблення однієї. Поза свою книжку не вискочиш, хай що б ти змінював. Можна підробити, але не створити. Твоя єдина книжка

обмежена твоїм тембром, інтонаціями, артикуляцією. Доля – це спосіб говорити. Хоч книжок на світі є безліч, насправді добрих – осяжно. Мусить бути осяжно, а тих мусить бути безліч. Так учать рослини. Якби добрих книжок було неосяжно, світ би спинився або спився. Я свою книжку написав. Не знаю – добру чи ні, але написав. А з тим так є, що вже немає значення – дописав чи не дописав, переписав чи лише намірився. Твоя книжка однакова в одній сторінці й у шафі томів. Голос є – досить. Сюжети потрібні для власної цікавості. Сюжети не придумуються, не зникають. Вони є і є. Лиш можуть забуватися. Все, чого я навчився і запам'ятав із життя, – кілька ландшафтів, що означали радість мислення, кілька запахів, що були почуттями, кілька рухів, які вбирали в себе відчуття, кілька речей, предметів, які були втіленням культури, історії, страждань, багато рослин, які є доступом до краси, мудрості і до того всього, порівняно з чим нас просто на світі нема. І багато-багато інтонацій. Неповторних подібних інтонацій, про які не знаю – що вони означали. Може, за ними нас упізнаватимуть там, де нічого, крім голосу, не лишається.

38.

Ще Стефаник тішився, що як Лагодинський пішов спочивати, вони почали всяко на себе виговорювати: бліндере, гідіку, лунавий, бахуре, хухнавий, лопітливий, гикливий, бокозийнику, гулавцю, друкарнику, фаріоне, лихуне, данцівнику, олейнику, зайдею, джусе, торбею, перевіднику, верхівцю, сусе, бойку, лемку, гуцуле, – та й поснули.

39.

А два роки раніше Франциск уперше повів Анну на місце, звідки вернувся сам п'ятнадцять років тому. Побувати там ще хоч раз Анна не встигла. Але так почалася єдина в їхній родині традиція.

Восени 1913-го Анна ще не була жінкою. А невдовзі через Ялівець полетіли до Африки птахи. Франциск відчув: ще трохи – і заплаче. Ніщо найголовніше не стається з власної волі, подумав він і попросив Анну зварити багато кави і витиснути сік із чотирьох грейпфрутів, великих, як малі гарбузики.

Франциск зловив себе на тому, що не може, закривши очі, точно пригадати обриси всіх довколишніх гір, як давніше почав забувати всі ті незабутні жіночі груди, з якими знався. Тому мусив вийти на скелю, подивитися на те, що так любив. А впевнитися, що зварена кава із соком чекатиме на нього вдома, хотів перед тим, як вийти на прогулянку.

40.

Додому він вернувся, пригадавши собі всі верхи, разом із Себастьяном. Франц запропонував йому спробувати пожити в Ялівці. Анна постелила ще одне ліжко у вільній кімнаті. Другий ключ від кімнати чомусь від ранку був у неї.

Франциск відчував, що запах Анни перестає бути дитячим, і Непрості можуть прийти дуже скоро, бо кров гостя, ніби вітрова хвороба, почала змішуватися з кров'ю жінок його роду вже в повітрі.

Себастьян так хотів спати, що з удячністю прийняв запрошення Франца пожити в Ялівці.

А Анна думала, що Себастьянові буде нелегко весь час устигати бути другом батька і чоловіком доньки.

Голі виноградні гілки стукали у вікна, під яким стояло ліжко. Себастьян зауважив, що ритм їхніх ударів може слугувати вітроміром.

Надмірні дні

1.

Вранці Франциск прокинувся від якогось цілком незнаного запаху. Спочатку йому здалося, що сталося диво і замість очікуваної зими, яка мала принести якийсь сенс, наступила пора червневих дощів і надміру зелені. Але коли Анна зайшла під ранок до їхньої кімнати, Франц завів новий календар запахів, у якому сезони мали інший лад.

Реальність існує для тих, кому бракує Анни.

2.

Себастьян перший і останній раз у своєму житті кохався з жінкою, яку знав кілька годин.

Навіть в Африці було не так. Хоча жінок, які ставали його, він визначав із першого погляду, все одно завжди був переконаний, що покохатися вони не встигнуть. Хоч будуть довший час дбати одне про одного, розмовляти про дитинство і переповідати книжки таким чином, що кількість прочитаного кожним відразу ж подвоїться, давати одне одному їжу, мити і гріти тіло, показувати побачене з різних боків дороги. Лиш пізніше з'ясовувалося – в такому співіснуванні закладений один нездоланий напрям. Оскільки воно означає любов не до себе, а до іншого, то передбачає і розширення доступу на територію того іншого. І можна дійти до місця, звідки поширюватися далі можливо тільки всередину, тільки під шкіру. Так ставалося із Себастьяном.

Щодо жінок, то, побачивши Себастьяна вперше, у жодної не виникало нестримного бажання покохатися з ним. Невідворотність цього проявлялася поступово – досить було трохи пожити безпосередньо біля нього. Так, власне, ставалося в Африці. Зрештою, Себастьян такі речі лише про Африку і знав.

Аж заночувавши в Ялівці, Себастьян остаточно переконався, що його Європа існує.

3.

Вночі випав сніг і почалася зима, яка того року протривала до середини квітня. Через спроможність зими бути різноманітнішою, ніж усі пори року, кожен її день був зовсім іншим.

І не було два рази однаково добре.

4.

Анна не могла повірити, що така неправдоподібна подібність буває – вигнуті лінії повторювалися, вгиналися або вигиналися точно вслід за вигинами і вгинами, накладалися так, що дві поверхні відчували ні себе, ні другу, а з'яву третьої, такої досконало тонкої, що згиналася, прогиналася, перегиналася самотійно.

І випадково таких єдностей не буває. Якесь викінчена витонченість, витончена викінченість, яка так легко передається від одного до іншого і на кілька поколінь уперед.

Любов не передбачає взаємності, сказала Анна, і Себастьян мовчав, бо усвідомив, що відповіді вона не потребує також. Йому здалося, що щось у світі зрушилося, що світ заворушився через нього. І хоча кохання не має майбутнього, не допускає використання майбутнього часу, лише з Анною він зміг уявити себе в старості.

Анна відчинила вікно. Тепер винограду неможливо було чути, бо гілки, гойдаючись, просто залітали до кімнати. Але вітер стихився не через відсутність вітроміра – почав падати такий важкий сніг, що поступово притиснув його до землі і прикрив собою. Так само врівноважено і неквапливо сніг залітав до кімнати, осідав на ліжку. Таким чином, там панувало шість рідин – слина, кров, вода зі снігу, піт, волога Анни і насіння Себастьяна.

5.

Вранці снідали втрьох. Мусили сидіти вряд уздовж вузького довгого стола, присуненого одним боком до вікна. Себастьян майже не пахнув Африкою. А з пальців не стирився запах Анниних слизових, тому Франциск вирішував, як їм надалі сідати: він– Анна– Себастьян, він– Себастьян– Анна чи Анна– він– Себастьян.

Анні принесли листа від старого Беди, цього разу обгортка була від того самого чаю, який вона зробила чоловікам на сніданок. Вона думала, що відписати Беді, якщо ніяких запитань у неї більше нема.

6.

Тієї зими Франциск схаменувся – він не має жодної фотографії статті про себе в Ляруссі. Можна було піти в «Хамелеон» і сфотографуватися, але Франц правильно вирішив, що – оскільки варіантів статті є кількасот – навіть найкращий портрет буде випадковим. Треба було фотографуватися кожного разу, коли стаття писалася наново (Адже придумав він колись такий фільм – фотографував одну особу кожного дня в одній позі і в тому самому місці впродовж двох років, потім на різних швидкостях прокручував цей ряд еволюційних змін. А на тлі еволюції дуже виразними стають деталі).

Тож Франц удався до дивного способу не просто надолужити втрачене, а й віднайти щось цілком несподіване.

7.

Після сніданку (врешті Франц постановив – найправильніше, аби Себастьян завжди був посередині, змирившись із тим, що Анна сидітиме тільки біля свого чоловіка – сам він мусив бути близько від Себастьяна, щоб добре було говорити про все) Франциск забрав у Анни другий ключ від кімнати Себастьяна, бо кімната більше закриватися не буде, а він туди не заходитиме. Перечитав листа від Беди і сказав, що розповідав це колись Анні, бо розповів їй усе, що знав, а те, що написав старий Беда, знає. Видно, вона була замала, коли оповідався власне цей спогад, і те забулося. Якщо захоче, то зможе послухати ще раз, як він – обов'язково – оповідатиме цілу їхню історію Себастьянові.

А тоді Франц витягнув з ліжка встелений там на літо зимовий кожух і пішов до готелю «Уніон», де в покої на другому поверсі вже кілька років жив єдиний у Ялівці найманий убивця.

8.

Штефан дуже здивувався, коли до його номера зайшов Франц, – у Ялівці Франц міг убити будь-кого, не потребуючи наймати вбивцю, – всі його надто поважали. Штефан якраз вернувся з удакої справи в Космачі і мусив трохи попрацювати над рушницею.

Перед тим, як прийшов Франц, він уже встиг побувати на Службі Божій і навіть причаститися після неї. Але причастя не ковтнув. Приніс

його в роті до готелю і заклав у дірку, зроблену попередньо в стіні свердлом. Зарядив рушницю кулею, відійшов до іншої стіни і стрілив, цілячись у дірку. Добре, що вцілив. Цей постріл Франц чув між першим і другим поверхом, їдучи в ліфті, який два робітники піднімали догори, обертаючи корбу під самим дахом. Штефан відклав зброю і почав збирати кров зі стіни. Франц відчинив двері. Тепер слід було намастити рушницю зібраною кров'ю, але Штефан не хотів того робити при Францискові.

9.

Франциск швидко пояснив своє замовлення.

Він хоче, аби Штефан непомітно – як він то дуже добре вміє робити – слідував за ним. Висліджував, як убивця. Знаходив добрі місця для стріляння і вдалі моменти для пострілу. Але замість рушниці у Штефана має бути фотокамера. Франц дає Штефанові три місяці часу. Після цього забирає сто своїх світлин і доплачує решту грошей. Головне, щоб ні Франциск, ані хтось інший його ніколи не зауважили. Почувши про розміри гонорару, Штефан охоче згодився, не дбаючи про те, що взагалі не знав, як фотокамера виглядає.

Між іншим, через цю Штефанову безвідповідальність багато людей були живими. Штефан – як то властиво українцям – постійно брав на себе зобов'язань більше, ніж міг виконати. Тому на здійснення деяких замовлень чекалося роками, а деякі просто забувалися. Але тепер Штефан розумів, що із Францом зволікати не слід. Йому казали, що Франц знає тих вісімнадцять слів, від яких дрижить рушниця, а ціль сама приходить, плачучи, і стає так, щоб у неї ціляти просто з вікна.

Франц показав, як поводитися з фотокамерою, і пішов. Штефан швиденько намастив кров'ю зі стіни цілого кріса. Знав, що то страшний гріх і він належатиме Юді, але робив так завжди, щоб рушниця ніколи не схибила. Особливо після того, як закипить кров'ю.

10.

Щодня Франц брав Себастьяна на прогулянки Ялівцем. Морози були сильні, і ковзанки не підтоплювалися навіть у сонячні дні. Нарешті Франц мав з ким поговорити – виявилось, що Себастьян

як справжній стрілець умів бачити так само багато. Здавалося, мали би бути якісь безконечні важливі розмови, бо проблема Центральної Європи – стилістична, але ні – кілька слів, показування на побачене.

Коли вони заходили до якихось барів, то пили джин, розчинений окропом, а запивали лише свіжим соком, зробленим із підмерзлих яблук, залишених восени на деревах і щойно зірваних із-під снігу.

Часом ходили до місця, де загинула найперша Анна, і Франц малював на снігу схеми щораз інших версій родинної історії. Є речі, важливіші від долі, казав він. Можливо, культура. А культура – це рід, свідоме перебування в ньому. Франциск попросив припилити, щоби діти Себастьяна й Анни обов'язково побували на цьому місці. І ще там, де Франц зустрів Себастьяна (він мало не додав сюди буковий ліс із не знищеним фільмом, але вчасно стримався, бо врешті не так багато знав про Непростих), а інші місця будуть з'являтися з часом. Адже час – це експансія роду в географію.

11.

Були дні, коли Себастьян брав зі собою африканську рушницю. На особливо трудних схилах нею добре підпиратися. Одного такого дня вони говорили про свої мрії. Не дивно, що Францова мрія виявилася складнішою.

Себастьян мріяв бути старим, жити на маленькому острівку-скелі в теплому морі, цілий рік ходити в самих парусинових штанах, але ходити мало, переважно сидіти на кам'яній лавці біля білої порожньої хатки, цілий день пити червоне вино і їсти сухий козячий сир, і дивитися на кілька кущів помідорів, а не на море, в якому купався би щоночі, поки пахнуть матіоли.

Франциск натомість мріяв про жінку з кількома парами грудей.

Раптом Себастьян зігнувся, штовхнув Франца головою в живіт, Франц покотився з кучугури, а Себастьян перевернувся на землі через плече і, лежачи на спині, вистрілив із забитої снігом рушниці. На далекому горбі щось дзенькнуло. Трохи полежавши, вони пішли туди і знайшли простріленого Штефана з розбитою фотокамерою.

Себастьян сприйняв блиск об'єктива за відсвіт оптичного прицілу. Штефан проґавив головне: щоб тебе ніхто не побачив, – казав Франциск. А за проґавлене треба вміти відповідати.

То вже інша справа, що Франциск так і залишився без фотографії до енциклопедії. На щастя, редукція все ще його цікавила.

12.

Після того випадку Анна захотіла навчитися снайперства.

13.

Спочатку треба полюбити своє тіло, сказав Себастьян.

І місцевість, де все відбуватиметься.

Бо тіло – брама мозку.

Якщо хочеш думати правильно і швидко, брама має бути завжди відчинена.

Щоб думки могли входити і виходити вільно.

Думки – це тільки те, що профільтровується з місцевості крізь тіло і через тіло витікає.

Вільність донорно-акцепторних зв'язків.

Лежати у воді і не слухати її запаху.

Дивитися попід траву і не відчувати її смаку.

Чути поглядом, як смакує те, що відчуваєш на дотик.

Брама відчиняється лише тоді, коли її любиш.

Відчинися, ти ж завжди так гарно відчиняєшся.

Нігтями можна дряпати, але можна триматися.

Продовжуй погляд, утримуй погляд, витримуй погляд.

Переклади бажання тіла бути там, куди не досягаєш, на рушницю.

Якщо полюбиш місцевість, вона буде розповзанням твого тіла.

Стріляєш не ти, а рельєф.

Думає не голова, а тіло.

Долітає не куля, а думка.

Кожна думка є бажанням, яке зуміло ввійти і вийти через браму.

Що можеш зробити сама, роби без нікого.

Говори те, що подумалося, а думай так, як щойно відчула.

Плач від ніжності, бо інакше ніколи не будеш такою сильною.

Слідкуй за диханням, бо лише воно може встановити диктат ритму.

Постійно май на увазі дерева, вони зникають і з'являються найнадійніше.

Коли дуже втомлена, то переставай бути незламною і засинай.
Дотягнися губами до своєї середини.
Стріляти у вікно – як заглядати у вікна.
Попробуй зрозуміти, як чорні роблять джез.
Відкритість. Щедрість. Вдячність.

14.

Щоби вивчити всі ці і безліч інших тонкощів мистецтва снайперства, необхідно беззастережно дотримуватися суворого режиму – постійно кохатися; і лише на відкритому повітрі. Довго, легко, сильно, швидко, ніжно, вперто, незграбно, гарно, мудро, уважно, дуже уважно, мудро і гарно. На землі, на листі, на мості, на деревах, під деревами, на горбах, у ямах, на вітрі, під снігом, на льоду, вздовж дороги, поперек мосту, над містом, натемно і вночі, наясно і вдень, перед, після і під час їди, мовчки і крикливо. Стояти. Ходити. Сидіти. Лежати. Так, як можна було встигнути за найдовшу зиму 1914 року.

Цілу довгу зиму, яка тривала до квітня 1914-го, Себастьян з Анною майже не заходили до приміщень. Анна говорила те, що подумалося, а думала, як відчувала щойно. Вона плакала від ніжності, бо ніколи в житті не була такою сильною. Часом, коли Себастьян був у ній, то здавалося, що треба ще ближче, а часом він був страшенно близьким через кілька сорочок. Коли вона згиналася, то він був переконаний, що щось змушує згинатися його. Наче навколо шкіри утворився ще один шар тугої оболонки.

Надмірні дні.

Третя стара фотографія – хіба до Лярусса

1.

Цю знимку Себастьян – якби його раптом спитали – нізащо не зміг би описати детально і точно, хоч бачив її багато разів, і нічого складного на ній не було зображено.

Можливо, саме закони редукції, запам'ятовування і забування, якими так захоплювався Франциск, спрацьовували у випадку взаємостосунків Себастьяна і цієї світлини вповні.

Лиця – найкращі сюжети, казав Франциск.

Франциск казав – сюжети не закінчуються і не зникають. Вони можуть час від часу забуватися.

Сюжет Францового лица згадувався Себастьянові по-різному впродовж життя, але ніколи не так, як на тій фотографії.

2.

Вона була зроблена на похороні Франциска у травні 1915 року.

Франциск лежав на встеленій ліжником лаві біля ями на цвинтарі за Ялівцем. Знімали так, щоб можна було розглядати самого Франца, а не похорон. Франц, убраний у вишиту сорочку, черес і червоні гачі, склав руки на грудях, тримаючи хрест із двох олівців, зв'язаних пучком полонинських трав (так придумав Лоці). Перстень з річковими камінцями, який Франциск сам собі зробив, роками носив не знімаючи, а потім зняв і не викинув, але відмовився вдягати, стирчав з-поміж олівців. Отвір для голови і шиї на сорочці накритий китайкою.

Сама голова лежить (точніше – стоїть) окремо трохи далі на лавці. Чорна борода і сиве довге волосся розчесані так, що, крім очей і носа, лица майже не видно.

3.

Себастьян на похороні не було, цього він не бачив. Маленьку дівчинку – дочку Анни і його дочку, внучку Франциска, про яку той не

встиг дізнатися, принесли вчора. Францові відрубали голову позавчора. Себастьян був при тому. Потім чекав, поки стече кров, мив і чесав Франциска, вбирив його в сорочку і гачі. Голову поклав у кошик, накривши папоротями. А наступного дня кур'єр приніс немовля від убитої Анни.

Цілий день, коли в Ялівці урочисто ховали Франца, Себастьян не відходив від його внучки, в якої, мабуть, болів животик, і вона безперервно плакала.

Себастьян не міг запам'ятати фотографії, може, тому, що не уявляв собі, як усе було на похороні, але занадто добре знав, що було перед тим.

4.

Весною 1914 року Анна могла стріляти краще, ніж Себастьян. Тепер він знову частіше бував десь із Франциском, бо Анна брала зброю і йшла на кілька днів у гори. Там вона висліджувала звірів, дивилася на них і доучувалася про снайперство того, чого не міг знати Себастьян, – як виглядає снайпер з протилежного боку рушниць. Не вбивала нікого, крім гедзів, які намагалися сісти на вим'я полонинських овець.

Я так тебе дуже хочу, – казала Анна, – що не знати, чи могла би взагалі заснути, якби не так хотіла спати коло тебе. І засинала, потребуючи, щоб під головою була Себастьянова рука. Я хотіла би бути твоєю донькою – щоб ти був моїм татом. Тато є для того, щоб міг потім снитися.

5.

Весна почалася аж у квітні. За зиму набралось багато снігу, який почав танути весь разом, незважаючи на північні й південні схили і висоту над рівнем моря.

Десь в низах текли брудні і переповнені ріки, розливаючись повеннями в різних містах, але там ніхто не знав, як сходять у горах сніги.

Ялівець теж стікав. Кожну каменицю тієї весни трохи розмивало. Все через товщу зимового обледеніння.

На кожній вулиці міста горіли ватри, в яких палили листя і гілля, яке повилазило з-під снігу. Спалення весни пахло інакше, ніж осіннє, – у вогонь потрапляли обітнуті стебла винограду, вже захоплені соками.

6.

Цілу весну Себастьян зі страхом чекав нападу алергії – як попередніх років. Але алергії не було. Це місце прийняло його без спротиву.

Натомість зауважив під час чекання, що дерева розпускаються вранці, відразу наприкінці ночі.

Про Себастьяна вже знали всі в Ялівці. Не раз він, забрівши з Францом до якогось бару, мусив оповідати різним товариствам про Африку. Те саме, але щораз довше. Його навіть запрошували в один пансіонат інструктором з виживання, але Себастьян відмовився через брак часу.

7.

Бо якраз тоді Себастьянові приснився один сон.

Він з Анною йшов вуличкою міста, якої насправді не було в Ялівці. Вулиця утворювалася двома рядами будинків, що стояли на голому схилі. За будинками – самі альпійські луки і стежки звірів. Вулиця вела стрімко вгору. На партерах будинків розміщувалися лишень різноманітні бари. Столики стояли і на внутрішніх подвір'ях за причиненими брамами.

Вони заходили до кожного бару по черзі, всюди підходили до інших шинквасів, одним духом випивали по шклянці білого, запам'ятовуючи смак різних років на різних виноградниках, їм говорили щось несуттєве, але дуже цікаве десятки знайомих, які сиділи у всіх барах. Нарешті з одними знайомими, також чоловіком і жінкою, затрималися надовше. Жінки про щось розмовляли, а той чоловік запропонував Себастьянові скупатися.

Вони вийшли з бару і пішли вулицею ще далі догори. Вулиця різко закінчилася засніженою вершиною гори. Вони перейшли через неї на протилежний схил. Там був великий відкритий басейн. Себастьян перший зайшов до нього. Пірнув і поплив під водою, відчуваючи, що в басейні є якась течія, бо його зносило трохи вбік. Він випірнув і, тримаючись на воді, переконався, що так зносить ще сильніше. Те саме відбувалося і з приятелем.

Вони дрейфували до боку басейну, який закінчувався не стіною, а шнурком, натягненим на поверхні води. Чим ближче до краю, тим сильніше затягував вир, ніби вся вода збиралася вилитися за той шнур. Коли їх принесло до цієї межі, вони ледве встигли вхопитися за нього. Ноги понесло вперед, і вони лежали на спинах, учепившись за

шнурок. За ним щезали маленькі білі черепахи, яких несло звідусіль. Так Себастьян протримався кілька хвилин. Руки боліли, як ніколи в житті, і він вирішив відпуститися і поринути за черепахами. Але спочатку підняв голову і заглянув за шнурок. Там вода обривалася величезним водоспадом, утворюючи гладку і височенну, непорушну на вигляд стіну. В самому низу провалля Себастьян побачив усе, що може бути на світі. Раптом течія цілковито вщухла, а тоді відразу ж понесла його в протилежний бік, боляче викинувши в решті на те місце, з якого вони сходили у воду. Ціле тіло Себастьяна з дивовижним жалем згадувало недовгу купіль.

Вони вдягнулися і швиденько вернулися тим самим шляхом до бару, зауваживши, що на будинках з'явилися балкони, яких перед тим не було. У барі було порожньо, лише дві бабці грали в шахи за столиком, який хитався щоразу, коли котрась переставляла фігуру на шахівниці. В численних фляшках на креденсі за шинквасом не було жодної краплі напоїв. Вони вже хотіли йти геть, коли бабці покинули шахи і підійшли до них. Згодом з'ясувалося, що ці бабці – їхні жінки (Себастьян ледве впізнав Анну), які чекали своїх чоловіків, нікуди не виходячи, рівно сорок років.

8.

Себастьян був настільки вражений, що на другу ніч намагався знову повернутися в продовження сну. Але натомість йому приснилося тільки те, що він – чай з молоком, змішаний у пропорціях, які дають найкращий відтінок.

9.

Анна спокійно вислухала цю історію і сказала, що може бути і так, але переважно виглядає зовсім інакше, бо насправді насолода гніздиться не у вестибулярному апараті, а десь у легенях, щось там з диханням, наповненням, випороженням, тиском повітря. Колись давно Франциск казав їй те саме.

10.

Ввечері Анна зняла із Себастьяна сорочку і вдягнула її на голе тіло. Посадила його на бідермаєрове крісло, вибране серед усіх крісел у домі, знайшла в шафі почату пачку капральського житана і вклала йому до руки. Відірвала з верети чотири невеличкі клаптики, взяла

фляшечку чорнила «Пелікан» і сіла до столу. Себастьян закури́в капрала, а Анна мочила палець у чорнило і креслила на обривках верети примітивні і кострубаті малюночки – сонце (колко з кількома великими променями у всі боки), ялинку (вертикальна лінія посередині, а від неї з двох боків відходять симетричні, короткі, похилені вниз патички), людину (патичок, зверху і знизу – роздвоєння, між піднятими руками маленьке колко, між розставленими ногами – штрих у бік землі), квітку (більше коло, щільно обліплене меншими півколами).

З-поміж сторінок Лярусса Анна вибрала суху квітку сортових конопель і запакувала її у вузьку скляну трубочку, читаючи тихо якісь гасла енциклопедичного словника. Закінчивши, витягла із Францискових штанів пояс і скрутила йому руки за спинкою крісла так сильно, що грудні м'язи стали цілком пласкими. Своєю нашийною хусткою так само міцно зав'язала очі. Вийняла з кишені, відразу розкриваючи однією рукою, бритву і без ніяких зупинок тричі надрізала Себастьяна: на плечі, між ребрами і впоперек живота. Надрізи якусь мить побули тонкими рисками, тоді їх краї розлізлися, рани відкрилися і потекла кров.

Анна вийняла недопалок житана із Себастьянових губ і розкурила від нього квітку в трубці. Зробила кілька повільних затяжок, довго тримаючи в собі дим після кожної. Нарешті взяла трубку в рот тим боком, де тліли коноплі, і витиснула одним видихом потрохи диму на всі рани. Знов затяглася рештою, притулилася ротом до Себастьянового рота і випустила все, що тримала. Від несподіванки Себастьян закашляв і став облизувати губи – капральський житан робив інакший смак на губах.

Аж тоді Анна заліпила порізи розмальованими веретяними латками. І порозв'язувала Себастьяна, який постановив собі нічого не питати.

11.

Тієї ночі Себастьянові приснилося, що вони з Анною йдуть вулицею, яка виводила з Ялівця. Лише замість ялівців і жерепа росли дві шеренги величезних квітучих лип, про які було відомо, що вони зараз почнуть говорити, і тоді треба або взагалі нічого, крім привітання, не казати, або відповідати дуже точно. Дереву мали щось оцінювати за

знаними їм показниками. З боків і згори крізь усі тріщини крон світило безальтернативне сонце – так морська вода проникає в дірявий корабель, розбігається по ньому, набирається у всіх закапелках і опускає на дно.

Він ішов цим коридором так переконливо, ніби щось натискало на потилицю. Поруч ходили якісь невідомі люди, але якби зробити фотографію вулиці з усім натовпом, то все одно було би зрозуміло, що світлина про нього.

Себастьян бачив трохи наперед – під деревами ще лежали купи позмітаного листя, а він уже дивився, як із них іде перший дим.

Він знав, що буде цим тунелем іти завжди, поступово тратячи себе через тертя об світло, аж поки не зайде у вічність, остаточно ставши світлом.

12.

Анна була вдячною ученицею і навчила Себастьяна задавати і дарувати тематичні сни, використовуючи найбільшу у світі силу – вібрацію. Для досягнення такої насолоди треба лиш трохи фантазії, щоб самому навчитися вгадувати вібрацію в тім, про що не вмієш подумати, що мав би це знати.

13.

Цілий початок літа Анна і Себастьян розважалися, бавлячись, що Анна вагітна.

Вони почали кохатися делікатно. Спали довго. І довго не вставали, пестячись ще раз. Неквапливо ходили на полонини по молоко. Назад верталися зрубом, зриваючи найближчі ягоди, і ще останній раз кохалися там, де закінчувалися ожинники. Дорогою згадували про свої перші дні разом, завжди знаходячи якісь не зауважені раніше тонкощі. Обідали завжди вдома на веранді, а вечеряли десь на людях, але завжди замовляли найздоровішу їжу, а сервіруючи стіл, укладали вишукані натюрморти. Міряли у крамницях суконки, які би пасували вагітним. Переставляли речі в кімнаті і планували, як розмістити дитину. Купували в книгарні дитячі книжечки на кілька років наперед, і Себастьян читав їх Анні на ніч. Себастьян мив Анну у ванні, витирав її і намащував пахучими

олійками. Перед сном гуляли в найгарніших місцях Ялівця, поливали нагрітою дощівкою гарбузи, які вирощували в дірявому баняку на балконі, і пили чаї з цілющих трав. Уже лежачи, Себастьян гладив під м'яким коцом Аннин живіт так, щоб приспати і вийти на балкон заради останньої сигарети.

Посеред ночі Анна будила його, і вони довго не спали.

14.

28 червня Анна захотіла побути цілий день сама. Вона мала встигнути дописати листа Непростим і передати його старим Бедою, який заїхав до Ялівця лише на кілька днів, бо Непрості потребували його, замисливши якусь гігантську справу.

Себастьян не відходив від Франца. Вони говорили, шацеруючи Ялівцем один пішки, а другий – плавом у каналах. Потому інструктор з виживання зробив їм знимку і пропльонтася з ними аж до ранку, спочатку – в Беди, а пізніше – вже Бог знає де п'ючи агрусове вино, джин і пророкуючи страшні небезпеки необачному Себастьянові.

15.

Наприкінці вересня Анна поїхала до Мезетеребеша і вписалася добровольцем до легіону Українських Січових Стрільців.

Напередодні до міста нарешті прийшли Непрості. Анна зустрічалася з ними у французького інженера, ночувати лягла біля Себастьяна на ґалереї, а вранці її вже не було. Не стало в Ялівці і Непростих. Франциск був упевнений, що вона або пішла з ними, або вони її з собою забрали. Себастьян хотів кудись іти, щось розпитувати, лише б робити щось, що здається необхідним (через півроку він буде вдячний мертвій Анні, яка передала немовля якраз тоді, коли не стало Франциска і треба було щось робити, щоб не втратити глузду від самотності).

Між іншим, бігти навмання і розпитувати кожного, шукаючи загубленого, – не таке вже безсенсове. Бо в наших горах, де води збирають усе і самі збираються у трьох місцях, вислідити згубу дуже легко – якщо вона не лежить під снігом чи каменем. Та й так невідомість протриває не більше, ніж роки.

Але Франциск висміяв Себастьянову нетерплячку і наказав сісти каменем і чекати. Бо чекати – найрадикальніше, що часом можна

зробити. Справді, через три тижні знову прийшли Непрості і почали вимагати, щоб Франциск пустив їх до Анни. Себастьянові полегшало вперше.

16.

У жовтні до Ялівця приїхав з фронту поранений боснійський капітан. Завалами Бучацької цитаделі йому роздушило ноги. Їх відтяли, але місця уявних ніг так боліли, що капітанові порекомендували лікуватися в Ялівці. Потім сподівання лікарів справдяться, капітан перестане завивати і навіть напише перший том коротеньких мемуарів про початок війни. Все ж джин є поважним анальгетиком.

Тим часом у жовтні, щойно капітана принесли на ношах до Ялівця, він усім розповідав про свою операцію, яку робили в Горонді. Хірург весь свій вільний час проводив у славній горондівській корчмі серед старшин УСС. Там він зустрів найгарнішу з бачених жінок – Анну Ялівцівську з Карпат. Вона була найулюбленішим снайпером четаря Пеленського із сотні Дідушка і порадила хірургові відправити босняка до Ялівця (дуже скоро по тім сотня покинула Горонду, рушивши до Веречок-Нижніх). Це було не тільки другою полегшею Себастьяна, але й остаточною – Франциска. Анна вільна. Вона не з Непростими. Є речі, важливіші від долі.

Виявляється – війна, а значить, і смерть.

17.

Втретє Себастьянові могло полегшати, коли принесли дитину, але він собі такого не дозволив і жив із цією ваготою до кінця життя, хіба що ділячись її крихтами, перекладаючи їх з Анни на Анну.

18.

Як Франциск прожив останні місяці свого життя, Себастьян докладно не знав, бо бачив Франца лише здалека. В найпростішому значенні цього слова. І лише знизу вверху.

На початку дуже теплої зими Франциск остаточно переселився на балкон, усамітнівшись там і не контактуючи ні з ким. Себастьян зустрічався з ним лише раз на тиждень у барі, куди той приходив по

повну козу джину. Зустрічі вимірялися часом випивання шклянки ялівцівки з калиновим сиропом. Франц був зворушливо приязним, але про родинні речі навіть не згадував. Себастьян слухав, а Франц оповідав найсвіжіші історії переміщень світової війни так яскраво, ніби не він, а Себастьян сидів безвилазно на балконі (або мав такий бінокль, що бачить у всі сторони на сотні кілометрів, заглядаючи навіть за кожне дерево). Себастьян не розумів, як Франц дізнається військові таємниці обох військових блоків, бо не міг знати, як Франц живе на балконі, – перешкоджали гілля винограду, плющ і крони молодих кедрів.

19.

Ще в Африці Себастьян зауважив одну цікаву річ – люди дуже охоче розглядають те, до чого треба опускати погляд, і страшенно неухважні до всього, коли піднімати догори.

Влітку вони з Анною дуже багато часу провели на тому балконі, де поселився тепер Франциск, – вирощували гарбузи, курили, цілий день пили холодне мате, залите з ночі гарячим у срібний збан. Вони бачили все, що діялося на вулиці. Навіть могли вгадувати розмови за жестикуляцією і рухом губ. Натомість ніхто ніколи, – Себастьян упевнений у цьому, бо не пропускав незауваженим жодного погляду на себе, – не бачив, що вони роблять на балконі, що вони – на балконі. Адже треба очі піднімати (тут, видно, щось пов'язано з анатомією, – думав Себастьян).

Тепер, дивлячись на балкон Франца, Себастьян карався, що не навчив Анну головного правила снайперства в місті: передовсім – балкони.

(Значно пізніше генерал Тарнавський переповідав Себастьянові чийсь спогади про програну вуличну війну у Львові в листопаді 1918-го, і Себастьян знову подумав про снайперів і балкони, на яких ті снайпери, мабуть, перед війною жили).

20.

Листя на винограді остаточно опало якось уночі, і Себастьян зміг щось розгледіти крізь плющ і кедр. Він побачив тонку лину, прив'язану до балкона, яка тяглася просто до хмар. І більше нічого спеціального. Але при наступній зустрічі попередив Франца, що лину можна зауважити, її видно.

Франц нічого не розказав, і Себастьянові залишилося вірити у свою версію, здається, найлогічнішу. Линва від балкона веде до високо піднятого повітряного змія – на змієві прилаштована птахоловська сітка – в сітку потрапляють птахи – птахи втікають зі своїх місць від фронту – за Чорногорою живе орнітолог – орнітолог кільцював птахів – птахи покільцьовані – вони летять через Чорногору – потрапляють у сітку – Франц оглядає кільця – Франц знає орнітолога – Франц розуміє його коди кільцювання – на кільцях указані місця гніздування – птахи втікають зі своїх місць – значить, туди дійшов фронт. Франц відпускає птахів і знову піднімає змія.

21.

У квітні 1915-го почався наступ під Горлицями (точне місце офензиви Франциск назвав напередодні).

У травні попри Ялівець почали ходити заброди: мазепинці верталися на Галичину, галичан відпускали з Талергофа і Гмінда, москвофіли доганяли росіян, виселенці втікали з Росії, російські шпигуни пробиралися на Мадяри, мадяри вишукували шпигунів і вішали гуцулів, гуцули брели до румунів по кулешу, румунські опришки переслідували гуцульських дівчат, дезертири і мародери уникали одні одних.

Більшість зайд Ялівець обминала, але серед тих, що таки з'являлися в місті, переважно ходили озброєні. В Ялівці була лише африканська рушниця Себастьяна.

22.

Із Франциском усе сталося дуже швидко.

Так швидко, що всім здалося, ніби голова просто впала посеред слова, як файка може випасти з рота, – досить її швиденько підняти і втягати дим далі. Хотілося так зробити з головою, заки не завалилося тіло. Щоб кінець слова не зник у хвилиній паузі.

Вони допивали джин із сиропом, як до бару прийшли опришки з Мараморошу. За джин заплатили чоботами з надгризеними вовками халявами. Сіли за Себастьяною спиною, Франц час від часу дивився на них, бо був уважним. Поклав на стіл мачете, з яким ходив до серба

Лукача, прорубуючись через жереп, що невпинно підростав довкола лісничівки.

Фронт відступав, але птахи ще не поверталися. Франц не мав що говорити і розказував Себастьянові про Непростих – як десь хто народжується, то сідають якраз під тими вікнами і придумують його байку, як земляні боги. А що не годні надумати кожну інакшу, то натямили собі зробити війну. Він збирався нарешті сказати, що баїльник придумав Анні (дуже важливо, що тоді вона була не Анною) і де захований фільм із чимось, що шукають Непрості.

Раптом один опришок підійшов до їхнього столу і сказав, що купить мачете. Не купиш, сказав Франц. То заберу. Не забереш. Чому? Бо мені воно потрібне. А як не буде потрібне? То прийдеш сюди. Я вже тут, – сказав опришок, – і хочу взяти. Якщо зможеш потримати; і подивився не на румуну руку, а на очі. Опришок забрав очі, простяг руку, вернув очі, забрав руку. Можу відрубати твою голову – заговорив по-українськи. Як зможеш, відру... Так закінчилася балачка, бо опришок ухопив мачете і без замаху, самим лише тягарем сікача стяв Францискові голову. Себастьян почув, як заскрипіли роздерті сухожилля. Тіло Франца сиділо. Голова впала на підлогу і не покотилася. Як череп'яна файка з рота. Хотілося швиденько покласти її на місце і почути – ...бай. Другий опришок поставив перед Себастьяном бомбу, і обоє – уже з мачете – вийшли з бару. Себастьян не знав, за що хапатися перше – за бомбу чи голову. Взяв-таки ґранату і кинув у відкриту піч. Хоч вибух пішов у комин – аж посеред білого дня залітали лилики, тіло впало на підлогу, відкотивши голову під стіл.

23.

Наступного дня кур'єр приніс дівчинку – немовлятко від Анни. Себастьян зрозумів, чому загинув Франц, – він вважав, що є несказанно сильнішим, бо не залишилося жодної жінки у світі, яку міг би любити. Не підозрюючи, що має внучку. Аннина дочка перебувала на той час на відстані одноденного переходу від Ялівця.

Війни уяви – коротко

1.

Чому завжди війна? Так питала маленька Анна, дочка Себастьяна, коли почала розуміти складніші історії. І Себастьян вжахнувся – він дійсно розказував малій лише про війну, все про війну, хоч був уже 1921 рік; він дійсно вже два роки навчав її лиш того, що могло на війні придатися, і виховував як солдата.

Чому завжди є війна. Вона повернула до нього голову і встигла вимовити запитання під час польоту коня через кущ шипшини. Кінь ставить передні ноги на землю. Себастьян сильно відхиляється назад, щоб із розмаху не вдарити дитину підборіддям у лице. Анна повертає голову і знову дивиться вперед. Вони мчать горбами. Не чекає відповіді надто швидко – стає подібною на Анну, свою маму.

Дорогою Анна має запам'ятовувати все, що бачила. Потім якнайточніше переповісти. А додатково – назвати позиції, які вибере для стріляння, і пункти, в яких може бути схованка ворога. Така дитяча гра, така початкова школа.

2.

Увечері втомлений Себастьян узяв папір і сів при свічці, щоб підрахувати матеріальні сліди війни (так Себастьян ілюстрував Анні різні повчальні розповіді – у вигляді геометричних задач і теорем).

Війна забрала: Франциска, мачете, Анну.

Війна дала: химерні обліпихові ліси навколо Ялівця, Анну, кілька російських патронів, похоронну знимку Франциска й один рисунок Перфецького.

Що він робив такого, що можливо робити лише на війні: раз ходив на стежу, один день копав шанці, раз підривав міст.

Зовсім небагато слідів. Війна, властиво, пройшла мимо. То чому завжди війна?

3.

Ще восени 1914 року ялівцівці вирішили, що ця війна не для них. Вони – Центральна Європа і не можуть мати ще більших інтересів. Але коли воює Південь з Північчю, а Схід із Заходом, то роблять це переважно у Центральній Європі, де Карпати і їх ріки. І найгірше, що може бути в такі часи, – виконувати роль мирного населення Карпат або стратегічно важливого пункту на півкілометровій топографічній мапі.

Тож Лукач постановив – Ялівець має зникнути. І обсадив його кущами обліпиhi, які за кілька тижнів вирости так (для цього довелося всім копати справжню систему оборони з кількома рядами різних шанців і переходів між ними, ціле місто неначе гралося у стару бойківську дитячу забаву в кротів, але тільки так – запевнив Лукач – обліпиha виросте швидко, високо і густо, зімкнувшись голками на таємних стежках), що міста не було видно з жодної гори. Стирчав тільки віадук, на якому мешкали колись Непрості. Позносили всі наріжні порохівниці, де які були. Поскладали на мості. Повідкривали вікна у всіх будинках, і Себастьян вистрілив у порох запальною кулею.

Міст підскаочив, підлетів, брили перемішалися в повітрі і покришилися, на місто впав лише пісок – весь одночасно.

(Кілька російських патронів – гострі кулі, на гільзі кирилична літера – Себастьянові залишили лемки-дезертири, вимінявши на них трохи етеру).

4.

Все у світі пов'язане через не більше, ніж чотири ходи. Так казав Франциск.

Усі у світі знаються через не більше, ніж чотирьох людей. Себастьян знав Анну, Себастьян знав Лоці. Лоці знав Анну, Лоці знав Себастьяна. Лоці знав Перфецького. Художник Леонід Перфецький знав Анну. Перфецький рисував Анну в легіоні УСС. Лоці зустрічався з Перфецьким у січні 1919-го в тимчасовій столиці ЗУНР Станиславові. Перфецький показував рисунки – Лоці впізнав Анну. Він розказував Перфецькому про ту, що була на малюнку, а Перфецький – як колись у фільмах Франциска – що було перед малюнком.

5.

Анна була вродженою звідункою. Вміла всюди пройти, все побачити, все запам'ятати і, що найрідкісніше, докладно описати. Часто переодягалася в різні строї і переходила лінію фронту. Так було і під Болеховом. Одного разу вона пішла за фронт, коли почався російський протинаступ. Австрійські відділи відступили, відкриваючи наших стрільців. На нас пішли три фінляндські полки з трьох боків. Почався бій на багнети і приклади. Багато наших згинувло, у полон взяли сотника Букшованого, хорунжу Степанівну, хорунжого Свідерського, четаря Кравса, десятника Фрея. Решту трималися і відбили москалів. І раптом з того боку показалася у лісі Анна. Була перебрана на старого мужчину, обдерта, підпиралася довгим патином. Йшла просто попри них. То не була необачність. Щось вело її таке, про що ніхто не довідався. За нею побігли троє. Анна взяла костур в обидві руки. Він був затесаний і гострий, як багнет. І станула проти трьох. Орудувала, як справжнім карабіном без набоїв – ніби багнетом і прикладом. Одному проколола горло, другому розбила голову над вухом, від третього дістала штиком у груди. Солдат ніяк не міг витягнути штика з-поміж ребер, і Анна наче помагала йому, обхопивши пальцями лезо. Москаль настрашився, випустив карабін, він звисівся і вперся прикладом просто в землю, Анна почала валитися вперед, але її підпирав карабін. Штик уже цілий вийшов ззаду. В одній руці Анна ще тримала свій костур. Ледве підняла його і вдарила по рушниці, яка не давала їй лягти. Приклад посунувся вперед, і Анна так і впала – наперед, зі штиком у грудях, який розвертався всередині. Підбігли ще солдати і докололи її на землі так, як вчать.

6.

Перфецький віддав рисунок Лоці. Лоці приніс його Себастьянові, попросивши – розпакуй конверт, як я уже підю.

На рисунок Анна не виглядала на мертву.

Голова лежить на якомусь горбику, лице погідне, губи не стиснені, ноги ледь підігнуті в колінах догори, одна рука – плавно вздовж тіла, друга – закинена у лікті до голови. Не було властивих мертвим рис – ні твердості, ні в'ялості, ні запалості, ні набряклості, ні навіть гострих зафіксованих кутів. Якби зняти одержу, виглядало би як класична натура в художній академії.

7.

Він не міг сприйняти цю Анну за свою. Себастьян узагалі не вірив у все існування Анни, якого сам не бачив, – таку вона мала здатність і за життя.

Але, дивлячись на малюнок, відчув себе так само, як на Юра 1914-го.

На Ринку аж до ночі грало дванадцять циганських трубачів із Суботиці. Джин лився з пожежних гідрантів. П'яний Лукач втикав у землю якісь пагони, які росли, аж бачило око. В каналах плавалося і танцювалося. Літали на всіх гойданках і трапеціях. Коли вже всі поснули надворі, Лукач повів циган, Себастьяна, Анну до себе. Цигани ледве встигали пити. Себастьян не встигав обнімати Анну, і вона тулилася до музикантів. Потім замовкли труби і почалися співи. Всі співали, як перед шибеницею. Аж ураз протверезіли і згадали все, що знали, і сп'яніли знов – тепер надовго. Вони з Анною хотіли покохатися десь у куті, але не вдавалося, бо вона щоразу верталася ближче до столу, як починалася нова пісня.

На світанку верталися додому і не мали що говорити. За спиною ще галасували солов'ї, а попереду будилися жайворонки. Вони думали, що пролежать до дня з відкритими очима, але заснули, лиш стулилися. Останнє, що здалося Себастьянові, – відзавтра почнеться інше життя.

Він прокинувся через дві години і хотів води. Побіг до хати Лукача. Цигани вже повставали і варили кашу на вогні. Були хіба що привітні. Себастьян не міг зрозуміти, від чого так близько був уночі. І цілий день чекав ночі.

8.

Оглянувши рисунок, Себастьян почав думати про те, як штик заходить у тіло.

З того часу він безперервно відчував щось таке. Його колять. Він коле. Шабля розтинає шкіру. Гоїться рана. Йде полем серед ще живих, але вже вбитих. Повільно вмирає від кулі в живіт. Болото під черевиками. Переходи в колоні. Переправи в холодній воді. Гнійні рани прочищають брудними пальцями. Обдерті вояки. Дощівка і багно в окопах. Колеса возів треба підпихати. Рубають дерева на дорогу. Вибухи поряд. Треба

лежати. Дерева тріскають. Колони втікачів. Повішені в садах. Повзти у снігах. Вертаються білими горбами чорні постаті. Випалені поля. Запалені очі. Від спання у холоді болять м'язи. Попечені руки. Біль, неспання, холод. Постійні зусилля і напруження, без яких навіть здобування їжі стає нецікавим. Усе це відчувала й Анна. Перший раз у світі – точно так само відчують двоє.

9.

У 1921 році Себастьян перестав говорити про війну, хоч його уява була там завжди. Думаючи про щось, він завжди думав про щось інше, як думав.

Але дитині почав розповідати про звірів.

Найбільше йому стало бракувати Франциска.

10.

Того ж року помер французький інженер. Як і сподівався – від куріння.

Було вже холодно, тому всі вікна були закриті. Комини теж тримали позакриваними шубрами. Французький інженер докурив останню сигарету вже у ліжку, але не загасив недопалок у попільничці, а встав, не вдягаючи кальсонів, перейшовся через кімнату і кинув сигарету в піч. Ще попив води просто з відра. Аж тоді влігся спокійненько спати. А в печі було повно паперового непотребу – переважно старі чернетки і записи цілком уже банальних історій (дивно, але після війни таких побільшало, і їх доводилося відкидати – і це при тому, що люди стали значно менше приходити до нотаріальної контори французького інженера: одні історії були не до вимовлення, а інші хотілося переповідати один одному і цілим товариствам). Папір'я зайнялося від недопалка, вигоріло при зачиненому комині, французький інженер солодко помер від чадного газу.

Непрості

1.

Сказали, що на похорон прийдуть Непрості. Чому вони не з'являлися всі ті роки, коли були по-справжньому потрібні, ніхто не знав. Видно, це не було потрібно їм. Значить, смерть французького інженера їх цікавить більше, ніж Ялівець під час війни. А може, справжня війна поза Ялівцем була їм цікавішою. Тут, зрештою, не діялося нічого такого, за чим не вслідкував би французький інженер. Якщо вони ще справді прив'язані до Ялівця, то прийдуть для того, щоб зробити дві дії: по-перше, отримати щось, що залишилося від французького інженера, по-друге, залишити когось на його місці. Франциск казав, що вони зацікавлені у деяких людях. Себастьянові яскраво згадалося, як Франциск оберігав від них Анну, як говорив про переслідування Непростими їхньої родини. Страх, що хтось може забрати в нього дочку (ще й дочку його Анни), з'являвся – хоча б на кілька хвиль – кожної години. Тепер він став розпростертим і відтискав Себастьяна до меж. Треба кудись втікати.

Анна спала, а Себастьян тер картоплю і смажив плячки, щоби взяти у втечу щось доречне.

Тер, смажив і думав щось зовсім інше.

2.

непрості – земляні боги. люди, які за допомогою вроджених або набутих знань можуть приносити користь або шкодити комусь. важливо, що є цей пункт – вроджені і набуті. вони щось знають. притому це можна дізнатися. набути. в такому разі непростим можна стати, дізнавшись щось.

а вроджене. їх цікавили Анніні сни. це вроджене чи набуте. сталося від морфію – набуте. але сталося лише у Анни. морфій щось відкрив. значить, вроджене. Анна дещо мені пояснила, я дечого навчився – набуте. Анна казала, що не кожен засвоїв би її науку. мусять бути якісь риси. риси – це головні сюжети. це інтонації. інтонації роблять голос. щось властиве і незмінне – піддається хіба що імітації. щоб імітувати, потрібно знати. імітація є знанням, тому що знання є імітацією. їх цікавило, що знає Анна про щось, чого вони не дізналися. значить, їх знання не безмежні. їх потрібно їм набувати. нанизувати на

риси. непрості різні. набути всіх знань комусь одному неможливо. але кожен чомусь вибирає якісь певні галузі знань. залежно від рис. вони усекі – корові, кінцькі, коточі, песії, курічі, гусії, жабії, рибії, мишині. до усекої живини, що из кожної живини уживає ґуст. ще є гадер, вовкун, градівник, хмарник, верхоблюд. ще є віжлун і віжлунка. але найголовніший – баїльник, примівник. найсильніше діє примова, говорення, бай. бай – це не слово. бай – багато впорядкованих слів. бай – уже історія. на різні причини є інший бай. баї є сюжетами. баянь – оповідь, оповідання історії, сюжету. причини теж мусять бути сюжетами. а щоби знайти на них бай, треба їх оповісти. в такому разі оповідь впливає на вибір оповіді, і тоді вибрана оповідь оповідається. оповідається бай, який впливає, діє на попередню оповідь-причину і допасовує то, куда вона попростує після оповіді-баю до оповіді-наслідку. виходить, що самі оповіді. оповідь є всіма діями, а всі дії – оповідями. серед непростих баїльник на першому місці. його вроджені знання-риси – як оповідати (слух, артикуляція, голос, інтонація, ритм і темп) нанизують на себе набуті – що оповідати. непрості мусять знати, що оповідати. їм потрібні чийсь оповіді – Анніні, французького інженера, Бедіні, посла Стефаника, генерала Тарнавського. то, що знають, вони оповідають комусь іншому. але кому. Францискові, Анні, Лоці. після того Франциск робить такі-то фільми, Анна будує такі-то будинки, які бають щось ще комусь. і ці хтось мають що перебаювати далі. мають. непрості роблять то, що хочуть. хотіння теж треба звідкись знати. знати – почути оповідь. хотіння – оповідання, бай. хотіння мається. непрості хочуть мати. найкращий спосіб мати – могли оповісти, оповідати. хто оповідає, той має все. оповідь, отже, не тільки найбільша дія, а і найбільша річ, найбільше число. найбільша риса й ознака. непрості мають найбільше, роблять найбільше, означають найбільше, бо оповідають. детектив виявився дуже простим. знаючи злочинців А, вигадується їм злочин В. непрості панують світом. непрості приходять, як хтось народжується або щось народжується, і придумують йому життя. оповідають сюжет. оповідь стає причиною, життя – наслідком оповіді. і причиною нової оповіді, яку можна послухати і переповісти. життя нема без оповіді. бо оповідь є життям. сюжети не закінчуються, казав Франциск. сюжети ховаються і виникають. історії, як зараза, дають гарячку, переносяться, передаються, ховаються, вилазять і дають гарячку. сходяться, розходяться, перемішуються, зростаються, ломляться в інших місцях, перевертаються, кришаться, перероджуються. визбирувати сюжети. комбінувати сюжети (аналіз, синтез, дедукція, індукція, мітологізація, демітологізація, аналогія, гіперболізація, додавання, віднімання,

множення, ділення, наголос, тембр, артикуляція, перенесення, зчеплення, вкорінення, викорінення, тональність, темп, ритм, хронотоп, персоніфікація, алегорія, синоніми, антоніми, омоніми, конструкція і деконструкція, порівняльна лінгвістика). віддавати сюжети, слідкуючи за часом і місцем. така метода непростих. і ця метода є результатом. бо є так, як сказано, наказано, розказано, відказано, переказано, заказано, вказано, приказано, підказано. а навіщо є. щоби казати.

бай – невидиме лікарство.

суть усякої форми.

форма самої суті.

то, що можна забрати на другий світ. то, що на другому світі потрібне. бо там самі голоси, вічність і захват. свою вічність своїм голосом свій бай про свій захват.

ні роботи, ні скарбу, ні сили, ні тіла, ні відчуттів, ні далеко, ні близько, ні багато, ні мало, ні колись, ні тепер, ні колись. свою вічність своїм голосом свій захват – свій бай.

3.

Всі плячки Себастьян віддав Анні на сніданок, бо не було куди йти, бо нема куди втікати. Головне – нічого не бійся.

Себастьян пішов до небіжчика, помолився (Боже, не дай мені Тебе скривдити!) за оповіді душі французького інженера і дочекався Непростих. Ті просили не перешкоджати і зачекати два дні, хоча ця сім'я вперше шукала їх, а не вони їй. Себастьян пообіцяв, що займе мало часу і не вступався. Сказав баїльникові, що хоче бути баїльником. І попросився працювати барменом у барі, що належав Непростим.

На той час бар «Шо йо, то йо» в Ялівці ставав наймоднішим повоєнним закладом модного передвоєнного центральньо-європейського курорту. По війні адреса дещо змінилася, хоч і не обійшлося без суттєвих помилок. Все ж таки Ялівець далі розташовувався в Українських Карпатах, а не просто в Чехо-Словацькій Республіці. Але Станиславів, Львів і Арджелюджа опинилися за забороною лінією на Чорногорі. На джин до Ялівця тепер приїжджалося передовсім з Праги, Брна, Братислави, Кошице, Карлових Варів і Ужгорода. А ще – з Подєбрадів і Нуслі, з Німецького Яблонного, Ліберця і Йозефова. З чужинцями було легше порозумітися по-українськи, ніж по-німецьки.

Непрости без вагань погодилися, але мали одну умову. Зрештою, Себастьян теж мав лише одну умову. Обидві умови виявилися однаковими – Анна має бути в тому ж барі, при Себастьянові.

Казати чи перестати

1.

Треба було щось змінити в барі. Себастьян розказав Анні кілька інтер'єрів, про які думав, що мріяв про них ціле життя.

Анна погодилася, що найлегше красу запам'ятовувати через речі. Речі тривкі, вони переходять з історії в історію. Але насправді початкова краса – це квіти, рослини і те, з чого вони починаються й у що виростають: вода, просторе повітря, світло і трохи тепла і прохолоди.

Вони зробили так, як хотіла дитина.

2.

Після припинення шестирічної солдатської науки Себастьян завжди робив так, як хотіла Анна. Він не вважав це розпущеністю. Просто цілком не знав, що потрібно малим дівчатам (з хлопцем було би інакше – Себастьян дуже добре пам'ятав, як відчував себе у різних порах дитинства – але, може, і гірше, бо невідомо, чи в сина відбувалося би все так само), і вважав, що маленьким людям добре відомо, коли добре, а коли зле. Головний підсумок дитинства – співвідношення між сміхом і плачем. Ялівцівських жінок, котрі намагалися прилучитися до виховання Анни, Себастьян просто не допускав до дитини, а їхні поради знехтував. Хоч через перебудову корчми вільного часу лишалося дуже мало, Себастьян щодня розповідав доньці все, що вивчив із життя тварин.

3.

Корчму переробили на відкритий у кількох місцях бар, більше подібний на город. З речей у барі (крім столів і лавок) було лиш те, що зроблене з прозорого скла.

Переважно воно було зайняте зрізаними квітами.

4.

Тим часом Анна дедалі більше часу проводила з тваринами.

Особливо вона любила слимаків. Себастьянові слимаки подобалися, бо здавалися виховними. Їх стриманість і беземоційність примушує уважніше думати про слимачі потреби, симпатії, бажання і наміри. Цілковито інші манери поведінки, самовираження і спілкування дають більший простір для взаємного пізнання. Анна чулася щасливою, коли клала на себе слимака в тому місці, звідки йому не хотілося відразу сповзати. Він віддячував Анні ніжним повільним просуванням обраними ділянками шкіри.

Можливо, саме через цю першість ціле життя Анна найбільше вміла уподоблюватися слимакам. Коли ж вони почали кохатися, то ставала слимаком найчастіше і найохочіше. Себастьян підозрював, що в такий спосіб вона намагалася вказати – як він має поступати з нею. Все ж не наважувалася сказати цього татові словами. Себастьян дивувався – як можливо аж так знати і розуміти таємниці звірят. Я просто не мала що читати, сміялася донька.

5.

І дійсно, ця Анна не читала навіть Лярусса, бо: Себастьян не знав французької (він воював не у Французькій Африці, а Центральна Європа означає можливість порозуміння з усіма сусідами рідною мовою), перші роки Анна безперервно ставала солдатом, потім вони майже не виходили з бару, буваючи вдома лише заради купелі взимку, крім того, Анна слухала у барі стільки історій, що вічний і позачасовий Лярусс видавався би їй позавчорашньою газеткою, і врешті – вони покохалися так, що будь-яка енциклопедія не могла містити помічних гасел.

Другими після слимаків були рисі і трясогузки. З комах – цвіркуни.

6.

У ті часи Анні десять – дванадцять. Якось вони купалися в кількох потоках за один короткий вересневий сонячний день, Кевелевом зійшли аж до Тиси. Вирішили не вертатися в гори, поки не стемніє. Знали, що ріки більше не буде в цьому році, а йти в суцільній темряві було навіть легше – підшви самі зчитували дорогу.

Себастьян дивився на Анну, яка стрибала в річку і вилазила на каміння. Таких жінок він ще не бачив. І не знав, чи побачить – Анна скоро виростала, в ній уже вгадувався натяк на його першу Анну. Він думав, що винен, бо не запам'ятовує цієї краси. Не може пригадати минулорічну Анну, трирічну. В уяві завжди рухалася сьогоднішня.

Я не мушу цього пам'ятати, казав собі Себастьян. Запам'ятовування дитинства – це справа дитини. А я хочу лиш одного – дожити так, щоб не було навіть потреби згадувати її колишню, щоб вона була щодня щоденною. Я хочу жити лише з нею. Я тато і дорослий чоловік, я знаю, що кажу про свою дівчинку. Не мушу запам'ятовувати – врешті, і їй треба буде щось розказувати, коли стане жінкою.

(Анна лежала у водокрутах між камінням).

Усе ж спробував щось запам'ятати. Вона – як тонке розгалуження гілки, вибіленої і обточеної, вигнутої і висушеної річковою водою. Висушена рікою.

Він мусив занурити лице в Чорну Тису.

7.

Вночі, коли минали Джорджову прилуку і не розрізняли рис одне одного, Анна спинила його за руку і сказала, що їй придумався віршик. Він, напевно, дуже незграбний, але:

як банно анно
 ой як банно
 бо анно доміні сто сотий
 не хочу тільки твого росту
 достоту наче череп'яна миска
 боїться розростання
 гнучнезної сосни
 що рознесе її зусилля
 у цих місцях здається
 випускає вітер забагато
 дрібненького піску
 з таких складних горбів поблизу
 бо пекучо засльозені очі
 коли торкаєшся щокою
 до долоні

якою притискаю
 піднятий пух на твоїй шкірі
 не знаю баю
 на той пісок
 так банно
 дівчинко
 у чорному береті
 і грубих черевиках
 з травинкою
 в широкім роті
 Вона подарувала віршик татові Себастьянові.

8.

Усі ці роки вони пропрацювали в барі, який справді дуже скоро став наймоднішим у Центральній Європі.

Себастьян, як свого часу Франциск Себастьянові, запропонував спробувати трохи пожити в Ялівці колумністам кількох великих газет (все одно – писав він на поштових картках – у газетах ніколи не з'являється чогось по-справжньому важливого, тільки те, що спричинює більшість теперішніх бід, – надмір інформації, яку неможливо переповісти... зрозуміло, що існує певна конвенція, яка забороняє філософам розглядати й описувати певні речі...), щоб разом попиту джину і поговорити так, як слід говорити у Центральній Європі, – з'ясовувати спільні місця і спільних людей, виявляючи таким чином кілька паралельних павутин, у яких усі себе знаходять.

Ялівець став раєм для письменників, журналістів, есеїстів, публіцистів і репортерів.

Приїжджали на джин, приїжджали на Себастьяна. Одних він вислуховував, іншим оповідав. Старався, аби не було історій дальших, ніж через чотири ходи.

9.

І кожного дня вони з малою Анною працювали день і ніч, переважно разом, іноді – по черзі сплючи. Дитина виростала в барі, миючи шклянки, витираючи столи і підлогу. Нарізаючи квітів у всі шкла. Часом говорили, але якось інакше. Тепер ішлося лише про те, що подумалося про щойно побачене.

10.

Анні подобалося фотографуватися, фотографувати її подобалося навіть тим, хто ніколи не фотографував. Не любив цього лише Себастьян. Тому збереглися тільки три знімки, зроблені і подаровані, очевидно, відвідувачами. На одній з них Анні близько десяти років. Ця світлина найцікавіша.

Себастьянова постать дещо розмита. Не дивно, бо він у цей час крутився довкола своєї осі. В обох руках – ножі. Видно, що один він уже почав кидати – якраз випускає з руки. Анна тримається ногами за його талію, спина торкається Себастьянових колін, а волосся – підлоги. В піднятих руках пляшка джину і келішок. Усмішка скривлена припливом крові до лица і відцентровою (доцентровою) силою (В таких випадках відкритий рот закрити дуже важко).

У них був такий трюк для клієнтів. Виходили на середину бару і без музики танцювали складне танго. В кінці Анна заскакувала на Себастьяна, вони крутилися, Себастьян кидав ножі у ціль (кидання ножів у ціль було улюбленою розвагою в барі), а Анна хапала зі столу пляшку і келішок, наливала джину і ставила келішок на стіл так, що він під'їжджав просто до когось. Не виливалося жодної краплі.

11.

Після Анниної смерті Себастьян намагався зібрати хоч частину її фотографій. Він згадував відвідувачів, які могли фотографувати Анну, добував їхні адреси, відсилав листи з єдиним проханням. Але з того чомусь нічого не вийшло. Віддавати такі світлини не хотіли навіть ті, хто міг осягнути муки Себастьяна.

Тридцять років родини С.

1.

У 1921 році, коли Себастьян сам прийшов до Непростих, він обрав дивну форму свободи – постійно розповідати Непростим про життя своєї родини. Унеможливити слідкування регулярними звітами. В такий спосіб перетворюючи себе і свою сім'ю на таку собі дослідну плантацію Непростих.

Жити так, – казав Франц, – щоб не мати таємниць.

Непростих це цілком влаштувало, і вони перестали втручатися в їхнє життя – переконалися, що Себастьян експериментує з власним життям вигадливіше і безжальніше, ніж придумував би хтось із них.

2.

Свої спостереження Себастьян надсилав Непростим на звичайних поштових картках.

Їхній тайнопис можна було назвати непрозою.

Послання не укладалися в нормальні речення, а містили скорочений запис певного визначення, яким він давав назву чомусь пережитому – подіям, враженням, дням, людям, історіям, відчуттям, ідеям, цілим мікроперіодам. Непрості розшифровували непрозу, вміючи уявляти собі навіть більше (щоправда, іноді цілком інше), ніж знав Себастьян.

Поштівки він складав під каменем біля виїзду з Ялівця. Старий Беда, час від часу приїжджаючи на своєму панцернику, забирав їх і вже сам адресував Непростим – він завжди знав, де вони мандрують, і пошта чекала на них у місцях ночівлі.

3.

Так тривало майже тридцять років. За весь цей час Непрості лише кілька разів приходили до Ялівця. Тоді вони довше говорили із Себастьяном і самі забирали невідправлені картки.

Хронологія їх не цікавила, а для Себастьяна її взагалі ніколи не існувало.

4.

Він нічого не писав лише в один період – у 1934 році, коли народилася третя Анна – його дочка і внучка – і померла Анна, дочка і жінка.

5.

У 1938 році, коли повстала Карпатська Україна, Непрості зробили так, як придумав Себастьян, – купили великий автобус, облаштували його на бар, і Себастьян з малою Анною поїхав ним у бік столиці – до Хуста. За цей час він склав для уряду Августина Волошина кількадесят аркушів описів гірських територій, а під час годинної зустрічі з начальником штабу Карпатської Січі полковником Колодзінським виклав докладну схему захисту краю двома сотнями правильно розміщених снайперів, особисто вибравши кожен визначену позицію.

Тим баром Себастьян продовжував їздити, немов мандрівний цирк, і після окупації Карпатської України – аж до 1944 року, коли замість мадярів прийшли рускі. З цими вже не поваленсаєшся.

Себастьянові ледве вдалося приписатися в Дойче Мокрій, за Кеннінгсфельдом, поселившись у домі вивезеного мадярами тирольця (Автобус-бар він лишив при дорозі в Краснішорі і чув, що ціле відділення радянських розвідників пило в ньому кілька днів, а потім усі потопилися в Тересві, як тільки завели автобус і зрушили з місця).

6.

Себастьян з Анною жили в Мокрій найпримітивнішим життям. Їли кулешу три рази денно, Анну кликали щепити яблуні (таку добру мала руку), Себастьян замовляв людям страхи. А ночами вів складну радіограу, імітуючи в етері діяльність кількох радіостанцій неіснуючої партизанської групи «Земледухи».

7.

У 1949 році Анна отруїлася житніми ріжками і почала бачити Середньовіччя.

Непрості сказали, що мусить бути з ними, як тільки стане жінкою.

Власне через це Себастьян не відвів Анну до родинних місць, коли їй виповнилося п'ятнадцять років.

До Ялівця вони вирушили аж пізно восени 1951 року.

Непростих енкаведисти спалили навесні.

А жінкою Анна стала в червні.

Вони прокохалися із Себастьяном ціле літо й осінь безпробудно.

Непроза

1.

не говорити ж. однаково

(ж.. – жінкам – Анна ще маленька, і він придумує їй ніжні назви – зауважує, що дівчинка стає неприязною, коли він звертається до неї тими словами, якими називав колись її маму – навіть дуже вдало – в оповідях, які розповідав колись своїй Анні, мусить міняти хоча б кілька слів, щоб вони сподобалися доньці – навіть якщо йдеться про прості історійки від Брема – а найголовніше, що не можна говорити того самого про кохання – не лише однакових слів чи фраз, а й повторюватися в описах відчуттів – Себастьян виробляє цілий еротичний лексикон, кохаючись із трьома поколіннями своїх жінок)

2.

тату на долоні

(Себастьян забавляє маленьку Анну, малюючи на долонях котиків, рибок, ялинок, зайчиків і пташок – Анна годинами розглядає, як міняється малюночок, по-різному рухаючи долонею – якось у барі виступає дресирувальник жаб – його жабки малесенькі, як ожини, і різнокольорові – найбільше, однак, білих – дресирувальник має тату – великий різнокольоровий ірис між лопатками, довжелезне стебло обвиває все тіло – Анна хоче тату і собі – вони довго вибирають, оглядаючи визначник рослин Карпат – Анна згадує малюночки з дитинства – але просить виколоти принаймні таку жабку, як у циркача – долоня – досить болюче місце, та Анна терпляча – татуюючи Анну, Себастьян думає про лінії долі – але є речі, важливіші від неї – тату на долоні мало хто може побачити – тепер Анна вітається, піднімаючи руку – вони кохаються, Анна дивиться на долоню і складається, як жабка – після того випускає із себе повітря, яке в такому випадку входить разом із Себастьяном – через кілька годин після Анниної смерті жабка втрачає колір і стає білою)

3.

страх – найбільша спокуса

(Себастьян до Анни – є ти, світ із тобою разом – і лише страх відриває від тебе частини і робить інший світ біля тебе без тебе – боятися хочеться)

4.

витискати помаранчу в рот цитрина висихає білим (один із барних прийомів, який вони придумали – помаранчу ріжеться навпіл і наливається келішок джину – клієнт випиває джин і відразу закидає голову назад, відкривши рот – бармен витискає сік помаранчі не в склянку, а безпосередньо в рот)

(Анна дуже змучена – Себастьян витискає цитриновий сік їй на шкіру під ліктями, над ключицями, на животі, між сухожилля на кисті, під гортанню – сік усякає і тонізує – струмочки витікають із цитринових озерець і висихають, залишаючи густий білий слід – так само біліють пальці, якщо чистити багато цитрин)

5.

б. б.; зовсім інша своя

(б. б. – без біографії – в Ялівці всі знають один одного – всі біографії відомі – у вільні дні Себастьян з Анною їздять на курорти в долині Пруту – де багато чужих, де їх ніхто не знає – до Татарова, Дори, Делятина і Лугів, Микуличина, Ямної – зупиняються у випадкових пансіонатах на кілька годин – щоби лиш покохатися – розказують у поїздах і готелях про себе вигадані історії – поводяться кожен раз по-іншому – відповідно до вибраної ролі – Себастьянові тоді часом здається, що з цією жінкою він щойно познайомився – так само з помешканнями – часто після нічної роботи йдуть на цілий день у порожні помешкання приятелів – пробують себе серед чужих речей, у чужих звичках, оглядають альбоми з чужими знімками – або з мовами – приходять у пастуші стаї на полонинах – говорять не по-гуцульськи – просять молока, жентиці, гусянки, вурди, будза – слухають, як гуцули намагаються їх зрозуміти, що говорять між собою про них)

6.

сімнадцять каменів уперед

(ще давно – коли Себастьян вишколював доньку по-військовому – така вправа – перейти ріку по камінні, не зупиняючись ні на мить, стаючи і стрибаючи з каменя на камінь – подивившись з берега на шлях лише три секунди, спробували знов, коли друга Анна була вагітна – вона побачила і розрахувала сімнадцять кроків наперед)

7.

розуміння – справа того, хто має розуміти

(це є фрагментом багаторічної дискусії між Себастьяном і Непростими – вони вважають, що проблему розуміння має розв'язувати той, хто дає зрозуміти – Себастьян – навпаки – бо йдеться про апіорну неможливість ідентичного розуміння – своєї точки зору він дотримується і на практиці – завжди оповідає так, як хоче, щоправда, вичерпно відповідаючи на виниклі запитання – каже, що воліє риторику ощадну, а не надмірну – значень більше, ніж слів, а не навпаки)

8.

епос родинних місць

(Себастьян услід за Франциском вважає, що основою кожного приватного епосу є перелік уявлень про місця, в яких відбувалася родинна історія – така собі сімейна географія рослин – у випадку останньої Анни головними вузлами епосу мусять бути Мокра, Ялівець, Чорногора, Станиславів, Прага, Африка, Львів, Трієст, Боржава, Шаріш, Болахів, Петрос, Чорна Тиса)

9.

дитина-вбивця

(весна 1944-го – остання весна автобуса-бару – колони вантажівок на гірських дорогах – деякі машини стоять тижнями – безпорадність управління – єдиний мотив – на Захід – солдати живуть у кузовах, удень чекають можливого від'їзду, вночі бродять околицями – кілька угорських капралів п'є цілу ніч у барі – Себастьян упізнає серед них двох румунських опришків, котрі двадцять років тому відрізали

голову Францові – він показує їх нишком Анні як фрагмент приватного епосу – не знати, чи могли опришки-капрали пригадати Себастьяна, але ніхто нікому не каже жодного слова – вранці мадяри йдуть спати до вантажівки, а Себастьян з Анною переїжджають трохи вперед – Анна просить, щоб він дуже детально оповів, як усе відбулося з дідом Францом – удень бар зачинений, Себастьян кладе дитину спати і засинає сам – прокидається від відчуття, що хтось рухає його пістолет у чересі – мацає, пістолет на місці, а Анна сидить поруч і дивиться на хмари – такі прозорі, аж видно, що всередині: дрібнесенькі кульки вологи, наче ікра на водорості, коливаються на вузьких смужках густих потоків пари, все такого кольору, як підсвічений кремій – через кілька днів хтось оповідає, що два мадяри, самі, правда, румуни, застрілилися посеред білого дня просто в машині, де спали капрала – Себастьян зауважує, що в пістолеті бракує двох патронів, Анна має шклянки – щоб убити вбивць, думає Себастьян, їй треба було самій вертатися десять кілометрів)

10.

дифузія, вбирати один одного, вбиратися один одним (Себастьянові відкривається теорія зворотного всмоктування – він експериментує з корінням – переносить висновки на людей – доводить, що чоловік всередині жінки не тільки випускає рідину, яку всмоктує жінка, але й сам убирає трохи жіночої вологи – за законами порожніх капілярів і сполучених посудин – Себастьян вірить, що таким чином відбувається всесвітнє перемішування субстанцій, яке видається йому страшенно важливим – у кожному разі сам він прагне прийняти максимум такого екстракту)

11.

коньяк з цибулевою зупою; сік з лози винограду; портер з диким медом; джин з червоними мурахами (один араб ще в Африці каже Себастьянові – передовсім учи своїх синів робити їсти, вони будуть мудрими і радісними – в Себастьяна нема синів, але є дочка Анна – він вчить її робити їжу: розказує, що їй треба не боятися придумувати, як найкращі пригоди для себе – робити їсти для когось – завжди сенсовно, як виховувати дитину чи плекати

рослини – заняття, яке вертає до безпосередності звірів і птахів, коли питання що і для чого робити ще не виникає – цікавість, яку можна дарувати – протистояння різних стихій і сутностей, які можна навчити жити разом – початок усіх смаків у рослинах – тому, що їм нема кінця, нема кінця робленню їжі – Анна почала з бару – варила портер разом із щільниками дупляних бджіл – подавала гарячу цибулеву зупу відразу після коньяку, і знову запивати коньяком по ошпареному піднебінні – кидала в шклянку джину кількадесят крилатих червоних мурашок (вірячи, що вбивати в їді не гріх), які додавали спиртові пекучості своєю кислотою – голодною весною обтинала виноград на зарослих балконах і збирала сік лози, потому розчиняючи ним ялівцівку в пропорції один до пів – і так з усім)

12.

дощовий пансіонат

(під час одного з виїздів у долину Пруту Себастьян з Анною зупиняються в маленькій віллі у закопанському стилі – поки вони кохаються, починається дощ – якщо такі дощі починаються, то тривають у Карпатах цілими літніми тижнями – чому я тебе сьогодні так багато хочу – питає Анна – коли вона щось питає Себастьяна, то завжди робить це за звичкою по-дитячому – як донька, а не жінка – Себастьян теж забуває, що Анна не дитина – відповідає просто, правдиво, старанно, образно і мудро – щоб це було зрозуміло ціле життя – людині вкрай необхідні тертя і тиск людських площин – кількість цього є наперед заданою, як кількість ударів серця – а ми так довго не – Анна підставляє різні ділянки тіла – тіло – брама душі – брама відкрита – душа відживає від доторків – слідкувати за зміною сили млаки за відкритим вікном – інакше можна не вернутися з лету – вони виходять з пансіонату – виходять з лісу – несподівано закінчується дощ – ідуть полониною – Анна хоче ще – вони кохаються у перегрітій траві під розрідженим повітрям, яке погано стримує сонячне світло – Анні так добре, що міняються площини, так, що хочеться про це завтра говорити – якщо є завтра, якщо є говорити, якщо є площини – бо вона кількаразово відсутня навіть тут і тепер – Себастьяна вона забирає із собою – він так далеко в ній, що вони думають, що його взагалі не видно – птахи сідають на землю і дивляться зблизька – вони дивляться без сорому на птахів і бачать відкритість великої Анни, яка ледве

вміщається в оці – вони більше не можуть віддаватися сонцю, але хочуть ще глибше – збираються (тепер Анна стає голою маленькою дівчинкою з широким ротом) туди, де може бути мокро – вони біжать до лісової вілли – може, треба якось рухатися, але дай полежати нерухомо, бо заковуюся за очима – за вікном паде дощ – я можу давати багато мокрості – лежать нерухомо і туляться – Себастьян уявляє, як Анна перший раз годує таку саму дівчинку – Анна мріє, як перший раз дивиться на такого самого хлопчика – добре не тобі, не мені, не нам, а світові – ти зробив мене такою)

13.

історія погляду вздовж щоки

повість губ

ціле есе в сірниковій коробці

(останній Анні кілька років – це найважчі дні 1938-го – все, що Себастьян розкажує малій на ніч, або погано закінчується, або втрачає сенс, бо він викидає з оповідей недитячі місця – дітям треба читати вголос, переконаний Себастьян – діти мусять розглядати книжку, тата з книжкою, літери, папір з літерами – діти мусять хотіти дочекатися самому зрозуміти книжки – бо кажуть: бо так написано – побачити багато давніших голосів, щоб краще вирізнити власний – наші Лярусси вже давно скінчилися – Себастьян робить дивацькі книжки – розтинає поштівки й опалітурює фрагменти, маленькі шматочки паперу складає пронумерованими купками в сірникові коробки, описує стіни, стіл, ліжко, двері – він сам пише написане – пише різними голосами – вечорами лягає біля Анни і читає вголос історію погляду вздовж щоки, повість губ, есе в сірниковій коробці, хроніку відсутності хроніста, епос колійових станцій, казки пташиних страв, філософський трактат плюща – Анна слухає різні голоси і намагається почути свій – і справді, щось зрушилося)

14.

цілувати часто

поцілунок через светр

(упродовж дня Себастьян десятки разів щільно притуляється відкритими губами до вдягнутої Анни і сильно і довго видихає все повітря з легенів – через светр іде тепло, і вже десь на середині видиху шкірі в місці такого поцілунку стає гаряче – якщо це робити часто, то

власним теплом можна відчутно підтримувати цілованого навіть у сильні холоди – відчуття посилюються магічним значенням віддавання зсередины себе в тіло іншого чогось, що є самим життям)

15.

ця недоступна структура – як мозок, як горіх, як затиснена долоня, як насіння

(на початку Себастьян відчуває, що в нього розвивається певний психоз – між Аннами він не має і не хоче мати, дійсно не хоче, ніяких інших жінок – але якоюсь з таких митей розуміє, що сенсом еротики є не об'єкт, а шлях – спілкування тілесних ландшафтів – входження, проходження, перебування, повернення – диво кожного проходу – шлях, який сам провадить – всеохопність одноманітності – місце, в якому можна зустрітися з усесвітом – його психоз полягає в перебільшеній через недоступність ностальгії – навіть нейтральні ситуації він оцінює як такі, що в або поза – іноді йому аж здається, що здійснює мандрівки цим шляхом у повний зріст – просуваючись, протискуючись, перебуваючи, завмираючи, провалюючись, сковзуючи, впадаючи – лише тому, що мандрівки уявні, він думає, що живе неправильно, безбожно марнуючи подароване життя)

16.

бачити Середньовіччя

(1949 рік – у горах великий голод – Анна їсть сирі зерна жита, заражені ріжками – бачить Середньовіччя, в якому відбуваються теперішні речі – відрубані голови, торттури, валки втікачів, приходи чужих, понижені лиця, широкі пояси, уроки граматики, бестіарії, музики на бенкетах, обмаль їжі, порубані ліси, засмічені ріки, мішання мов, сушені фрукти, виразкові хвороби, божевільні вистави, втрачені хроніки, рукописні апокрифи, смердючий одяг, брудне начиння, поламани руки, знижені ноги, розтягнуті сухожилля)

17.

шість

(останній Анні шість років – Себастьян купує її – зауважує, що чотири темніші від шкіри крапочки під ребрами і на животі є насправді недорозвиненими сосками – згадує найбільшу мрію Франциска – чи той відважився б хоч припустити – три пари грудей у його правнучки)

18.

(Одну пачку карток старий Беда чомусь не забрав з-під каменя. Її знайшли аж у кінці п'ятдесятих, коли демонтували австрійські військові дороги в карпатській субальпіці. Всі до однієї поштівки були фотографіями із знаменитої у тридцятих роках чорногірської серії. Совіти ще не мали жодних карпатських видів власного друку, і ці, зняті об'єктивом риб'яче око, забрали до краєзнавчого музею у Ворохті. Написи олівцем на звороті важко було зрозуміти)

відчуття дискомфорту – це сліди попереднього смаку на слизовій, які змушують до пошуку наступного

у кожному періоді – новий слен, як нове буття; мови минають повільніше, ніж періоди. Вони накопичуються, займають дедалі більше території, витісняючи мову канонічну – нам вони більше означають. Скоро ми з А. доживемо до того, що зможемо розмовляти лише своїми фразами

літо білого вина; звикнути до австрійського зеленого вина
зустрічався з Полковником і Ярим

усі періоди проходять (бачу те вже на другій дитині і третій жінці)
добре знати, що ти є, завжди десь є

віра в те, що було в дитинстві

думати про те, як нога потрапляє між ноги і стає потертою
вона заснула коло печі з атласами рослин на колінах

коли пісяєш на мох, прибиваєш метеликів, які там сидять і вдають
розгорнені листки

тепер я вже нікому не заздрю, бо бачив сльози добрості

їй можна було більше, ніж (чому деяким жінкам усе можна, може,
тому, що можуть усе)

землекопи їдять руками

анімація на сонці, на хмарах, на місяці

деформація скручування

така повнота буття, що можна розчинитися всередині

(Якби можна було знати, що ці нерозшифровані послання означали – що вони означають (мої Анни не були, не будуть, а є, завжди є, так добре знати, що вони завжди десь тільки є). Якби ми знали більше людських доль, казав Себастьян. Часто в цьому головна терапія баю).

Тепер підбірка листівок з Чорногорою зберігається в музеї Карпатського національного природного парку в Яремчому.

Май красний бай (наприклад)

1.

Себастьян розказував лише те, що могло бути, і тому було так, як розказував Себастьян. Усі роки перед тим, як почати говорити, Себастьян по-справжньому тільки те і робив, що дивився і думав, як розповідати історії.

2.

Себастьян розказував, що може розказувати людям про їхнє життя так, що вони захочуть жити вічно, нічого не змінюючи. І люди дійсно хотіли жити вічно і нічого не змінювали.

Себастьян розказував, що навіть на допиті не розкаже всього про свою любов, свої любові з Аннами. І дійсно – на допиті Себастьян розказав не все, бо переборював себе і говорив зовсім не так, як би хотів, як не дозволяв собі оповідати ні разу в житті.

3.

Потому він розказував, що нічого дивнішого ніколи не чув.
Його забрали прямо з вулиці в Кенініґсфельді.

Вони вже жили в Мокрїй. Себастьян ішов додому, вертався з бутини з-під Темпи. Там одного лісоруба притиснула втята ялиця. Не вбило відразу, але він перестав жити – лежав собі ні в тих ні в сих. Лісоруб був нетутешній – прийшов десь із Березова, тому його не було куди забрати. Закопати такого було би гріх, і вночі по Себастьяна приїхали кіньми без сідел і вуздечок. Він оглянув прибитого і побачив, що той забув, як дихати. Посидів коло нього і розказав потрібну байку. Березун усе згадав, устав і запрошував колись прийти у Березови. Мусив якимось віддячити, але тепер рубав ліс, то захотів віддати лиш те, що мав, – грудку будза.

4.

Себастьян затримався в бутині трохи довше, бо мусив щось послухати про Березів, – він там ніколи не бував, хоч знав багато березунів.

Себастьян казав, що найцікавіше йому слухати, як хтось оповідає про місця, яких він не знав. Тоді просив розказувати так, ніби ідеш, дивишся і говориш те, що бачиш. Потому – так, ніби їдеш на ровері чи коні (трохи вище, тоді бачене міняється несподівано сильно), далі – якби виліз на вершок дерева. І обов'язково виймав мапу тієї місцевості і просив розмалювати словами все позначене.

Навіть війни, табори і всілякі катаклізми Себастьян сприймав передовсім із цієї точки зору – як багато зустрічається людей, які походять і приходять з різних місць, вирости і бували в різних місцях. Великі зрушення перемішують людей, і основою говорення і способу мислення стає порівняльна географія.

5.

Себастьян ніс грудку сиру Анні на вечерю і сніданок. У Кенініґсфельді коло дверей шевця стояв, як завжди, винесений стіл і кілька чоловіків грали в карти. Решта дивилася. Себастьян ще з Африки привчився бачити дороги, якими щодня ходив, у порівнянні з учорашнім. Учора (і позавчора, і позапозавчора) трьох із сьогоднішніх спостерігачів не було. Коли ж він подивився, як вони на нього дивляться, то зрозумів, що то – по нього.

6.

Себастьян ще міг утекти – звернути між кольорові дерев'яні будиночки, садами вибігти до берега і поплисти серед колод Брустурянкою до Тересви, Тересва винесла би в Тису, а вже Тисою через кілька днів можна бути в Дунаї і завертати або до Відня, або до дельти – і там, і там є безліч схованок на ціле життя.

Зрештою, він знав, що ріки найкраще зв'язують цілий континент, бо всі місця континенту з'єднані не більше, ніж через чотири ріки.

7.

Ще в Африці Себастьянові не раз доводилося долати ріками величезні відстані, днями не вилазячи з води. Він лише перекладав з кишень у алюмінієву флягу з видряпанним своїм іменем і номером полку все, що могло розмокнути, і плив у одежі за течією, штовхаючи перед собою кілька зв'язаних легких жердок, на яких лежала рушниця.

Околиці, побачені з рівня поверхні води – коли погляд ковзає по дотичній, – не менш цікаві, ніж з пташиного польоту. А рельєфи дна часом навіть багатші. Не кажучи вже про те, що все найцікавіше в житті людей відбувається на берегах, над водою рік.

Останнього разу він запливав у химерні мережі каналів з майже гарячою водою і не по-земному багатою рослинністю на дні, далі – в рештки підтопленого форту.

Чомусь саме це снилося йому найчастіше впродовж усього життя. Такою була його ностальгічна Африка. І ще – прозорі бухти і пливе багато черепах.

Але тепер не можна було нікуди плисти – Анна чекала на тата.

8.

У Кенініґсфельді Себастьян міг би хіба стріляти – якщо зробити це першим, то поцілів би відразу трьох одного за одним так, що вони впали би разом. Так він колись застрілив сліпого вбивцю і його дитину.

9.

Тоді були часи, коли довкола Ялівця вешталось багато озброєних людей, перемістивши в гори свої полювання один на одного. Часто траплялося так, що спочатку стрілялося, а пізніше переверталось тіло і дивилося – хто то. Себастьян мусив тримати пістолет наготові під рукою – під лядою, там, де ґрейпфрути, матовий слоїк з цинамоном і велика шклянка з горіхівкою для себе.

10.

Коли до бару зайшов сліпий з кількарічною дитиною на шиї, ніхто навіть не подумав, що вони можуть бути небезпечними. Себастьян варив каву з гашишем для чотирьох растаманів, які грали з Анною у слова – Анна називала одне і те ж українською, гуцульською, польською, німецькою, словацькою, чеською, румунською, мадярською, а вони вгадували – що що означає.

11.

Такі лінгвістичні ігри Себастьян почав придумувати Анні після того, коли зауважив, як легко їй удаються не лише образи і манери тварин, але й мови. Її фантастичний слух чув у мові звірів більше відтінків, ніж

існує слів, якими щодня послуговуються люди. Був час, коли Анна майже повністю перейшла на нелюдську мову, а Себастьян відповідав їй так само. Врешті він схаменувся – ще трохи і вони перестануть уміти між собою говорити. І понапридумував стільки забав, що тепер вони говорили про лінгвістику – часом дуже складні міркування, як про якісь побутові речі.

Гра у слова закінчувалася тим, що з кожним словом Анна мала придумати гарні речення різними мовами, а ці речення укласти у змістовний абзац. Сюжет абзацу переважно формувався настроями і механікою, способом мислення вжитих мов чи був радше артикуляційним – так, щоб було приємно, чи тяжко, чи смішно, чи страшно, чи ще якимось вимовляти.

12.

Растамани були найманими вбивцями. Але їх ніхто не боявся, бо це було відомо. Перші в Ялівці наймані вбивці після Штефана. Растамани приїхали з Будапешта і, виконуючи замовлення сегедської Нанашки, розшукували і знищували в горах усіх комерсантів – жидів, чехів, українців з «Маслосоюзу», які пробували організувати закупівлю й експорт сирних коників.

Забрівши в Ялівець, растамани зайшли в «Шо йо, то йо» і засіли тут на кілька місяців, частково латиноамериканізуючи карпатське містечко – вони занесли в Ялівець мате, кольорові чоловічі сорочки навипуск, співані самби, великі в'язані берети, звичку спати в гамаках, виставляти влітку кімнатні вазонки на сходи, вечеряти на балконах.

Вони розрахували, що можна і не бігати горами за комерсантами, а сидіти в одному місці і чекати, заки всі поприходять самі.

13.

Себастьянові найбільше подобалося, як вони вмiли цілі дні проживати на березі ріки – лежали, купалися, дивилися на воду і хмари, курили, спали, нічого не говорили, їли по нитці коників зі сиру, малювали собі щось камінчиком на камінчику, ставали на руки. Або просто пили джин. Як справжні хижаци, набиралися сонця й ощадно рухалися. Часом брали із собою Анну.

Дівчинці з ними не було нудно.

14.

Себастьян чомусь зовсім не хвилювався, коли Анна йшла з растаманами. Хоч звичайно він намагався берегти дочку від усіх клієнтів бару, котрі звертали на неї увагу. Особливо пізніше, коли друга стала підлітком і він особисто знав кількох поважних людей, які приїжджали до Ялівця, щоби посидіти в барі і подивитися на Аннині руки чи губи.

15.

Один із них був анонімним скульптором.

Захоплений пластикою середньовічних скульптурних груп, примітивних народних фігурок і давніх африканських статуєток, він вирізав копії дерев'яних скульптур і продавав підробки колекціонерам, щиро вірячи, що виконує певну місію, що відповідна кількість таких постатей може змінити світ на краще. В гуцульських селах його не любили, бо він за величезні гроші намагався викупити всі фігури з церков і цвинтарів. Відмовляючи йому, громада боялася, що він колись вернеться й або щось украде, або попалить усе з розпуки.

Трохи мали рацію. У Празі скульптор щойно відбув суд, який дав йому великий штраф за навмисний підпал кількох крамничок з паперовими квітами. Так він відстоював справжню красу.

Себастьян його цілком розумів.

Скульптор приїжджав уже кілька разів, відколи перший раз побачив Анну. Він сидів при барі, пив вино з водою і зарисовував кожен Аннин рух. Хотів видати свій підручник анатомії для художників, не подібний на всі сучасні уявлення про будову тіла.

Казав, що Анна є бездоганною моделлю для середньовічних Савських, сільських надгробних пієт (Марія, Марія-Магдалина, Марія – мати Якова й Осії і Соломія) і нагих негритянських королівен (але з Центральної Африки – тонких, довгих, з подовгастими головами і найвиткіших) одночасно. На вигляд, на вигин, на твердість.

16.

Тим часом Анна мала якась дивовижне почуття вірності і відданості і рідкісне вміння встановлювати власнообрану дистанцію, яку лиш вона мала право регулювати. З нею було легко заприятелювати, але звабити – неможливо.

Тож насправді Себастьян навіть не натякав їй остерігатися чи скульптора, чи растаманів.

17.

Між іншим, лише після того, як Себастьян сам кілька разів ходив після нічної роботи на ріку з растаманами, він до кінця усвідомив, як змістовно і солодко можна нічого не робити.

18.

Ще одна розвага растаманів, яка теж страшенно сподобалася Себастьянові, дуже скоро захопила все місто.

Проходячи ялівцівським Ринком, растамани назбирували повні кишені каштанів, яких нападало з дерев цілі купи. А впродовж дня вони виробляли з ними різні приємні і складні речі – закидували на дахи (і каштани котилися дахівкою вниз, падаючи на бруківку, як з трампліна), поціляли каштанами в ринви, жонглювали ними, перекочували по столі, намагаючись пускати каштан між пляшками один одному, підкидали їх аж до птахів і перекидалися ними, тримали по кілька в руці і пускали плости каналами, клали їх на дно шклянок перед тим, як наливати джин, дарували незнайомим і знайомим, залишали після себе на березі річки, в барі, на міських лавках і гойданках, на більярдному столі.

19.

Свій перший тиждень у Ялівці растамани на столі ж і мешкали. Сталося якось так, що в цілому місті їм не знайшлося жодної вільної кімнати. Йти десь по кутах вони не хотіли.

Растамани заплатили Себастьянові за годину більярду, навіть не брали київ і куль, а познімали черевики і лягли на стіл відпочити. Один запитав – чи можна таке робити, Себастьян вирішив, що можна, бо виконуються обидві вимоги щодо більярду в барі – за нього заплачено і ніхто нічого не нищить. Після першої години растамани заплатили ще за дві, тоді за добу і нарешті – за тиждень наперед.

20.

Був якраз сезон трави, коли вони з'явилися, і трави було море. Растамани скрут за скрутом курили самі і роздавали всім гостям. Деякі курортники вже стали растафаріанцями, а журналісти годинами слухали оповіді про Ямайку. В барі було так задимлено, що кожен, хто не курив, хоч-не-хоч мусив дихати спаленими коноплями, висідаючи на одну чи іншу хвилию.

21.

Коли Себастьян прав їхній з Анною робочий одяг, то вода ставала не брудною, а жовтою – від вимитих з-поміж ниток осадів канабінолу.

22.

Мала Анна теж була постійно накурена.

(Себастьян згадав собі це в 1947 році, коли з відділом Чугайстра спинилися на ніч у хаті біля Гути. Після вечері тридцяттеро партизанів закурило буркун, а посеред ночі виявилось, що від диму померло немовля, що спало в тій хаті за заслоною).

Спочатку вона трохи настрашилася – їй було так добре, аж здавалося, що так залишиться назавжди.

23.

Згодом Анна курила часто, але тільки в присутності тата – той не хотів, щоб їхні конопляні досвіди надто різнилися.

Одного разу, покуривши гашишу, вона відчула, як Бог показав з-поміж хмар палець, підняла свій до неба, і так вони кілька хвилин помовчали в безконечності, торкаючись пучками пальців.

Однак через якийсь час часи змінилися і час гашишу відійшов.

Цікаво, але значно пізніше, коли вона піросла і Себастьян розказував, що він відчуває, кохаючись з нею, Анні завжди пригадувалися її конопляні сприйняття цілого світу.

24.

Тоді, коли до бару зайшов сліпий з дитиною, вона не курила, лиш грала з растаманами у слова і дримбала регі.

Сліпий був убраний у звичайний європейський костюм – лише Себастьян автоматично зауважив кілька химерних кольорових латок у різних місцях маринарки, – а на шиї сиділа кількарічна дитина в поплямленому светрі. Сліпий не мав очей, а про дитину неможливо було сказати – хлопчик то чи дівчинка. Вони простували до бару, маля руками якомсь керувало чоловіком. Тричі воно мусило сильно нахилитися до голови сліпого, заки дійшли до ляди. Нагиналося, обминаючи спинки крісел, прикручених ніжками до стелі, – Себастьян зробив так, що все вмєблювання бару, як у дзеркалі, точно повторювалося на стелі.

25.

Недавно було інакше – вся стеля була нашпигована різними ножами – лезами донизу, які давали дивні відблиски, тіні, лезовий ліс створював неповторну акустику і додавав приємного неспокою. Ножі Себастьян зняв після того, як кілька бойків, які крали коней на закарпатських полонинах і відводили на Галичину, напилосся, посварилося, вхопило одного свого колегу за руки і ноги, розмахнулося і підкинуло до стелі.

26.

Сліпий сперся руками на ляду й замовив міцний чай з ваніллю, спиртом і кількома будь-якими червоними ягодами. Дитина оглядала зал. Себастьян відміряв спирт, коли занепокоївся. Дивлячись на руки чоловіка і якийсь невловимий рух малюка, він чомусь пригадав собі одну забаву з Анною.

27.

У неї вони почали грати після того, як придумали собі нову стратегію – більше театральності в поводженні (тоді вони дозволяли собі таку міміку, яка часом перевершувала паяцьку).

Він ставав при ляді; руки закладав за спину і так сильно зводив разом лопатки, що спереду було видно самі рамена; Анна ставала ззаду, її зовсім не було видно, і виставляла свої руки наперед Себастьяна; виглядало, ніби у великого чоловіка – маленькі дитячі руки, так вдало вони синхронізували Анніні маніпуляції і жести з мімікою та інтонаціями Себастьяна. Гра називалася «Два бармени – дві руки». Саме ця алюзія – двоє, але дві руки, так насторожила Себастьяна. Руки чоловіка далі лежали на ляді.

28.

Себастьян відвернувся і ступив пару кроків до креденса, щоб узяти з полумиска вишні. Дорогою навіть устиг пригубити чаю (він завжди пробував готові складні напої перед тим, як подати шкло клієнтові), і йому посмакувало. Раптом його обпекло те ж відчуття, що виникало завжди, коли хтось несподівано швидко і тихо підбігав ззаду. Він страшенно цього не любив і був у такі моменти найнебезпечнішим.

Себастьян випустив з рук чай, розвернувся, вхопив пістолет (рука дитини була під светром) і двічі вистрілив. Так скоро, що дитину не скинуло з шиї, а вони впали разом – як стояли, лиш перевернули кілька кошиків з яблуками-паперівками і різними сухими фруктами, що прикрашали бар. Себастьян перескочив через ляду і нахилився до дитини, витягаючи її руку з-під светра – аж тепер він додивився, що плями були зроблені якісними малярськими фарбами й уклалися в цікаву абстрактну композицію. Маленька рука стискала руків'я великого пістолета.

29.

З того часу все, що робили растамани, присвячувалося Себастьянові. Вони пили лише за його здоров'я, бавилися з Анною, навчили її довго лежати на дні ріки, дивлячись догори через воду (хтось зробив навіть таку знімку; коли Анна померла і Себастьян шукав її фотографії, то пошкодував, що растамани не фотографували Анну – вони би обов'язково прислали все, що мали), з кожного скрута залишали кілька затяжок.

30.

Вдячна сегедська Нанашка передала Себастьянові цілий звіринець, зроблений із сиру. Коня, барана, оленя, цапа, вола, тура і єдинорога натуральної величини привезли рожевощокі і блискучі, але трохи вайлуваті моцурі з грубезними кістками, котрі служили у Нанашки гайдуками, сердюками, збуями, побійцями і мусили щодня куштувати всі сири і бринзи на містечкових базарах.

Спеціально для Анни Нанашка додала коралі із задубілого сиру і кілька ескізів Франциска, на яких було видно, як той намагався досягнути символіку сирних коників.

31.

Коли ж почали пропадати лещатарі і прислана поліційна комісія зацікавилася Себастьяном (надто часто зниклих лещатарів востаннє бачили якраз у «Шо йо, то йо»), то растамани самі вислідили банду розбійників, які скидали лещатарів в урвище, а їхні дороги лижі, черевики, годинники і фотоапарати перепродували в туристичних поїздах на станціях з польського боку.

32.

Того дня растамани влаштували у барі забаву лише для Себастьяна, Анни і кількох їхніх друзів, винайнявши весь бар на цілий вечір.

Один з них виконував обов'язки бармена, інший приготував пишну вечерю, додавши в кожну страву інакшого гашишу (зацукровані квіти конопель і солоне насіння були на десерт (так Себастьян навчився харчуватися насінням, неважливо – конопляним чи ні, він просто збирав насіння різних рослин, носив його в кишенях череса і підживлявся ним у голодні дні)). Два інші керували винайнятною гуцульською капелою, яка мусила грати регі (колись я тебе під цю музику візьму, – подумала Анна про тата).

Наприкінці растамани хотіли помінятися із Себастьяном кульчиками. Оскільки Себастьян не мав кульчиків, то – хоча би з Анною. Для цього довелося проколоти Анні ще дві дірки стрілою від арбалета (растамани у своїй роботі не визнавали вогнепальної зброї), а кожен Аннин кульчик поділити між двома растаманами.

33.

Чомусь усі забули, що стріла змащена речовиною, яка не дає згорнутися крові. Мочки кровили і кровили. Не допомагали ні зела, ні баї. Анна навіть знепритомніла від втрати крові (було так, розповідала вона потім, що раптом почали мерехтіти і змінюватися кольори, лише кольори всіх предметів – не виходячи за свої межі на самих предметах, а слабкість була приємнішою від будь-якої сили), поки дія речовини минула. Себастьян зацікавився цим препаратом, і растамани подарували йому цілу пляшку такого плинну.

34.

Себастьян передав плин Непростим для аналізу. Вони ж використали його, мабуть, інакше.

У Ворохті бував один варшавський етнограф, який уже майже розгадав таємницю Непростих і планував написати статтю про те, як неграмотні гуцульські псевдочарівники-хитруни маніпулюють Європою і світом за допомогою сюжетів. Якраз тоді він і помер у найрозкішнішому готельному ресторані Ворохти, куди колись ще

молодий Франциск ходив після промальованих ночей пити ранішню каву з яєчним лікером (той лікер насправді був спиртовим гоґодем-моґодем, але яйця для нього можна було вибирати самому: вони лежали у великій касетці – різних розмірів і забарвлень, крапчасті, однотонні, майже прозорі – позбирані у хащах жерепа яйця всіх видів гірських птахів), яка іноді закінчувалася пізньою вечерею з грибовою зупи, печеної кукурудзи з пастою із пстругів, бобом у терновому сосі, замороженим філе мідянки з тертими гоґодзами і калганівки, двох-трьох кварт калганівки.

35.

Етнограф обідав у товаристві начальника вокзалу, латинського священника, директора тартака і санаторійного лікаря. Раптом почав потіти. Дуже скоро замість поту на шкірі повиступали краплини крові. Кров'ю засльозилися очі. Він витерся рукою і лише розмащував акуратні червоні цятки. Кров сочилася невпинно. На бездоганному білому вбранні з'явилися червоні плями, які швидко збільшувалися, прямували одна до одної і зливалися в суцільну мокру червінь. Ніхто не знав, чим зарадити. На тілі не було жодної рани, а кров текла з усіх пор.

36.

Коли забава з растаманами майже закінчувалася, Себастьян подумав про всю ту безліч чудесних дрібничок, речей, музики, способів, спецій, вин і фільмів, які – усвідомлюєш це дуже чітко – ніколи не будуть у твоїм житті, яке вміщається у межі між студінню і спекою, чимось нормальним.

37.

Растамани подарували їм дуже гарний екземпляр індійських конопель у кам'яному горщику і ще довго оповідали, як радісно було б жити Анні, якби з цієї рослини почати маленьку плантаційку на безлюдних і максимально освітлених схилах і полонинах. Бо всяку рослину садиться передовсім для того, щоб отримувати радість від садження рослини.

Наступного ранку Себастьян згадав, що треба не забути спитати растаманів, як усе ж таки доглядати за цими коноплями, але виявилося, що вони нарешті пішли з Ялівця.

38.

Сліпий убивця ще раз пригодився в 1938 році.

Себастьян не знав, як перенести на Карпатську Україну два пістолети. Довго думав, аж подумав про дитину сліпого. Взяв чотирирічну Анну (вже не ту, що була тоді в барі) на шию, пістолети заховав на ній і пішов попри пости. Боявся лиш, щоб мала – у нападі дитячого бажання перестріляти все – не витягнула зброї зі сховку.

39.

Себастьян чомусь страшенно вірив у перемогу Карпатської України, бо сюжет видавався дуже вдалим.

Йому залежало, щоби українська справа починалася саме в Центральній Європі. Хоча відомо, як представник польової розвідки штабу Карпатської Січі, який їздив тоді в автобусі-барі Транскарпатією, чистий націоналіст, доповідав командуючому Клипшушеві про своє переконання, що Себастьян керується скорше ідеєю ландшафтів, ніж ідеєю нації.

Може, і так, бо Себастьян трохи охолов, коли ознайомився з планами уряду про лісову політику і побачив, як громадяни використовують автономію передовсім для нищення лісу, води і каміння.

Зрештою, питання лісу і деревини завжди було в цих краях визначальним.

40.

Незважаючи на певне розчарування (все ж таки його основною властивістю була споглядальність – бачити все і знати, що бачиш, – яка приводить не до байдужості, але до згідності з усім, що відбувається), Себастьян спішив закінчити визначення всіх снайперських позицій для перетворення гір на велику фортецю.

41.

На одній з таких позицій – неправдоподібній металічній конструкції, чимось подібній на Ейфелеву вежу, з дерев'яними дір'явими кладками на високості, поламаними сходами і вузькими люками між різними рівнями, – Себастьян знайшов пляшку сливовиці, яку тут же і випив. Аж випивши, додивився за ледь помітними слідами, що перед ним тут зупинялася угорсько-польська диверсійна група, яких тоді було багато по всій Карпатській Україні. Паленка виявилася отруєною (Себастьянова свідомість ще не була готова до аж такого підступу).

Ставало щораз гірше. Тобто Себастьянові було добре, він любив гарячку, але сили його соків кудись зникли, легені ледве встигали набирати і випускати повітря, яке нічого не давало. Чомусь руки стали, як обпечені, і страшенно боліли б, якби не гарячка. Треба було негайно міняти всю воду в тілі.

42.

Він побрів вище в гори – не хотів прийти помирати перед дитиною. І не хотів до шпиталю.

Ще давніше постановив собі – якби з ним щось сталося, то не кликатиме лікарів і не лежатиме безпомічно вдома, а, як звір, що ховає власну смерть, подасться в гори. Гори ж або виходять його, або тихо поглинуть.

43.

У шпиталі він уже раз був. Ще давно, зимою, щойно почали кохатися з другою Анною, ще в Ялівці.

Він набрався дивної зарази, доївши абрикос після одного гостя, кавалерійського офіцера з іноземного легіону, – неймовірно немудра випадковість.

Його тоді арештували, аби не поширити хвороби, і завезли до закритого гірського шпиталю в соляних печерах. Завеликі підземні білі зали без дверей переходили один в одного короткими і трохи нижчими, але такими ж широкими коридорами. В кожному залі просто на купках солі лежали хворі, обмотані незнаним листям. Лікування полягало в періодичних натираннях надгустою ропою. Стогони болю додавалися (здавалося, що окремих голосів більше, ніж насправді) і мандрували підземеллями, які не знати де закінчувалися.

Цей шпиталь був однією з новацій чехо-словацького міністерства здоров'я у викоріненні карпатського сифілісу і винищенні інших зараз. Хворих утримували в тюремній ізоляції часом стільки, скільки вони могли жити.

44.

Себастьян уже не міг собі уявити, як виглядає зима на землі, а соляний сталактит біля нього майже доторкався сталагміта, коли одного дня в залі з'явилася Анна.

Це могло означати лиш одне – її теж заарештовано, але означало інше. Вірна Анна, не зумівши прорватися до тата (переважно всілякі заборони не стосувалися її, й охорона сама пояснювала, як іти далі недозволеними шляхами), додумалася найнятися у шпиталь санітаркою – охочих працювати тут завжди бракувало.

Щодня вона приходила натирати його ропою (ти мій найкращий крем, казав Себастьян; то ти – мій, і знаєш чому), а щоночі – любитися. (Я хочу мати ті самі мікроби, що і ти, – заперечувала Анна. Врешті, це навіть добре, бо вдруге вже не захворіємо). Слава Богу, вона взагалі не захворіла. Невдовзі випустили Себастьяна, і вони вернулися додому разом.

Зима ще не минула.

Себастьян так і не наважився сказати Анні, що імунітету від цієї хвороби не буває. Але, здається, вона страшна лише тим, хто колись був у Африці.

45.

В Африці молодий Себастьян мало не помер від тієї ж болісті.

Але тоді було ще гірше – через африканський клімат на виразках виростали екзотичні гриби. Ніхто не знав – чи вони з'являються із занесених спор, чи то утвори враженого тіла, але гриби так сильно боліли, що Себастьян волів зрізати їх разом з ділянками шкіри.

Тоді він теж був на позиції. Було велике африканське місто з глини. Він мусив зробити єдиний постріл і дочікувався його на гарячому піддашші, на якому можна було лише лежати, і зрізував ножем щораз більше зіпсутої шкіри.

Себастьян безперестанно дивився в оптичний приціл. Він бачив точнісінько те саме, що було зображено на найдорожчій поштовій марці цього краю – безліч білих кубиків будинків, кілька веретеноподібних шпилів, городи й кущуваті сади на міських узгір'ях, червону глину вулички, кавоварів на порозі синьої ресторації. Його погляд відрізнявся від філателістичного хіба що присутністю мух в очах і на обох шклах прицілу.

З ним лежала його улюблена африканка. Час від часу Себастьян обтирав її спітніле тіло мокрою шматою, а вона йому шість разів на день закапувала кожну рану соком алоє.

Відтоді єдиною еротичною фантазією Себастьяна були любощі, змочені алоє. Але в Ялівці не було жодного його поросту.

46.

А Анни зовсім не хворіли.

Один раз, уже в Мокрїй, остання Анна мала вітряну хворобу, хоча невідомо, чи можна вважати хворобою вітряну хворобу.

Анна вийшла на гору в непотрібному місці і не встигла ухилитися від несподіваного поганого вітру. Вітер влетів їй у голову і видував усі запахи.

Себастьян знав лише один лік від такої хворості. Він повів Анну вузькою дорогою між двома горами, чекаючи, заки протяг видує вітер. Так і сталося, але протяг сам затримався в Анні і розм'якшував голову – руками можна було міняти форму черепа. Зроби мені таку, як у тебе, – казала Анна, – я так дуже люблю твою гарну голову.

Себастьян вирішив, що виганяти вітер вітром більше не варто – так можна безконечно міняти вітри (зрештою, можна і спинитися на тому, який найбільше пасує). Але вітер можна ще виморозити.

На Йордан вони разом купалися в Мокрянці, тримаючи голови якнайбільше під водою. Советський міліціант затримав Себастьяна, а гола Анна побігла через ціле село до хати. Міліціант хотів протримати Себастьяна хоча би кілька діб – за бузувірське відзначання релігійних свят, але потім дав йому пляшечку арніки в спиртї і вигнав натирати доньку. Я теж маю дітей, – сказав міліціант.

47.

Отруївшись паленкою диверсантів, Себастьян не пішов до Анни, а поповз вище в гори.

Він знав джерело, де міг оновити всю свою воду. Часто зупинявся, щоб затиснути здертї повзанням пов'язки на обпечених руках. Ще частіше непритомнів на кілька хвилин. Тоді йому верзлося найгірше, що могло бути, – ніби він заткнутий у тісній щїліні і не може дотягнутися до Анни, яка балансує на перекиненій через прїрву драбині.

До джерела він доповз уже поночі. Напився, змочив руки і задрїмав. Через якийсь час прокинувся і знову запхав руки до буркута, але води не відчував. Натомість хтось смертно закричав. Виявилось, що Себастьян мив не себе, а обпечені руки якоїсь жінки, яка теж приповзла до кринички і спала поруч у темені (щось подібне, але не дуже, з ним уже ставалося. Вони з Анною, ночуючи на людях, вдавалися до

непомітного способу – під ковдрою він проникав у Анну пальцем. Одного разу спали в такій тісноті, що, прокинувшись серед ночі, Себастьян вийняв палець не з Анни, а з гуцулки, яка лежала зліва. А Анна міцно спала, повернувшись до нього спиною, справа, – Себастьян не зауважив, як вони поснули, Анна відвернулася, а вивільнений палець він нехотячи примостив деінде).

48.

До березня 1939-го руки зажили не до решти, але Себастьян через день відсилав телеграми у штаб Климуша, переконуючи розмістити військо у приготівленій снайперській твердині.

Його ніхто не послухав, і все було втрачене (Майже як у Львові через балкони).

Карпатська Січ стала до відкритого бою.

Це був незауважений перший акт Другої світової війни.

Але чотири тисячі – проти сорока. Кров залляла Тису.

(Дрібка січовиків відступила в Румунію, але невдовзі румуни здали всіх угорцям, а угорці полякам – галичан).

Себастьян зрозумів, що цього разу хтось придумав удатніший сюжет, ніж він.

49.

Але Себастьян дуже вірив у силу власної присутності. Знав, що не може бути нічого поганого там, де він є, бо йому всюди було добре.

Треба по-справжньому любити місце, щоб вони любили тебе.

Тому після погрому на Красному Полі він узяв рушницю і сам заліг у вигідному місці під Требушею. Один удатний стрілець може змінити кілька сюжетів, особливо якщо той стрілець – останній.

50.

Він стояв, укланувши в маленькому шанці під Требушею, і чекав ворожого війська (добре казав Франциск: найрадикальніше – чекати).

Так буває, думав Себастьян. Я хотів бути найвдатнішим. Франц також намагався бути найвдатнішим, і що з того вийшло – перестав робити фільми (бо все збирався намалювати кіно кін), дав собі відрубати голову. Франц справді міг бути вдатним. Але якщо ти вдатний у всьому, а в чомусь одному невдатний – то вже не найвдатніший. І взагалі, на

кожного найвдатнішого знаходиться ще більше найвдатніший. Так сталося із Франциском, так сталося із сеґедською Нанашкою, так сталося з Климпушем. Так може статися з ним.

51.

Коли завалилася майже столітня власть Нанашки, до бару часто вламувалися обвішані крісами і порохівницями збуї нового ґазди, які гасали горами, накидаючи свої звичаї.

То були часи, коли Себастьяна кожної ночі дивувало якесь нечуване шаленство, хоч минулої ночі був певний, що тепер його вже ніщо не здивує.

Часом збуї чинили йому прикрощі, але що він мав подіяти, раз назвався шинкарем.

Тоді він перебирав у пам'яті свої хлоп'ячі геройства.

52.

Він не сумнівався, що у хлоп'ячому віці люди роблять свої найкращі речі. Шкода, що про них потім ніхто не знає, шкода, що хлоп'ячі подвиги не враховуються.

Себастьян, наприклад, найкраще скакав з дахів у крони дерев – летів, не дивлячись, просто в зелене. Розтинав собою плівку листя і вже всередині круглих хащів хапався за якусь зустрічну гілку і відразу ж переносився на іншу.

53.

Щоправда, були в дитинстві пригоди, подібні на образи збуїв.

Після таких випадків він сотні разів повторював собі придуманий удатний хід подій, аж поки сам не увірував, що лише так могло бути насправді.

Такі історії укладалися дослівно раз і назавжди. Видно, якась відміна баю.

54.

Вклякнувши в шанці під Трибушею, Себастьян уявляв собі, як лепсько могло би вийти з тою маленькою Карпатією, яку він, скориставшись вселенським хаосом, може оборонити сам.

Придумував прекрасну країну навколо Ялівця, в якій би не було сміття, всі би знали мови один одного, а найвищою інституцією було

би бюро сценаріїв, куди би кожен міг подавати щось дійсно цікаве, і уряд керувався би цими сюжетами.

Все псує би.

55.

У березні скоро темніє.

Замислений Себастьян ледве зауважив загін вершників у химерних одностроях, озброєних довгими карабінами. Вони простували до Трибуші.

Він зняв рукавиці, виклав біля руки рядок патронів і притулився до прицілу. Вершники перемовлялися (за губами – по-угорськи), заглядаючи на мапу (готичний шрифт виглядав так, ніби Першої світової ніколи не було). На одностроях вирізнялися значки лісової охорони.

Себастьян узяв рушницю між ноги, загорнув її у верету, зібрав патрони до кишені, рукавиці – до другої і на колінах пішов шанцем до великої купи каміння. А тоді побіг через ліс до дороги і біг чотири години без перерви, поки не добіг до замаскованого в яру панцерника старого Беди.

56.

Панцерник майже звисав над проваллям, прив'язаний тросом до грубезного бука. Верхній люк був відкритий, і тепле повітря, виходячи зсередини, вібрало над отвором.

У возі справді було тепло. Старий Беда варив вино і розказував маленькій Анні про Франциска Асизького і Франциска Петроського. Анна прикрашала своє перебування в панцернику великими малюнками на білих стінах (щось подібне Себастьян колись малював її мамі на долоні) і невпинним зловживанням дієсловом є.

Не марнуючи часу, Себастьян і Беда випили вино і поїхали аж у Кваси, де стояв автобус-бар.

Свою уявну війну Себастьян оголосив програю.

57.

Автобусний бар вони найперше почули. А вже тоді побачили досить високо в небі умовний знак – шість берегових ластівок, чотири іволги й одного зимородка. Всі пташки літали взад–вперед одна поза другою, не вилітаючи однак за межі певної півсфери, ніби плями

світел багатьох сторожових прожекторів на захмареному небі над нічним містом. Їх стримували тонкі міцні нитки, які пучком сходилися десь за високим оборогом, у якому через зиму майже не лишалося сіна.

Шість чотири один, сказав Себастьян.

Беда заглянув у грубий зошит і зачитав уголос – шість чотири один, у світі все таке, як воно є, і все діється, як діється; у ньому немає жодної вартості – а якби була, то не мала б вартості; якщо є якась вартість, то вона має перебувати поза всім, що діється і так-існує; бо все, що діється і так-існує, – випадкове.

Це означало, що все добре і можна безпечно йти до автобуса, який стояв у сховку за майже порожнім оборогом, власне там, де сходилися нитки, якими були прив'язані пташки. І прив'язані вони були до клямки передніх автобусних дверей.

58.

Сигнал безпеки подавав орнітолог, який колись кільцював птахів на Чорногорі, Гриняві і на гуцульському краю світу – в горах Цібо і знався ще з Франциском.

Орнітологія поволі перейшла в орнітофілію – він навчився кохатися з усіма птахами, що відкладали хоч трохи більші яйця. Вони любилися на найвищих верхах, де довкола обертається саме небо, а вся земля зменшується до непорушної опори для ніг. Птахи віддавалися йому мовчки, лиш закидаючи голови і широко роззявляючи дзьоби, ледве стримуючись, щоб не почули їхні самці. А ті ненавиділи орнітолога, який кохав птахів, – орнітолог завжди ходив у оточенні нервової зграйки пташиних самців, які викрикували нелюдськими голосами. Коханці моїх коханок, – називав їх орнітофіл іронічно.

Згодом орнітофілія відійшла, а прийшла філософія. Точніше – один трактат Вітгенштайна. Колишній орнітолог знав його напам'ять, постійно розмірковуючи над тим, яку цифру доречно процитувати в цій ситуації.

59.

Тому, коли орнітолог викликався пильнувати бар, заки Себастьян воюватиме з окупантами, він попередив того, що сигнали, на які треба зважати при поверненні, подаватиме птахами і Вітгенштайном. Щоб їх удалося розшифрувати, подарував старому Беді зошит з переписаним

від руки логіко-філософським трактатом. Наприклад, речення «щось може бути чи не бути подією, а все решта лишиться таким, як є» передавалося би пташкою одного виду, двома – іншого й однією ще іншого (один два один). Про що таке речення мало сигналізувати – слід було вирішувати самому Себастьянові. Принаймні те, що Себастьян оцінив шість чотири один як усе добре, виявилось правильним.

60.

Орнітофіл був, напевно, найчастішим відвідувачем Себастьянового бару. Хоч за п'ять воєнних років у автобусі побували тисячі найрізноманітніших клієнтів. Серед них кількасот – постійних.

Бар функціонував дуже просто. Себастьян їхав автобусом, заки його хтось не спиняв. Охочий заходив до бару, і вони їхали далі. Якщо ж той не хотів нікуди їхати, Себастьян з'їжджав з дороги, і бар певний час працював на одному місці.

Деякі клієнти могли тижнями їздити в барі без жодної мети.

Дехто заїжджав задалеко, і Себастьян мусив вертатися.

Часом бар надовго затримували в якомусь селі.

Бувало, що несподівано доводилося збиратися і кудись мчати.

Можна було домовитися про приїзд бару на певний час.

І так далі, і так далі.

61.

Себастьян устигав провадити автобус, обслуговувати клієнтів і виховувати Анну. Перед кожним містечком він зупинявся і йшов до нього сам, щоби – за старою снайперською звичкою – попередньо дослідити місто. Крім того, він мусив вислуховувати різні історії, щоб переповісти щось від когось десь комусь. Ця усна пошта настільки втомлювала Себастьяна, що він уже не міг згадати, що, де, коли і з ким відбувалося. Він їздив епосом, не торкаючись до нього.

62.

Єдине, про що він говорив з клієнтами цілком усвідомлено, були своєрідні взаємні сповіді, позбавлені вишуканої стилістики, але надзвичайно багаті сюжетами – хто що любить і не любить, що кому подобається і не подобається, смакує чи ні.

Себастьян уважав такі розмови підставовим катехизмом, обов'язковим першим рівнем кожного співіснування.

Тож, зустрічаючи будь-якого гостя вже вдруге, він добре знав – до чого той звик, а що можна запропонувати спробувати.

63.

Найбільше любили бар у віддалених селах, де жило мало людей і мало що відбувалося.

У розпорядженні кожного мешканця такого села було всього-на-всього кілька власних історій. Кожну з них він безконечну кількість разів оповідав усім, кого знав, так само, як вони оповідали кілька своїх. Таким чином циркулювало пару незмінних сюжетів, які важко було розділити на пережиті і почуті.

Приїзд автобуса з незнайомими пасажирами давав можливість прилучитися до чогось іншого. І по-новому викласти своє, яке, вириваючись із зачарованого кола слухачів, знову набувало ваги.

64.

Цікаві речі траплялися іноді, коли сходилися знайомі і їхні знайомі, говорили про знайомих і оповідали історії про знайомих знайомих, почуті від знайомих.

Не раз бувало таке, що хтось міг вислухати від незнайомої людини дивовижну історію, яка виявлялася про нього самого.

Або: часто говорилося про когось при одному столі, не підозрюючи, що той хтось сидить при сусідньому.

65.

Один час так постійно було із Северином. Усі говорили про те, як він завів чужинецьких туристів у гори до чудернацьких грибів, як туристи втратили глузд, а Северин осліп, але вивів-таки туристів до людей. Цю історію по-різному розказували багато разів.

Ніхто не знав, що Северин жив тоді у Себастьяна і весь час перебував у автобусі. Добре, що не чув усіх тих небилиць, бо закладав у вуха і ніс вату, намочену джином – аби остаточно розсмокталася пухлина в мозку, яку він не схотів дати вирізати молодшому Млинарському.

Багато всіляких легенд про себе доводилося вислуховувати орнітологів, котрого в барі вважали мандрівним філософом – з часом він, переповідаючи і переповідаючи трактат, перестав згадувати Вітгенштайна.

66.

Химернішою від орнітофіла була, може, дочка Папи Римського. Ніхто не міг знати – правда це чи ні, але те, що вона так казала, – правда. Зрештою, з нею ніхто не збирався сперечатися – всі були раді бачити неможливе.

Дочка Папи Римського писала п'яні п'єси. Принаймні так вона назвала свою письменницьку методику.

Їй якось набридло миритися з тим, що більшість цікавого відбувається тоді, коли вона п'яна, – найважливіші розповіді, найдотепніші жарти, найафористичніші думки, найоригінальніші ідеї, найпарадоксальніші розв'язки найболючіших проблем. І біда полягає в тому, – відчула вона, – що все це за хвилю неможливо пригадати. Тому дочка Папи Римського почала напиватися з олівцем у руці, записуючи кожне сказане і почуте слово. Динаміка її п'єс дуже залежала від випитого. Часом ближче до кінця актори говорили абсолютно незрозумілі речі. Ба більше, дочка Папи Римського впровадила ще один експеримент – ремарки точно вказували кількість і ґатунок напою, і авторка вимагала, щоб актори пили це на сцені за ходом п'єси. Нічого дивного, що траплялися цікаві імпровізації, які заводили дію в несподівані далекості.

Автобус Себастьяна на кілька років став її творчою лабораторією, кабінетом, майстернею і житлом.

67.

У 1942 році донька Папи Римського зібралася писати п'єсу про циганських дітей, які втекли з табору, й угорських жандармів, котрі їх розшукують. Жандарми доходять висновку, що дітей може вичислити дитина, яка уявляє собі, як діти думають і поводяться, і кличуть на допомогу дівчинку-детектива. Дівчинка знаходить циганчат, хоч і не дуже легко – йдеться про іншість культур і цивілізацій (насправді дітям зустрівся старий Беда, він провозив їх у своєму панцерникові до кінця війни).

Восьмирічна Анна була потрібна для вивчення дитячої мови. Дочка Папи Римського напоїла її підступним солодким молодим вином.

Коли Анна відіспалася і протверезіла, то так розповіла татові про щеплення яблунь, грушок, персиків і черешень, що Себастьян повірив – вона була всередині дерев і плавала соком по судинах.

68.

Відтоді Непрості час від часу передавали Себастьянові сигарети, які не можна було скурювати.

На внутрішньому боці сигаретної бібулки Непрості рисували схему, за якою Анна мала знайти те чи інше дерево і надщепити його певним живцем.

Вони їздили у вказані місця баром.

69.

Взагалі їздити автобусом було дуже приємно. В ньому добре пілося і гарно говорилося, з нього далеко бачилося, ним якось миналося всі небезпеки – встигалося трохи швидше або щасливо запізнювалося.

Не шкодило, що часто бракувало їжі, що взимку стоялося в заметах і пекли руки від миття начиння у студеної воді, а пісялося просто в сніг за дверима, що влітку бувало так гаряче, аж доводилося постійно намочувати одяг у балії з дощівкою, а ночами, коли ставало прохолодніше, здавалося, що надворі безперервно паде дощ – у вікна добивалися рої комах, що треба було задурно поїти поліцію й офіцерів.

70.

Восени 1944 року автобус довелося покинути в Краснішорі. Того ж дня Себастьян і Анна стопом доїхали до Кенініґсфельда – їх узяли на рами селяни, що ходили до Тересви по залишені німцями велосипеди.

71.

Себастьян міг легко побити тих трьох під шевською майстернею у Кенініґсфельді без ніякої зброї. Навіть без палиці (палицю було би неважко роздобути, бо дерева, насичені водою,

стали м'якими – пора, коли всюди перемогли вода і зелень). Себастьян ще з війська знав, як можна покалічити голими руками. А в Африці він ще й брав участь у доволі театральних змагах – боях з озброєними ножем, шилом, бритвою або кастетом вояками (добре, що в мене є Африка, – подумав Себастьян, – завжди собі можна пояснити походження багатьох власних особливостей).

72.

Він зближався до трьох і виразно бачив зламаним коротким прямим ударом випростаних пальців хрящі гортані першого, потріскані від бічного лівого удару відкритою долонею судини на скроні другого, вибиті правою п'ятою коліно, а правим ліктем щелепу третього.

Але битися не мав права.

73.

Битися означало повбивати, повбивати – значить втікати і ціле життя переховуватися. Авдома чекає Анна.

Себастьян підійшов перший, пам'ятаючи, що передовсім мусить постійно пам'ятати берегти життя, і встиг привітатися перед тим, як троє накинулися на нього (ще більше підставляючи гортані, вилиці, коліна, щелепи і сонячні сплетіння), зв'язали, закинули в кузов студебекера і поїхали в той бік, звідки Себастьян щойно йшов.

74.

Що з нього можуть вибити на допиті?

На допиті випитують таємниці, а не вину.

Вина (чоловік січової стрільчихи, сержант іноземного легіону, участь у колоніальних війнах, зять відомого декадента, греко-католик, українець, контакти з націоналістами, сіоністами, антисемітами, білими і чорними расистами, анархістами, троцькістами, монархістами, іноземними журналістами, пластунами, монахами, офіцерами, урядовцями, парламентарями, дипломатами, орнітофілами, наркоманами, родичами ватиканської верхівки, найманими вбивцями,

вбивство трьох найманих убивць (одного неповнолітнього), снайпер, незареєстрована зброя, заборонені книжки, гашиш, друга дружина – донька, педофілія, дрібне підприємництво, приватна власність, нелегальний перехід кордонів, знахарство, місцевий мешканець, перебування на окупованій території, участь у подіях на Закарпатті 1938–1939 років, шпигунство, саботаж, порушення паспортного режиму, сприяння націоналістичному підпіллю, проживання у прикордонній зоні, нелегальна психотерапевтична практика, фройдизм, морганізм-вайсманізм, ніцшеанство, вітгенштайнізація, відступ від принципів соцреалізму в художній розповіді, критиканство, схилення перед Заходом, пацифізм, напівлемко, опір представникам влади, неучасть у виборах до Верховної Ради, уникнення Всесоюзного перепису населення, непрацевлаштованість, побутове пияцтво, нетрудові доходи, переховування злочинців, погано дивиться, уважно слухає, багато пам'ятає, забагато говорить) їх не цікавить, бо не є таємницею.

Жити без таємниць, казав Франциск.

Таємниць він не знає.

Що він знає?

Він знає тисячі місць і слів.

Що він пам'ятає?

Він пам'ятає тисячі місць і слів.

Що він забуває?

Він забуває тисячі місць і слів.

Що він згадує?

Він згадує тисячі місць і слів.

Що він вигадує?

Він вигадує тисячі місць і слів.

Що він розказує?

Він розказує тисячі місць і слів.

Що він вивчає?

Він вивчає тисячі місць і слів.

Що він любить?

Він любить тисячі місць і слів.

Що він вибирає?

Він вибирає тисячі місць і слів.

Що він не вибирає?

Він не вибирає тисячі місць і слів.

Що він уміє?

Він уміє бачити, знати, любити, пам'ятати, забувати, згадувати, вигадувати, розказувати, вибирати, не вибирати тисячі місць і слів.

Що він робить?

Любить, бачить, вивчає, знає, пам'ятає, розказує, забуває, згадує, вибирає, вигадує, не вибирає тисячі місць і слів.

Що він хоче?

Бачити, вивчати, знати, любити, пам'ятати, забувати, розказувати, згадувати, робити, вигадувати, вибирати, не вибирати тисячі місць і слів.

Що він може?

Бачити, вивчати, любити, знати, вигадувати, не вибирати, забувати, згадувати, вибирати, пам'ятати, розказувати, робити, хотіти тисячі місць і слів.

Що тоді є таємницею?

Як і для чого він бачить, любить, пам'ятає, розказує, знає, хоче, може, вміє, робить, забуває, не вибирає, згадує, вигадує, вибирає тисячі місць і слів.

Як і для чого є тисячі місць і слів, які бачиться, вивчається, знається, пам'ятається, забувається, згадується, вибирається, любиться, хочеться, можеється, вміється, вигадується, не вибирається.

А це вже не його таємниця.

Він може спокійно йти на допит. Хоча болю не уникнути, якщо не знаєш хоча б якоїсь таємниці, але нема потреби його зносити – сам якось промине.

75.

Дорогою Себастьян перетиснув собі сонні артерії, щоб ще трохи поспати перед допитом. Спати – видовжувати час на півжиття.

Його ледве докликалися на допит.

76.

Найперше запропонували закурити. Він узяв три чи чотири сигарети з цілої пачки ленд-лізівського кемела.

Про сигарети на потому треба думати навіть тоді, коли вони якимось дивом з'являються тепер, сигарети – найкращий доказ того, що все закінчується (Себастьян знав одного перекonanого фашиста, який здався американцям у полон тому, що там щодня давали сигарети).

77.

Тоді привіталися, назвалися фольклористами, казали приготуватися до тривалої розмови і закликали бути щирим.

Себастьян вирішив нічого навіть не згадувати про те, що поспішає до Анни. Це може викликати охоту протримати його якнайдовше.

А щодо щирості, то він знав один непоганий спосіб. У баї, як і в пестошах, усе залежить від ритму. Якщо взяти фальшивий ритм, то яка може бути щирість. Правильні речення ні до чого не приведуть. Він вирішив спробувати такий стандарт – шість коротких, одне довге, одне дуже коротке знизу вгору, одне дуже довге з обертом по спіралі і два короткі неповні вправо.

Себастьян так настроївся, аж чув свій голос, не почавши говорити. І той голос йому подобався.

Врешті ще не було випадку, коли б він не зміг перетиснути когось бесідою.

78.

Себастьян чомусь нагадав собі оповідь одного з растаманів про те, що сегедська Нанашка має в Сегеді маленьку приватну тюрму, в якій тримає випадкових людей, ув'язнених для того, щоб розказувати Нанашці всілякі байки.

79.

Коли Себастьяна через пару годин відпустили і він знову йшов до Мокрої через Кенініґсфельд і спішив до Анни, то ніяк не міг врозуміти – чому все так легко і безболісно відбулося. Чи тому, що відразу сказав фольклористам, де шукати Довбушеві скарби (про різні

цінності варто признаватися швидше, ніж почнуться тортури – вчив він Анну), чи він мав рацію, і намагання порозуміння різними мовами справді є піком буття. Хоч могло бути навіть простіше: або ті люди дійсно були фольклористами, або поміг фальшивий ритм. Можливо, і те, і те.

80.

Він прийшов додому аж наступного ранку.

Анна дуже довго спала, бо заснула перед самим його приходом. Себастьян не знімав з неї навіть черевиків, щоб не розбудити, сидів поруч і чекав, поки вона так гарно спала.

Сир таки засмердівся, він висмажував його з кмином, а вона гріла на вогні з м'яких, бо мокрих, галуз учорашню зупу – хліб, цибулю, заячу капусту і сушені на дереві вишні намочити у сливовиці, варити у воді зі сметаною, додати олії, солі, паприки, поналивати в миски, в кожную порцію ливкнуту велику ложку горілки і їсти, поки дуже гаряче (Опріч обов'язкових складників, Анна втопила в зупі весь смажений сир).

Потім Себастьян розказував, що нічого дивнішого ніколи не чув.

Якщо за мапою (легенда)

Написаний у Парижі в 1976 році блискучий історичний есеї Анни Себастьяні про психологію християнського мучеництва «Безвідповідальна послідовність щільна» має такий ліричний епіграф: «Що то приходили святі, дізнаєшся через століття. Тодіаска, 1951».

Правдоподібно, ця фраза є автобіографічною і стосується зустрічі Анни з майбутніми мучениками катакомбної Української греко-католицької церкви на горі Тодіаска. Судячи з місця і часу, йдеться про подорож Анни і Себастьяна з Мокрої до Ялівця.

Якщо це дійсно так, то найімовірніший маршрут подорожі виглядав так:

Дойче Мокра – Руська Мокра – Кенінігсфельд – Свідова – Берліаска – Підпула – Тодіаска – Близниця (п'ять останніх – гори на Свидовці) – Кваси – Менчіл – Шешул – Ялівець.

Сім

1.

Було так холодно, що не можна було зняти із себе хоча б кожухи.

2.

Сидячи на кам'яній підлозі порожньої кімнати, вони любилися так просто, що Анні здалося, ніби вона розпалася на багато частин, кожна з яких кохається із Себастьяном.

3.

А він відчував, що навчився літати, хоч розумів, що це від того, що – в Ялівці.

4.

Холод не міг протиснутися в розщеплені щілини одягу, бо назустріч йому виривалася гарячінь з особливим присмаком нюхової галюцинації.

5.

Головне – не спішити виходити, коли ніщо не тримає і можна поговорити.

6.

Якщо так – ти така велика, а насправді – маленька.

7.

Тебе так багато і так замало.

8.

Так добре світові, і світ теж добрий.

9.

Хоч у тобі світ ліпший, ніж поза тобою.

10.

Найбільше хочу торкатися свого вагітного живота разом з тобою.

11.

Якщо в тебе буде колись інший чоловік, то він загине через те, що матиме надто гарну жінку.

12.

Не говори зі мною такими інтонаціями – так говорять, коли закрито, коли не можеш добутися.

13.

Я гарна тоді, коли ти про це мені розкажуєш.

14.

Анна задрімала, сидячи на Себастьяні, впершись чолом у плече, і він мусив так сидіти, хоч дуже хотілося розігнутися і лягти.

15.

Як і з попередніми Аннами, з цією завжди було так, як перший раз у світі.

16.

Потому по Анну прийшов старий Беда. З Непростими нічого не сталося. Сюжети не можуть закінчуватися. Вони вирішили їхати кудись світ за очі і чекають на неї в панцернику. Анна стала страшенно сумна. Себастьян сказав, що нікому її не віддасть. Вона випила багато джину і заплакала. Беда прийшов ще раз. Себастьян вигнав його і кинув у вікно ґранату. Анна напилася і почала розмірковувати вголос про їхню родину. Себастьян уперше зрозумів, що вона сприймає все цілком інакше, ніж він. Вона плакала і намагалася поцілувати його в руки. Він не давав, вона перестала плакати і спокійно попросила дозволу поцілувати кожну руку по разові. Себастьян дозволив, і вона зробила те, що хотіла. Другу цілувала дуже довго. Він мусив забрати руку, щоб кинути ще одну ґранату. Анна сказала, що він робить для неї

забагато. І пішла до дверей. Себастьян не міг цього зрозуміти. Пам'ятаєш, ми говорили? Вона обернулася, але не спинялася – вийшла задкуючи. Себастьян зробив якийсь такий жест, що Анна, коли була вже біля панцерника, не втрималася і спробувала його повторити сама до себе, ніби стала Себастьяновим біографом. Цікаво, що робить цієї миті тато. Шукання цікавості – найлюдськіша ознака, тато таке казав. Так казав Себастьян, що казав Франц.

17.

Себастьян не міг ні сидіти, ні йти, ні стояти, ні лежати.

18.

У глибині легень було порожньо.

19.

Три тисячі разів він подумав слово Анна.

20.

Аж під вечір зміг щось робити. До того ж чотири роботи одночасно.

21.

Пісяв на сніг.

22.

Придивлявся до дерева, на якому якісь птахи виглядали, наче перестиглі плоди.

23.

Обмацував кінчиком язика незвичний від охолодження рельєф піднебіння.

24.

І молився за душі померлих, за які більше ніхто не міг помолитися – за Франца, Лукача, старого Беду, французького інженера, Лоці, растаманів, сліпого вбивцю, його дитину, орнітолога, Штефана, Нанашку, посла Стефаніка, посла Лагодинського, художника Труша,

художника Перфецького, інструктора з виживання, босняка-капітана, четаря Пеленського, сотника Дідушка, сотника Букшованого, полковника Колодзінського, генерала Тарнавського, своїх негритянок, Северина, молодшого Млинарського, дочку Папи Римського, Брема, Вітгенштайна, циганських трубачів, Анну, Анну й Анну.

25.

На яблунях у колишньому міському саду висіло дуже багато яблук. Ніхто їх не зірвав і не позриває. Витягнув з кишені яблуко, підібране вчора. Вкусив, і до рота потрапив довгий Аннин волосок.

26.

Люблю її, а не себе, а вона є, завжди десь є, така ж гарна. Добре хоч десь когось мати. Хоча б для того, щоб було кому розказати історію дня, який варто заради цього прожити.

27.

На другому світі найзвичніше почуваються не воїни і не лікарі, не будівничі і не садівники, а оповідачі історій, баїльники.

28.

З найвищого дерева серед тих, що Себастьян посадив у 1914 році, піднеслися сороки і полетіли в тінь Петроса.

29.

Себастьян порахував – сім.

30.

У зошиті орнітолога сім – про те, про що не можна сказати, треба мовчати.

31.

Серед усіх доказів існування Бога цей може вважатися найкращим.

*З цього можна зробити
кілька оповідань*

Дзядзьо Михась так добре робив печі і пивниці, що після арешту ще цілий рік не міг піти етапом. Новоприбулі офіцери окупаційного війська і таємної поліції обживалися в містах, містечках і більших селах. Вони отримували державні помешкання в понищених війною каменицях і віллах. Їм треба було подбати про побут сім'ї, про відчуття домашності і довічності. Арештований майстер належав їм. Дзядзя забирали на приватні роботи спочатку яремчівські, потім

надвірнянські уповноважені. Нічого дивного. В кінці вісімдесятих ми, солдати советської армії, так само робили ремонти в помешканнях офіцерів. Врешті якась комісія з Києва виявила, що засуджений такий-то все ще числиться за місцевим слідчим ізолятором, хоча йому цілком виважено призначено перебувати у східних областях Радянського Союзу. Дзядзя відразу ж відправили до Станіслава з призначенням на перший поїзд до Сибіру. Знайомий дорівський

священик був єдиним, хто зумів завезти йому мішечок сухарів. Отець Головацький не знав, що через кілька років вони стануть родичами, що в Читі дзядзьо одружиться із сестрою жінки його брата. І що всі вони повернуться у Карпати. Перший поїзд до Сибіру був кримінальним. Дзядзя вкинули у вагон, і сухарі відразу опинилися у пахана. Ясно, що треба було перебазарити. Кримінальні не любили політичних. Особливо тоді, коли один

політичний потрапляв у цілий вагон кримінальних. Дзядзьо натомість не любив романів. Він говорив мало, і більшість того, що він говорив, була або жартами і каламбурами, або страшенно дозованими фрагментами власного досвіду, котрі з'являлися як асоціації, що могли залежати лише від дуже персональної логіки ланцюга. З-під язика він вийняв половинку жилетки і, ще тримаючи руку біля губ, зробив пальцями той рух, який примусив

невагомий шматок сталі пролетіти кілька метрів і заглибитися у дощану стіну якраз біля голови пахана. Аж тоді дзядзьо привітався з тимчасовою хатою так, як мав би вітатися колишній боець штрафбату. Йому віддали сухарі і поступилися місцем біля повітря. Поїзд ішов на Владімірській централ. Там його щоразу знімали з поїзда, вичисляючи якусь невідповідність. Багато діб він провів на бетонних підлогах, заллятих водою, у найлегендарніших етапних тюрмах. Одна з них була навіть на острові, що дзядзя дуже звеселяло. Зрозуміло, що дзядзьо не любив поліцаїв і міліціантів. Як справжній майстер він казав, що

захотіти бути міліціантом може тільки такий, що не хоче нічого справжнього робити, але добре їсти. І ще мусить мати спеціальну любов до безборонного биття людських тіл. Дзядзьо зовсім не дивувався, коли всі перешіптувалися про далекого сусіда, якому, правдоподібно, відбили нирки в міліції десь наприкінці

сімдесятих. Дзядзьо не надто знався на суспільних і державних системах, але вірив у сталість людської природи. Коли хтось застрелив жінку, яка жила ще ближче від лісу, ніж ми, дзядзьо вирішив знищити свій фльоберт, який зберігався у таємній пивничці під хатою ще з тридцятих років. Дільничний міліціант почав ходити надто близько. Між нашою хатою і домом убитої не було жодних осель, лише поле, городи, сади, яри і зарості шипшини. Небіжка

часто приходила до нас, вони з дзядзем сиділи вечорами на лавці під сливками. Дзядзьо любив свого фльоберта, але розумів, що настав час, коли рушниця, навіть зовсім чиста й унікального калібру, повинна бути зліквідована, щоб її не знайшла міліція в хаті. Нам дзядзьо подарував кількадесят блискучих патронів. Під горбом, на якому наша хата і сад, була залізнична колія. Але ми вже трохи розумілися на таких речах і відійшли колією

досить далеко від хати. Туди, де з обох боків був ліс. Тоді поклали патрони на рейку. Над'їхав вечірній рахівський, з вікон виглядали пасажири. Шістдесят патронів при такій швидкості створили ефект повного шмайсерівського магазину. Машиніст загальмував, вискочив зі своєї кабіни і скотився в яр. Поїзди і колія були частиною нашого щоденного життя. Коли їхали вантажні, тряслася хата. Особливо це відчувалося вночі, ліжко

вібрало, як при середньому землетрусі. На стриху додавався ще один бал. Коли справді стався землетрус десь у вісімдесят першому, наша сім'я була єдиною з кількаповерхової камениці у Франківську, котра ніяк не зреагувала на трясення. Сусіди в піжамах, з паспортами й ошадними книжками стояли посеред вулиці і з жалем дивилися на наші вікна. Дзядзьо тим часом стукав якимось патиком у стелю, бо думав, що тамтешні діти їздять серед ночі на ровері, а

мама питалася у брата, нащо він трясє ліжком. Лише тета Міра, яка спала у своїй кімнаті у вузькій щілині між стосами книжок, була впевнена, що станеться те, чого вона завжди боялася, про що часто думала – колись буде трясення землі і її завалить книжками. А тому навіть не намагалася вийти з кімнати. Передовсім вона цінувала свою незалежність від інших людей, навіть найближчих. Ненавиділа подарунків на уродини. До її кімнати не можна

було нікому заходити. Двері вона завжди замикала на ключ. Її кімната була зареєстрована як окрема квартира. Навіть святий Миколай залишав свої мандаринки для тети Міри в торбинці, прив'язаній до клямки її покою. Дзядзьо Михась, між іншим, не знав багатьох сучасних найпростіших слів. На кімнату він міг сказати покій або комната, але не кімната. Про стелю – суфіт або потолок. Тету Міру це нервувало. Її багато чого нервувало у дзядзеві. Але вона

визнавала, що – попри відсутність освіти – він є надзвичайно інтелекгентним. Просто вони обоє були надто впертими і сильними, щоби могли лагідно сприймати одне одного. І надто іронічними, щоби не бачити в собі нападника і жертву одночасно. У них був спільний духівник. Отець доктор Лаба у двадцятих був духівником у гімназії сестер василіянок, де вчилася тета Міра, а в сорокових – у дивізії «Галичина», де служив дзядзьо Михась. Тета Міра не любила

свого радянського паспорта, бо у графі місце народження було записано: Скрентон, США. Тета Міра привчила нас із братом до ґрейпфрутів. Ще в ті часи, коли їх щойно почали експортувати з Куби і ними були заповнені овочеві крамниці, і всі вважали їх якоюсь гидотою в порівнянні з дефіцитними помаранчами і мандаринами. Ще в овочевих крамницях продавали дуже погану квашену капусту. Її зіпсутість намагалися перебити лавровим листям. Тета Міра була

сестрою мого діда Богдана, маминого тата. Дідо помер кілька років перед моїм народженням. Другий дідо – татів тато – загинув за кілька місяців до народження тата. Тому дзядзьо Михась був моїм єдиним реальним дідусем. Вони познайомилися з бабцею в Читі. Татові було тринадцять років, він звик опікуватися своєю мамою сам, тому спочатку активно перешкоджав будь-якому зближенню. Тата брали просто в школі. Вони тоді жили в

Моршині. До класу ввійшли озброєні енкаведисти й заарештували десятилітнього хлопця. В Читі він зійшовся з урками. Якогось року в їхньому класі стало на шість хлопців менше – троє загинуло в різанині, а інших трьох присудили до розстрілу за численні розбої з убивствами. Іноді читинські урки програвали в карти чиєсь життя. Скажімо, четвертий ряд, дев'яте місце в кінотеатрі «Спартак» під час сеансу на чотирнадцяту

двадцять. Той, хто програв, мусив заколоти випадкового глядача, що опинився в цей час на цьому місці. Дзядзьо зумів витягнути тата з вуличної банди, і тато його визнав. Тато почав серйозно займатися класичною боротьбою, випилюванням лобзиком і ремонтом годинників. Хоча за звичкою не переставав носити кастет. Дзядзьо

переконавав його, що жолудь набагато кращий, бо ним не можна нікого покалічити. Жолудь – це металева куля,

яку затискається в кулаці. Вона не так додає ваги ударові, як формує найефективнішу структуру самого кулака. Вже у вісімдесятих тато часто ходив нічним містом, тримаючи про всякий випадок у руці шкіряний футляр з багатьма ключами. Його читинський кастет я знайшов кілька років тому. Вкинув до кишені і пішов по хліб. Дорогою не втримався і вдягнув його на руку, не виймаючи з кишені. Чотири дірки були розраховані на тонші пальці. Стоячи в черзі, я

ніяк не міг зняти кастета. Також не міг витягнути руку з кишені, не міг видобути гроші. Мусив вийти з черги в останню мить. Іншим разом ми відпроваджували когось до нічного поїзда. Цілим товариством допивали останні пляшки на вокзалі, чомусь між двома вантажними поїздами на запасних коліях. Ми хотіли, щоби все було якнайтихіше, якнайпорядніше. Пляшки стояли на низенькому стовпчиківі, з котрого світила синя лампа. Ми не сподівалися, що того

року було так багато крадіжок з товарних вагонів. Виявляється, всю територію станції досить добре пильнували. Раптом з усіх боків надбігло багато міліціантів. Біжучи, вони дивацько притискали фуражки. Нас затримали і під конвоем повели до відділка. В кишені мого зимового плаща був кастет. Я хотів його звідти забрати, але міліціант ухопив мене за руку і заборонив користуватися кишенями. Я запропонував йому покурити добрих сигарет,

якраз мав подаровану пачку не знаного у нас житана. Офіцер погодився, бо до відділка було ще далеко. Виймаючи пачку, я мусив устигнути прорвати кишеню і вкинути кастет під підкладку плаща. У відділку нас обшукали. Я старанно відхиляв поли, намагаючись не зачепити нікого чимось важким, що мотулялося на рівні колін. Потім я викинув його в річку. Ніколи нікого не вдарив. Навіть того омонівця, в якого ми з приятелем відібрали гумову палицю. Тоді

Франківськ був подібний на окуповане місто. Був вересень, п'ятдесятиріччя приєднання Західної України до УРСР. Омонівці з Одеси патрулювали всі центральні вулиці. Ходили по троє, з псами, гумовими палицями, газовими балонами, кайданками. Такого ми ще не бачили. Патрулі переслідували всіх, у кого були значки з жовто-синіми або червоно-чорними прапорами. Скінчилося тим, що вони побили нашого товариша. Коли його шпиталізували,

омонівців забрали, рятуючи від відповідальності. А сімнадцятого вересня ми носили чорні жалобні пов'язки і світили свічки у темних

вікнах. Хоч наше вікно важко було зробити темним. Ми жили при головній вулиці, і гірлянди святкових ілюмінацій були натягнені якраз навпроти наших вікон. Узимку, коли підвіконня, дахи, дерева й електричні дроти облипали снігом, гарно було розслонити вікна і дивитися на особливе рожеве сяйво – ілюмінація якось

розчинялася у фактурі снігу. У Львові я часом ночував по вулиці Руській. На останньому поверсі старезної камениці, тієї, що прилягає до Успенської церкви, жила наша старенька тітка, вдова першого ректора Українського таємного університету. Коли вона хворіла, я залишався там на ніч. Ліжко легко вібрувало від трамваїв, і час від часу блискали сині спалахи, затиснені ущелиною вулиці. З іншого вікна можна було оглядати експонати одного залу музею меблів і

порцеляни. Якось ми ходили ним з моїми ще малими тоді дітьми. Я подивився через вікно на вікно давнього помешкання. Воно було відчинене, але поверхом вище. Можна було побачити ту саму стелю і зовсім іншу лампу. У Франківську був такий час, коли ми з найближчими однокласниками щодня після школи кілька годин ходили містом. Нам було по шістнадцять років. Чомусь майже завжди цвіли сливки, грушки і черешні. Ми бродили міськими

подвір'ями і бігали дахами над цілими кварталами. Несподівано опинилися на стрімкому дахові, з якого я побачив, що робиться у нашій квартирі. Я уявляв собі, що переживають померлі, чекаючи на нас. Після дахів ми завжди ще трохи фехтували у саду музичного училища. Переважно три на три. Часом три на два. Ми мали там сховок з рапірами. Біля музичного училища стояла старезна одноповерхова велика хата, в якій

колись жив мій прадід Гнат. Він був головним дяком у Станиславові, організатором дяківського руху на Галичині і редактором часопису «Дяківський Глас». Ще видав нотну збірку «Напівник церковний». Малими ми з братом бавилися гарапником прадіда. У тій хаті прадід провадив дяківську школу. У вісімдесятих там був підпільний монастир сестер-служебниць. Сестра Віталія була нашою далекою родичкою по лінії Ігнатія. В одній з кімнат стояла

велика фісгармонія, правдоподібно, вона лишилася з часів дяківки. Сестри приносили нам підпільно свячені йорданську воду, великодню паску і галунку. На Різдво вони пекли для нас окремих перекладанець і маківник. Ми не визнавали офіційної церкви і ніколи туди не ходили. Хіба що перед святами любили подивитися на вчительок і комсомольців з усіх шкіл міста, які виглядали своїх учнів, тримаючи наготові олівці і блокноти. Ми завжди приблизно знали,

хто з наших учителів безпосередньо співпрацює з КГБ. Якось на Великдень Анжела знайшла в місті антирадянську машинописну листівку. Вона принесла її до школи, вчительці історії, яка була найліберальнішою і гралася у справжню дружбу учнів і вчительки. Анжела просто хотіла, щоби АПП (так ми називали історичку) пояснила текст листівки. Побачивши щось таке, наша мила вчителька змінилася на лиці і запровадила Анджелу саме до тієї завучки, про

яку ми думали. Через вікна класу ми бачили, як завучка тягне за руку нашу однокласницю, іншою рукою обережно тримаючи вешдок. Анжела побувала безпосередньо в головній конторі по вулиці Чекістів. З найближчими приятелями ми почали якраз перед тим готуватися до перевороту, який мав вивільнити Західну Україну від радянського союзу. Початки підготовки полягали у вивченні досвіду спецслужб усього світу – всього, що могло бути

доступним у СРСР. Тому нам було дуже дивно – як можна так непрофесійно палити агентуру на випадковому епізоді з лівою листівкою. З АПП ми більше ні про що серйозне не говорили. Хіба про сталінські репресії всіляких кончених героїв громадянської війни. То був останній рік життя дзядзя Михася. У нього була жаклива астма. Вже кілька років поспіль вони з бабцею зимували у Франківську. Дзядзеві бракувало повітря. Часом мої друзі втікали з нашого дому,

не витримуючи звуків його дихання. Була дивна зима. Безсніжна і злосна. Ми щовечора мили лапи нашій киці. Вона виривалася, і на наших руках ніколи не зникали тонкі візерунки глибоких подряпин. Киця ходила в пуделко з піском, постійно щось там загірала, а дзядзьо надто сильно відчував уночі запах її непомитих лап. У дзядзя страшенно боліли крижі. Нарешті вони згадали про холодні калабані на бетонних підлогах бурів. Ми ставили йому на спину якісь

магнітні пластини. Тричі на день я натирав його гадючою отрутою. Потім довго нюхав свої пальці, ледь стримуючись від спокуси спробувати їх полизати. Всі домашні зосереджувалися в одній із кімнат, там, де можна було найсильніше напалити в печі, там, де найменше тепла видував вітер. А з братом Юрком ми придумали нову розвагу – бокс лежачи. Я робив записи у дзядзевому щоденнику, щонеділі всі ми пили на сніданок какао. Відразу

після нового року почали показувати французький серіал «Графиня де Монсоро». Саме він помагав нам з Юрком так-сяк перебувати заняття в музичній школі. Всі вчительки переймалися серіалом. Ми ж на той час прочитали весь багатотомник Дюма і могли розповісти багато чого, що не потрапило до екранізації – серіали були тоді

скороченими версіями романів. Так за один тиждень з недолугих учнів фортепіанного класу ми

перетворилися на ерудованих і елегантних братів – оповідачів світських історій. Уроки в музичній школі нам завжди призначали на найпізніші години, бо ми жили навпроти. Колись у тому будинку була резиденція одного із станіславських рабинів. Дах був сконструйований так, що його можна було розсувати. Таким чином, не треба було виходити з палацика в ті святочні дні, коли муситься трапезувати під відкритим небом. А наш дах у

Делятині попросту протікав. У часи дощів на стриху стояли у складнющому порядку десятки мідниць, мисок, бляшанок від фарби і консерв – залежно від величини шпари. Кілька разів на день ми обходили всі ці посудини, зливаючи дощівку до відра. Дощовим був переважно якийсь цілий місяць літа. Часом казали, що урвалася хмара. Тоді кам'яною дорогою текла суцільна ріка, змиваючи насипаний шутер аж до старих кам'яних плит. Вода у кирниці не

встигала профільтруватися і пахла розмоченою травою. Наша гора ставала недоступною, вода заповнювала всі підходи. Як тільки випогоджувалося, ми лізли на дах і смолили шпари. З дахухати всі дерева і кущі виглядали справжніми джунглями. Із засекреченої зони між найближчими горами вилітали винищувачі. Над нашою хатою вони пролітали ще так низько, що видно було кожну деталь. Поїзди, які щось возили на зону, виглядали як пасажирські, але всі вікна були заслонені фіранками. У зоні було три зони. В першій у різних майстернях працювали робітниками делятинці з певним допуском. Друга була військовим містечком зі своєю школою, крамницями, вулицями і високими будинками. Мама працювала в обласній дитячій лікарні і знала, що діти із зони поступають з адреси Івано-Франківськ, 17, вулиця Авіаційна. Сільські діти розказували всілякі вимріяні чудеса – що там є трамвай,

басейн, зоопарк і цирк. Третя зона була найсекретніша. Власне звідти відстрілювалися винищувачі і туди заїжджали поїзди без маркування. Ходили чутки, що там добувають уран. Аж пізніше виявилось, що в зоні була одна із станцій стратегічних ракет. Колючим дротом було оточено ще й багато лісу навколо зони. Ми пролазили через дріт і збирали гриби. Часом треба було ховатися від патруля, який обходив огорожу. Одного разу ми пішли по гриби, як

завжди, рано. Переважно верталися через кілька годин, а тоді задалеко зайшли і хотіли піти ще далі. Під вечір над нами почав літати військовий вертоліт. Ми захоплено гралися у наших партизанів, за якими полює авіація. Щоразу, коли вертоліт знижувався і заходив на

близьке коло, ми маскувалися серед ялівців, потім перебігали схилом далі і знову мусили ховатися. Прийшли додому пізно ввечері і дізналися, що вертоліт дійсно шукав нас – перелякані рідні

звернулися до військовиків, що діти не вертаються з лісу. Відразу за нашою хатою починалися г'органські ліси. Можна було, не виходячи до поселень, перейти аж на Закарпаття. Через багато років я працював в інституті гірського лісівництва і часто бував на закарпатській стороні. В парі з лаборантом ми їздили у тривалі відрядження, вираховуючи формулу складу різних лісових ділянок. Мали вже таке набите око, що, навіть їдучи в автобусі, не могли

нейтрально дивитися на придорожні ліси – шість бук два ялиця один смерека один вільха. Ми ночували в різних лісництвах. Переважно в кімнатах для гостей. У деяких місцевостях це були справжні розкішні притони для номенклатури. Завішані шкірами кімнати пахли чистим деревом і борделем. Лісники годували нас м'ясом, грибами, вареною картоплею, сиром і поїли самогоном. У Довгому ми пішли ввечері на чеське пиво. Виявилось, що попиту спокійно

тут дуже важко. До нас відразу підходили різні циганки і просили кілька ковтків пива, вони сідали поруч і тяглися до гальби. В Чернівцях ми цілий тиждень виписували дані про столітні насадження із спеціальних книг в управлінні лісів. У жодному барі, в жодному кафе, ні в одному ресторані не було інакшої кави, крім розчинної. Вечорами ми пили в першому нічному барі. Були в кирзових черевиках, брезентових куртках і светрах, на поясі

телембалися мисливські ножі, мали багато сигарет, бо збиралися на той тиждень у гори, а не до Чернівців, але горами пройшов буран, і нам дали інше завдання. Ми навіть не мали паспортів, і нас не прийняли до готелю. Ми поїхали до університетських гуртожитків, записалися на прийом до лікаря, все йому розповіли й отримали кімнату в студентському санаторії-профілакторії на останньому поверсі якогось гуртожитку. В нічному барі ми були

єдиними, хто голосно говорив українською і не мав білих шарпеток. Нас запросили до столу Князя. Князь подумав, що ми якісь дуже серйозні люди зі Львова, бо лише там нормальні бандити дозволяють собі не встидатися української. Ми обоє були Тарасами, і Князь вважав таке звертання чимось таким, як брат. Скінчилося тим, що ми захотіли подивитися на нічне місто. Князь сам, без своїх людей, мав провести нам коротеньку екскурсію. В якомусь особливо

гарному сецесійному подвір'ячку він попросив дозволу перейти на українську. Щоби щось собі зварити, ми сходили на нижчі поверхи

гуртожитку до загальної кухні. Ми ходили кімнатами в пошуку пательні, порожньої пательні. Натомість перелякані студенти переконували взяти собі все те, що вони щойно на пательнях підсмажили чи затушкували. Ми відмовлялися, і тоді нас кликали до спільної вечері. Наша лабораторія вивчала природне

лісовідновлення. Найкраще природне лісовідновлення було в Берегометі. В інституті ми пропрацювали рік, добре поїздивши карпатськими містечками і лісами, в яких ніколи більше не довелося побувати, вивчивши паралельний світ цілої мережі лісництв і запам'ятавши основи лісівництва. Але склалося так, що пізніше нас несподівано зводило ще і ще в зовсім інших сферах – виробництві і продажу шипучих вин, представництві

найпопулярнішого тижневика, створенні модного журналу, ловленні форелі. Саме Тарас запропонував мені бути журналістом. Тарас не любив псів, голубів, малих дітей і циган. Під час відряджень ми звикли до кофейнових драже. У Франківську тоді було дуже сутужно з кавою. У головних каварнях була тільки зелена кава. Денного запасу вистачало на перших півгодини. Ще перед відкриттям біля каварень утворювалася черга. Таке саме діялося і з молоком.

Люди приходили під склепи ще перед шостою. Зима була сніжною і морозною. У містах економили світло і вулиці не освічувалися. Темні черги серед снігових заметів виглядали дуже мальовничо. Я приходив щодня у молочну чергу, бо діти були малесенькі. Звідти йшов до кавової. Зелена кава залишала особливі плями на тарілочках. Ми виходили з горнятками надвір, сідали на підвіконнях, бо всередині ще не дозволялося курити. Якраз тоді з'явилися

дешеві американські сигарети в достатній кількості. В буфеті стоматологічного корпусу медичного інституту теж була кава, для студентів і викладачів. Коли приїхав Антоні Міро з Іспанії, ми з Ігорем повели його саме туди, бо на міську каву Міро запізнівся. Художник потім казав, що це була його найкраща кава в житті – ми ввійшли у міську стоматологічну поліклініку, пройшли повз десятки спотворених болем і терпінням облич, за дверима кабінетів гули

повільні бури, йшли попри плювальниці з кривавою ватою, через майстерні з гіпсовими зліпками і шліфувальними верстатами, через аудиторії, переходили сходами, пивницями і коридорами зі страшними стінгазетами. В буфеті дійсно була кава. Зелена кава з плантацій громадянської війни в Нікарагуа. У Франківську вона коштувала щодня інакше, у межах двох копійок. Залежно від переміщення лінії фронту. Якраз тоді в нашому місті вперше з'явився Джон.

Джон Сіддгартга, мандрівний в'язень ноттінгемський – так Юрко Андрухович назвав його у присвяченій Джонови «Перверзії». Джонови було майже шістдесят. Більшість свого життя він провів у тюрмах і у мандрах. Був навіть у Далай-лами. І навіть послав його. Дочекавшись особистого прийому, Джон зайшов до покою. Змучений за день Далай-лама запитався – отож чого тобі треба? Джон почав істерику – ю, факінґ лама, я приперся аж сюди, вичекав кілька

годин перед твоїми дверима, я прийшов до тебе дізнатися, чого мені треба, а ти питаєшся, чого мені треба, фак ю. У Джона був знайомий, якому треба було поїхати машиною в Україну. Він запропонував старому спільну подорож. Вони накрутили кількадесят скрутів з марихуаною і поїхали. Вперше ми побачили Джона в советській військовій шапці, на місці зірки був приліплений великий портрет Боба Марлі. А для нас Боб Марлі якраз тоді був найголовнішою

музикою, ми проживали своє реґгі. Один з нас навіть вліпив знимку Марлі у свій паспорт. Тож просто на вулиці ми познайомилися з Джоном. Виявилось, що на кілька років. Він завис у Франківську. Ми і наші батьки були його братами, наші дружини і матері – його сестрами. Мою дев'ятдесятирічну бабцю він не називав інакше, як мама Софія. Час від часу Джон їздив автостопом до Ноттінгема по пенсію. І повертався у свій рай, де його вперше в житті всі

чекали. Він мешкав по черзі у нас і в наших друзів. Він з нами спав, їв, пив, ходив містом, попросту жив. Ми возили його в гори, до Києва і до Львова. Він приїжджав з персональними подарунками для кожного. Привозив украдені в костелах срібні чаші, знайдені на дорозі фігурні руків'я парасольок, томи малознаних давніх поетів з печатками публічних бібліотек, добрі дитячі куртки із вписаними іменами, домашніми адресами і номерами дитячих садків, пляшечки з фальшивим амфітаміном. Джон шалено танцював на міських святах і на дискотеці, де один із нас пускав музику, а інший стояв на вході. Він улаштовував банкети і скандальні сцени ревності. У його бейсболці був приклеєний папірчик із написом латинкою: дорогая, під'їжджаючи до дівчат, він кланявся, знімав шапку і вичитував слово, яке ніяк не міг запам'ятати. У його поляресі лежала квитанція на штраф за безквитковий проїзд у підміському

поїзді Стрий – Івано-Франківськ, виписана громадянину Сідхардхе. Хоча тоді майже всі їздили підміськими поїздами без квитків. Якраз почалася епоха невиплат заробленого. Коли я їхав до Делятина сам із двома малесенькими дітьми, кондуктори навіть не питалися, чи я маю білет. Мої хлопці дуже любили гризти черствий хліб. Коли

я давав їм по скибочці чорного хліба у вагоні, то на нас усі дивилися, як на святу родину. Але грошей тоді дійсно зовсім не було.

Ми їхали на літо до Делятина, бо там був дешевий сир, були ягоди, гриби і яблука, була добра кринична вода. Вечорами, коли діти засинали, я брав із запасів на стриху якусь пилку, або емальовану ринку, або кілька керамічних попільничок і йшов це продавати в якийсь із нічних барів, яких у ті часи в Делятині було більше, ніж у Франківську чи Львові. Попільничка – це було найулюбленіше Джонове українське слово. Він казав, що якби в

нього колись народилася донечка, то отак ніжно він би її назвав. У центрі Львова були тоді лише два нічні заклади. Один із них – бар гранд-готелю. З Фациком ми хотіли випити вночі кави. У нас навіть було трохи грошей, і ми зайшли до того бару. Виявилось, що кава там коштує долар. І саме долар, а не купонами за курсом. Доларів у нас не було. Ми вийшли з готелю і за яких двадцять кроків знайшли на хіднику якісь папірці. Виявилось, що то було два долари.

Можна було вертатися на каву. Натомість ми пішли в інший заклад – під готелем «Львів». Там було дуже симпатично, бо стояли довжелезні столи з такими ж лавками з двох боків. Незнайомі люди мусили сидіти один коло одного, як на сільському весіллі. За два долари ми повечеряли, випили пляшку і навіть каву перед ранком. Крім усього іншого, нас із Фациком з'єднавала буря на озері. Воно було велике і глибоке. Фацик хотів половити щук

на блешню. Найкраще це робити в русі. Ми знайшли справжнього дуба – човна, витесаного з одної верби. Я мав гребти одним веслом, а Фацик – закидати і тримати вудку, витягувати щук. Досить далеко від берега стало зрозуміло, що пірога пропускає воду. Доводилося вичерпувати воду руками. Але все було добре, поки раптово не звіявся вітер і почалася злива. Великі й швидкі хвилі розгойдали дуба так, що важко було навіть всидіти, вода залила його з усіх боків, лупили блискавки. Ми навіть коротко попрощалися на всякий випадок. Але доплили до берега, втративши лише мешти, які були в мене так довго, що навіть називалися Петром і Павлом. Фацик був одним із тих трьох людей у моєму житті, яких я вважав досконалішими у всьому без винятку. Дзядзьо Михась був другим. Про третього я вже так не думаю. Дзядзьо привіз бабцю Зоню і тата до Делятина у п'ятдесят шостому. Десь за рік у відпустку після Угорщини

приїхав один родич-офіцер. Влаштували прийняття. Нарешті офіцер оголосив тост за успіх угорської кампанії. Дзядзьо не хотів за таке пити і спробував вийти з-за столу. Але сидів під стіною, затиснений

іншими гостями, ті його не випускали. Тоді дзядзьо вискочив на переповнений стіл, пробіг ним, не зачепивши жодного тареля, жодного келішка, жодної фляшки, перескочив через ще якихось людей і пішов додому. Якраз у листопаді п'ятдесят

шостого загинув дідо Мар'яни. В Ужгороді його застрелив советський офіцер. Він був зовсім молодий і мав двох маленьких доньок. Мусив багато працювати. Пізно ввечері вони з напарником везли картоплю для якоїсь крамниці. Дорогою їх спинив офіцер і попросився третім у кабінку вантажівки. Він мовчки собі сидів, а водії невдовзі почали говорити між собою, перейшовши за звичкою на угорську. Вони розмовляли про те, де можна

було б роздобути трохи дров для дому. Так само без слів офіцер вийняв пістолет і застрелив Мар'яниного діда. Напарник ледве встиг вискочити з машини і забігти в якісь кущі. Офіцера навіть ніяк не покарали. Поруч була війна в Угорщині, на Закарпатті сконцентрувалися військові резерви. Офіцер пояснював, що, почувши розмову угорською, зрозумів, що його хочуть убити, тож він захищався. Дзядзьо і близько не міг знати про щось таке, але і не міг

хоча би вдавати, що п'є за перемогу Червоної армії в Угорщині. Навіть добре знаючи про повішаних угорськими військовиками гуцулів у Першу світову, про погром на Красному Полі. Він любив співати пісні з часів Карпатської України. Мені було три роки, коли дзядзьо навчив мене і мого дялятинського кузена кількох козацьких пісень. Він вирізав з дошки профілі кінської голови, прикріпив їх до палиць, і це були наші коні. Ще ми мали дерев'яні шаблі і малинові

шлики на шапках. Їздили городами і співали про Марусеньку, про Дунай, про хустину і стрілецьку могилу. Ми роздушували на руках, на голові і шиї ягоди калини і думали, що то кров із ран. Трохи пізніше він зробив нам перші луки. Потім ми щороку робили луки самі, вдосконалюючи і лук, і тятиву, і стріли. Наші останні підліткові стріли мали наконечники з автоматних куль. З відстані ста кроків вони перелітали ще й через двадцятиметрове дерево, а з тридцяти пробивали

дошку. Але найбільше часу ми потратили на кидання ножів. У нашій колекції були і багнети, і штики, і тесаки різних армій. Були і саморобні ножі, виважені для метання, виточені з напильників. Мої сини винайшли ще одну технологію. Вони клали великі цвяхи або шматки грубого сталевого дроту на рейки, і поїзд виробляє бездоганні стилети. Дзядзьо Михась казав, що людина без ножа є найбезпораднішою істотою. Він завжди мав при

собі не лише складаного ножа, а навіть маленький гострильний камінь. За два дні перед початком школи він подарував мені простенький однолезовий розкладний ніжик, просвердлив у колодці дірку і засилив шнурок. Багато років я носив його на грудях. Щось подібне було і з ременем. Дзядзьо вважав, що чоловік мусить носити ремінь і не попускати його, щоби не дозволяти собі нарощувати живіт. Подарований тоді ж пояс перетерся аж в

університеті. Ціле дитинство я ще й записував на внутрішньому боці паска назви всіх міст і місць, у яких бував. Пояс порвався на Кавказі, в горах Абхазії, на кордоні Пслух. Там відбувалася таємна конференція всесоюзної нелегальної студентської природоохоронної екстремістської організації, і я був делегатом від Львова і Західної України. Вуйко Влодко пришив мені у трусах внутрішню кишеньку, бо треба було їхати дві доби в загальному вагоні. Вуйко Влодко

відбував термін у Хабаровську, ще далі, ніж Чита і Чита-три. З вагона потяга Львів – Адлер я дивився на Східну Україну. Вздовж колії цвіли безперервні бузки. Дуже часто між бузком стояли легковики, які гойдалися. Там хтось кохався. Так само колихалися на маневрах кунги радіостанцій на ГАЗ-66. До Красної Поляни їхалося перевантаженим пазом справжнім серпантином. У якомусь місці всі пасажири – хоч ще хвилину тому здавалося, що неможливо

навіть ворухнутися – стали на коліна і почали молитися, закриваючи руками лице. Ми в'їхали в ущельє диявола – сказав мені водій, відвертаючи очі від вузької дороги між скелями і прірвою. Від Красної Поляни до лісничівки на кордоні треба було ще двадцять кілометрів іти пішки. Весь цей час я придивлявся до трави і молодого листя, щоби переконатися, що на Кавказі все інакше. Трава була настільки яскравішою від нашої, наскільки у Прибалтиці

блідіша. Йшлося ще й через горіхові ліси, де під ногами горіхи укладалися в багаторічні шари. Навколо лісничівки було сорок джерел справжнісінького нарзану. Щоранку я пив воду з одного, лице мив у другому, зуби чистив у третьому. З четвертого знову хотілося напиться. Господарями кордону було подружжя Салтикових. Утікачі від міської цивілізації. Неофіти. Вона закінчила акторські студії в Ленінграді, він – двічі доктор фізики і

математики. Їхня чорна баня стояла просто над Пслухом. Там не було електрики, і вона щовечора декламувала Цветаєву при нафтовій лампі. Діти їздили до школи в Красную Поляню на конях, і коні п'ять годин паслися під школою. Уся сім'я завжди ходила з карабінами. Вони щовечора плакали, бо щодня страшенно сварилися. Вона казала, що

в заповіднику все має бути по-заповідному, боронила чоловікові навіть заготовляти сіно коням на зиму. А він час

від часу привозив від своїх друзів з інституту космічних досліджень якісь фрагменти супутникової техніки і врешті склав такий

дельтаплан з двигуном, котрий за радіокомандами підлітав, кружляв і приземлявся. На дельтаплані була відеокамера, що подавала зображення на наземний монітор, який розрізняв шістдесят відтінків кольорів. Бензину в один політ можна було взяти стільки, що дельтаплан тримався у небі шість годин.

Салтиков посилав його в недоступні місця і дивився, чим займаються різні звірі. Наталья плакала, бо це було втручанням у біоценоз. Я ночував у їхньому спальному мішку, підбитому лисячим хутром. У дядзя Михася були безпалі рукавиці з лисячого хутра. Іноді приходив Лаціс, латиш, котрий сформував у заповіднику експериментальний загін швидкого реагування у боротьбі з бракон'єрами. Ми пішли подивитися, як Лаціс працює у переслідуванні.

Якісь стрільці з абхазького боку завалили тура і тягнули його додому. Лаціс гнав їх горами, іноді вони стріляли в наш бік. Врешті почався травневий снігопад, і абхазців разом із тілом тура забрала лавина. Всі делегати жили в бараці з двоповерховими нарами. Більшість цих сімнадцятирічних хлопчиків і дівчаток перейшла через справжні бої з озброєними і безпределними чорними заготівельниками ікри, червоної риби, ведмежого жиру,

тисячолітньої модрини, гагачого пуху, тигрячих шкір, женьшеневого кореня. Теоретичні заняття проводив відомий Шпільмарк, онук знаменитого Шпільмарка. Дуже скоро закінчилися каші, і ми цілий тиждень живилися вареними сушеними грушками з навколишніх грушевих лісів. До Арарату було зовсім близько. А саме на Арараті стояв чи не найпотужніший ретранслятор радіо «Свобода». Вночі після снігопаду, коли птахи не спали, бо розпачали

над гніздами з яйцями, засипаними снігом, «Свобода» без жодних перешкод повідомила про жахливу ядерну катастрофу на Західній Україні. Казали, що відбувається масова евакуація, а ті краї перестали бути придатними для життя. Щоби не згубити свою родину, я мусив негайно повертатися додому. Сочинські пляжі були вкриті снігом. Літак до Львова летів так низько, що в якомусь місці біля Криму було видно два моря. А в самому Львові я бачив згори, як мої

однокурсники курили на ланцах огорожі старого корпусу університету. В травні вісімдесят шостого ми не могли зрозуміти, чому не можна

їсти зелену цибульку, на якій навіть не з'явилось жодних плям. Ми просто не знали, що робити. Вже через місяць я опинився в армії, і на дверях казарми було написано, що заради радіологічної безпеки слід кожних півгодини змочувати шмату на порозі казарми, а провітрювати приміщення лише вночі

впродовж п'яти хвилин. Це була навчальна частина, і нас готували на радіотелеграфістів. Основою всього навчання була азбука Морзе. Старший сержант Каракеджба місяць перед тим начитався ротапринтних матеріалів для службового користування про методику вишколу американських зелених беретів. Тому вишкіл нашого взводу був унікальним у досвіді совєцької армії. Ми постійно бігали і відтискалися. Заняття зі спеціальності

відбувалися переважно вночі. Відбій-роздягання, складання одержі і вискакування на другий ярус тривав стільки, скільки горів сірник. У багатьох із нас були завузькі чоботи, тому відбій повторювався багато разів. Каракеджба придумував спеціальні вправи: висіти на перекладині вниз головою, бігати смугою перешкод із зав'язаними очима. Довкола були яблуневі сади, і начальник медчастини прапорщик Бек вливав кожному, хто надкусив

яблуко, десять літрів води з марганцівкою. Політрук Маркідонов дозволив мені не конспектувати лекцій політзанять, бо я міг без помилки показати на політичній мапі світу столиці всіх країн – учасниць Варшавського блоку. Каракеджбі і цього було замало, він визнав мене після спеціальної перевірки – за п'ятнадцять секунд треба було знайти острів Робінзона Крузо. Той, що коло Чилі. Капітан Карельський був чесним офіцером.

Двадцятикілометрові марш-кидки з повною викладкою він біг разом з нами. При цьому безперервно курив. Сержант Касатонов мав хронічний кон'юнктивіт. На стройовій підготовці він любив дати команду тримати п'ятнадцять хвилин піднятою одну ногу. В усіх нас хоча б раз гнили рани на ногах. Це пояснювалося вологим кліматом. Пізніше я довідався, що таке пояснення використовувалося в усіх частинах радянської армії

незалежно від географічної зони. Так само універсальними були означення міст – город дождей, блядей і воєнських частей. Того літа дощів майже не було. До міської лазні ми йшли спокійним кроком, а верталися, біжучи порохами неасфальтованих вуличок. Десь на околицях ворони збирали горіхи, прилітали до частини і кидали горіхи на плац, розбиваючи їх об бетон. Із Батумі приїхала десятикласниця, котра вже понад рік терпіла без Каракеджби. Її таємно поселили в

медчастині. Дівчинка навчилася вирізати ножицями гнійні рани, заки три дні чекала на Каракеджбу, якого посадили на губу за те, що зачинив кількох нестаранних солдатів у пивниці з відкритими бочками лізолу. Лізол випаровувався аж до другого поверху, і тому в казармі здихали всі комарі. Через десять років я працював у нічному барі, в якому не було водотяга. Начиння ми мили у відрі, а воду набирали з вуличної колонки. Тієї ночі п'яний

ростовський гість порізав руку франківському злодієві. Я промивав його рану і заразився тим ґатунком гепатиту, який подібно до сніду передається лише статево або через кров. Цілком пожовтівши, я востаннє випив тьмяного старопраменського, келішок фальшивого коньяку порто-марія і здався в інфекційні бараки. Ліків на той час майже не було, і доктор наказував нам їсти багато кавунів. Якусь молдавську родину, в якої запідозрили холеру,

насилно шпиталізували в тій самій лікарні, і біля дверей палати цілодобово сидів озброєний міліціант. З кожним пацієнтом, у кого виявляли гепатит типу Б, наступного дня розмовляв офіцер відділу боротьби з наркотиками. Я нічого не сказав про ростовських, він оглянув мої вени і припустив зараження під час прийому в стоматолога. Щоранку палату мили розчином хлорки, і вже через півгодини на підлозі лежали тільки комарів, котрі здихали і падали зі стелі.

Якось до Делятина приїхав мій приятель-ентомолог. Моїх дітей він здивував тим, що страшенно спритно ловив комарів і живцем їх з'їдав. Одну з найкращих світлин Чорногори – її навіть позичали в мене, щоби зробити поштівку – ми з ентомологом украли з вілли знаменитого львівського професора. Професор помер, і його спадкоємці збиралися продати весь непотріб вуличним антикварам. Крім світлин, я крав рогастики у хлібній крамниці. Тоді

хліб треба було самому вибирати на полицях і підходити з ним до каси. Після тренувань у басейні ми були дуже голодні, а грошей ніколи не вистачало на рогастики для всіх. Хтось ішов попереду, тримаючи в руці булку і копійки. Той, хто йшов позаду, теж брав один рогастик у руку, а ще кілька закладав у каптур першого. Якщо ми були дуже голодні, то міг бути ще третій і четвертий. Уже значно пізніше в тому басейні працювала тренеркою молода жінка, яка

закохалася в мого знайомого. Пізно ввечері, після закінчення усіх тренувань, ми приходили до басейну. Товариш з плавчинєю лежали на канапі перед входом до душової, а я тим часом купався сам-один у неосвітленій воді. Інший знайомий з Франківська зустрічався у Львові з донькою шведської красуні й арабського багача. Я вчився тоді у

Львові і відповідав за організацію зустрічей. Для однієї з них був вибраний готельний номер, вікна якого виходили на дах

опери. Софі запиталася в покоївки, де можна знайти воду, і та показала на лазничку в кінці коридору. Ванна була повна прохолодної води, і Софі, швидко роздягнувшись, лягла в неї. Через кілька хвилин до лазнички ввійшла покоївка з чайником. Виявилось, що вся ця вода була призначена на цілу добу для чаїв, миття рук, поливання квітів усього готельного поверху. Софі виросла на кінному заводі. Перед від'їздом вона подарувала моєму знайомому унцію

чистого срібла. Перед тим, як повіситися, пані Ірця принесла до нас свою колекцію срібного начиння і попросила, щоби ми віддали його урядові незалежної України. Був вісімдесят третій рік, і почалися андроповські репресії. Посеред денного сеансу в дитячому кінотеатрі, де ми прогулювали уроки, вмикалося світло, і функціонери міськкому комсомолу відправляли прогульників до дитячої кімнати міліції. Начальниця дитячої кімнати

Смірнова не пропускала нагоди вдарити когось із затриманих гумовим шлангом з піском. Дівчатам навіть пропонувалося вибирати те, що їм більше подобається – тонкий і довгий чи грубий, але короткий. Мій брат побував у дитячій кімнаті з іншої причини. Його справа вважалася політичною, бо брата затримали кагебісти. Юрко хотів пофотографувати кілька старих будинків, призначених до знесення. Йому інкримінували ідеологічну диверсію –

відправлені у закордонні журнали світліни руїн мали б ілюструвати розповіді про житлові умови радянських трудівників. Після довгої співбесіди версія розсипалася, але брата про всяке передали на облік до дитячої кімнати міліції. А за Пунею, який прогулював математику в парку, активісти добровільної молодіжної організації «Юні дзержинці» гналися аж до озера. Була рання весна. Маленький і легенький Пуня вибіг на лід. Дзержинці дві години блокували берег, не

наважуючись ступити на підталу кригу, вмовляючи Пуню здатися і навіть обіцяючи повну амністію. Пуня знав, що до чого і тим часом утопив у якійсь шпарі свої щоденник і зошит, щоби залишитися анонімним. Пуня підірвав себе у війську. Він обпарив руку, коли ніс котел з окропом і послизнувся на жирній бетонній підлозі в кухні. Пуню лікували в полковій медчастині. Він був дуже розумний, і його залишили в медичній службі. Багато разів

військові медики будили Пуню вночі, вішали в петлю, відраховували певну кількість секунд, виймали з петлі і надавали невідкладну

допомогу. Згодом я довідався і прізвища, і домашні адреси Пуних мучителів. У нашому класі ніхто, крім Пуні, не вмів порядно грати в шахи, тому його відправили на міський шаховий турнір. Пуні попався справжній професіонал – після першого ж ходу суперник вийняв блокнот і записав Пуних хід пішаком. Тоді походив сам і

теж зробив запис. Пуних запропонував йому здатися. Суперник довго оглядав поле, уважно вивчив свої нотатки і відмовився. Пуних зробив ще один хід і сказав, що дружня нічия влаштувала б усіх. Було зрозуміло, що він блефує. Після третього ходу Пуних оголосив, що визнає себе переможеним і привітав чемпіона. АПП, зауваживши, що Пуних кусає під партою канапку, дозволила йому надалі їсти відкрито на її уроках. Наступного дня Пуних накрив парту білим

обрусом і цілий урок їв пишного товченика, докладав з риночки на тарілку різні салати, маніпулював усілякими виделкам, ножами, ложечками, попивав гарячу каву, а біля тарілки стояв флакон з гіацинтом. Ми не носили до школи канапок. На великій перерві ходили до їдальні і збирали зі столів недоїдений хліб, який у великих кількостях додавали до сніданків першокласників. Коли ми прийшли до школи, ніяких гарячих сніданків ще не було. Натомість

не можна було відмовлятися від двісті-п'ятдесятиграмової пляшечки пастеризованого молока після другого уроку. Взимку пляшечки цілу годину грілися, повискладувані на ребрах батарей. Я дуже любив молоко. І ті однокласники, які його ненавиділи, підпільно віддавали свою порцію мені. Ми вчилися знімати фольгову накривку з пляшки так, щоби вона не помнулася, і тримаючи її між двома пальцями, запускали фольгу, як планер,

через цілий клас. На табличці на дверях їдальні літера «д» була завжди переправлена на «б». Один час у спортивній школі мені видавали талони на додаткове харчування. За цей талон можна було отримати будь-якої їжі на рубель у будь-якій їдальні УРСР. Коли назбирувалося більше талонів, я запрошував своїх приятелів до дієтичної їдальні, і ми влаштовували собі бенкет з бабки, политої киселем. Тоді ми ще не пили навіть пива. Правда, Туркмен, наслуховавшись оповідей про те, як його кумир Володимир Куц не тільки на тренуваннях, але й на олімпіаді в Мельбурні пив склянку горілки перед і після десятикілометрового забігу, йдучи на тренування, випивав у гастрономії каву з коньяком. У війську я пробігав кроси першим. Але тільки взимку. На фініші командир полку виставляв чергову машину з термосами чаю. Я біг якнайшвише, дихаючи відкритим ротом, намагався максимально вистудити трахею і бронхи. Тоді

гарячий солодкий чай діяв як наркотик. Радіостанцією на бетеері ми з водієм Мікі регулярно виїздили на тривалі автономні сеанси зв'язку. Тижнями жили в залізі самі серед лісу. Тоді Мікі варив справжній чифір. Одного разу ми не могли заснути три доби. Взимку в панцернику було так холодно, що на стінах зсередини наростав кількасантиметровий шар інею. Посеред ночі від холодного відчаю ми вискакували на сніг, і мороз під зоряним небом

видавався полегшенням. Щоби добре забити кілки заземлення, треба було на них попісати. Повне ім'я Мікі – Раміль. У нас було ціле товариство водіїв-башкирів. Мікі мав найкращу з тих, які я бачив наживо, рельєфність м'язів. Його двоюрідний брат Раїль ніколи не знав жінки і не їздив на мотоциклі. Він завжди просив усіх якнайбільше розповідати про мотоцикли і про відчуття жіночого тіла. Я йому щось придумав. Через кілька місяців після дембеля

Раїль розбився на мотоциклі, їдучи до дівчини, з якою про все домовився. Рафаель брав у мене пару кубів спирту для промивання шифрувальної апаратури і вводив його собі внутрієнно. Капітан Єлізаров видавав нам лише десяту частину спиртової норми, а решту тримав у слоїках, зачинених у сейфі. Ми постановили собі його випити. Розхитали сейф і кинули його на підлогу. Слоїки побилися, і весь спирт стік у приготовлену залізну миску. В

старшого лейтенанта Окатова коліна згиналися в обидва боки. Прапорщик Деренько був начальником найпотужнішої радіостанції. Вона містилася не у броньовику, а в просторому теплому автомобільному кунзі. Ми з ним працювали на той самий оперативний відділ і часто зустрічалися в лісах. Перед тим, як піти до якогось села, прапорщик прасував труси, майку і шкарпетки, скроплюючи їх одеколоном. На конкурсах художньої самодіяльності Мікі

додавав нам величезну кількість балів, показуючи зі сцени один і той самий фокус. Голкою з ниткою він пробивав мочку правого вуха, потім праву щоку, тоді язик, далі ліву щоку і ліве вуха, зав'язував нитку на гудз, кілька разів прокручував її в усіх цих дірках, врешті висилував нитку, і комісія не могла знайти на його тілі жодного сліду. В одному з тих барів, де я працював, студентки дуже часто напивалися до нестями. Іноді їм ставало зле, і ми відтягували їх

у підсобку. Кілька разів мені доводилося витягати непритомним дівчатам язик і пришпилювати його аграфкою до комірця, щоби язик не перекрив дихальних шляхів. Одній я навіть зробив у такому вигляді штучне дихання рот у рот. На другий день ця дівчина знову прийшла до бару і, не підозрюючи всього, що з нею тут відбулося, пропонувала

мені тему класної повісті: цікаво, що робить дев'яносто шість відсотків мозку, якщо в людей задіюються лише чотири? Це

науковий факт, сказала вона. У тому барі при довгій стійці постійно сиділо кілька відвідувачів. Я мусив переходити від одного до іншого, щоби вислуховувати історії їхнього життя і давати мудрі поради. Найтяжче було згадати, про що саме йшлося, коли хтось починав оповідь з того місця, на якому зупинився кілька днів або тижнів тому. З нічної зміни я приходив за кілька хвилин перед тим, як будилися діти. Ми йшли на багатогодинні прогулянки, і я часом на хвилюку засинав, веслуючи на човні посеред озера. В перші місяці в армії я засинав так швидко, що не відчував від того жодної радості. Тоді почав випивати перед відбоєм багато води, щоби вночі самому збудитися, піти через літню ніч до туалету і знову влягтися в ліжечко. Тета Міра любила співати нам або сама собі таку пісеньку: я тішуся, як спати йду, і вранці я знова встаю, яка дурненька я, яка дурненька я. У Підлютому, де учениці гімназії проводили частину літніх

вакацій поруч з патроном гімназії митрополитом Шептицьким, тета Міра ніколи не брала участі в ранкових дівчачих боях за право застеляти ліжко митрополита. Вона не могла навіть цілувати його перстень. Пізніше в неї був закоханий Ярослав Галан, тоді ще нормальний український драматург. Він пропонував одружитися, але тета Міра навіть думати про таке не збиралася, бо Галан постійно шпортався і падав на всіх гірських стежках. Її вчителем

української мови був Василь Щурат, біологію викладав Мельник, а географію Олена Степанів. Часто тета Міра купувала ціле колесо сиру, і ми з братом вирізали у брилі замки і печери, виїдаючи все зайве. Її клубом була крамничка іноземної літератури «Дружба». Ще там бував старенький скрипаль, котрий, передбачаючи падіння телевізійної вежі, ніколи не заходив у ту частину міста, межею якої було коло з радіусом висоти вежі. Тета Міра купувала в «Дружбі»

неймовірну кількість книжок. В основному польські переклади авторів з цілого світу, недоступних у СРСР в українському чи російському виданнях. Більшість прочитаних книжок вона відразу ж здавала в комісійний відділ іншої книгарні. Тих, що залишалося, все ж набралось кілька тисяч. У дощ тета Міра любила сидіти на балконі і рахувати парасольки якогось одного кольору. Тета Міра мала складний розлад ковтання і тому варила собі переважно різні

соси. Невроз сформувався через те, що її сестрі лікарі заборонили вживати багато рідини. Тета Міра ціле життя пила дуже багато води, і ця заборона і страждання сестри призвели до цілковитої

неможливості ковтання. Тоді тета Міра ледво вижила. Сестра була однією з п'яти перших учнів школи Олекси Новаківського. Збереглося кілька її дуже добрих робіт, але вона чомусь скоро закинула живопис. Якось знайомі з Америки запропонували їй влаштувати

виставку Новаківського в Нью-Йорку. Виявилось, що Новаківський дуже боїться за свої роботи. Вони ж мали їхати через океан кораблем, і художник не наважився на такий ризик. Він сказав – а вдруг крушення. У нас вдома було дуже багато пейзажів різного розміру і різної якості, деякі попросту неоковирні. Мої родичі купили їх, щоби підтримати емігрантів – старшин армії УНР, які щось малювали, а тоді продавали своє малювання на добровичинних

виставках у галицьких містах. Вуйко Осип, який був начальником медичного поїзда УГА, а тому мав шанс закінчити медичні студії лише у Празі, добре розумів становище військових емігрантів і скуповував картини без огляду на якість. Ціле моє дитинство пройшло під ландшафтами Великої України. Гори я ніколи не бачив намальованими. Вони були довкола. Спочатку гори видно було навіть з вікна нашого помешкання на третьому поверсі в центрі

Франківська, але потім десь на околицях побудували високі будинки, і панорама зникла. У Сопоті я ходив ранковим холодним берегом, шукаючи рибалок зі свіжою рибою. Попросив, щоби вони самі вибрали мені якусь рибину, бо я не з-над моря. Дізнавшись, що я живу в горах, моряки заздрісно визнали, що це теж дуже-дуже добре. З татом ми кілька разів їздили на море тепле. Саме тепла вода була для нас найбільшим дивом. Ми звикли до гірських річок, які навіть у спеку були холодними. Жили в хатинці біля маяка. З протилежного від моря боку були поля лаванди. Вздовж польової дороги росли абрикоси. В неділю на маяк приїжджали гості, тато пив з ними червоне вино. Серед ночі дорослі йшли купатися, а ми залягали в куцах полину, пильнуючи, чи не треба буде рятувати тата. Перший раз тато взяв брата на море, коли Юркові було три роки. Тато знімав тоді восьмиміліметровою камерою. Брата

підхоплювали хвилі і відносили від берега, а тато – доки було можна – робив про це фільм. Приїхавши після Чити до Делятина, тато кілька місяців удавав у школі, що не розуміє української. Він зробив собі лижі і вивчав ліси. В лісі ще траплялися поодинокі партизанські загони, бо лісоруби: тато пішов працювати до них – голосно і монотонно співали, щоб почули лісовики, – ми не хочемо, ми мусимо. Тато був єдиним у класі, в кого була краватка. Тому всі

хлопці на закінчення школи фотографувалися в тій самій краватці. У Читі наймоднішим набором вважалися тяжкі черевики, наручний

годинник і велосипед. Тому пацани, позичивши все це для знимки, позували однаково – нога у черевикові на рамі, рукав закований, щоби видно було годинник. У Читі часто були піщані бурі. Буряти носили кожухи і в спеку, і на морозі, лиш вивертали їх на різні боки, залежно від пори року. Взимку молоко продавали на вагу, а

більшість вулиць утворювалася височеними дощаними парканами з обох боків. Через часту зміну шкіл тато до кінця життя на початку речення писав Е обратное. На висланні він мріяв стати оперним співаком. Тоді ж почав курити. Мав навіть ебонітовий мундштук із написом: Боря 1940. Тато був з сорокового. А Борею його називали урки, бо ще ніколи не стикалися з Бодею, з Богданом. Тато і мене назвав Тарасом передовсім тому, щоби не утворювалася

здрібніла російська форма з жіночим закінченням. Юра звучить по-нашому, тому це ім'я підійшло братові. Татів тато називався Роберт. Він загинув у перші дні війни у вересні 1939-го. А тато народився через кілька місяців, на самий Новий рік. Новий рік ми сприймали як уродини тата, а татові уродини були Новим роком. Тато працював у лісовій промисловості, тому нам перед Новим роком привозили пишну ялинку. Після Йордану ми знімали з неї

прикраси, різали ялицю на окремі гілки і так спалювали у печі в кімнаті. Біля печі стояв фотель. Вдома тато курив у піч, сидючи у фотелі. В середніх класах ми з братом відмовилися від ялинок. Коли мої діти були малими, ми з ними викопали з лісової дороги так багато малесеньких ялицевих проростків, що засадили ними цілу грядку біля хати. Більшість деревець, які не мали жодних шансів на дорозі, виросла. Через кілька років ми почали розсаджувати їх у

різних частинах подвір'я і саду. Найбільшу залишили перед вікном. Дзядзьо Михась робив чудесний напій зі смереки, засипаючи цукром молоді ясно-зелені пагони. Зимовими ранками він приносив нам із бабцею по келішку смереківки натще. Сніги були тими роками такі, що доводилося лопату до снігу брати на ніч до хати. Вранці виявлялися позасипаними двері, щоби їх відчинити, вилізалося з лопатою через вікно і розкидувалося замети. У міських школах

діяло правило двадцяти п'яти градусів – при такому морозі можна було залишатися вдома. Часом у класі були лише центрові – на околицях, ближче до річки, завжди було трохи холодніше. Місцем відносного перемир'я між районами ставали тоді Вали. Пацани з усіх вентелів – з Центру, Железкі, Цегольні, Канта, Майзлів, Гірки, Софіївки, Бельведеру, Німецької Колонії, старого і нового Городків, Баму приходили вечорами їздити на крижані

ковзанки на валах. Приходили в кирзових чоботах і більшими товариствами, бо перемир'я було все ж відносним. Поруч з нашою школою було ще п'ять інших, найпростішою ознакою протистояння були українські проти російських. У найскладніших конфліктах виходили один на один королі школи. Біда жив своїм життям. Його тато був тренером з боксу, а мама – акторкою в театрі. Біда не зважав на школи. Він почав з власного класу, примусивши

кожного платити йому щотижня двадцять копійок. Якийсь час він жив у меблевій крамниці, ховаючись перед закриттям у шафах, і спав на найкращих диванах. Одного разу він забрав у мене на вулиці рештки морозива. Іншого разу хотів забрати дев'ятнадцять копійок, призначених на консерву рибного паштету «Волна» для киці. Якраз ремонтували нашу вулицю. З купи грубого шутру я захопив кілька камінців і з усього розмаху тричі вцілив у голову

Біди з малої відстані. З того часу ми почали вітатися. А незадовго до його смерті навіть ходили вдвох кілька разів на варену кукурудзу з яблучним вином. Від початку вісімдесятих у Франківську діяло нетипове кафе «Золотий початок», де кукурудзу варили цілорічно. Каміння було улюбленою зброєю в часи мого дялятинського дитинства. У критичні моменти досить було нагнутися, взяти камінь і стати сильним. Для дітей каміння було ще й

знаряддям для різних забав – перекинути дроти, вцілити у стовп. Ми ставали один коло одного, кожен набирав жмені шутру, і всі разом підкидали камінці високо догори. Тоді чекали. Гра називалася «На кого Бог пошле». На нашій горбі було багато здичавілих черешень. Ми переходили з черешні на черешню, трактуючи кожне дерево, як богема – різні каварні і бари. Ми сиділи на окремих галузах, перелазили з однієї на іншу, розгойдувалися на верхівці,

пробували черешні, перестрілювалися кісточками. Дівчатам, які не могли вилізти на дерево, скидали обламани гілочки з найкращими черешнями. Такі ж галузки слугували букетами і подарунками. Як і суниці, нанизані на травинку. Найбільше суниць можна було назбирати на колійовому насипі. Ходіння по рейці було нашим променадом. Не сходячи з рейки, ми шпацерували аж до забороненої зони перед мостом. На мості була озброєна охорона.

Відразу за мостом – зупинка підміського поїзда. Охоронці пропускали мене, коли я йшов з вечірнього потяга з Франківська, несучи двох малих дітей, котрі вже спали. Туманним ранком ми з Мар'яною запізнювалися на поїзд і побігли через міст. Сторожі не було видно, і не було в кого попросити дозволу. Незнайомий охоронець з'явився ззаду вже за

серединою мосту. Він навів на нас автомат і наказав негайно покинути міст. Ми вирішили, що краще бути застріленими, ніж

скакати з такої висоти, і, не оглядаючись, дійшли до тверді. Одного з постових у нашій дивізії застрелили з дрібнокаліберної рушниці лише заради того, щоби забрати автомат. У місті був оголошений надзвичайний стан. На всіх виїздах стояли наші бетеери, і чергова машина розвозила екіпажам сніданки, обіди і вечері. Врешті убивць вичислили на якихось підміських городах, і піхота зробила справжню облаву, загнавши їх у безвихідь. Коли я стояв на варті в

автопарку із законсервованими тягачами, на пост прилетів зранений бузьок. Ми його забрали у вартове приміщення і гріли й годували кілька днів, заки бузьок полетів далі. Зблизька він виглядав значно меншим, ніж у небі. Я зберігав бузькове прощальне перо у військовому білеті, доки його не поточили якісь паразити. Військові білети ми попалили під час студентської революції. Студентський рух протесту почався власне з того, що ми, повернувшись у вісімдесят восьмому з війська на другий курс після двох років армії, відмовилися від занять на військовій кафедрі університету. Ми так і не стали лейтенантами. Вуйко Влодко телефонував до Франківська татові, щоби він переконав мене не відмовлятися від військової підготовки. Коли станеться якась заворушка, – казав він, – то по Тарасові, якщо він загине офіцером, родина буде отримувати значно більшу пенсію. Ми поговорили про це з татом однієї ночі, і тато

визнав, що настав час мого покоління і мого вибору. Якщо вважатимеш за потрібне, можеш спокійно йти навіть у тюрму, – підсумував тато без суму. Під час таких нічних розмов, де узгоджувалися погляди на найважливіші речі, мене найбільше нервувало те, що тато безперервно куриє, а я не міг собі того ніяк дозволити в його присутності. Якраз тоді він подарував мені блок справжнього мальборо, переданого з Америки. Однією з небагатьох

нездійснених мрій назавжди залишиться страшенне бажання покурити з татом під час нічної їзди автом. Хоча в ранньому дитинстві я ненавидів сигарети якраз через татове куріння у машині. Востаннє тато закуриє у передостанній лікарні, просто в палаті, якимось так пускаючи дим стіною, що він збирався під самою стелею, не поширюючи жодного запаху. Цим читинським фокусом тато часом користувався ще на уроках у Делятинській школі.

То була дивна доба. Я ночував у лікарні коло тата. Вночі тато попросив сигарету, спробував курити й усвідомив, що більше не зможе цього

робити. Під ранок помер пацієнт у сусідній палаті. Він був дуже тяжкий, і я помагав черговим сестрам перекладати померлого на візок, відвозити його довжелезними коридорами і пивницями до лікарняного моргу, переносити тіло на спеціальний стіл. Удень я збивав татові температуру, накладаючи на чоло і зап'ястя

оцтові компреси. Ввечері прийшов додому трохи поспати. Молодший син випав з ліжечка і розбив собі чоло. На швидкій ми поїхали до чергового хірурга в дитячу лікарню. Хірург був п'яний. До операційної сестри прийшов наречений, і вони любилися у не знати якій порожній палаті на якомусь поверсі. Новокаїну не було. Хірург погодився працювати в парі, і ми разом, тримаючи сина і голку, вдало наклали кілька швів. Після операції доктор почастивав мене

спиртом, вітаючи з ініціацією, і дав п'ятдесят тисяч на таксі, бо швидка вже давно поїхала на свіжі виклики. Якогось року татом службовою машиною була стара п'ятидверна волга, списана зі станції швидкої допомоги, такі швидкі їздили перед появою рафіків. Скло в передніх бічних вікнах постійно западало. Тоді в нас був пневматичний пістолет. По дорозі з Делятина я наполовину висувався з вікна і на повній швидкості стріляв з пістолета по заданих татом

цільях, переважно в дорожні знаки. З тим пістолетом ми з братом прожили кілька років. Ставили на печі у своїй кімнаті кілька порожніх сірникових коробок і перед тим, як заснути, робили по черзі кілька пострілів просто з ліжка. Прокинувшись, ми добивали останні пуделка. Юрко навмисне стріляв у стіну, поступово укладаючи вензель королеви Вікторії, бо так робив Шерлок Голмс. Юрко досконало вивчив усі оповідання про Голмса, він міг безпомилково

назвати прізвища навіть другорядних героїв, усі топоніми і власні назви садіб, маєтків і замків, що згадувалися в будь-якому оповіданні. Шерлок Голмс розпалив у ньому інтерес до знань. Юрко почав вивчати історію мистецтв, архітектуру, країнознавство, криміналістику, логіку, геральдику, допоміжні історичні дисципліни, дипломатичний етикет і протокол, термінологію найрізноманітніших галузей знань. Він пам'ятав сотні марок вина. На

спеціальному згортку паперу Юрко виписував з усіх доступних джерел імена письменників і назви їхніх творів. Його цікавили лише ті, хто писав перед Першою світовою війною і не був українцем та росіянином. До п'ятнадцяти років у списку було дві тисячі авторів. Єдиний порядний учитель української мови і літератури щодня водив Юрка до театру, на всі концерти класичної музики і художні виставки. Під час гастролей чужих театрів ми ходили двічі або

тричі на ту саму виставу, якщо бували заміни акторів у головних ролях. Після вистави ми з Юрком мусили роздавати акторам стоси височених ромашок, які вчитель попередньо приносив у відрі з водою зі свого городу. На його городчику росла верба, привезена з Канева, стояв бюст Аполлона. В кабінеті цього вчителя на кожній парті лежала підбірка основних словників, він вимагав, щоби кожен навчився швидко писати друкованими літерами і мав

записник з виписаними латинськими висловами. Лише на його уроках українська література виглядала симпатичною. Наша вчителька називала нас гнилою інтелекцією, буржуазними націоналістами, і ми писали безконечні диктанти з книжок Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина» і «Спогади». Ми навіть здавали гроші, щоби закупити комплект цієї абракадабри для кожного учня. У нашому класі були програвач і підбірка платівок з

промовами Брежнєва. Нам подобалося слухати Брежнєвське цмокання на збільшеній швидкості. Пізніше стався якийсь шал з Продовольчою програмою КПРС, і ми вивчали різні її аспекти на географії, біології, історії, хімії і фізиці. Звичайно, писали з неї диктанти на українській мові. Я перестав робити домашні завдання у п'ятому класі, коли почав серйозно займатися легкою атлетикою. Тоді ж перестав розуміти математику і решту школи провів у

цілковитих математичних сутінках. Молода вчителька математики, яка занадто близько підпускала деяких старшокласників, кожного уроку перевіряла письмове домашнє завдання. Тому багато років мій шкільний день починався на коридорних підвіконнях, де треба було встигнути переписати розв'язані задачі із зошитів однокласниць. Натомість арифметичні дії я виконував блискуче. Потім у барах ніколи не користувався калькулятором і жодного разу

не помилився у рахунках. Не записуючи нічого на папірчику, я відразу називав цифру в кількості тисяч або кілька мільйонів, і деякі відвідувачі підозрювали, що це такий барменський прийом, щоби обдурити їх на кілька тисяч. Хоч насправді ми навіть каву варили з більшої кількості порошку, ніж було закладено в ціні. Ми працювали в різних барах, але поціновувачі доброї кави переносилися за нами з бару до бару. Крім того, ми завжди

підбирали справді добру музику, привчаючи франківську публіку до рок-н-ролу, регі, блюзу, джазу й етно. З напарницею ми самі виходили із-за стійки і танцювали, провокуючи загальну забаву. Коли ж воліли спокійного і зтяжного напивання, запускали Тома Вейтса або Елемент оф крайм. Після закриття своїх барів до нас сходилися серед ночі

бармени з цілого міста, щоби трохи побути з іншого боку барикади. Наше перше місце праці – найзатишнішу

дерев'яну хатку в кінці міського парку спалили якоїсь ночі через непорозуміння з власником. Згоріло все причандалля, яким ми прикрасили бар: великі довоєнні знімки Заліщиків, авангардові плакати з Праги, мій домашній програвач з колекцією платівок, пучки макових головок, вінки часнику і снопики кримської марихуани. Розплавився навіть давній латунний гуцульський мосяжний хрест, прибитий над входом. Вогонь знищив побиту дошку, прикриту Заліщиками, в яку ми дозволяли відвідувачам кидати ножі для полегшення. То було перше місце у Франківську, де можна було попити глінтвейну. Нам удалося закупити багато літрів дешевого іспанського вина для причастя. Воно було попаковане в картонні пачки. Тоді багато чого в місті можна було роздобути з каналів міжнародної гуманітарної допомоги. В Юрка була ціла купа заправних вишуканих тонких білих сорочок з мереживами, перламутровими

гудзиками і вигаптуваними монограмами, які не хотів брати ніхто з тих, кому призначалася допомога. Довший час ми виглядали в них як пропащі європейці в опіумних притонах Індокитаю. Юрко звідкись дістав цілий мішок промоційних пачок чудових сигарет бенсон і геджес, у кожній пачечці вміщалося три сигарети. В кафе навпроти нашого будинку хтось здав партію солдатських ґалуазів-капралів у пачках, незмінних від двадцять сьомого року.

Цього ґатунку ніхто не знав, інфляція знецінила їх до вартості сірників, і я курих найкращі французькі сигарети кілька місяців, коли був безробітним. Ми з татом зробили чудове калинове вино, і в одній порожній кімнаті були лише десятилітрові бутлі рожевого вина, відреставрований комод і шнурки з випраними і вивареними пеленками Марчика. На комоді стояли дві неоднакові, не миті довший час склянки для вина впродовж дня. Дзядзьо Михась,

застосовуючи технологію повторного бродіння, робив подібне вино з білих порічок. Дзядзьо наливав його в екзотичні фляшки, – кілька з них мали витиснений на склі імперський герб – відзнаку постачальника цісарсько-королівського двору, – і складав лежма на полиці у найбільшій пивниці. Дві малесенькі пивнички в різних закапелках хати були старанно замасковані. В одній із них були заховані жорна. Ще дзядзьо вигадав таку

систему, що драбина на стрих піднімалася й опускалася прихованим тросиком. Від перших днів повернення і аж до смерті – впродовж двадцяти семи років – дзядзьо робив щоденникові записи. Щодня

він фіксував погоду, хатні роботи, приїзди і від'їзди близьких, розвиток своєї слабості, щороку – підрахунки сіна, дров, отави, яблук, помідорів, картоплі, порічкового вина, горіхів і сливок. Де-не-де – рецепти помічних мазей і ін'яляцій. Тета Міра

виписувала в окремі зошити українські прізвища, систематизуючи їх за певними ознаками. Дідо Богдан вираховував максимальні довжини електричних проводів між двома опорами. Потім він зацікавився Земельвайсом, угорським акушером, який уперше почав застосовувати антисептики, від чого смертність новородків і породіль відразу зменшилася в десятки разів. Дідо зв'язався з будапештськими архівами, і йому надіслали поштою всі відомі

фотопортрети Земельвайса. Він почав збирати матеріали для книжки. На одинадцятиріччя тато подарував мені годинник. На внутрішньому боці ремінця я записував формули щастя. Найдивнішою була: читання – фрукти – незнані країни. Найпростіша – спокійна совість – улюблені люди – своє місце. А остання – рух – любов – природа. Я хотів стати журналістом і писати нариси про життя природи. Але бути радянським журналістом вважалося

неприпустимим, і я став ботаніком. І аж через десять років почав працювати репортером. Завжди було легко працювати на різних роботах, бо знав, що будь-якої хвили можна вернутися до свого фаху. Один близький товариш позичив у мене дуже багато грошей і втік до Америки. Щоби якось компенсувати втрату, його мама влаштувала мене нічним сторожем і двірником у дитячий садочок. Платня була така, що треба було працювати

тридцять років, щоби заробити позичену суму. Садочок розташувався у старому палаціку. Вночі у порожніх коридорах і спальнях оживали невиразні дитячі голоси і кроки. Я спав серед іграшок на підлозі в залі для музики і танців. Там принаймні відлунювало піаніно. Вдосвіта замітав листя. Воно прилипало до мокрої бруківки. Листя різних видів дерев і кущів треба було мести по-різному. Того року снігопади були найсильнішими в новітній історії. Поки я

доходив з лопатою до кінця стежки, початок знову виглядав неторканим. Діти з батьками ледве пробиралися через завали. Через привидів я запрошував до садочка гостей. Ми пили вино, лежачи в закортких ліжечках. Одного вечора відразу в кількох гостей була менструація, і вранці мене вигнали з роботи через кілька тампонів, які не втопилися в дитячому туалеті. Друг з Америки передав мені дорогу футболку. Через нього працівники американського

посольства цілий місяць не видавали віз нікому з Франківська. Він, за рекомендацією авторитетної особи, домовився з ними, що заплатить великі гроші за свою візу. Йому все зробили, і він призначив зустріч для передачі конверта через годину по тому, як відлетів його літак. Ще давніше він десь почув, що з бичачих пенісів

роблять якісь дорогоцінні ліки. Закликав мене на допомогу, ми виміняли у здивованих робітників м'ясокомбінату за ящик горілки

кілька мішків пенісів. Він розмістив їх у домашніх холодильниках приятелів і почав шукати покупця. Виявилось, що ця тема застаріла і вже нікого не цікавить. Ми винесли товар на смітник. Здичавілі пси щось винохали, і через кілька хвилин вулицею розбігалось ціле стадо з пенісами в зубах. У часи, коли не було кави, ми приходили вночі до головного міського готелю, виїжджали на останній поверх, замовляли дві кави в покоївки і дивилися згори

на темні квартали. Щоби мама не знала, що він курить, товариш тримав сигарету не пальцями, а затиснувши її у гребінь з довгим руків'ям. Такі гребені в сімдесятих стирчали із задніх кишень джинсів. У руках носили транзистори, а розщеплені кольорові сорочки зав'язувалися на животі. Угорські робітники прокладали нафтопровід, діти випрошували в мадярів жувальні гумки педро і Дональд, підлітки купували презервативи і мальборо, на домашні

урочистості добувалося оранжад і пепсі в літрових скляних фляшках, а міська еліта отримала квартири в мадярському домі з гаражами і домофонами. Деградація сягнула такого рівня, що багато наших місцевих сімей влаштовувало домашні гостини першого травня і сьомого листопада. На листопадових канікулах я відмовлявся записуватися в почесну варту біля пам'ятника чекістам, бо треба було хоч кілька днів побути в осінньому Делятині. Варта була

добровільною, але члени батьківського комітету, матері моїх товаришів, кричали, що приватновласницькі інстинкти не повинні бути сильнішими від почуття вдячності вбитим чекістам. На листопадовій демонстрації ми кілька годин стояли на певній ділянці визначеної вулиці і чекали своєї черги пройти перед трибуною. У руках ми тримали патики з поприв'язуваними надувними кульками. Заки стояли, розважалися тим, що різними

способами пробивали один одному кульки. До трибуни в цілого класу залишилося лише кілька синіх і жовтих непробитих кульок. Розслідуванням займався міськом партії. Нам не дозволили поїхати в заплановану екскурсію до Москви, хоч хлопці вже роздобули у

ветеринара збуджувальний засіб, який мав бути випробуваний дорогою на однокласниках. Армійський особіст багато разів викликав мене вночі на співбесіду, пропонуючи вступати у

вище училище КГБ на факультет урядового зв'язку. Він обіцяв, що в мене буде багато грошей, баб і закордонних поїздок. Я мав допуск до роботи із засекреченим зв'язком. У нас були валізочки з химерними залізними пластинками, які в певному порядку вкладалися в кодувальний пристрій радіостанції. Щопонеділка ми отримували в секретній частині запаковані як лотерейний білет бланки з послідовністю пластинок на тиждень. Виїжджаючи на сеанс, ми

мусили отримувати автомат і набої, щоби захищати свою валізочку. Порушення режиму секретності передбачали позбавлення волі терміном до десяти років. Один бетеер зіпсувся серед лісів і боліт під час масштабних навчань. Ціла армія помчала далі, не звертаючи уваги на втрати. Екіпаж жив у замерзлому залізі цілий тиждень. Тоді закрили машину і пішли погрітися і поїсти до якогось хутора. Валізочку забрали із собою. І все ж після маневрів особісти збиралися

посадити сержанта за те, що він залишав секретну апаратуру без охорони. Офіційно наш батальйон називався МУ і Пр. Автомат називався АКСУ. Рекламні написи були трьох ґатунків: марґарин дешевий, смачний і корисний продукт, користуйтеся послугами Держстраху, літайте літаками Аерофлоту. В дев'яностому була найжахливіша сигаретна криза. На базарі можна було купити трилітровий слоїк недопалків. Півпачки каро вистачило, щоби винайняти автобус

від Ворохти до Чотирнадцятого кілометра, коли на ботанічну практику приїхали з Любліна Рената, Йоланта, Дорота, Аґнешка, Дорота, Малґося, Йоана і Беата. Ми з Адріаном щодня водили їх горами, і дівчата відмовлялися збирати навчальний гербарій на заповідній території. Адріан був моїм учителем, був молодим і найкращим флористом на Західній Україні. На всі свої відрядні дівчата накупили шампанського, і ми завезли його автобусом на

високогірний стаціонар. Адріан був керівником моєї наукової роботи, ми їздили його машиною Львовом, розділивши місто на історично-цивілізаційні зони, і переписували флору старих парків, дахів і ринв, колій і сміттєзвалищ, приватних садів і заводських територій. Кафедра ботаніки була в найстаршому корпусі університету. На кафедрі стояли австрійські шафи, наповнені давніми книжками, гербарними листами і мокрими препаратами,

було прохолодно, вікна виходили на ботанічний сад з тюльпанним деревом і гінкго. Садам бігали пси з вживленими фістулами на животах. Інше вікно виходило на внутрішнє подвір'я нечинного костелу Миколая. В одній з аудиторій стояло антикварне піаніно «Вайнбах» без половини необхідних струн, і ми з Фациком і Мациком грали в шість рук пісні «Бітлз» із самвидавівських фотокопій нот. Мацик любив футбол, морозиво і фільми із Софі Марсо. А я

грав за факультет у баскетбол. Я був білим. Ще грали майже синій гвінеєць, чоколядовий мадагаскарець, какавовий колумбієць і жовто-червоний болівієць. Мої брати. Збереглася гарна знімка, зроблена з балкона спортивного залу. Наша команда сиділа знизу на лавці, і в кадр потрапили лише різнокольорові коліна, юнайтет колор. Колумбієць був сусідом Маркеса через паркан, а болівієць боявся, коли на Менчилі ми припалювали сигарети від гарячого

повітря над тубусом нафтової лампи. В останні роки школи ми так захопилися баскетболом, що приходили щодня за дві години перед початком уроків на ранкові тренування, а щонеділі грали по чотири години. Навіть удома з братом ми говорили про найважливіші речі, стоячи у протилежних кінцях довгого коридору, перекидаючись м'ячем. На річкових або морських пляжах замість м'яча був великий важкий камінь, який треба було і докинути, і

зловити. Приблизно так само ми вчили літати нашу ворону Галю. Її мама підбрала у сквері. Всі інші звірі теж були випадковими. Сучка Мушка була названа на честь вівчарки Мушки, яку разом із скрипкою чуря стрийка Тараса, брата діда Богдана і тети Міри, привіз родині після смерті Тараса. Стрийко від п'ятнадцятого року був самохотником УСС, служив в УГА і помер від тифу в чотирикутнику смерті. Дідо Богдан був тоді в італійському полоні. Два роки він їв самі

помаранчі і трохи риби. Сучку Жучку тато підібрав у Надвірній, і згодом вона народила щенят від вовка. Кицю тета Міра знайшла на цвинтарі. Ціле життя її підбите око світилося інакше. Киця вміла скакати на клямки і відчиняти двері. Спала вона на високому п'єці, шаліла, коли чула, що надбивається яйце, і любила ходити по клавіатурі фортеп'яно. Мій найближчий друг закохався в неї, як у жінку, яких не буває. Пес Рудько сам оселився коло нашої

хати. Він так старанно її охороняв, що до нас перестали приносити пошту, а дзядзьо Михась ходив подвір'ям, тримаючи в руці горнятко з водою, бо Рудько часто помилявся і страшенно гриз своїх, але боявся води. Коли дзядзьо був малий, у них удома жив яструб. Потім їхня хата згоріла від іскри з комина паротяга. Дзядзевною першою

дружиною була Кароліна, полька з Делятина. В них народилася донька. В сорок третьому році дзядзьо записався в дивізію

«Галичина». В наших краях почалися міжнаціональні конфлікти, і в такий спосіб дзядзьо Михась убезпечував свою неукраїнську сім'ю. Йому був сорок один рік. Після Бродів він пішов додому, але дорогою потрапив до рук мобілізаційної комісії, яка йшла відразу за військами і забирала галицьких чоловіків на фронт. На дзядзевому правому плечі була витатуйована стрілка, якою в німецькому війську позначали групу крові. Замість діючої армії

дзядзя призначили у штрафний будівельний батальйон і відправили на роботи в Казахстан. До демобілізації в сорок шостому дзядзьо Михась добував вугілля у кар'єрах Коркінуголь. Тим часом Кароліна з донькою скористалися можливістю виїхати до Польщі. Вернувшись додому, дзядзьо переховувався. Коли ж навідався до Делятина, його хтось побачив і тут же здав. Дзядзя взяли як такого, що був на роботах у Німеччині, і відправили в Читу. Він намагався

переписуватися з Кароліною, але таємний цензор МВД Леопольд Авзеґер, який вів його листування, зробив так, що до дружини дійшов лише перший лист, у якому дзядзьо писав, що все добре. Всі подальші листи залишалися в цензора, і дзядзьо лише отримував від Кароліни розпачливі прохання відповісти, запевнення, що його чекають, далі докори, звинувачення і прощання. Бабцю Зоню заарештували під час розробки спецоперації з ліквідації Роберта,

визначного керівника УПА. Хтось подумав, що Роберт може бути Робертом Прахазкою і на нього можна вийти через дружину. Бабцю навіть визволяли фальшиві упівці і переховували у фальшивому бункері, випитуючи, як можна переправити її до чоловіка. У Читі бабця зустріла дзядзя Михася, і вони ще тридцять років устигли пожити разом у Делятині. Бабця Зоня пережила дзядзя Михася на тринадцять років, а мого тата, свого сина, на три тижні. Вона померла від

журби. З того часу минуло дев'ять років. Щоліта ми з дітьми живемо в делятинській хаті на горі. У нас бувають дуже різні люди. Одного разу цілий тиждень жило вісімнадцять осіб одночасно. Минулого року розламалася найкраща ренета, посаджена в п'ятдесят шостому. Ромко Рось приїжджав у черевиках, які можуть витримати три тонни тягаря...

*Як я перестав
бути письменником*

1

Якби моя вчителька дзвеніла мала рацію, то все було би зовсім інакше. Було би – як вона казала – тут і тепер. Вона би була коло мене. Ми би приїхали поїздом до хати на Горі. Ми би зайшли до хати і закрили двері зсередини на ключ, не пам'ятаючи, як ми доїхали, дійшли і що було перед тим. Ми би трохи напалили і виклали з торби привезену їжу. Була б зима. Було б холодно. Були б невідомі зорі. Було би темно. Ще холодніше – в ліжку. Піч нагріється хіба до ранку, якого тут не мало би бути, бо потяг звідси – ще затемна, до нього ще шість годин. За вікнами чорно – і нема вже нічого, крім звуків. Звуки прості: далекі пси, вітер у кроні голого горіха, мерзне земля, вода і каміння, пересуваючись, хмари затуляють щораз інші фрагменти одного і того ж сузір'я, скрипить поморожена трава, розпростовуються дерев'яні конструкції парканів, стін, цембринь і псячих буд. Твердіють сліди і скорочуються рейки колії за садом, цвяхи, позабигані в дошки, лани у криницях, які мусять досягати рівня підземних вод.

Не було би нічого. Лише лампа з розбитим абажуром над ліжком. Якісь подушки, перини і коци. Сецесійний килимок від стіни. Срібні барельєфи голови Христа в терновому вінку і Леонардової тайної вечері. Свята родина Льоренцо Ск'ярпельоні, репродукція з двадцятих років. Найправдивіша копія чудотворного образу Матері Божої Ченстоховської, прінтед ін Полянд, 1936-го, в рамці з рештками золотої фарби, під шклом. Пейзаж Михайла Мороза: гора, багато різних дерев, весна, сніг топиться, плями білі, сині, ґранатові, бурі, бронзові, і навіть трішки зеленого. Етюд Зорія: Краків, Плянти, якась вежа, зелений каштан. Павутина по кутах. Розкладний фотель, фотель, що розкладається на ліжко. Автопортрет Шевченка, витинок з журналу, в паспарту і рамі. Овальний великий стіл посеред кімнати і чотири крісла з усіх боків стола. Голландська піч з вохровими кахлями. Колишня шухляда біля дверцят п'єца, в ній – дрова. Білі двері в іншу кімнату. Вони закриваються і тонкою латунною клямкою, і закруткою на правому верхньому куті. Дві знімки, кольорова – Папа Римський, чорно-біла – бабцина сестра сидить на лавці під яблунею. Ще один

великий жіночий портрет пастеллю. Шафа із дзеркалом посередині, дзеркало трохи деформує будь-яке відображення. Канапа, накрита вицвілим і затовченим біло-червоно-жовто-чорно-зеленим ліжником. Вікна, заслонені білими полотняними фіранками. Чотириповерхова етажерка з книжками (Монтень, Український календар, ботанічні атласи, різні мапи Карпат, багатотомник Бальзака, українсько-німецькі словники, підручники із садівництва, квітникарства, фотографії, греко-римської боротьби, помології, фенології, рукопашного бою, годинникарства, Кобзар, історія середньовічної церкви, Стефаник, записники Чехова, Гамсун, Шклярський, Субтельний, Доктор Фаустус, альбом чеської фотографії з 1960 року, самвидавівський том Бродського (друкований на машинці, 1970 рік). Підлога з вузьких дощок, дуже давно мальована на червоно. Стіни цитринові. Стеля біла, але з великими тріщинами, залатаними гіпсом із синькою. Поза тим погляд найінтенсивніше фіксується на стародавньому годинникові (метр на двадцять п'ять), подібному на ратушу або каплицю, черевиках Доктор Мартінс під накасликом і шістнадцятьох залізних більярдних кулях у дворянній дерев'яній підставці на печі.

Ми би нагрівали собою ковдру, ще й дихаючи під неї, аж поки, нагріта нами, вона не почала б утримувати тепло на нашій шкірі, на шкірі моїй і її. Через виразні межі між нагрітим і холодним нам було б тісно. Якби моя вчителька дзен мала рацію... Вона була би зі мною, і не було би ніякого всюди і завжди, які є тут і тепер...

2

Попри те, що ця пора осені особливо надається до такого вилочлювання найменших сезонних змін, що зробити їх значними подіями свого приватного щоденного життя надзвичайно просто, я все ж намагаюся не зауважувати багатьох деталей. Не тому, що осінь спричинює природний смуток, не через нелюбов до зими і зовсім не тому, що цієї осені є речі важливіші. Це лише дитяче намагання втекти від нагадування про щось таке, що тривожить.

Я завжди відчуваю цю невиразну тривогу перед радикальною зміною способу життя, яка, так мені здається, невідворотно відбувається двічі на рік. Цей переворот полягає в заміні відкритого простору на закритий, тепла на холод, лавок на ліжка, сандалів на черевики, соковитих плодів на сушені, вулиць на кімнати, салатів на картоплю і квашену капусту, білого вина на щось міцніше, цілодобових виправ на короткі переходи, відкритих вікон на опалення і навпаки.

Щоразу потрібний певний час, щоби згадати, як тепер треба буде жити. Щось подібне стається, коли народжується ще одна дитина, і здається, що ніколи не пригадаєш усього, чого зміг навчитися з попередньою.

У моєму випадку ці відчуття посилюються ще й балконом. Півроку він є для нас тим, що називається рідним домом, екологічною нішею, власною територією. Тут, між стінами будинку і заростями винограду, проминає наше життя, сюди приходять усі ті, хто нас відвідує. Життя на балконі визначає незиму.

Уже кілька тижнів лише на цьому балконі відбувається щось таке, що примушує мене відчувати додаткову тривогу. Не пов'язану навіть з тим, що, оскільки це є складником балконного життя, яке незадовго мало би перерватися, воно, можливо, нетривке і може скоро закінчитися. Тривога ця якась глибша.

На балконі М. вивчає чеську мову. Вона її вивчає, бо вміє вивчати мови, бо не знає чеської, бо чеська їй подобається. Мені теж подобається чеська. Коли виходжу на балкон, то люблюся її довгими

і короткими голосними, що творять неповторну мелодику, накопиченням чотирьох приголосних у слові з чотирьох звуків. Мені подобається ця дитинність з потраплянням у наголоси, коли відповідаю на запитання, вичитані з підручника. Згадуються дивовижні дитячі чеські книжечки початку сімдесятих, неповторна графіка, яка тоді важила більше, ніж химерні віршики про те, що мав «дідечек колоточ і з'єв єго червоточ». Відтворюються переживання празьких робітничих пивниць і винниць, куди не заходять туристи. Намагаюся уявити, як ці речення міг вимовляти улюблений Грабал... Сама приємність. Жодних підстав для тривоги.

Але ж я за кров'ю на чверть чех. І я дотепер не знаю, чому не знаю чеської. Чому навіть не пробував її вивчити. Не знаю, чи моє цілковите українство не є у цьому сенсі тим відступом, яке мене дратує в українцях. Не розумію, чому по-дитячому втівав і утікаю.

Те, що мій дідо був моїм дідом лише рік, що мій тато народився пізніше, ніж той помер, і тато не чув жодного пестливого чеського слова, зовсім не означає, що він перестав бути і татом, і дідом. Зрештою, залишилися незаперечний генотип і цілком упізнаваний фенотип. Зрештою, навіть після своєї смерті дідо став причетним до українських історій, бо саме його деякий час енкаведисти вважали Робертом. Зрештою, з роками він видається мені все ближчим і ближчим.

І попри все я, виходячи на балкон, який скоро стане зимовим, не намагаюся запам'ятати жодного уроку з підручника чеської мови. Намагаюся не думати про зміну способу життя і відчуваю незрозумілу тривогу.

3

Коли я був солдатом, мені подобалося думати про різні речі. Думати було добре хоча б тому, що насправді армійський режим не лише не поширюється на сферу думання, але й звільняє для нього місця більше, ніж це можливо на цивилі. До того ж «різні речі», про які можна було розмірковувати, у власності, у світі солдата не так багато, щоби думати про них поверхово, не думати про них трохи глибше («Речі солдата» – одна з найкращих пісень Тома Вейтса).

Тоді солдат міг мати лише одяг (чоботи та пасок теж можна вважати одягом, хоча їхня роль поліфункціональна), значну частину якого змінювали щотижня – дві голки з різними нитками, військовий квиток і блокнот з ручкою (що свідчить про певну інтелігентність війська, бо в усі інші періоди свого життя я ніколи не носив при собі ні блокнота, ні ручки). В накаслику могли й мусили бути зубні щітка та паста, мило, бритва. Десь поруч у заґратованій шафі були ознаки твоєї долі – автомат, торба з патронами, протигаз, багнет і мішок для цього всього. Ознаки твоєї долі тобі не належали, але ти весь цей час належав їм.

Мені подобався такий мінімалізм. Ще більше подобалося насичувати його мінімалізмом іншого, приватного ґатунку – маленькі ножички, заховані між металевою пляшкою з питвом і полотняним чохлам для неї, фрагмент братового рисунка, вкладений під обгортку документа, кілька слів на останніх сторінках записника, які означають враження цілих місяців чи окремих годин...

Однак не лише циклічна історія культури свідчить про те, що після чистоти стилю приходять еkleктика, після модернізму – постмодернізм, після ренесансу – маньєризм, навіть після бароко – рококо. Еволюція кожного приватного тривання є більш чи менш вдалим відбитком боротьби індивідуальності з приреченістю особи на обмеженість можливої стилістики існування.

Тож нема нічого дивного в тому, що за кілька років після війська всього мого, ношеного при собі, було вже дуже багато. Різними потрібними й непотрібними дрібничками були заповнені мої кишені, торби, навіть тіло. В будь-якому місці світу я міг упродовж кількох

хвилин розкласти власний предметний світ, який своєю насиченістю мало відрізнявся від домівки, в якій я народився й прожив більшість усвідомлених років.

Можливо, таке тривало б й ще дотепер, якби не щасливий випадок. Яюсь мене затримали порядні міліціонери, які склали перелік вилученого під час затримання. Тоді я зрозумів, як можу втомити криміналістів, авторів і читачів кримінальної хроніки, власну родину (якби їй довелося забирати все це дрантя за списком) і себе. Про ці речі вже не було жодної змоги думати поверхнево.

Вже багато років у будь-який момент зупиненого часу в моїх кишнях не можна знайти жодного предмета, який би відразу вказував на якісь звички. Там нема нічого, крім сигарет, які курить значна частина українців, кількох банкнот і монет, що перебувають у обігу на всій території України, однолезового складаного ножики, яким можна робити майже все, не порушуючи водночас жодного закону, та ключа від помешкання без указаної адреси. Жодних фотографій, кредитних карток, записок і записників, олівців, мундштуків, годинників з посвятами й обручок з іменами та датами, медальйонів з портретами, календариків з позначеними днями, портсигарів, жодних кастетів, отрут, анальгетиків і візитівок, жодної добірки посвідчень... Навіть носити паспорт мені видається принизливою зручністю, зручним приниженням.

Чимось зовсім іншим є запальничка.

Одноразова найдешевша запальничка передовсім є таким досконалим джерелом вогню (а вогнем із запальнички можна змінювати різні життєві ситуації на краще не гірше, ніж це роблять спецназівці презервативом), як і найкоштовніша запальничка – витвір найзначнішого художника.

Одноразова найдешевша запальничка того кольору, який тобі вибирають, є перепусткою в інший світ. Світ, у якому все залежить від твого вибору. Світ без вибору в тому сенсі, що вибору нема, бо нема з чого вибирати, бо вибирати нема чого, бо вибрали вже все. Тому що нема від чого відмовлятися.

Одноразова найдешевша запальничка, якщо на неї звернути увагу, діє, як щоденна перепустка до літературної практики. Навчившись описувати, якою могла би бути твоя запальничка, ти отримаєш усі можливі запальнички світу.

Потреба триматися за якісь речі зникне аж тоді, коли зможеш увявити собі, якими можуть бути на доторк ті, яких торкнутися ніколи не матимеш змоги. І зрозумієш, що лише те, що в уяві, є найповнішою, найпевнішою власністю.

4

Впродовж кількох останніх днів липня ми мали приємного і бажаного гостя. З Петером ми познайомилися на нейтральній території – у Кракові. Для знайомства це і добре, і погано одночасно. Позбавлені рідної опори люди стають самовартісними, але трохи неповноцінними. В кожному разі ми знайшлися, перейнялися симпатією і заприятелювали.

Петер живе у Берліні. Він – справжній письменник. Тобто виконує лише єдину суспільну функцію – придумує, пише і публікує романи. Від більшості наших письменників він відрізняється тим, що у вищій школі вчився на письменника. Він досить талановитий і мудрий, щоб така фахова освіта не зашкодила, а допомагала в писанні. Іншою його беззастережною перевагою є те, що перед тим, як стати письменником, він був каменярем. Теж фаховим. І так само любив працювати з каменем, як тепер із реченнями (деякі його речення такі прекрасні, що іноді мені шкода, що неможлива така матеріалізація, щоби провести з ними хоча б одну ніч – так сказав один відомий критик). Петер уміє бачити деталі і намотувати на них історії інших деталей, творячи в такий спосіб барвисте плетиво вигаданої літератури про невідгане життя. Показово, що ми з ним ніколи не говорили про літературу – досить було інших зацікавлень.

До того ж із Петером було дуже легко і радісно розумітися. Його мовна толерантність нетипова для німців. Із ним можна говорити неправильно, ледве-ледве, називними реченнями, окремими словами, жестами, мімікою, допоміжними звуками, вказуванням на предмети. Він усе розумів і так само давав зрозуміти себе, спрощуючи, уточнюючи, скорочуючи, повторюючи, сповільнюючи, показуючи руками й усміхаючись. У кожному разі навіть мої діти, приїхавши до Кракова, відразу вирізнили його серед інших іноземців, не відчуваючи чужості. А з усіх німців і поляків лише Петер вслухався в нашу мову, запам'ятовуючи слова і цікавлячись їх уживанням. І лише про нього було відомо, що Україна його не обмине.

Згодом ми були в нього в Берліні. Він знав, що показати в цьому мегаполісі саме мені, щоб я зумів полюбити його місто.

Його приїзд до нас почався ще перед приїздом – чомусь відмінили рейс автобуса, на який Петер придбав квиток, і довелося чекати наступного дня. Потім ми побули в нашому місті, потім поїхали в гори, потім пожили в гірському селі, потім – ще два дні у місті. Петер просто жив із нами. Найприємнішим було те, що він жив так, як ми. Цілком не виглядав гостем у нашій незнайомій прекрасній і дивацькій країні.

Він добре почувався в нашій старій хаті з безліччю побутових труднощів. Петер разом із нами мок під страшними зливами і в бурому стрімкому потоці, на який перетворилася дорога. Танцював на площі під український рок на святі міста в Яремчому. Його зовсім не лякав щільний натовп старих, молодих, дітей, міліціантів, п'яних, веселих і буйних горян. Петер спокійно їв сируваті шашлики і пив квасне місцеве пиво в переповненому, закуреному, засміченому вертепі, де підбір облич просився у якесь кіно. Ми їздили розваленими підміськими поїздами, де всі вікна загвинчені, а туалети засипані кілограмами хлорки. Снідали домашніми сирами, обідали кулешою із бринзою, вечеряли печеною картоплею і грибами – як щодня. Петер пив сиру криничну воду, їв немиті лісові ягоди і помідори, купався в непрозорій після дощів ріці. Він навчився брати воду з криниці, користуватися слюком і кип'ятильником, мити начиння в мідниці. Мугикав пісні, які в'їлися в голову після концерту. Йому смакували наші ковбаси і солодощі, пиво та шампанське.

На цвинтарі він пробував на дотик надгробки різних десятиліть, придивляючись до каменярьських технік. Він запитував про все, чого не міг зрозуміти, а отримавши пояснення, не дивувався – чому так. Петер безперервно вивчав українську мову і вислуховував оповіді з нашої історії.

Ніхто з довколишніх не запідозрив у ньому іноземця. Нам же ніколи не було соромно за свою країну. Наша країна і Петер, здається, полюбилися.

Я не можу знати всього, про що він не говорив, що нотував у записнику, які фрагменти цієї подорожі з'являться у його прозі. Не знаю – на які запитання Петер не отримав відповіді. Проте після всього, що ми прожили разом, не зрозумів лише одного. Чому перед самим від'їздом у крамниці українських сувенірів Петер купив матрешку (і взагалі – чому вона там була).

5

Думаючи про те, яким я є, не можу не думати про тих, хто мене таким зробив. Не маю іншого виходу, як думати про своїх вихователів і вчителів. Відразу, як на якійсь груповій фотографії, в уяві з'являється кількадесят постатей. Коли ж часу на спогади є трохи більше, то до цієї групи долучаються нові й нові фігури, рахунок їх переходить на сотні. Іноді вони тримають, як алегоричні скульптури, певні атрибути, що в найлаконічніший, найузагальненіший спосіб символізують основний дар, переданий їхніми носіями мені.

Розміщуючись довкола мене, вони переважно дотримуються хронологічного принципу. Так найправильніше, бо сперечатися про значення впливу не те що недоречно, але й безсенсово, адже навіть мені було б неймовірно важко встановити принципи пріоритету (бо ж знаю, що було кілька хвилих зустрічей, чий внесок у моє виховання перевершував багаторічні спілкування з іншими вчителями).

Уявного фотографа мала би щиро тішити ця різнобарвна композиція з мудрих старців, химерних бабусь, гідних чоловіків, красивих жінок, малих дітей, небіжчиків і привидів, псів, котів, коней, птахів і рослин, святих і негідників, примар із затертими лицами... Не могла б його не здивувати і несумісність значної частини цього товариства. Але тут вони можуть миритися, бо всіх разом утримує моя вдячність.

Щодо мене, то чомусь завжди хочеться сісти біля тата. Хоча б тому, що ніяк не зумію вловити того, що в моїй школі життя зробило його таким важливим.

Насправді тато проводив з нами не так багато часу. Та й узагалі вдома він бував мало, нам постійно його бракувало. Але татові вдавалося вкладати у стислі епізоди якісь епохальні речі. Кількома реченнями, манерою рухатися, способом спілкування з найрізноманітнішими людьми, швидкісними розв'язками заплутаних питань, усмішкою, готовністю допомогти або здатністю відмовитися, особливою вагою слова. Зрештою, якщо говорити

про декілька цілком конкретних знань, то саме він навчив мене квасити капусту і копати землю, доглядати яблуні і троянди, варити юшку й робити цибулеву салат, носити кастет і ліквідувати непотрібні зайві записники, запам'ятовувати адреси й імена, ходити по горах і ловити рибу, робити кутю і пастувати підлогу, плавати й відчувати течії, пускати повітряного змія і розділяти чоколядку на всіх, витискати яблучний сік і маринувати помідори (дивно, але все це є тим, що я тепер найкраще вмію)...

Навіть усі татові подарунки передовсім були скеровані на певний досвід – годинник, багатолезовий кишеньковий ніж, електричний конструктор, ковзани, лижі, пневматичний пістолет, фотоапарат, токарний верстат, сокира, міні-більярд, ходулі, лук, турнік, тенісні ракетки, пристрій для випалювання, маленька хімічна лабораторія, мікроскоп, антикварна друкарська машинка, блок справжнього американського «Мальборо», бутля калинового вина, пляшка французького коньяку. Не кажу вже про виїзди в ліси і містечка, до Києва і Петербурґа, до Литви і до моря. Не кажу про тих кілька нічних розмов, коли з'ясовувалися напрями долі. Навіть після смерті школа не припинилася. Хоча б через упорядкованість усіх залишених справ, добрі спогади багатьох незнаних мені людей, хоча би через сни.

І все ж, підбираючи всі ці ключі до основного, мені здається, що за дверима одна особливість, один важкопридатний до формулювання урок. Він полягає в тім, що тато, чиє життя (за винятком арешту, табору, вислання, читинських банд) не мало нічого спільного з пригодницьким романом, умів трактувати його як письменник, якому навіть не потрібно писати. Сприймаючи світ як літературу, він міг витворювати власну щоденну якісну прозу – спостерігаючи, запам'ятовуючи, розставляючи акценти, нанизуючи епізоди, конструюючи діалоги, роблячи відступи, економлячи слова і комбінуючи речення, змінюючи фабулу і підбираючи персонажів.

Йому вдавалося не тільки жити всередині своєї прози, але й щедро поширювати її на глядачів, слухачів і умовних читачів.

Може здаватися, що у вихованні є речі потрібніші, але якщо я і маю якусь педагогічну мрію, то вона одна – хотів би зуміти передати своїм дітям трохи того відчуття, якого набрався від тата.

6

Поки молодший син експериментував із доведенням саморобної повітряної кулі до досконалості, полегшуючи дротяну конструкцію, підбираючи паливо для нагрівання повітря, старший узявся витирати й складати книжки в давній шафі. Восстаннє до цих книжок брався я сам, коли був майже ровесником сина. Тож мав нагоду позабувати багато книжок із задніх рядів на полицях. А тепер мав можливість заглядати до дитячої роботи, впізнаючи і дивуючись.

Нарешті знайшлася одна з моїх найулюбленіших книжок, її я не можу повноцінно читати, але саме ця книжка не потребує читання. Просто я ще не бачив досконаліше виготовленого тому. Звичайно, існує безліч люксових видань. Але ця збірка перекладених німецькою казок Оскара Вайльда вражає іншим. Вона є лаконічною сукупністю бездоганно виконаних деталей, які утворюють книжку як промисловий продукт. Ще й з урахуванням усіх додаткових значень, які закладені у ставленні споживача саме до цього продукту. Ґатунки паперу, формат, спосіб різання і скріплення аркушів, щільність палітурки, відтінки фарб, усі шрифти, співвідношення заповненої і порожньої площі, навіть вага, не кажучи вже про конгеніальні рисунки, ініціали, заставки, вставки, перед- і післязаставки. Техніка на службі в людини. Це є власне тим, що з гордістю називалося поступом.

Ще у цього примірника є власні артефакти, історія і загадка. Обжитість, олюднення. Те, чого спочатку бракує всім виявам поступу. Те, що на нашій фрагменті Європи завжди з поступом конфліктувало, бо поступ його просто нищив, сам ледве встигаючи ставати обжитим.

Артефактом, який беззаперечно свідчить і про власну історію, і про загадку, є написане ім'я і прізвище мого діда в давальному відмінку, ім'я і дівоче прізвище моєї бабці і нижче – Ґмінд, бараки, 16 грудня 1916 року.

Ґмінд (за Енциклопедією українознавства) – місто в Долішній Австрії на кордоні з Чехо-Словаччиною, 4 тисячі мешканців; у 1914–1918 роках – табір для втікачів і виселенців із Галичини, в якому діяли

українські школи (між іншим, гімназія), культурні і громадські установи; важкі побутові умови стали причиною великої смертності: в 1914–1917 роках загинуло близько 14-ти тисяч українців.

Бабця була там сестрою в медичній службі. Дід, який на той час уже був призваний до війська й, залишивши інженерні студії, закінчив школу підстаршин і мав перед різними фронтами певну свободу короткотермінових переміщень, заїхав до Гмінда з невідомих тепер причин ще на початку року. Можливо, до когось із знайомих галичан. У будь-якому разі дідо з бабцею познайомилися в Гмінді. А ця книжка вже виглядає пізнішим Миколаєвим подарунком, їм було по двадцять років. Потім були Альпи, контузії, Листопадовий зрив, УГА, полон, інші бараки, смерті найближчих, полон, інші бараки, розпад імперії, навчання у Відні, діти, наступна війна і все двадцяте століття. Сумні казки Оскара Вайльда брали участь у всіх переміщеннях. Урешті те, що недавно їх витирав від книжкового пороху їхній правнук, теж можна назвати поступом. Або обжитістю. Або обжитим поступом. Або поступовістю обжитості, або... Загадкою ж назавжди залишиться такий відступ від принципу хронологічності: дарчий напис не може бути неточним (16.12.1916), але на першій сторінці книжки видрукувано: «З'явилося у видавництві «Острів» з Ляйпціґа, 1917 (п'яте видання, від 41 до 50 тисяч).

Недалеко від цієї книжки, правдоподібно, через якісь асоціації була ще одна брошура, зшиток. Гміндівська драма Марійки Підгірянки «Мати-страдниця», скріплена з анонімною повістю про будову залізниці десь на Волині. Знову про поступ. Про початок двадцятого століття. Про конфлікт з обжитістю. Патос повісті ідентичний до того оповідання Джека Лондона, де старі індіанські діди, що програли у протистоянні наступові білих американців, намагалися вибивати їх тихо і по одному (страшенно актуальна, між іншим, тема для теперішнього часу, особливо в наших горах).

Через кілька днів я ночував у нашій гірській хаті. За садом у яру прокладено залізничну колію, їй уже понад сто років. Коли проїжджають поїзди, то трясуться ліжка. Але мене не будять навіть повільні надважкі поїзди, укладені з десятків вагонів, не будять вібрації, гуркотіння, поїздові гудки на поворотах і прожектори тепловозів. Натомість я пробуджуюся від того, що на шосе, віддаленому кілометром наразі безлистяних садів і заростей, безшумно шиплять шини швидкісних джипів у керунку карпатських курортів. Цей поступ слід ще обжити.

7

Треба було прожити так багато цілком незначних років, щоб нарешті зрозуміти, що тим єдиним теоретичним питанням, яке посправжньому викликає зацікавлення, про яке хочеться розмірковувати й говорити, яке час від часу не дає спокою, є питання пам'яті. Очевидно, що власної.

Іноді з'являється таке чисте, глибоке і всеохопне відчуття залежності від свого пам'ятання, що аж переходить у переживання цілковитої свободи. Тоді не маєш нічого, крім усього. Хоч те все може бути й нічим. Але тоді не маєш навіть рук, не кажучи вже про очі, вуха, язик, ніс і шкіру. Як і ти, руки належать пам'яті. А ти, як і руки, залежиш лише від неї. Що вона може містити... Що їй треба, а що не варто нагадувати. Лише пам'ять є тим, що називається тобою. Лише вона робить і укладає твоє життя. Вона – це те, що тут і тепер.

Я пам'ятаю те, що не слід пам'ятати.

Як пахли старі віденські крісла в нашій квартирі після того, як на них сиділи різні відвідувачі бабці. Які ребра були в різних дівчаток, яких колись розгойдував на прикріпленій до верхньої галузки великого каштана над яром гойданці. Як тиснула горло поспішно ковнута перша вкрадена булочка. Як звучав череп нападника, якому кинув камінь просто в голову. Як багато звуків у нічній квартирі нагадувало тихий плач дітей, коли ті спали в далекій кімнаті. Як неймовірно змінювалися кольори й освітлення неба першої не спаної від самісінького початку аж до кінця ночі. Яка густина, швидкість, пружність (і дотиковість чи дотичність) води в Любіжні, Бистриці, Рибниці, Тисі, Дністрі, Дніпрі, Німані, Дунаї, Пслухові, в Шацьких і Тракайському озерах. Як змішувалася кров з молоком, коли впав на сходах з повною пляшкою в кожній руці. Як називалися всі персонажі книжки «Томек шукає снігову людину». Як скрипіла під ранок від охолодження перегріта за день бляха на піддашші, де ми колись жили. Як дивився пес, який сам собі вирішив бути нашим і покусав уже майже кожного з нас. Як затискається сухожилля під ліктем, коли повертатися вночі здалека додому з двома сонними дітьми на руках. Як знайти

маленьку крамничку з молодим вином у Регенсбурзі. Як переставляти руки й ноги, коли лізеш драбинкою на бронетранспортер. Як у 1950 році арештовували мого тата на уроці в початковій школі.

Пам'ятаю безліч таких неужиткових речей. Іноді, коли залишаюся сам, нічого не роблю й нічого не кажу, то здається, що саме ці всі речі і є найсправжнішим мною. Сукупність хаотичного непотребу, єдиним оправданням якого є те, що він невдовзі промине, не залишивши жодного сліду на землі.

Проблема моєї пам'яті полягає в патологічно zdeформованому принципі відбирання інформації. Розумію, що забування є такою ж необхідною функцією пам'яті, як і запам'ятовування, але ж не можна аж так. Щоби пам'ятати так мало потрібних, важливих, значних, дорогих, радісних, зворушливих моментів. Щоби забувати навіть слова. Навіть записані слова.

Щоби навіть не пам'ятати, що щось треба запам'ятати. Забувати події та фрази настільки, що не могли повірити, що тобі розповідають твої спогади. Так, ніби тебе десь не було там, де ти був посправжньому щасливий. Так, ніби хтось інший цілими днями був зісередини твого існування, як у поганих фільмах. (Іноді так ще буває із синяками і подряпинами).

Тож, як це не парадоксально, але є такі миті, коли для повернення до себе потрібно вдаватися до фантазії, яка цілком може виявитися найправдивішими спогадами.

8

Свій перший досвід смерті я пережив тоді, коли мав сім років (моєму братові було відповідно п'ять, тобто в нього все відбулося раніше, хоч і народився він пізніше). Тоді померла перша бабця.

Потрібно було прожити ще сім років, щоби зрозуміти, що та смерть не була чимось винятковим, якимось дитячим маревом. Що люди дійсно поступово відходять. Що саме цей відхід і є тим, що можна назвати власною смертю або смертю цілого світу.

Бо ще через кілька років я усвідомив чітку відмінність між Смертю і вмиранням. Власне вмирання, незалежно від сили пережитих відчуттів, зовсім не викликає почуття присутності смерті. Це твоя приватна пригода, яка, здається, як і найнебезпечніший сон, ніколи не закінчиться справді остаточним закінченням. Натомість реальна Смерть – це коли такі повноцінні і важливі для тебе світи просто перестають бути.

Минуло ще трохи часу. Я побачив, переконався, що смерті нема взагалі. Світи нікуди не відходять. Вони, безсумнівно, вгніжджуються десь тут, поруч, у, на, при, поза, перед... (Не йдеться навіть про генетику).

Бабця виявилася неймовірно щедрою стосовно того, що називається спадщиною.

Не йдеться про те, що я дійсно пам'ятаю. Бо я не можу пам'ятати надто багато. Пам'ятаю єдине повчання. «Не будь ординарним», – просила бабця. Пам'ятаю кілька прислів'їв по-німецьки, які вона повторювала, коли ми з братом сиділи на її ліжку. Пам'ятаю, як вона робила щоденну гімнастику до останніх днів життя. Пам'ятаю, як до неї приходив майже святий отець Слезюк, як вони довго розмовляли і молилися в її кімнаті, ставили на стіл скульптуру Христа, що несе хреста. Пам'ятаю, як я лежав хворий і наспівував якусь пісеньку про советську армію, щойно вивчену в дитячому садочку, де я пробув якийсь тиждень, бабця попросила цього більше ніколи не співати, навіть тоді, коли буду ще важче хворим.

Пам'ятаю, як бабця іноді не витримувала без роботи і мила ночами начиння. Пам'ятаю її лагідність до одних відвідувачів і певну суворість до інших, – до неї щодня приходили якісь люди. Пам'ятаю, як сказано ми з братом дуріли і кричали в одній із кімнат кілька годин перед тим, як вона померла в іншій, як ми перелякано ввійшли саме туди, яка була тиша, яка була погода, як ми притихли...

Не йдеться і про те, що я можу пам'ятати вже з пізніших років – світлини, документи, розповіді мами та інших людей, котрі з нею знали... Колись я це все ретельно досліджу і запишу її документальну біографію.

Не йдеться про бабцину історію, яка зуміла стати частиною моєї настільки, що в деяких снах цитати з неї важко відділити від фрагментів власного пережитого.

Не йдеться навіть про сприйнятий досвід – бабця вчилася в початковій школі німецькій, гімназії польській, медицину почала студіювати у Львові, була у Гмінді, там познайомилася з моїм дідом, він їй дарував книжки англійські та російські, була офіцером в УГА, була з ними дуже довго, отримала кілька нагород від Червоного Хреста, продовжувала навчання у Відні, одружилася з тим, з ким запізналася колись у Гмінді, в церкві Святої Варвари, народила дитину, повернулася до Станиславова. Бабця спеціалізувалася в офтальмології, але єдиний станиславівський офтальмолог-українець попросив її не створювати конкуренції. Вона знову поїхала до Відня і перекваліфікувалася на отоларинголога. Повернулася із сім'єю до Станиславова. Практикувала. Лікувала, їй довіряв кожен, хто хоч раз потрапив на прийом. Вдячні пацієнти подарували їй араукарію. У сорок п'ять років вона народила ще одну дитину, яка згодом стала моєю мамою. Це виявилось Божою милістю, бо через кілька років померла дитина старша, без якої вже собі важко було увявити життя. Бабця дуже довго працювала, навіть у пенсійному віці.

Ще пам'ятаю, що вона вчила нас завжди складати ввечері одягу так, щоби серед ночі бути готовим до будь-чого за якусь хвилину. Навіть навпотемки і навпомацки. Стіна пивниці в нашому будинку була так само списана датами авіаційних нальотів з бомбардуваннями, як і остання сторінка бабциного молитовника, де множилися реєстри втрат, за душі яких треба помолитися. Не йдеться про якісь речі, реліквії і ужиткові пам'ятки.

Бо бабця виявилася значно щедрішою в тому, що можна вважати спадщиною.

Бабця подарувала мені це місто. Хай куди я не іду, тепло її перед-тим-перебування вже мене гріє. Будинок, у якому вона народилася, виявився філіалом художнього музею. Школа, де вона вчилася, біля базарчика, де я купую продукти, її колишня гімназія – навпроти моєї колишньої школи. Будинок, у якому вона поселилася, – у тому кварталі, в якому я прожив усе своє життя. І так далі. Не кажу вже про вулиці, якими вона ходила.

Таке ж трапляється й у Львові. Хоч і не з такою напругою.

Шкода, що я ще ніколи не був у Відні. Вона мешкала там багато років. Але знаю, що, потрапивши колись туди, не чутимуся чужим. Щось та й упізнається, десь відчується певне тепло. Таку я вже отримав спадщину.

9

Часом я навіть не можу спокійно випити ранкової кави.

Сідаю на сходи. Сідаю на сходи своєї гірської хати, щоби попиту ранкової кави. І часом не можу цього спокійно зробити. Чи то вікове, чи то особливість натури, але те, що я бачу, не є чистим тим, що я бачу. Сиджу на сходах і бачу більше, ніж належиться. Я бачу маленький кусник світу, який є всім світом. Бачу сад, зарослий молодими яблунями, які розростаються і заслоняють собою щораз більше світу. Ці дерева посадив тато. Зовсім недавно. В середині вісімдесятих. Це недавно, незважаючи на те, що минуло вже майже двадцять років. Цей сад страшенно змінив усі можливості бачення. Від хати ледь видно колію. З колії, з поїзда видно тепер лише дах хати. І я бачу силуети. Бачу те, що можна би було назвати привидами.

Насправді, дивлячись на те, що видно з порога, і знаючи, що тут відбувалося, іноді уявляєш собі, як ті люди рухалися на цьому кусникові ландшафту.

Цю колію, яка за садом, колись будували італійці. Чомусь було вирішено, що саме вони найкраще надаються до будівництва колій у гірській місцевості, їхні інженери вишукували кожного зручного повороту між горбами і ярами, щоби прокласти залізницю від Станиславова до Рахова. Робітники, напевно, приходили до хат, до криниць. Робітники мали би просити напиться по-італійськи. Ще вони якось мусили проводити вільний від роботи час. Кажуть, що саме ці італійці принесли в наші гори всілякі любовні хвороби. Італійці вміли прокладати тунелі. Колія, яку вони проклали, назавжди змінила звучання нашої гори. Коли їде поїзд, хата аж трясеться. Особливо це чути вночі. Колись з одного паровоза вилетіла іскра, котра впала на гонту давньої родинної хати. Місце, де вона стояла, я теж бачу. Та хата згоріла без жодної війни.

Війни, принаймні дві світові, відбувалися майже на підвір'ї. В лісі, який справа, була та шанцева оборонна система, на яку скеровувалося те, що пізніше називалося Брусилівським проривом. А ще я бачу міст, побудований на місці того моста, який свого часу підірвали ковпаківці

перед тим, як провести свій справжній бій, у якому їх було знищено. Можу собі уявити, що відбувалося на наших городах під час цих усіх світових воєн. З городу щороку – аждо початку вісімдесятих – вилізали весняні гільзи, вистріляні з різних типів зброї. Сорок і сімдесят років тому.

А ще перед тим, як від поїзда згоріла стара хата, на цих усіх городах відбувалися величезні віча радикальної партії. Одне з них описане в певному номері «Діла» як найбільше в краї, на ньому виступали Лагодинський, Шекерик-Доників, Марко Черемшина і тодішній господар цих городів.

Через те, що міст потім підірвали, ще кілька років імпровізовані станції працювали на двох берегах величезного яру, який я теж бачу. Один поїзд доїжджав до прірви, пасажири переходили стежками через річку і пакувалися в інший, котрий уже їхав аж до Рахова. Потім, звичайно, побудували новий міст, а уламки старого віадука поутворювали гарні плеса на гірській річці. Зліва я можу дивитися на гірсько-лісову країну, звідки та річечка витікає, а справа – аж на правий високий берег Пруту, куди вона впадає. Крім прутського каньйону, в тім боці видно ще початок покутсько-косівських Карпат, видно той хребет, за яким Коломия, Яблунів та інші цікаві місця.

Попереду я бачу ту смугу гір, якими починається офіційна Гуцульщина. За цією смугою за доброї погоди видно мальовничі горби, якими закінчується передгір'я, і високу гору, на якій колись, дуже давно, було велетенське поганське капище і закінчувалася давня дорога, якою приїжджали купці з дальшої Європи по кремінь. Бо справа, там, де міст і рештки шанців, – лише вхід у Горгани. Початок того кам'янистого нерівного лісу, який виходить іншим своїм боком аж на Мукачеве. Десь із самого краю того лісу ще двадцять років тому вилітали винищувачі, які охороняли одну з тих таємних баз, на якій містилися ті стратегічні ракети, про які знали лише їх власники й аналітики потенційного супротивника. То якраз до цієї бази по колії за городом їздили дивні поїзди, замасковані під пасажирські, із щільними фіранками на всіх вікнах.

Ще я бачу баню стародавньої церкви, яка входила навіть до всіх реєстрів пам'яток архітектури, фрагмент цвинтаря, дахи кількох кількоповерхових дерев'яних вілл у закопанському стилі. Все це – рештки того містечка, яке перестало існувати під час другої із світових

воєн. Найбільше вціліли після тієї війни стежки, які я теж бачу. Цими стежками приходили ті, що перебували в лісі, і ті, хто робив облави на тих, що перебували в лісі. Дивлячись на ці стежки, можна точно знати, як ними ходили ці різні люди. Крім того, були ще й інші, хто попри всілякі історії йшов до соляних криниць, які так близько в одному з ярів, що їх аж неможливо побачити.

Звичайно, що передовсім я бачу дерева. Дуже багато різних дерев, які непомітно змінюють бачення. Через них так сильно відрізняється тло на фотографіях кількох десятиліть. Звичайно, що передовсім я бачу траву, яка незмінно виростає на всіх фрагментах вільної землі, на якій відбувалося все те, що я не можу не бачити, коли сідаю на сходинку попиту кави. Часом я її навіть не можу спокійно допити, бо трава нічого не ховає.

10

Колись давно я вже намагався щось розповісти про своє відчуття цього чоловіка, описуючи, яким чином довідався про його смерть – це цілком відповідало тому, як він жив, як писав, що писав, зрештою як помер.

Згодом я дізнався ще більше про нього – оглядав знімки, читав його книжки і книжки про нього, слухав оповіді різних людей про нього, побував у містах, до яких колись потрапляв він. Мені прислали листи на картках з його портретом. Один його роман я зумів так сильно полюбити, що дотепер вважаю його книжкою для мене.

Зараз спробую розповісти про цю людину в трохи інакший спосіб.

Не хотілося би цього робити, але мушу назвати кількох персонажів. Ю. – мій брат, він має однорічного сина Т., Л. – дружина Ю. і мама Т., М. і Б. – мої сини, їм обом недавно минуло десять років. Цього досить.

Була неділя, був вересень (коли я допишу те, що тепер пишу, то можна буде казати – є неділя, є вересень, бо вони справді будуть). Минуло кілька днів, а я вже мало що з того дня пам'ятаю. Мине ще кілька тижнів, і я забуду навіть те, що тепер написав. Але зможу до цього повернутися і навіть пригадати більше, ніж записано.

Було кілька фрагментів. Ми довго спали, бо попереднього вечора допізна чекали, коли з одного бістро – вище від рівня дахів – можна буде оглянути освітлений на ніч Львів. Снідали так само, як і вечеряли, обідали і снідали вже кілька днів, – так багато нам залишили налисників, у які треба було напихати сиру. Пропустили кілька маршрутних таксівок. Бо не орієнтуємося за номерами, а заки прочитаєш... У бусі М. розказував свій сон. Він був упевнений, що за якістю зображення, красою сценок і цілісністю композиції це був чи не найкращий сон останніх років (Перед величезними кам'яними сходами білої вілли на трав'яному газоні дві дуже білі вівці і дві дуже гарні кози синхронно і залюбки виконували різні команди, які переважно дають псам. Уздовж сходів висаджені високі ялівці. Та, що подавала команди, сиділа на балконі вілли, коло неї сидів пес, якого ці команди не

стосувалися, потім команди змінилися дуже гарною пісенькою, а всі звірі танцювали). Я чув і розумів кожне слово, – казав М. Кам'яні сходи, обсажені кущами ялівцю, – це дуже добре. Так зауважив Б., який мріє стати архітектором. Тим часом ми доїхали, вийшли на червоному світлі і зайшли купити кремівки (там постійно є дуже добрі кремівки). Якесь бездомна їла молоді горіхи на підвіконні гастроному. Поїла і пішла, залишивши після себе купу лушпиння, серед якого була ще ціла невидлубана з надто міцної шкаралупи половинка горіха. Ми пішли надовго гуляти з Т., М. і Б. по черзі везли візочок. Теперішні візочки мають значно гірші колеса, ніж той, який був у вас, – сказав я. Л. залишилася вдома готуватися до завтрашнього спецкурсу. Дуже добрий спецкурс, але на нього записалося дуже мало охочих. Я прийду послухати цей виклад, щоби стало відомо, що спеціально на нього приїжджають аж з Івано-Франківська. Ю. змінив голос та інтонацію і оголосив, що розпочинає цикл повчальних екскурсій Львовом для М. і Б. Він розповідав про Личаків, бо ми там власне і були. Ми дивилися на будиночки, яких скоро не буде. Ці пацани, – показав Ю. на войовничу групу підлітків, – мали би можливість стати справжніми батярами, якби не незворотні зміни. Ми йшли до Кайзервальду. Довкола були дивовижні зарості різних квітів, трав і плодово-ягідних дерев, за якими проглядалися будиночки. В деяких найкращих місцях ми бачили химерні палаци новобагатьків. Все одно ялівці попри сходи і мурі гарно виглядають, – уже вдруге зауважив Б. Потому ми стояли на краю велетенської Подільської плити, дивлячись на Львів, Розточчя і Побужжя. Хмари, які були над нами, сунулися тінню десь далеко між багатоповерхівками. Коли дивишся звідси, то виявляється, що тих будинків дуже мало. А цей ліс усередині міста дуже подібний на Віденський. Тут я провів з Т. ціле літо, – сказав Ю. – Я роздягав його і він дуже засмаг. Такий маленький, а вже був на морі, – захоплювалися знайомі. Дійсно, кілька мільйонів років тому тут було море. Тихіше – розбудите дитину, – закричала якась голосна полька своїм мовчазним колегам. За це літо на заповідній території Знесіння з'явилися нові будинки. Далі, попри лічницю Заремби, колишньою Курковою (теж гарна історія) ми йшли до четвертої, третьої, другої і врешті першої оборонної лінії Львова. Якесь старша пані у вельоні з фіранки спацерує Ринком, їй здається, що вона молода, гарна і наречена. Центрові пияки без насмішки вітаються з нею. «Штоби што-то увідеть, надо хотя би пальцем о палец ударить», – промовляє

екскурсоводка до російської групи біля каплиці Боїмів. Польська туристка купує якусь кічову картинку з катедрою. Її товаришки захоплені придбанням. З брами будь-якої хвили може вийти кардинал. Потім – київські будинки, збудовані всупереч усьому замість чогось на місцях археологічних знахідок. Потім – монастир, про який колись так гарно написав у вірші Юрко Андрухович. Нащо було винищувати всі львівські води? – запитує М. Вони з Ю. ще пішли до витoku Полтви. Ми з Б. вичитали в газеті, чого сподіватися від найближчого книжкового форуму. Обоє зауважили, що чекаємо того самого, що і дописувач. Але ми чекаємо ще і на книжку Софійки, – сказав Б. (повість «Старі люди» Софії Андрухович – *Т. П.*). Увечері, всупереч приписам дисципліни, ми ще поїхали далеко за місто, щоби подивитися через справжні телескопи на Марс, який так добре покажеться аж за багато років, і на улюблений Місяць, на який варто раз подивитися через побільшувальне скло. Хатка телескопа, подібна на батарею берегової артилерії, захована посеред лісу під зоряним небом серед осінньо-нічного холоду. Стає радісно, що ти тут.

Ото, власне, і все (хоча дорогою до телескопа ми ще мушили зупинитися біля збитого автомобілем чоловіка). Не можу твердити, що ці фрагменти є чимось винятковим, що їх треба запам'ятовувати. Але знаю, що саме так робив великий чеський письменник Богумил Грабал, про якого я намагався щось сказати. Його талант полягав у вмінні не розділяти щоденне життя і щоденну літературу. Від цього виграла література. Від цього інакшим може ставати життя.

11

Літо впродовж свого тривання має кілька таких періодів, які асоціюються зі справжнім літом. Але якщо довіритися фонетиці, то саме слово «літо» – без жодних епітетів – безперечно, викликає ті асоціації, які пов'язані саме з цим часом, з цими кількома тижнями на зламі липня і серпня, із серединою серпня. Що, властиво, є парадоксальним, бо літо тепер – уже не цілком. Але вповні. Найглибше, бо вже не зовсім.

Не осінь і не темна зима, а цей відтинок року видається мені найсумнішим у цілому році. Ці дні є тією найвищою і найдосконалішою точкою, протриматися в рівновазі на якій можна дуже недовго. До того ж завжди знаєш, що рівновага зрушиться не в якийсь інший, несподіваний бік. Ще й, як учать у школі, дні стають коротшими, ночі довгими, сонце вже не так нагріває землю...

Згадка про школу знову, як і двадцять із чимось років тому, стає нестерпною в середині серпня, коли ще літо, але вже... Багато років цього не було, його попросту не існувало. Діти були малими, а тому такими, як би хотілося. Вони були незалежними. Тепер у них канікули. Бачачи їх у плесі гірської річечки, я думаю про те, наскільки ці радісні тіла відрізняються від цих самих дітей, яких я зустріну після уроків посеред міста десь о четвертій годині в середині, скажімо, грудня. Уявляю собі, що мені тоді, посеред грудня, навіть не прийде до голови така думка – побачити в цих любих створіннях тих вільних звірят, які ще кілька місяців тому єдналися з літньою водою гірської річечки. Уява не рушиться і вперед – важко буде прогледіти в них тодішніх риси, які раптом виявляться найнатуральнішими наступного літа.

Щороку ми з дітьми їдемо до нас у гори. Щороку ми маємо на меті побути там якнайдовше. Щороку виходить по-різному. Але не було жодного року, щоби ми там не були. Приїхавши туди, діти відразу кажуть про те, як їм добре, що, властиво, не надто властиво дітям. Вони вітаються зі своїми улюбленими ліжками, з хаткою, з деревами. Вони вітаються з річкою.

Цього літа в мене з'явилася химерна ідея – я хотів записувати все наше літо, всі дні і все сказане. Ідея виникла через кілька днів після приїзду, я почав згадувати, що вже було за цих кілька днів, діти мені нагадували різні щоденникові фрагменти. Потім вони запропонували день чи два просто відлежати в ліжках і нічого не говорити – щоби хроніка наздогнала реальний час.

Досить було двох годин на початку літа, щоби зрозуміти, що ніякої хроніки не буде. Стало очевидним те, що повість, історія, яку я хотів би написати для них, їм насправді не потрібна. Записувати ж найважливіше для самого себе видалося недоречним. Третій варіант міг би реалізуватися якимось підручником, який остаточно ускладнив би все. І ризикував би виявитися цілковито неужитковим. Навіть шкідливим, бо трохи страшно вичитувати в підручнику те, що дуже страшно підручникові віддавати, повіривши в універсальність своєї відсутності методу. Таке ніколи не може конкурувати з нормальними навчальними програмами. Про таке в жодному разі не згадується навіть у вересневих творах про те, як хтось провів літні канікули. Всяке таке навіть не можна назвати позитивним набутих досвідом. Ці пережиття – соціально небезпечні. Прив'язаністю до себе вони вилучають із подорослішалої людини елемент суспільної заструктурованості. Вони нагадують хлоп'ячі чи дівчачі скарби, дитячі реліквії, знайдені через десятиліття. Те, що ніде не застосовується, але не підлягає знищенню. Найважча ноша радості існування. Страшений обов'язок людського перебування в часовій тривалості.

Діти щоранку розказували свої сни. Вони чекали, заки небо стане досить зоряним і видивлялися на близькі зорі. Спали на власноруч постелених утепленнях у саду під відкритим небом. Над ними падали зорі і не падали цілком очевидні супутники, їх жалила кропива, їх кусали комахи, різні типи комах. Вони рятували нічних метеликів і витягали з води крота. Вони знімали з рейок перед поїздом сотні колорадських жуків, які там грілися. Робили одноденні луки і луки, більші від них самих, грубші, ніж їхня рука перед ліктем. Котилися з горбів. Лазили по деревах. Об'їдалися вишнями, сливками, паперівками і грушками. Ходили по афини й ожини, але ніколи не збирали ягід у якісь посудини, а з'їдали все на місці. Годинами мокли в річці. Падали у воду, послизнувшись на слизькому камінні. Кидалися яблуками, камінням – хто далі, хто точніше, хто в кого. Витісували стріли. Залізали в різні сховки, гнізда і нори. Палили часникове бадилля. Роздували ватри,

їли недопечену картоплю, недопечене і перепечене м'ясо. Важелезним мачете перерубували підкинєні яблука. Косили. Ставили на рейки дрїт, з якого виходили кинджали. Лежали і думали. Говорили з псами і від імені псів. Визбиравали дивовижні камінці і відшліфовані уламки зелених, синїх, коричневих і прозорих пляшок на березі річки. Стрїляли з рушниці, перев'язавши око, яке не закривалося. Слухали читання вголос. Улаштували великі картярські турніри, запам'ятовуючи всі розклади. Малювали суперфортеці і генеалогїчні дерева. Жартували, бавилися словами, інтонаціями і мовами, придумували сюжети і перевтілювалися в рїзних персонажів. Сумували, відчуваючи наближення середини серпня. Навчилися самостійно, долаючи спротив ваги і вала, витягувати з криниці повне відро води. Цїле літо вони пили тїльки сиру криничну воду. Хоча щодня споживали надто багато сиру... Крім того, ми дуже багато говорили. Я поважно сприймав їхні відкриття, а вони не мали з чим порівняти мої пояснення про влаштування свїту.

Як і багато років тому, я переживаю страх наближення школи.

Багато років тому я придумав один хїд, який значно пом'якшив моє болїсне перебування поза лїтніми канїкулами. Додумався, що свїт бїльший, нїж літо, а відстанї менші, нїж здається. Тож приїжджати туди, де бувають ще інші небаченї пори року, можна частїше, незважаючи на систему. Так залежністю витїсняється залежність.

Кїлька днів тому дїти взяли з мене обїцянку, що ми приїдемо сюди у вересні, грудні, березні, травні. Я сказав, що обїцяю...

12

Йому всього-на-всього шістдесят шість років. Він міцний, ставний, елегантний – простий і вишуканий водночас, дуже раціональний, досить показний (настільки, наскільки це допускається елегантністю), світлий (себто ясний), не надто високий, але значно вищий, ніж низький, звичайно – трохи самотній, уміє пристосовуватися до змін (він уміє терпіти зміни, не відмовляючись від різних радостей, які можна віднайти навіть у найгірших змінах, змінах на найгірше, надіючись на те, що вже є частиною його досвідченої мудрості, що зміни обов'язково змінюються). Його теперішні документи відповідають усім вимогам актуального законодавства, хоч і вироблені на підставі не цілком визнаної метрики.

Історія цього будинку настільки символічна, що, знаючи лише її, можна відтворити собі майже повну картину того, що відбувалося на наших землях упродовж другої половини двадцятого століття, кількадесят років перед її початком і вже три роки після закінчення і другої половини, і самого століття.

Будинок почали будувати 1937 року. Його проектували українці, будували за гроші українців. Гроші були тяжко зароблені в тих умовах, коли умови для заробляння грошей українці мали мінімальні. Будова ще не почалася, як уже треба було долати спротив сусідньої домовласниці, яка звикла до того, що її камениця крайня в цьому ряду.

Всю будинкову документацію мусили вести по-польськи. Робітники ж, які будували, були різні – міщани і селяни, українці, поляки, жиди. Таким було тоді місто. З одного боку був неперервний щільний ряд будинків уздовж головної вулиці, аж до її початку, а з усіх інших – порожнеча, сади, майже сільські одноповерхові хатини. Таким було місто. В кожному разі будинок дістав порядковий номер, який з того часу не змінився (значить, ряд був дійсно щільним). Будували тоді так само скоро, як почали будувати віднедавна, і під кінець 1938 року власники поселилися у власному домі.

Через неповний рік світ радикально змінився. Але нова влада ще визнавала деякі старі права власності, хоч і одночасно зі своїми. Тепер у це важко повірити, але в ті роки використовувалися різні польські квитанції і печатки.

У сорок першому під балконами цього будинку йшли люди до відкритих пивниць із розстріляними, оголошувалася Українська держава, марширували румунські підрозділи, проїжджали вантажівки з не накритими тентом убитими євреями. Мешканці будинку виглядали через вікна і впізнавали своїх знайомих то тут, то там. Бракувало вугілля для опалення, до лікарів, які приймали в помешканнях, приходили пацієнти (стоматолог і акушер потрібні навіть у роки світових воєн) і віддячувалися харчами. Незадовго почалися бомбардування. Бетонні підвали слугували бомбосховищем, на бетонній стіні видряпували дати і години переховування. Хроніка доведена до самого кінця лише тому, що не трапилося прямого попадання.

Відразу після того прийшли військовики. Зрозуміло, що штаб якихось там військ. Зайняли весь поверх, але поки війна не скінчилася, підписали угоду про оренду. Вже по-російськи. Врешті війна закінчилася, штаб кудись перенесли, а будинок перейшов у власність нової держави. Багато разів солдати й офіцери розквартированої в місті армії били прикладами у двері помешкань, шукаючи собі квартир. Дуже скоро, однак, владу захопили цивілі, ті, що були в тилу. Саме вони придумали селити своїх функціонерів в окремих кімнатах, довівши кількість квартир до максимуму. На квартири перетворили також напівпідвальні приміщення, кімнату сторожа, крамничку і пральню. Тих, хто будував дім, умістили в одному колишньому помешканні. До них приходили слідчі, їх забирали в тюрму. Кілька ночей у печах палилося особливими книжками і газетами. Минуло більше, ніж десять років, поки підселені советські працівники познаходили собі кращі квартири і виїхали з кімнат будинку. Залишалися ті, кому залишалися звільнені помешкання.

Урешті дійшло до стабілізації. Сам будинок поступово занепадав, але кількість народжених тут повільно наближалася до числа померлих. Сусіди ставали добрими сусідами. Квартплата сплачувалася регулярно. У під'їзді пісяли клієнти центральної горілчаної крамниці, яка розмістилася через вулицю. Вид на гори заступили багатоповерхівкою. Нетерплячі розбирали печі. П'яні працівники ЖЕКу

перед державними святами проходили через квартири і вивішували на балконах фани і транспаранти, під якими на наступний день відбувалися паради і демонстрації. У майстерні на першому поверсі ремонтували ґалантерейні вироби, від початку призначені для того, щоб їх незабаром ремонтувати. Деякі квартири потрапляли до списків усесоюзного обміну.

Раптом в одній із квартирок відкрили кооперативну каварню. Раптом пройшла інша демонстрація. Раптом хтось продав свою кімнатку за певну кількість доларів. Постало питання про повернення будинку колишнім власникам. Кілька років його розглядали в різних судах. Нарешті ухвалили, що ще не час. А за цей час квартири продавали і приватизовували, незважаючи на якийсь там мораторій. З'явилися нові люди, які не надто зважали на традиції співіснування. На двері під'їзду встановлювали замки найрізноманітніших систем. Дуже швидко все, що нижче від другого поверху, якимось чином зайняли фірми, крамниці, приватні підприємства, які потребували розширення. В будинку безперервно щось видовбували, прокладали, домуровували. В основному нищили несучі конструкції. Лічильники позабирали до помешкань. Сходи спочатку не мив ніхто, а потім кожен почав мити коло своїх дверей. Деякі двері ставали броньованими. Подвір'я перетворилося на накрите приміщення. Над брамою з'явилося кілька вивісок. У кожній квартирі щось ремонтували. Дах, який належав містові, став цілком дірявим. Для того, щоб його ремонтувати, потрібні були якісь петиції, підписи і таке інше.

Тепер будинок увійшов у фазу без історії. Тут усе розподілено і функціонує максимально. Пропоновані ціни за кожну звільнену квартиру теж максимальні. Цей період мине, коли відійде ще одне покоління, яке ще без примусу двічі на рік (вдруге – першого листопада) вивішує державний прапор на балконах, що виходять на центральну вулицю. Наразі вона називається Незалежності. А перед тим була Радянська, Гітлера, Сталіна і Сапіжинська. На Великій Тисменицькій цього будинку ще не було.

13

Ця кухня виходить своїм вікном на прямокутне замкнене подвір'я, утворене іншими частинами цього ж будинку. Вікном у вікна інших помешкань. Вікном на довгі балкони, з яких заходиться до ще інших помешкань. Вікном на вікна сходів. Ще видно дах усіх частин будинку і дах унизу, яким перекрили внутрішнє подвір'я.

У цій великій кухні є справжня кухонна піч, яку колись теж називали кухнею. Піч дійсно подібна на цілком автономне господарство – залізні плити для варення, братрура, відділ для печення хліба або сушення фруктів, казан для нагрівання води, ґрати для сушення помитого начиння, дверцята для виймання попелу, шубери для регуляції димового каналу. До печі підведений газ, але так само вона розрахована на палення вугіллям, дровами, торфом, папером. Такі властивості видаються зайвими, коли все добре. Вони ж виявляються рятівними у випадку енергетичних криз.

На печі, верх якої оббитий латунною смужкою, стоять прадавня вага, ще зовсім функціональна, особливо при зважуванні всіляких інгредієнтів для печива за австріяцькими переписами (є два ґатунки: справжній, з максимумом якісних складників, і кризовий, коли все замінюється чимось іншим) – медівничків, роґаликів, сирників, цвібаків і маківників. Стоять моздирі різної величини, кілька керамічних виробів із фабрики геніального Івана Левинського. А ще – циліндричні флакони, зроблені в італійському полоні з гільз різного калібру, від мортирних і гаубичних до зенітно-скорострільних.

Поруч із піччю є вікно до лазнички.

Навпроти печі – ніша, в якій тепер стоїть креденс, у якому віддавна складене різне причандалля. Первинно ця ніша проектувалася як такий собі альков, де мала спати кухарка. Поруч – двері до спіжарки. В ній також є вікно, воно виходить на те саме подвір'я. Советські холодильник, газова плита і колонка виглядають зношенішими, ніж піч, креденс і підсунений до вікна стіл із вмонтованою шухлядою, яка є двома цинковими посудинами для миття начиння. При цьому столі ледве вміщається п'ятеро тих, хто снідає, обідає чи вечеряє одночасно. Поза тим у кухні може спокійно розміститися безліч гостей, коли п'ють, слухають музику і їдять печену картоплю з квашеною

капустою. Ця кухня слугує вітальнею, їдальнею, кабінетом, тому в усіх інших кімнатах хіба що спиться.

Віднедавна в кухні з'явилися речі, котрих тут ніколи перед цим не було. Вони надають приміщенню певної еkleктичності. Два крісла з берлінського рейхстагу і зів'ялий г'ладіолус. Ці речі – пам'ятки про останній місяць, у якому відійшло двоє сусідів, пам'ятки про двох сусідів, які відійшли за останній місяць.

Крісла подарувала старенька жінка, котру, незважаючи на вік, не можна назвати бабцею. Грекиня, народжена в Нью-Йорку на початку минулого століття. Якимось дивом вона опинилася в советській Росії, її хотіли розстріляти, але чекіст, який мав то зробити, зачарувався красою і, як за середньовічним правом, запропонував одруження замість смерті. Потім вони жили у військових містечках, потім він узяв крісла з рейхстагу, потім був комендантом якогось окупованого німецького містечка. Вже після того його прислали в наше місто боротися з українсько-німецькими буржуазними націоналістами. Через кілька десятиліть грекиня зробилася вільною, бо стала вдовою. Більшість днів у році вона працювала на городі, який був водночас і садом. А в інші дні приносила до цієї кухні подарунки у вигляді перероблених плодів городу і саду. Бо так розуміла сусідство. Важко собі було би уявити, що б вона робила ще, якби вікна кухні не виходили на її вікна. І все ж для того, щоби хоч зблизитися до розуміння чужого життя, баченого замало, бракує принаймні звуків. Надто багато значень і визначень залишається недочутими.

Зовсім недавно вона виїхала кудись до півдня і моря. Хто би міг такого сподіватися... А перед від'їздом принесла до кухні крісла з рейхстагу. Ніхто не міг такого сподіватися.

Зів'ялий г'ладіолус був просто п'ятим у букеті. Кажуть, що померлим не слід приносити непарну кількість квітів. Про цього сусіда можна було би багато доброго розказати, якби найголовніша тема розмов з ним не була такою важливою. Сусід був ученим-медиком, який упродовж багатьох років досліджував хворобу Івана Франка (є така майже детективна методика, яка дозволяє це робити, незважаючи на часову відстань). Він дуже хотів, щоби всі знали, що Франко хворів артритом і помер від артриту. Виявляється, що це багато чого пояснює.

Господар сидить у кухні. Він відчуває пустку за вікном, у вікнах навпроти. Незабаром він віддасть комусь крісла з рейхстагу і викине г'ладіолус. Вони роблять його кухню дещо еkleктичною.

Він розуміє, що історії деяких речей є притчами, майже повністю промовистими. Слід лише викінчити останні речення.

14

Я завжди вважав себе людиною, яка не має справжньої потреби щось писати. Те, що писав, писав не тому, що не міг не писати, а тому, що чому би й ні. Коли ж уже писав, то завжди відчував недовершеність написаного. Завжди волів це комусь розказати, бо знав, що оповідь буде значно ближчою до мого розуміння досконалої літератури, ніж написане. Врешті ніколи не почувався й не називав себе справжнім письменником. Можливо, тому, що люди, з якими найбільше перебував і яких найбільше люблю, зовсім не потребували цієї ознаки в мені.

Тому дивнішою є та ситуація, в якій я тепер опинився. Кілька місяців я маю жити в одній із краківських вілл, займаючись лише писанням того, чого би мені хотілося. Таких ідеальних умов для писання я не мав ще ніколи в житті, як ніколи в житті (за винятком військової служби) не був також так довго поза домом.

Звичайно, першого тижня про ніяке писання не йшлося. Я ж уперше був у Кракові більше ніж два дні. Можна й треба було насолоджуватися містом, переживати його пережиття, проживати свої переживання в ньому. Дивитися, ходити, спостерігати й слухати. А що найголовніше – знаходити й запам'ятовувати подібності, що визначають найсуттєвішу іншість, і відмінності, котрі зводять усе до тотожності.

У міському парку живе багато сов. Поруч зі стайнею з конями. Трохи далі – майже ворохтянсько-татарівська різьблена веранда з дахом, колишній тир для громади стрільців. Нічний клуб у помешканні на другому поверсі багатоповерхівки (вдень залізні жалюзі закриті, що уможлиблює споглядати якусь турецьку красуню, наліплена на них). Велетенське поле без жодного дерева, вже ближче до передмістя. Район настільки гарний, що у Львові або Франківську на цьому полі вже вмістилося б ціле гетто будинків покращеного планування. Натомість це поле є недоторканим, бо з нагоди 350-річчя битви під Віднем вождь держави саме тут приймав парад дванадцяти кавалерійських

полків одночасно. Тепер тут вигулюють псів і хлопці гасають на роверах. Гарні дівчата, з тих, які би ніколи в наших краях не наважилися у своїх елегантних плащиках усістися на ровер, їздять доріжкою вздовж поля.

На лавочці біля університету щоранку сидять ті самі два пиячки. Щоранку вони говорять про філософію й метафізику. Розмірковують про те, чи може Бог напитися, якби того захотів.

А ось цілий той ринок, костели й камениці, а щонайгірше – тлуми німецьких туристів, які інтенсивно фотографуються на тлі того, чого зовсім не розуміють. Молодші ж німці просто напиваються. Щоб напитися, їм досить пару потужних пив (переважно «Татра», мотто «найкраще пиво з наших ґуральських гір» написано такою неправильною польською, що таке ж по-гуцульськи в Києві сприймалося б як щось сербське чи македонське).

На Вербну неділю там усе більше схоже на Єрусалим. Жодних верб. Самі пальми. Так називаються патики, в дивовижний спосіб обмотані різним збіжжям і сухими зелами, що справді нагадує якусь стяту маленьку пальмочку.

У книгарні я нарешті наважився (бо нікого знайомого там не було) посидіти на дивані, попити кави й переглянути Кама Сутру у фотографіях. Не менш приємно бачити на полицях кілька томів українських романів.

Ще є кнайпа «Візаві». Колись вона була знаменита тим, що була осередком опозиції, ще у вісімдесятих, у часи військового стану, якого вони так вдало позбулися, незважаючи на табори інтернованих, убивство Попелюшка, польські (!!!) танки на вулицях польських міст, офіційні теленовини (їх читали диктори у військових мундурах, а більшість телеглядачів демонстративно виходила на ті півгодини цілими родинами на шпацер). У тому ж барі пили й офіцери тодішньої служби безпеки (пили чомусь не більше як п'ятдесят, але сім-вісім разів денно). Тепер барменом там є чоловік, що заочно вивчає високий курс україністики. Перекладає з української, а на робочому місці безпомилково визначає, хто з відвідувачів є українським поетом, прозаїком чи есеїстом.

Треба ще встигнути зайти до якоїсь справді польської продуктової крамнички і купити літр вишневого міцного вина, бо незабаром Європа його заборонить.

Я знову повертаюся на ренесансну віллу. Довкола лиш сови й коні. Чомусь не відчуваю жодної радості від усіх міських переживань. Хіба втому молодого Бонапарта, який – добре пам'ятаю це зі школи – мав слабкість вивчати всі закапелки кожного міста, в якому доводилося бувати, бо, може, доведеться їх ще й штурмувати.

І тоді знову виявляється, що складнощі – лише в деталях. Усе найважливіше надзвичайно просте. Бачачи складні деталі, які могли би дарувати насолоду, не маю лиш одного. Бракує лише найважливішого. Про це все просто доконечно потрібно комусь принаймні розказати, якщо нема з ким співпоглядати.

З'являється перша мотивація до писання.

Тільки на експорт

Моя Україна

3.

...після багатьох дуже ретельних спостережень, вибудувавши елегантні моделі дослідів, урешті проживши якийсь час як безпосередній учасник власного досліду, Конрад Лоренц дійшов висновку, який багато що пояснює у влаштуванні мислення.

Виявляється, що самоідентифікація залежить від того образу, який зафіксувався у перші хвилини життя. Тож курятко, яке вилупилося в гнізді качки, завжди вважатиме себе качкою, хай трохи інакшою і не цілком вдалою. Воно навіть піде за своєю визначальною істотою до води. Воно може навіть стрибнути у воду, цілковито довіряючи. А може не наважитися. І чекати в розпуці, переживаючи страх за найрідніших і почуття власної неспроможності...

7.

...я ж завжди був переконаний у подібній властивості ландшафту. Бо для того, аби щось думати і почувати, людині треба знати якихось кілька базових ландшафтів. Мозок, правдоподібно, влаштований так, що абстракції не можуть розміщуватися на абстракції. Мусить бути якась уявна топографія, на якій усе відбувається. Має бути щось таке, що дає змогу зробити реальністю простір, відстань, кут, переміщення та час переміщення, кольори, запахи чи доторки.

Ці всі речі, з яких складаються думки, беруться з певної тверді. Думка конструюється з того ландшафту, який є первинним. І навпаки. Думаючи про щось, ми мусимо розташувати продумане на певній поверхні. Нам потрібні знані площини. Потрібна місцевість. Необхідно також бути впевненим, що простір є простором

лише тоді, коли він переходить в інший простір у відомих нам місцях, а форма може бути формою і в тому випадку, коли вона є простором між двома іншими формами. Якраз туди нанизуються все пережите. На ту першу топографію. Ще одним доказом такої закономірності є сни. І химерна ностальгія впродовж усього життя.

14.

...творцем сучасної України можна без перебільшення вважати французького інженера й артилериста Гійома Левассера де Боплана. Видавши 1650 року «Опис України, кількох провінцій королівства польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн» із додатком мап, він став подвійною лоренцівською качкою. Його книжка створила основи бачення і розуміння України в Європі. Це зрозуміло. Але так само очевидно, що європейський міф України за двісті п'ятдесят років привчив нас, українців, бути такими, як того цей міф вимагав. Ми не надто намагалися виходити за його межі, водночас дозволяючи собі бути зовсім іншими поміж собою...

22.

...історія України могла би бути зовсім інакшою, якби на місці де Боплана опинилася інша людина.

Україна була б інакшою, якби сам Боплан за вісімнадцять українських років пережив інші враження, якби він був серед інших людей, які розповідали би йому інші історії, якби перший український ландшафт, який він побачив, теж був не таким...

30.

...ландшафт безпосередньо пов'язаний із тілом. Тіло набирає ознак ландшафту настільки, що їх важко відділяти одне від одного. Тіло ж сприймається як даність. Будучи провідником відчуттів, воно водночас не надається до осмислення. Його по-справжньому не існує. До того часу, поки його починає означувати біль.

Іноді болять ландшафти...

38.

...спокусливість мандрівних нотаток полягає в тому, що саме в них автори намагаються розірвати залежність між собою та своїми ландшафтами. Бо лише в такий спосіб автор може щось говорити про свою країну.

Однак вони забувають про тіло...

39.

...отож я не маю України. Україна – це я. Я – це Україна. І вона є всюди, де є я. І весь світ є Україною...

40.

...щоби було зрозуміліше, я відшукую паралель із дитинством. Мое дитинство тепер теж є нічим і всім. Його ніде немає і воно є всюди. Воно є болем і анальгетиком одночасно...

41.

...між іншим, дитинність – добрий ключ до розуміння України. Зрештою, вона таки дуже дитинна. По-дитячому прекрасна, чиста, відважна, мудра, щира, чесна, добра і цікава. По-дитячому огидна, хитра, жорстока, брехлива і занудна. Вона, як дитина, є джерелом радості, страждань, мороки, мудрості. Вона є причиною пожертви і предметом байдужості й насильства. Вона, як і діти, надає сенсу існування. Вона ж викликає найбільші сумніви – до чого це все...

53.

...лейпцизький книгар Гіземан повідомляв, що до Бопланового «Опису» було додано тогочасний манускрипт «discours des cosaques». «У кінці цього рідкісного видання є рукопис обсягом 37 сторінок. Він за мовою відноситься до 1600–1650 років, і, очевидно, його склав і написав Боплан. На жаль, ми не мали змоги бачити ту цікаву працю»...

74.

...єдиним засобом, який уможлилював для мене появу якоїсь виокремленої України, є ті моменти, коли я – качка. Коли до мене приїжджають люди, для яких Україна існує, бо вона не є ними. Коли я стаю таким Бопланом, коли все, що я показую, стає чиеюсь Україною апріорі...

75.

...отже, гості і дитинство, ландшапти, тіло, Україна. В моєму випадку все збігається в хаті під лісом між горами в Делятині...

81.

....дім Тараса стояв вище, понад колією, що веде в глибину Гуцульщини... ми піднімалися через цвинтар. На хрестах висіли вінки з помальованої насиньо бляхи. На старих гробівцях можна було вичитати польські й німецькі прізвища... Тарасова хата була низькою, вкритою стрімким дахом і пахла старістю. Шиби на веранді тихо подзвонювали від кожного кроку. Справа відкривався вид на Коломийські ворота – геометрично правильний вилам поміж двома довгими хребтами... я відчув, що перебуваю у вільному, дещо анархістському краї, котрий за десятиліття советизації зумів зберегти власне лице... Вдома Тарас показав нам передвоєнний телефонний довідник. Знайшли Дрогобич. У Бруно Шульца не було телефону... вагон був великий, наче зала, і в ньому панував безперервний рух. Заходили, виходили, подавали над головами пакунки, шукали місця і загублених супутників. Це все було якимось пересувним базаром, бо постійно чимось торгувалося. Жінки продавали пиріжки з відер – світло-золотисті, дріжджові, в півтори долони завдовжки і начинені квасолею, капустою, сиром, картоплею, ягодами і ще чим душа забагне, а смакували вони так, що не забуду цього ніколи...

Це Анджей Стасюк. Кількома реченнями він оживив мою Україну, мій Делятин. Головне – не знати забагато.

87.

...арабський мандрівник Аль Масуді тисячу років тому створив гору, яку видно з моєї хати тоді, коли немає низьких дощових хмар або туману (вночі її видно лише за повного місяця).

...на тій горі стоїть одна з трьох загальнослов'янських святинь... її споруда була побудована на чорній горі, яку оточували чудові, різні за смаком та кольорами води, відомі зі своєї користі людям. У святині мав стояти ідол, під однією ногою якого розташувалися зображення журавлів, а під другою ногою – зображення воронів...

90.

Але гору все одно видно зі значно меншої кількості місць довкола хати, ніж колись. Бачення залежить від дерев, яких тут дуже багато. А

дерева ростуть непомітно і дуже швидко. Сливки і вишні поширюються, як бур'яни. Яблуні доживають до глибокої старості. Майже ніхто не пильнує за садом, не обрізає дерев. Охочіше вдаються до експериментів – прищеплюють по кілька сортів на одне дерево. Врожай із таких яблунь вражає різнокольоровістю. Дуже багато великих черешень із дрібними солодко-гіркуватими ягодами. Їх їдять лише діти. З висоти черешень відкривається інший світ. Узагалі зміна ракурсу, переміна освітлення, перепади перспективи є визначальними для тутешнього світогляду. А пори року існують ще й для того, щоби радикально змінювати відчуття простору. Він залежить не тільки від присутності чи відсутності листя на численних межах дерев і кущів, висоти трав чи снігу, але й від сезонних відтінків усього цього листя, трав, снігу. На простір впливає навіть різна чорність кори, дерев'яних парканів, городів, сутінків, котра залежить від вологи. Делятин є насправді півостровом. Лише з одного боку він не має жодної води, бо там починаються найдикіші Ґорґани. Прут і дві паралельні між собою і перпендикулярні до нього гірські річки утворюють природні кордони Делятина. Часом Прут розливається і забирає всі кладки і мостики. За Прутом починаються зовсім інші гори, косівсько-покутські – мальовничі і лагідні, силует хребтів набагато різноманітніший, ніж той, який видно в бік Ґорґанів і Чорногори. Під час дощів, які найінтенсивніші в якийсь один місяць літа, на річки перетворюються всі дороги, вздовж яких Делятин вилазить із вузької смуги долини Пруту на Ґорґанські горби. Добре, що моя хата стоїть на одному з них. Між нею і лісом, який тягнеться аж до Сваляви і Мукачєвого на закарпатському боці, нема ніякого іншого житла. Тридцять років тому на краю цього лісу ще були складні системи шанців, окопів для скорострілів, мінометів і польових гармат, бліндажів і переходів. У цьому місці відбувався той жах, який у підручниках стратегії називається Брусилівським проривом. Пізніше окопи зруйнувала ожина. Ожини в нашому лісі найбільше. Чорниця росте трохи вище, а суниця – нижче. Щороку – восени і навесні – ми вибирали з городу біля хати десятки гільз і патронів. Австрійських і російських. Суниць найбільше було на колії. Вона проходить якраз під нашим горбом. Коли їдуть важкі поїзди, в хаті трясуться ліжка. Справжній пасажирський потяг їде ввечері до Рахова, а раненько вертається до Львова. Колись ми не пропускали жодного вечора, щоби не подивитися з горба на вечірній поїзд. На каштані, що росте над яром із колією, була гойданка – маленька

дощинка на довгих тонких тросах. Ми любили розгойдуватися так сильно, щоби літати майже над вагонами, любили робити різні трюки, подібні на циркові вправи на трапеції, якраз тоді, коли у повідчинювані вікна виглядали пасажири. Тоді потягом їхало багато туристів до Яремчого та Ворохти. Більшість із них уперше бачила гори. Нам здавалося, що наша акробатика допоможе їм правильно зрозуміти, що тут відбувається. Американка Кері розповідала, що перед приїздом в Україну її вчили основного закону поведінки в цій країні: питатися можна лише що і як, але ніколи не намагатися дізнатися, чому. Іноді хтось кидав у вікна поїзда камінням. Каміння взагалі завжди було під рукою. Як у випадку Давида і Голіафа, воно часто вирішувало різні конфлікти, даруючи відчуття вирівнювання сили. Колись у рахівському поїзді був один товарний вагон, у якому привозили хліб. На кожній станції його продавали просто з вагона впродовж тих кількох хвилин, скільки тривала зупинка. Хліб завжди був дуже дешевим, його купували десятками, бо ним годували худобу. Тому його завжди бракувало. В крамниці збиралися довжелезні черги задовго перед привозом хліба з пекарні. На спеціальній таблиці було написано, що одній особі продають лише дві хлібини. Але всі зналися, тому ніхто цього правила не дотримувався. Бувало, що частині черги вже нічого не залишалося. Антигорбачовський путч у Москві викликав у Делятині лише одну реакцію: привчені до поганих несподіванок люди знову кинулися купувати надмір хліба. Цього разу з нього робили сухарі. Колись хліб був лише двох сортів – сірий і білий.

Колись навіть по помідори і кавуни з Делятина їздилося до Івано-Франківська. На базарі таємно продавали великі квітчасті хустки та різнокольорові нитки-муліне для вишивання, прислані в пакунках з Америки. Це вважалося кримінальним злочином. Справжньою делятинською особливістю тих часів були підпільні казино. В них ішла справді поважна гра. До нас приїжджали грошовиті картярі з Москви, Пітера й Кавказу. На них уже чекали професійні катали зі Львова, Прибалтики і Криму. Турніри відбувалися в приватних домах. Про них місцеві мешканці ніколи нічого не знали. Натомість усім було відомо, що в горах за Делятином розміщений дуже важливий і надзвичайно секретний військовий об'єкт. Вважалося, що там добувають уран. Казали, що в тому місці радіація по коліна. Колись там було село Луг. Чудесне місце. Дивовижний клімат оточеної горами території.

Путівник із тридцятих років запевняв, що в Лузі найкращі терени для лиж і санок. Крім того, там була дерев'яна церковця, з різьбами

найвидатнішого гуцульського майстра. Відразу після війни село зліквідували, всіх мешканців переселили на схід, а в долині почали будувати базу. Різьблений вітвар перенесли до дялятинської церкви. Ми часто ходили по гриби, пролазячи під колючим дротом першої лінії огорожі. З гори можна було бачити вулиці містечка, захованого від людського ока, – багатоповерхові будинки, казарми, маленькі дерев'яні фінські будиночки. Яюсь ми без попередження пішли до лісу на цілий день. Під вечір тато не витримав і поїхав до військовиків перевірити, чи нас десь у лісах не затримали. Вони запропонували пошукати дітей з гелікоптера. Ми бачили, як він літає над лісами, і, знаючи, що нічого доброго це не обіцяє, ховалися в старих шанцях, прикриваючись папороттю. Дуже багато папороті росте тепер на колишніх фундаментах хаток у Лузі. Плодові дерева цілком здичавіли і повироджувались, але зате безперешкодно вийшли за межі садів, захопивши цілий схил. Похилість площин – головна ознака цієї місцевості. Неповторність зумовлена безконечністю маленьких ділянок тверді, які з'єднуються під іншими кутами. Звичка до того, що за кожних кількадесят метрів буде зовсім інший відокремлений простір, не дозволяє добре почуватися на справжній рівнині. А ходіння вгору і вниз виробляє особливий спосіб руху, який не може не зафіксуватися в мозку, спричинивши в ньому якісь невідворотні зміни. До горбатості землі пристосовані всі найважливіші предмети: каміння у фундаментах, короткі коси, довгі сокири, ланци на корбах глибоких криниць, містки через яри, гальма на фірах, возах і роверах, кут зношеності черевиків. А найтаємничішим із найнеобхідніших інструментів атрибутом знання і влади є васервага. Вона яюсь прислоняє те, що всі вміють робити все, але майже ніхто не вміє робити хоча би щось бездоганно. Вічне натуральне господарство. Тому майстри цінуються. Майстрів шукають, із ними домовляються, їх годують по-особливому. На обід мусить бути зупа, картопля, м'ясо, салат і компот. До обіду мусить бути фляшка. Загалом тут волюють їжу просту, але ситну. Мистецтво всіляких тортів і паштетів віддається спеціальним кухаркам, які роблять щось подібне на весілля. Колись діти виходили після обіду з крайцем хліба, який свідчив про достаток родини. Ознакою найвищого статусу був білий хліб із маслом і сливовим повидлом. Або зі смальцем, сіллю і часником. На сніданок найохочіше їли вчорашню підігріту картоплю і яєчню з багатьох яєць. Для яєць потрібні кури. Майже весь день їх тримають у загороді, а під вечір випускають пастися. Їм дозволяють порпатися у квітниках.

Натомість псам не можна турбувати курей. Тому виживають або ті пси, які сидять на ланці, або ті, які зрозуміли, що курей лапати не слід. Окремі собаки вміють тихо знаходити яйця у малинниках і квітниках. Найбільше не люблять яструбів. Їх у горах багато, вони видивляються за курми. На високих щоглах висять червоні шмати (переважно зношені дитячі штани чи светри), які мали би відстрашувати хижаків. Йоанні більше подобався наш спосіб снідати: щоранку сир, два-три помідори і ламаний свіжий хліб. На лавці у саду. До того кава або зелений чай. Літнє сонце над лавками лагідне такої пори. Схід з іншого боку. Схід – це Коломийські ворота, які за доброї погоди вночі світяться відсвітом Коломиї. Світилися автомобільними фарами і вікна колишнього музею Марка Черемшини. Він жив у будинку адвоката Лагодинського, посла до парламенту. Останніми роками музей занепав. Усі автентичні речі знесли на мансарду, а в покоях зробили початкову школу. Мій товариш мав ключі від тієї мансарди. Ми сиділи серед речей, до яких торкалися Лагодинський, Черемшина і Василь Стефаник. Не можна було вмикати світла. Можна було стежити за світлом фар, яке перепускалося через склянки. Здається, що нічого суттєво не змінилося. Що і перед першою зі світових воєн відбувалося щось подібне. Щоправда, не їздило так багато автомобілів. Від моєї хати до шосе десь один похилий кілометр. Але швидкісне шипіння добрих коліс по достатньо добрій дорозі чується на горі проникливіше, ніж давнє гуркотіння лісовозів. Давніше вони їздили навіть поприхату. Наша дорога вела до тієї ділянки лісу, яку призначили бути тотальним зрубом. Уже через десять років там був ліс із малих ялинок, трепет і беріз. І все переплетено ожиною. Делятинський ліскокомбінат був одним із найбільших в Україні. Тут робили нездалі кухонні меблі, які вважалися шиком. Окремий підрозділ комбінату займався переробкою лісових плодів. Там приймали осінні яблука на сік, кілограми лікарських рослин, котрі потім витримували в гігантських сушильних. Приймали звіробій, мати-й-мачуху, м'яту, листя подорожника і шипшину. З горіхів робили горіхівку. Її наливали в такі самі пляшки, як і оліфу. Етикетка теж була подібна. На початку дев'яностих горіхівку заборонило Міністерство охорони здоров'я. Незважаючи на цілющі впливи на травлення, вона, здається, чимось шкодила мозкові. Хоча в цих краях мозкові вже ніщо не може зашкодити. Мозок укритий такими самими мозолями, як руки і стопи. Тисячі півлітрівок з густою, чорною, гіркою горіхівкою залишилися в Делятині. Її треба було спродати. І врешті вона закінчилася. Останню

фляшку купив також я. У пивниці назбиралася ціла купа порожніх фляшок. Були часи, коли їх стало важко здати. Колись було простіше. Порожня фляшка коштувала дванадцять копійок, мінеральна вода в ній – шість. Всюди були пункти прийому склотари. Ще не було пластмаси. Довкола все ще було чистим. Найгіршим сміттям були звичайні папірці від цукерок. І сміття було важке. Воно трималося землі, поступово на землю перетворюючись. У найгіршому разі могло відчутися уламок слоїка або бляхи на дні річки. Тепер воно літає, пливе, роздувається. Видається, що воно скрізь. Видається, що люди не навчилися розуміти його незнищенності. Це синтетичне сміття є ознакою ознак нашого краю. Перехід від советського мінімалізму до споживацького суспільства відбувся надто швидко, його ніхто не передбачив, ніхто не контролює. Залишається одне – не допускати сміття на власній території, визбирувати його там, куди приходиш. І все одно цілковитого спокою бути не може. Бо навіть великі смітники, куди можна зносити позбиране сміття, є попросту великими смітниками посеред лугів, на краях ярів і на берегах найкращих річок. Усіх, хто приїжджає, ми водимо на Любіжню. На коротку і бурхливу річечку, яка несподівано формується з кількох гірських потоків, має кам'яне дно, прозоро-зелену воду і кілька малих водоспадів. Вода пахне водою. Цей запах надовго вгризається в шкіру і доступні слизові. Вона є найкращим звітом про дощі, які стекли в її русло, про важкі автомобілі, які переїхали через неї десь вище. Переважно неймовірно холодна, вона вміє бути дуже теплою в часи літньої посухи. Тоді, коли в'яне трава і лісові ягоди за смаком починають нагадувати конфітур. А ближче до кінця літа у плесах під водоспадами плавають, заплутавшись у течії, літні бліді яблука. До Любіжні стікають химерні води. Трохи залізні (якщо в якусь ямку на лісовій дорозі набереться стільки дощівки, що не може висохнути, то поверхня таких калабань-озерець вкривається рудавою плівкою), більше солоні. Впродовж століть Делятин був місцем, де виварювали сіль. У певний час вона стала ціннішою, ніж кремій. Згодом делятинські саліни були власністю цісарської родини. Перед першою війною цісар Франц-Йосиф приїжджав оглянути свої тутешні володіння. Він посадив перед костелом кедр, модрина, липу і ще щось велике.

Псевдоготичний костел зберігся тому, що хтось із радянських діячів, побачивши його дорогою до Яремчого, подумав, що це найсправжніша готика. Тепер тут знову з'явилися римо-католики. До костелу святого

Франциска в Делятині ходять старші жінки, які пам'ятають оповіді про колишню велич містечка, чоловіки в ґумаках, розчаровані завищеними вимогами власної церкви, і діти пияків, якими опікується священик. На початку двадцятого століття хіміки з'ясували, що делятинська соляна вода мало чим відрізняється від тієї, що в Баден-Бадені. Почався великий курортний сезон, який тривав аж до 1939-го. Чи лише до 1939-го. Будували купальні, готелі, пансіонати, курації. Кільканадцять складних багатоповерхових вілл у закопанському стилі, переповнених верандами, ґанками, балконами, вікнами, піддашшями, мансардами, різними сходами, перетворили містечко на найбільший східнокарпатський курорт того часу. Курортні десятиліття вплинули на самооцінку делятинців, підкріпивши давнє відчуття іншості, містовості. Крім того, тут звикли до різних диваків, гостей, чужоземців, до людей, котрі не проводять весь свій час за тяжкою роботою, звикли до того, що цілий якийсь період життя може бути відпочинком. Приїжджі сприяли розвиткові фантазії. Воєнні роки додали ще іншого досвіду. Знання про тимчасовість усього, крім основ виживання. Все, що стосувалося курорту, раптом зробилося легендарним минулим. Щезло багато цікавих персон. Почалися незрозумілі страхи. Зустріч цивілізацій. Нічого подібного не діялося ще ніколи, попри численні приходи, відходи і переходи всіляких армій, режимів та комерційних товариств. Після переповнених розстріляними родичами пивниць імпровізованих тюрем перші дні приходу німців видавалися порятунком. Але вже через кілька тижнів ера розстрілів поновилася. Гестапо, як і НКВД, арештовувало і розстрілювало націоналістів. Або тих, хто їм такими здавався. У 1943-му до Делятина дійшов рейд большевицьких партизанів під командуванням генерала Ковпака. Диверсійні операції німецькому запіллі були лише прикриттям акції. Найважливішим завданням було вжахнути всіх мешканців гір – гуцулів, поляків жорстокістю Української Повстанської Армії, яка планувала перебиратися в Карпати. Большевицькі партизани мали жовто-сині прапори, називали себе українською армією, вимагали їжі, вбивали дітей і тих, хто їм допомагав. Делятинських поляків вони вбивали без жодних вимог і пояснень. А ще ця їхня війна ставала дуже зручною. Убивши одного німецького чи румунського солдата, отримували знищення кількадесят заручників, яких брали з найсвідомішого українського елементу. Врешті ковпаківці підірвали залізничний віадук біля моєї хати. Він був одним із найкращих у Європі, подібний на ворохтянський. Частково завдяки цьому мостові, який упав у Любіжню,

утворилося те плесо за водоспадом, куди ми завжди приходимо. З дітьми, з гостями. Тоді напали на місто. Після бою Делятин-місто став інакшим. Зменшилася кількість двоповерхових камениць. Ковпаківців розгромили загони самооборони. Оце поняття самооборони можна вважати найголовнішою ознакою тих часів. Це стосувалося виживання, яке диктувало поведінку. Коли знову прийшли совети, виживання набуло ще більшого значення. Треба було боронитися. Шляхів було два – тотальна покора чи «воля або смерть». Вузол заплутався до крайності. Ніхто не був певний у нікому. Всі вимагали всього. Зброя в руках впливала рятівничо і згубно водночас. Полякам запропонували виїхати. Українців забирали і вивозили. На вільне місце прислали східняків і росіян. У лісах формувалися повстанські загони. Вони знали, що програють, що насправді смерть. Влада мінялася вдень і вночі. Найбільше потерпали нейтральні, ті, що хотіли вижити. Відмовити комусь у чомусь було неможливо. Потім треба було відповідати за свою невідому перед іншими. Хату, в якій я тепер живу, побудував мій дзядьо. Йому допомагав брат, який був столяром і мав хату поруч. Ще один брат був музикантом. Він грав у духових оркестрах різних патріотичних товариств. Потім переїхав до Станиславова, далі залишаючись музикантом. Останній брат виїхав до Австралії. Перед від'їздом він посадив біля криниці липу. Вже в моєму дитинстві ця липа була найвищим деревом на нашій горі. Вона служила найкращим орієнтиром нашої гори, бо її було видно навіть знизу, з міста. Кожного року з неї обрізали кілька галуз, з яких обривали липовий цвіт. Розстелений на стриху, він був колись для мене втіленням щастя. Я занурював лице в нагріті квіти, вдихав кілька разів їх запах і відчував, що я є. Щастя існування було різним на різних стадіях висихання цвіту. На стриху може бути дуже гаряче. Або дуже мокро. Бо крізь сотні тріщин і шпарок капає вода. Потрібно розставляти горнятка, мідниці, слоїки і металеві банки від консервованих овочів «Глобус», переміщаючись за водою, яку зносить вітер, що панує під дахом. А об сам дах третється галуззя горіха. Дзядьо побудував хату з ганком з одного боку, а з верандою – з другого. Так тоді будували. Одна стіна була без вікон. Там укладали ряди світлих і дзвінких букових полін. Це було подібним на якусь фортифікацію. Як мішки з піском, як бетонні надовби, як лінії колючого дроту. Як кулевловлювач у тирі. Навіть куля з карабіна застрягла б у цьому прошарку, не досягши стіни. Але йшлося про зовсім інший захист. Без букових дров надто важко перебути зиму. Смерека надається хіба для розпалу. Серед смерекових лісів козакують по-гор'ганськи. Це

особливий ґатунок наших людей. Козаки – селяни, але не землероби. Їх не тягне до ґрунту. Вони не збирають морґи, вони не люблять їх обробляти. Козаки з’являються власне там, де ґрунтів обмаль і де вони найгірші. Немає козаків і серед чабанів. Козаки не люблять доглядати худобу. Найулюбленіше середовище козака – ліс і біля лісу. Козаки закохані в ліс. Вони тут виростили, вони його знають, вони з нього живуть. Козаки – найкращі браконьєри. Але вони не люблять промислових зрубів.

Вони рубають вибірково. Так, що не лишається сліду. Козаки живуть переважно з того, що роблять комусь фіру або машину бука чи смереки. Тому гроші в них є рідко. Але коли є, то порівняно багато. Козаки вміють їх пропивати і вміють робити малопотрібні подарунки матерям, жінкам і дітям. Більшість козаків має хоч якусь зброю. Але ходить із нею лише до лісу. Вони знають усі звички звірів і час від часу виходять на нічне полювання. Хоча дивляться на різних звірів частіше, ніж стріляють у них. Вони можуть розповісти десятки історій про ведмедів, вовків, олениць, лисиць і яструбів. Риболовлі вони зовсім не розуміють, але можуть загарпунити виделкою якогось пструга в тих місцях, де раз на рік усе живе у воді перебивають електрикою. Гриби вони не шукають, а збирають. Ягід можуть з’їсти хіба жменьку. Козаки люблять і вміють косити.

Вони добрі теслі, але нездалі столяри. Вони дрібні, жилаві й невтомні у роботі. Переважно вони мало їдять, але іноді можуть з’їсти, як мурашка, – майже стільки, скільки важить сама. Козаки майже не вміють плавати, але дуже добре скачуть у воду і пірнають. Що є справжньою пристрастю ґорґанського козака – то мотоцикли і коні. Вони їх по-справжньому люблять і розуміють. Вони про них дбають і вміють із ними поводитися. Козаки рідко ходять до школи, вони рано стають дорослими, забувають про дитячі роки, залишаючись при цьому вічними підлітками. Їх не люблять і бояться вчителі, вони охоче йдуть до війська, майже ніколи не їздять до міста. Їм добре на своєму місці, хоч до старості вони не втрачають незрозумілого неспокою. Нема двох однакових козаків, кожен козакує по-своєму. Найкраще їх розпізнають дільничні міліціанти і лісники. Так само безконечними можуть бути їхні оповіді й байки. Попри вражаючу обмеженість сюжетів. Зрештою, які козаки насправді, знати неможливо. Але неможливо й не впізнати козака, навіть нічого про них не знаючи. Вони – єдина порода горян, які без особливих деформацій пережили всі

режими, що панували в цих горах. Я пам'ятаю те, що не слід пам'ятати. Я пам'ятаю те, що не належить мені. Мені сняться колишні сни. Пам'ятаю, як із-поміж смерек, що постали на місці шанців, приходили солдати незнаного війська. Бачу: ліс переходить в ожинник. Кладка в потоці. Колія. Шпали. Якийсь перелаз. Сад під горою. Вояки приходять по два, по три. Ця приреченість і ця всевідповідальність чинять усе. Вони піднімаються схилом до хати, в якій світиться світло. Господарі не встигли його згасити. Може, купують у рум'янку дитину, може, перебирають квасолю аж до весни, а може, люблять любитися, не гасячи світла в кімнаті, незважаючи ні на кого. Партизани йдуть схилом. Через сад. До хати, де світиться світло. Прийдуть і постукають у вікно. Немає нічого страшнішого, ніж у вікно. Приходять хлопці із-за саду. Ти його висадив цього літа. Ще навіть навесні. Висадив привезені саджанці. Думав, що все буде добре, спокійно. А тепер мусиш іти. І підеш, бо треба. Лишай усе. Підеш до всього. Так чи так. Десь у снігах, там, де нема слідів (сліди – стежка до кінця, до завершення, до вибуху гранати), шукай притулок. Чи зможеш іти тихо, рівно, слід у слід, не відстаючи? Пощо тобі ця війна? А таки навіщось потрібна. Коли лишив освітлену хату і пішов у темін за сад, у ліс, межі смереки. А ще є сіно. Якщо говорити про цей край серйозно, то без сіна не обійтись. Кажуть – робити сіно. Про картоплю, дрова, яблука так не кажуть. Це така тяжка робота, що її можна витримати лише кілька днів у році. Це така самовіддана робота, що не знає ні сну, ні спочинку, ні слабостей і хвороб. Можуть встати паралітики. Старі бабці беруть на плечі так багато разів по стільки, що не здужають треновані спортсмени. Хижакі дбають про траву так, як ніколи в житті не дбали про своїх жінок і дочок. Навіть на найвійськовіших топографічних мапах усіх генеральних штабів, які опрацьовували цю територію, не вказані місцинки, де можна вкосити трави. Бо це – головний стратегічний запас. Перший поверх екологічної піраміди, за яким ідуть молоко, сир, будз, сметана, масло, м'ясо, сало, вовна, кожухи. Ситість, яка ледве відновлює енергію, затрачену на роблення сіна, з якого це все з'являтиметься. Хоча такий прагматизм спочатку не помітний за певним ідеалізмом – аби було що худобі їсти, аби взимку вона не була голодна. Лише для сіна будують окремі житла – як для людей і корисних звірів. А ще сіно живе на всіх стріхах. Викошують те, що коло хати. Викошують у саду між деревами на межах невеликого городу, вздовж колій і доріг, у ярах, шкапах, під лісом, над болотом. Викошують поділені полонини і гори. Туди треба добиратися особливо і бути там, доки не вивезеш висушеного сіна.

Ходять мандрівні косарі. Вони вміють усе зробити якнайкраще. Косар пильнує своєї коси. Коса – як скрипка, як люлька, як шабля. Як те, що є виявом геройського індивідуалізму. Косу треба виклепати. Косу треба витирати і гострити. Косою треба оминати небезпеки. Коса сталава. Її неможливо підробити. Натомість усі інші апарати – граблі, вила, верети для ношення кожен робить сам. Із дерева. Так само, як і остови, довкола яких громадаються копиці. Хоча копиці бувають дуже інакші в різних місцевостях, принципово вони все ж виглядають непомильно як копиці. І ці химерні структури є деякий час головним компонентом ландшафту. Після косіння починаються такі речі, які можна назвати колективним підсвідомим. Хоч вони і заповнюють основний зміст свідомості. Порозкидати, поперегортати, встигнути між сонцем, дощем і сонцем погромадити. Перенести, перевезти (на возах, санях, вантажівках, саморобних тракторах) і заховати. Під час такої роботи діти починають розуміти, що вони – в родині. Самотні – що вони мають сусідів. Отава буде розвагою і підтвердженням того, що світ ще тримається: все йде, все минає, все міняється до сумного кращого. Але найголовніше зроблено. Якщо щось не вдасться – дощі, холод, невдала робота, – то рік буде голодний. І це визначає не тільки наш раціон, а й наше ставлення до їжі, яке настільки відрізняється від західноєвропейського, що може бути визначальною ознакою. Ми їли кулешу, бринзу, сир, цибулю, печену картоплю, лечо, смажені ковбаски, грибовий сос, квасолеву зупу, біб, варену кукурудзу, гарбузову кашу, квасне молоко, печені яблука, сушений хліб, вівсянку з ягодами, ягоди з джином. Ми їли мало, хоч такої їжі було вдосталь. Ми їли якось нерегулярно. Іноді раз на день, іноді впродовж цілої доби. Ми пили криничну воду, яблучний сік, вина, горілки з різних хат, дорогоцінні коньяки і величезні пляшки рому. Слухали різну музику і співали малознаних пісень. Купалися навіть вночі. Лежали на старих ліжках, витертих ліжниках, траві, мохові, даху, камінні, сіні, на голій землі. Ми ще й бігали від надміру радості. І тоді лежав або бігав цілий світ. Так було з усіма, хто до мене приїжджав. Дзядзьо збудував добру хатку. Він подарував мені Україну.

905.

...коли болить голова, треба їсти горіхи. Тому що горіх подібний на череп і мозок. Таким був припис середньовічної медицини, вибудованої за принципами аналогії. Видається малоймовірним, але декілька горіхів справді зменшує біль голови, як і квасолевий вивар може бути помічним на нирки, такі подібні на квасолини.

У ширшому сенсі аналогія – перша, найпростіша, найдоступніша і найпопулярніша фігура мислення, логіки і риторики. Найчастіше використовуваний прийом не може не давати найвищого відсотка ефективності. А це спонукає до того, щоби вдаватися до аналогії ще і ще. Нам стає легше, коли щось подібне на щось, коли щось можна порівняти з чимось і знайти або вигадати якусь подібність. Навіть трагічні та сумні речі витримуєш легше, коли знаєш, що подібне вже було і якось минулося, пережилося, розв’язалося, еволюціонувало.

Дуже кортить використовувати віднайдені аналогії в моделюванні майбутнього. Цим, здається, зловживають усі аналітики, політологи, футурологи, діагности, метеорологи, букмекери, криміналісти й ворожбити.

Я теж не можу втриматися від спроби ескізу однієї такої моделі.

Розмірковуючи про долю України, часто керуються подібністю її шляху на, скажімо, шлях Ірландії. Аналогія справді разюча. В її конструкцію не вкладається тільки недосяжне розходження української та ірландської перспективи. Навіть з урахуванням часової поправки на декілька десятиліть. Річ, напевно, в нехтуванні іншості національного характеру (того, що ірландці теж багато п’ють, теж розбрелися чужими краями, вкладаючи свої таланти в їх розвій, теж часто голодували і майже забули рідну мову, попри тисячолітню героїчну історію і традицію найпотужнішої літератури все ж виявляється замало).

Тож мене звабило (і збавило, хочеться скаламбурити) інше порівняння. Ми ж страшенно подібні на афроамериканців. Аналогій і збігів так багато, що можна говорити про певну ідентичність. (Наш незаперечний мінус – ганебно білий колір шкіри. Хоч і є особи пігментовані, все ж ми позрадницьки виглядаємо своїми серед європейців і безнадійно чужими серед людей, трохи темніших, кольоровіших).

Дитяча гра навиворіт – знайти двадцять подібностей у двох однакових рисунках.

Вибираємо без жодної системи. Сумні прекрасні пісні. Сміття всюди, де не слід. Барвистий безглуздий одяг. Мальовничі сідниці і груди. Щуплі хлопці, череваті дядьки і висушені діди. Жирна їжа.

Шкідливі звички. Покалічена мова. Експресивна мова. Багато вишуканих прокльонів. Не треба відкладати на завтра те, що можна відкласти на післязавтра. Монотонні моторні коломийки. Химерні казки. Мрія про Сіон. Рабство і бунт. Терпіння і старання. Гарні очі й голоси. Голі діти. Багато дітей. Відсутність філософів. Повільне пробудження. Расові теорії. Правічні орнаменти, зведені до кічу. Занедбані туалети. Свячена вода в пластикових пляшках від кока-коли. Замовляння хвороб. Спухлі на плантаціях ноги. Постійні трагічні випадки. Незбагненна прив'язаність до зброї. Золоті зуби і прикраси. Інстинктивний соціалізм. Перше покоління адвокатів, священників, лікарів і народних учителів. Знищені архіви.

Найгордіші у світі найкращі рабині. Вроджений фемінізм. Служба у всіх арміях і участь у обох таборах громадянських війн у суспільстві не для себе. Могти зробити все і нічого порядно не вміти зробити. Спроби прорватися у парламент і радість життя у гетто. Надлітература для власного вжитку. Корупція і шарлатанство.

Список не варто продовжувати, бо сходиться – за мінімуму уяви й елементарних знань – майже все. Історія, соціологія, фізіологія, лінгвістика, економіка... Навіть перспектива, візія майбутнього.

Бракує нам тільки одного, і бракує дуже відчутно. Ми не маємо своєї вуличної революції з усіма її жахами, брутальністю, самоствердженням, наївністю і переможністю. Ми ще не дожили до того, щоби наші вади стали нашим шармом, щоби наші істеричності, неврози та шизофренії залякали мешканців пристойних і ситих кварталів. Щоби наші бандити могли залякувати найсерйозніші злочинні організації своєю відривністю і відданістю далеким відголоскам крові. Щоби наші еклектичні смаки стали модними в усьому світі так само, як і наш хворобливий драйв, що веде лише до розпаду, зміг би додати нового глибинного сенсу глобалістичній цивілізації. Якби якимось дивом така аналогія зреалізувалася, ми могли би спокійно займатися своїми традиційними справами, знаючи, що обдурена українською лагідною вуличною революцією світова спільнота завжди матиме її на увазі...

998.

...упродовж багатьох поколінь поняття України було для українців близьким до засад християнства. Земна Україна-Неукраїна була лише

коротким випробуванням перед вічністю. Думаючи про Україну, оперувалося поняттями Царства Божого, Страшного суду, пришестья, раю і пекла. Реальністю однаково були шматок тверді під ногами, краса, створена заради краси, страждання і віра. Найкращою була майбутня Україна колись. Люди довкола ділилися на святих, мучеників, пророків, відступників, зрадників, аскетів, еретиків, грішників, праведників, розкаяних, прощених, винних і невинних. Українська ідея трималася на молитвах, притчах і заповідях.

Коли ж нарешті відбулася земна Україна, виявилось, що весь ідеальний апарат утратив придатність. Прекрасна ідея зникла. В кращому разі стало зрозуміло, що такої України, про яку мріялося, вже не буде ніколи. Настала епоха чистилища, в якому ні земний досвід, ні уявлення про рай не мають жодної ваги. Епоха маніхейства, гностицизму й агностиків...

1001.

...важко говорити нехаотично, коли з'являється хаотичне одкровення. Бачу шлях спасіння, відродження і переродження України. Це може навіть бути основою державної політики, вектором, загальнонаціональною ідеологією, щоденною психотерапією, базою для педагогіки, методом фальсифікації історії, програмою партії влади, візитівкою країни у світі, рятівною галуззю економіки, віднайденим сенсом буття мільйонів громадян, підставою для нової міфології, найсвіжішого фольклору, актуальною темою для українських митців усіх жанрів, усіх видів мистецтва.

Очевидно, що без насильства України не побудуєш.

Але це насильство добре тим, що воно нагадує примусову ін'єкцію опіуму – потрібно дуже небагато часу, щоби те, що нав'язано насильно, стало річчю першої необхідності.

А ще потрібно пам'ятати, що детермінізм є самообмеженням. Треба вирватися поза нього. Хоча би до рівня екологічної логіки – все пов'язано в усіх керунках, від наслідку до причини так само близько, як і від причини до наслідку. І до всіх інших речей, які співіснують одночасно, різнопросторово, різночасно і однопросторово. Коли мурашка, вбивши тлю, несе її труп на своїх плечах своїм родичам на

вечерю і ледь устигне перебігти дорогу, коли ти... Те все має значення і для мурашки, і для тебе, і для всіх інших. Якби інакше, то було б інакше.

Мій план простий. Нам кажуть – побудуємо сильну Українську державу, буде все: сильна українська кінологія, кінокритика, критика, кіно, порнографія, риторика, вірусологія, віруси і так далі. І ще нічого нема.

А якщо інакше... Якщо обрати, скажімо, квітникарство.

Квітникарство – основа національної ідеології, політики, векторів, партійності, маневрів, спільних навчань, обміну досвідом, причина офіційних візитів, тема дипломатичних переговорів, підстава кредитів та інвестицій, засіб консолідації...

Звичайно, без насильства України не побудуєш. Треба все закріпити на законодавчому рівні. А в Конституції додати, що Україна – країна квітів.

Далі справа досить проста.

На кілька років припиняється оподаткування квітникового підприємництва. Кожен ЖЕК мусить засадити квіти на своїй території. У бюджеті передбачаються гігантські витрати на квіти. До шкільної програми вводять обов'язковий курс квітникарства. Мерії займаються муніципальною територією. Кожен мешканець будинку мусить висаджувати квіти на балконі. Кожен землевласник повинен мати квітник. Державний інститут квітникарства має кілька спеціалізованих журналів, програми на телебаченні, гігантський виставковий центр. Кожна обласна адміністрація, кожне лісництво засновує шкільку-розсадник, де вирощують екзотичні дерева і кущі. Армія допомагає, альтернативна служба – на квітниках. Реєстр безконечний...

Щось мусить змінитися на краще. Принаймні буде більше квітів. Наше підсоння благе.

А там, де квіти, не вдається так смітити. І поводишся трохи інакше.

Там, де квіти, треба бути обов'язковим, дбайливим і старанним (навіть пити так не можна, бо вони чекають і все відчувають). Треба бути лагідним і погідним. Треба думати про когось, про світ, інший світ і про себе.

Треба стати мудрим, роботящим, уважним, спостережливим, старанним, умілим, дбайливим, дисциплінованим, правдивим, ніжним, охайним, безстрашним, терплячим...

Так і може статися Україна. Завдяки квітам...

1914.

...нічого не можу із собою подіяти. Хоча живу цілком інакше, найпромовистішими видаються метафори еротичні.

Якби мусив звести до чогось такого свій досвід України, свої з нею стосунки, те, що вона мені про себе розповідала, то визначальним я обрав би кунілінгвус. Не простий статевий акт і не справжній статевий акт. Лише відкритість, довіра, дозвіл, заборона, заміна, половинність і позамежовість водночас. Не знати, що краще. Не знати чому, але так є. Бо так. Бо є. Бо таке. І можна було би більше нічого не пояснювати...

2005.

...кілька років тому я мусив дати собі раду з поважною світоглядною кризою. Тоді разом зійшлося все те, що справді хвилює, чим переймаєшся. Все те робить внутрішнє життя напруженим і таким, що тисне на оболонки зсередини. Просто через голову стає важко тілові. Звичайно, що йшлося про Україну. Про мою Україну. Бо що ще може викликати подібний тиск (ясно, що любов, але вона тоді була досить лагідна).

Я зауважив, що потрапив у пастку. В найвищий вияв стресу, коли вже немає ні радості, ні агресивності, ні готовності до самозахисту. Лише покірне бажання заховатися в нору, під ковдру, в кут. Спати і чекати, що з тобою зроблять.

Почалося все з відчуття рідного міста. Улюблені декорації, необхідні персонажі раптом перетворилися на прокляття. Невже завтра буде те саме? Тих кілька вулиць, тих кількадесят зустрічей, тих кілька тем до розмови, які не зношуються роками, які не отримують жодного розвитку і відомі наперед.

Тоді перекинулося далі. Оце я. Оце моя батьківщина. Когось із нас немає. Бо я – вона, вона – це я. Оскільки я є, то тоді де вона? Але ж і вона є об'єктивною реальністю. Тобто нема мене. Як усе заплутано. І – цілком не ясно. А ще треба додати таку річ, що все, що відбувається зі мною, укладається в рамки загальнолюдського. І все, що є на моїй батьківщині, може ці загальнолюдські речі забезпечити. Що ж тоді означає і мене, і мою батьківщину?

Порятувала Йоанна. Вона прийшла ззовні. З-поза України, із-за меж дотичності мого щоденного вічного життя. Але приїхала для того, щоби подивитися на місто (точніше на простір), у якому це моє життя відбувається, на топографію з порозсіюваними особистими слідами подій, рухів, спогадів, речень, видив і знань.

Було літо (таке літо, що досить лише одного слова – літо). Ми мали годину. Потрібно було показати щось найголовніше, бо неможливо показати всього. Найкраще було би познайомити з кимось близьким, але це було би типовим виявом чоловічої безвідповідальності – перекласти відповідальність на близьких. Зрештою, нікого близького якраз у той момент не було близько.

Стислість часу (чи до секунд, чи до годин, чи до днів або років) іноді дає чудесний ефект. Дозволяє вчинити так, ніби цього часу безмір. Так іноді кіно вкладає у дві години хоч який відтинок часотривання. Наша екскурсія теж була подібна на кіно. Таке, коли сенс залежить від послідовності окремих вибудованих епізодів і навіть кадрів. Дуже важливо, що ці кадри не супроводжувалися жодними текстами і позакадровими коментарями. Вся археологія кожного місця, всі асоціації і особисті сліди залишилися непроговореними.

Спочатку була ріка. Кам'янистий пляж, ями, за течією і проти течії, запах води, який за такої води надовго влазить навіть не у шкіру. Потім ми пішли на обмежену чотирикутником старих будинків площу перед першим міським костелом. Бароко. І сонце там завжди світить бароково – переповнено, виснажливо і бурхливо-тихо. Правда Латинська Америка. А тоді – для зігріття після купання й охолодження після площі – по сто грамів самогонки по шістьдесят копійок у квартирі, куди можна всім по неї приходити, де прохолода помитих дерев'яних сходів і гарячій пересвітленого наскрізь листя на кам'яній галереї. Ще можна закушувати плястерками паперівки або чорної редьки, але не дозволяється робити все це інакше, як настоячи...

Моє місто сподобалося Йоанні, вона видавалася тут природною. Мені сподобалося таке моє місто. Непорозуміння зникли. Мені сподобалася моя країна. Ми з нею – одне і те ж.

Життя між поїздами

Для краю, чиєю головною ознакою стали непостійність і постійна змінність ладу, все, що стосується залізниці, має особливе значення, яке виходить далеко за межі її звичайних функцій. Відносна непорушність колійового устрою перетворюється на певний різновид логіки, котра дозволяє хоч якось упорядковувати суспільне мислення. І водночас дарує елементарну віру у свободу, відсутність якої завжди пов'язана тут із чимось ірраціональним. Зрештою, поєднання надійності простої дії з незмінністю ритуалу витворює особливу інституцію, в якій можуть виявлятися знання, традиція, культура, тривання. Час, розгорнутий у вікні поїзда, натякає на приватність спільного часу. Ці колії прокладалися у дев'ятнадцятому столітті. Найпізніше – за кілька років до офіційного початку двадцятого – та, котра зробила з нас мешканців карпатської країни. Впродовж століття двадцятого лише залізниця була притулком нормальності життя. Тому ми не просто переїздили поїздами з місця до місця. Ми жили з поїздами. Ми жили в поїздах, поруч із поїздами і між поїздами. Передовсім ми їх чекали. Можливо, саме через це напружене чекання поїзди чимраз більше запізнювалися, і ми звикли чекати довше, майже до безконечності. Через ці очікування, через невизначеність розрахунків графіка переїзду, через почуття визволення від щоденного абсурду доведенням абсурду до межі загострення ми дбали про те, щоби, чекаючи поїзда і чекаючи в поїзді, не тільки не відчувати, що життя спинається, а навіть проживати його з недозволеною в інших випадках інтенсивністю.

Саме на вокзалах і довкола них вирувало найактивніше життя. Колись вокзальні ресторани були найкращі у Львові, Івано-Франківську і Чернівцях. Кафе і бари працювали цілодобово, і сюди приходили нічні товариства. На більших станціях, де були депо, ніколи не зачинялися дешеві та якісні їдальні для колійовців. У залах очікування ночували не тільки подорожні, а й багато з тих, хто не мав постійного

житла. Згодом з'явилися так звані зали підвищеної комфортності. Там установили м'які канапи, телевізори. Вхід став платний. На канапи не можна класти ноги, але вночі це правило порушували. Тому на світанку службовці обходять зал, будячи сплячих і вимагаючи опускати ноги на підлогу. Все ж у цих залах справді значно комфортніше. Відсутній непереборний запах бездомних і немає нічних міліційних перевірок, часто небезпечніших, ніж розмови з кримінальниками в нічних барах. Міліціанти, перевіряючи документи, намагаються затримати передовсім тих, кому невдовзі треба від'їжджати, сподіваючись на відкуп. Адже закон дозволяє тримати під вартою будь-кого впродовж трьох годин. Особливо активними міліціанти були під час операцій «Мак». Ішлося про перекриття шляхів транспортування макової соломи, якою славилася Галичина, на індустріальний Схід, де рівень споживання саморобного героїну завжди був найвищий. Очевидно, що перевізники почали обминати колії. Натомість міліція затримувала й обшукувала тисячі молодих студентів артистичної зовнішності. Вважалося, що саме так мають виглядати справжні наркомани. Натомість щороку перед Новим роком і Різдрвом міліція зовсім не зважала на потоки заборонених до зрубування ялиць. Збіднілі селяни, котрі місяцями не отримували жодної платні готівкою, везли до міст святочні ялинки, влаштовуючи розпродаж відразу ж на привокзальних вулицях. Ранкові підміські поїзди до Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Ужгорода, Стрия і Коломиї, що прибували з гірських районів, пахли лісом і були переповнені ялицями різного розміру. Їх везли передовсім діти і старі, для яких таке примітивне браконьєрство було джерелом реального зарібку. А в поштових вагонах, куди немає права доступу, їхали добірні ялиці для найповажніших клієнтів, власників розкішних помешкань і будинків. За поштовим вагоном був причеплений ще один непасажирський вагон. У ньому везли хліб у бік гір. На кожній станції, навіть там, де потяг стояв лише хвилину, з відчинених дверей поспішно вивантажували дерев'яні ящики з хлібом для сільських крамниць, лікарень і їдалень. Одночасно забирали порожню тару і продавали хліб приватним особам, які заздалегідь очікували поїзда з мішками і роверами. Це було тоді, коли дешевим хлібом вигодовували худобу. З поштових вагонів тим часом викидали запечатані мішки з листами, бандеролями і посылками, яких тоді було надзвичайно багато. Вже пізніше пошта втратила свій панівний статус. Усе, що потрібно було передати, передавали безпосередньо через руки провідників пасажирських вагонів. Іноді купе провідників були

вщерть заповнені конвертами з важливими документами, великими сумами готівкою, пакунками з книжками, дитячим харчуванням, рятівними ліками, продуктами, подарунками, похоронними вінками і телевізорами. Важливо було лише домовитися про номер вагона, трішки заплатити провідникові та вчасно зустріти потяг, назвавши прізвище, написано на передачі.

Головними тут є потяги, що з'єднують усі галицькі адміністративні центри зі столицею. Тому на вокзалах у певні години кількість тих, хто передає і приймає передачі цими поїздами, майже така ж, як і тих, хто від'їжджає, приїжджає, відпроваджує і зустрічає. Щодо пасажирів, то купе провідника було найважливішим центром життєдіяльності вагона. Тут отримували і здавали постіль, яка завжди була волога і зі слідами плям найрізноманітнішого походження. Якщо хтось відмовлявся від комплекту білизни, за який треба окремо платити, то не мав права користуватися матрацом. Сюди приходилося по додаткові коці, мінеральну воду, пиво, каву і чай. А чай був винятковий – міцний, гарячий і солодкий, налятий у шклянки в мельхіорових підставках. Сюди приходилося, щоби попросити відкрити туалет, вікно або перехід до інших вагонів. Тут можна було домовитися про пляшку горілки чи принаймні позичити келішки. Провідникам особисто наголошувалося, коли кого розбудити. Від них залежало тепло у вагоні, бо ж то вони палили у печах. Іноді, залежно від уподобань і старанності провідників, температура в сусідніх вагонах різнилася на багато градусів. У провідницьких купе їхали і безквиткові пасажири, котрі заплатили провідникові безпосередньо на порозі вагона. Були такі часи, коли провідники приймали до вагона безквиткових більше, ніж було тих, хто купував квитки в касі. Тоді навіть у найдорожчих купейних вагонах були переповнені всі коридори і тамбури. Пасажирські потяги були двох ґатунків. Далекобіжні з пульманівськими вагонами і підміські, чиї вагони були нерозділені, в них стояли лише лавки або крісла для сидіння.

Далекобіжні були звичайними і швидкими. Найвідомішим зі швидких був сімдесят шостий, Перемишль–Чернівці. Швидким його можна було вважати лише порівняно зі звичайними. Сто сорок кілометрів між Львовом і Івано-Франківськом – а це був його найвантаженіший перебіг – потяг долав у найкращий період кінця вісімдесятих за дві години. Це повільніше, ніж швидкий потяг у міжвоєнний час, але на півгодини швидше, ніж тепер. Від самого початку дев'яностих цей поїзд став основним каналом приватної

міжнародної торгівлі, пов'язуючи ринки Польщі, України та Румунії. Залежно від кон'юнктури, ним перевозили через кордони золоті прикраси й електроінструменти, квасолю і горіхи, телевізори і пральки, фіранки і ялинкові прикраси. І завжди – сигарети й алкоголь. У найнапруженіші роки через поклади різноманітного краму та спеціальні складані візочки для транспортування торбів пройти вагонами було майже неможливо. Тоді завантажувалися навіть через вибиті для цього вікна. Потяг затримувався на кордоні на невизначений час, і у Львові щогодини оголошували про продовження запізнення. Час запізнення ніколи не був відомий наперед, тож доводилося проводити ці години на вокзалах, нікуди не відходячи й уважно слухаючи повідомлення.

Меню вокзальних буфетів було уніфіковане: котлети з яєчнею, сардельки, варені яйця, якийсь салат, розчинна кава, тістечка, горілка. Натомість у крамничках біля вокзалів продавали те, що найохочіше купували в дорогу: хліб, ковбасу, печених курей, огірки, рибні консерви, печиво, пиво і горілку. Вже перед самим відправленням поїздів уздовж вагонів проходили люди, які пропонували морозиво і пиво, куплене в місті, за трошки більшу ціну. Бо кожна хоч трішки довша поїздка розпочиналася з трапези і пиття. Досить було поїздові рушити, як на столах у купе і переділах викладали їжу. До спільного столу запрошували незнайомих сусідів, які виймали щось своє. Шукали ножів і келішків. Знаходилася сіль у сірникових коробках і газети замість обрусів. Починалися знайомства і короткі виклади біографій. Якщо дорога була довша, а категорія вагону передбачала лежачі місця, то перед тим, як їсти, товариство переодягалася в спортивні костюми, перевзувалося в домашні капці, чоловіки залишалися у майках, жінки одягали халати. Після перших чарок ішли гуртом курити. Курити можна було лише в тамбурах. Там збиралося повно курців, і дуже скоро крізь дим важко було щось побачити. Особливо тоді, коли в якомусь вагоні їхала бригада лісорубів, будівельників чи косарів. Потім ще хтось довго йде вагонами до буфету. Потім на деяких зупинках жінки виносять до поїзда гарячі страви, запаковані в торбинки. Потім ще курять останню сигарету, сперечаючись про актуальну політичну ситуацію. Потім усі лягають спати, виставивши із закоротких полиць ноги у прохід. Тоді в спорожнілих тамбурах починають цілуватися спаровані випадком. Якщо вдасться, вони покохаються на верхній полиці її або його купе так, щоби не розбудити сусідів. Перед ранком провідники виметуть розкидані в тамбурах недопалки й інше сміття просто на колію і почнуть

пропонувати ранковий чай. До найважливіших далекобіжних поїздів на українському заході належать Львів–Чернівці, котрий їде цілу ніч, Львів–Солотвино, що проходить усіма більшими станціями Закарпаття, і Львів–Рахів, єдиний, що пронизує галицьку Гуцульщину долиною Пруту. Наскільки рівнинні колії орієнтувалися на поселення, які треба було долучити до шляху між двома значними пунктами, настільки залізниця в горах залежить від ступеня вільності, допущеного рельєфом. Лише над більшими річками гірські колії збігаються з дорогами. В усіх інших випадках вони шукають ярів, вигинів і об'їздів, щоби зберегти мінімальний кут нахилу поверхні.

Лінію Станиславів–Лазещина збудовано в 1894 році. Незабаром її продовжили через карпатські перевали, доповнивши їх системою тунелів, аж до Рахова. Ціле століття ця артерія була найважливішим сполученням із величезною частиною Карпат. Лісовий промисел і карпатські рекреації стали принципово інакшими завдяки цій залізниці. Від середини сімдесятих років нею їздить знаменитий підміський поїзд Івано-Франківськ–Рахів. Поїзд, який зробив галицьку Гуцульщину доступною, розширивши реальний вплив обласного центру на сто кілометрів. Через характерний колір чотирьох вагонів, у передньому і задньому з яких містився локомотив, він відразу ж отримав народну назву «Червона рута» – як і єдина західноукраїнська пісня в стилі поп, яка стала гітом у цілому Радянському Союзі.

«Червона рута» їхала старим австріяцьким маршрутом: Івано-Франківськ, Хриплин, Братківці, Тисменичани, Цуцилів, Тарновиця, Надвірна, Лоева, Любіжня, Делятин, Дора, Яремче, Ямна, Микуличин, Татарів, Ворохта, Лазещина, Ясиня, Кваси, Рахів. Навіть сам перелік станцій є кодовим для цісарсько-королівської, великопольської, радянської міфології. Не кажучи вже про гуцульську, галицьку та новоукраїнську. Цю колію будували робітники-італійці. Кілька мостів-віадуків належало до найдивовижніших у тогочасній Європі. З них зберігся лише один – у Ворохті. Делятинський, який уцілів під час Брусиловського прориву, знищили в 1943 році. Після війни поїзди ще кілька років їздили до цього місця, тоді пасажирини переходили стежками через долину і річку Любіжню пішки, а з другого боку їх чекав інший потяг, який їхав далі. Якраз після війни, коли всі мости були відновлені, завели регулярну військову службу охорони мостів. Відтоді кожен значніший залізничний міст і кожен тунель був під охороною невеличкого ґарнізону. Поруч будували бетонні укріплення для оборони. А в самих конструкціях мосту робилися сховки для вибухівки

на випадок наступу ворожих військ. Озброєні автоматами охоронці не пропускали через міст навіть тих, хто жив поруч і для кого колія була найкоротшим і найзручнішим шляхом додому. А в горах колії дуже часто були найнадійнішими стежками. Щоправда, шпали укладали з таким розрахунком, щоби відстань між ними постійно збивала з природного кроку. Такі були вимоги техніки безпеки.

Розклад їзди «Червоної рути» був пристосований до потреб івано-франківських промислових підприємств. На початку вісімдесятих років до Івано-Франківська щодня доїжджало шістьдесят тисяч робітників. Упродовж дня одна шоста припадала на цей керунок. Тому перший ранковий поїзд прибував до міста о восьмій годині. О дев'ятій він вирушав у бік гір. Відвозив додому робітників нічної зміни. І власне він був найголовнішим для всіх туристів, городників, садівників, збирачів грибів і ягід. Вечірні та нічні поїзди теж були зорієнтовані на заводські зміни. Однак відтоді, як більшість заводів перестала працювати, ритм «Червоної рути» визначають сезонні зміни в природі та послідовність робочих і вихідних днів. Незмінними вже багато років залишаються лише кілька людей, які продають у поїзді різні дрібниці: пиво, цукерки, дерев'яні гуцульські ложки, копійчану біжутерію, шарпетки. Тоді, коли багато підприємств платило своїм робітникам не грошима, а якимись товарами, торгівля в цьому поїзді була особливо інтенсивна. Адже життя багатьох сімей залежало від того, як скоро і вдало отримані товари обернуться грошима, за які можна вже щось купити. І саме в ті роки більшість пасажирів не платила за проїзд у підміських поїздах, бо живих грошей не було місяцями. Якраз тоді пасажирів було найбільше, бо лише в поїздах такого типу контролери толерували і терпіли відсутність квитків. Деякі продавці зуміли утвердити свої смаколики настільки, що навіть одноденна їхня відсутність викликає тривогу в постійних пасажирів. Скажімо, бабця, котра приносить порізаний на трикутники андрутовий перекладанець. Чи жінка з домашніми пиріжками з картоплею і бринзою. Чи двоє конкурентів, що продавали газети. З роками вони перестали конкурувати, виробивши кожен собі сталий перелік видань. Трохи давніше торгівля пресою в усіх поїздах була привілеєм спілки глухонімих. Вони швидко проходили вагонами, викладаючи на кожному столику весь пакет пропозиції. Заки люди розглядали сигнальні примірники, німі поверталися і або мовчки забирали газети, або їм указували на вибране, і вони зупинялися на кілька хвилин, продаючи певні газети. У перебудовні роки продавалися ще й різноманітні брошури: рецепти

домашнього консервування, інструкції з різних видів ворожіння, примітивні кама-сутри, збірники анекдотів. Ще з комуністичних часів окремим бізнесом глухонімих був продаж у поїздах фотографічних образків і церковних календарів.

До найважливіших атрибутів поїздок поїздом належали також гральні карти. Ті, хто не взяв колоди з дому, могли придбати її або в станційних кіосках, або безпосередньо в поїзді. Сталі партнерські групи утворювали переважно односельці, що виходили на тій самій станції, або товариства туристів. Грали передовсім у простого дурня. У купейних вагонах під час триваліших поїздок шукали серед безпосередніх чи дальших сусідів партнерів для покеру чи преферансу. Була окрема категорія фахових шулерів, які спеціалізувалися на поїздах із кількаденною тривалістю маршруту. Особливо вдалим для них був сезон відпусток, коли розслаблені люди їхали з великими сумами грошей до морських чи гірських курортів. І все ж західноукраїнські поїзди завжди були найбезпечніші з огляду на злочинність. Крадіжки траплялися дуже рідко. Бійки в тамбурах виникали вряди-годи хіба між підпилими знайомими. Молоді хлопці нікого не грабували навіть у порожніх нічних поїздах. Приватним продавцям завжди чесно платили навіть за нелегальну горілку. Тим більше нікого не викидали з поїзда, як то часто буває на Сході. Єдиний за багато років такий випадок стався під час знаменитих президентських виборів. Тоді загинув, випавши з поїзда, спостерігач зі Сходу. Але то були особливі поїзди, які вже ввійшли в українську історію як частина брудних методів боротьби. Тими спеціальними поїздами без номерів і позначень у західноукраїнські міста привозили тисячі мобілізованих донбасівців, чиї помножені голоси мали вплинути на результат голосування. Поїзди перетворювалися на bastiони. Вони стояли на запасних коліях вокзалів. Їхнім пасажирам доводилося жити в них кілька днів. Виходити без дозволу керівництва вони не мали права, як на ворожій території.

Наша історія часто перепліталася із залізницею. Так само, як історія залізниці нанизувала вияви різних епох і періодів, історичних явищ і подій. Через утрату контролю над Львівським вокзалом, над кількома станціями в межах Львова, над лінією Львів–Перемишль українські підрозділи втратили у 1918 році столицю у Львові, а згодом і всю територію незалежної ЗУНР. Кілька санітарних поїздів УГА врятували життя тисячам військовиків і цивілів. У поїзді працював український уряд у часи найдраматичніших поразок і відступів. Врегульована робота залізниці в міжвоєнні десятиліття дала

можливість розвиватися селянському кооперативному і культурному рухові, зав'язуючи його в єдину мережу українського громадянського суспільства в умовах досить лагідної польської окупації. Нашими коліями уряд окупованої німецькими і радянськими військами України виїхав на еміграцію. Цими ж коліями навесні 1941 року до кордону прибули десятки дивізій, які Сталін приготував до нападу на Німеччину. Порядок на залізниці, що його відновили німці, мав бути ще одним доказом реальності нової Європи. Поїздом німці привезли до Станиславова весь офіцерський склад інтернованої голландської армії. Коли його перевозили в інше місце, кілька офіцерів зіскочило з поїзда перед мостом через Дністер. Їх прийняли до себе українські партизани і невдовзі переправили на захід. Один із тих офіцерів пізніше став начальником генерального штабу нідерландського війська й описав свої українські пережиття. Багато повоєнних років із західноукраїнських станцій від'їжджали поїзди спеціального призначення, напаквані в'язнями та родинами, що підлягали депортації до Сибіру. А інші вагони безперервно вивозили тотально вирубувану деревину для відбудови шахт і промислових міст. У шістдесятих роках під карпатськими горами почали створювати гігантські комплекси для стратегічних ракет, скерованих на Європу. Десятками кілометрів секретних тунелів їздили залізничні платформи з ракетами. Обладнання перевозили в спеціальних вагонах, замаскованих під пасажирські. Вся ця історія проїжджала попри наші доми, які чомусь дуже часто тулилися до залізниці. Ми рахували години за поїздами. Ми виходили на горбки і махали руками, вітаючи машиністів і пасажирів. Ми заглядали у вікна на миті невідомого життя. Іноді кидали в поїзди камінням. Іноді ставили на колію знайдені в землі патрони. Ми збирали вздовж колій нагріті суниці й розглядали екзотичні однорічні рослини-ефемери. Вчилися зберігати рівновагу, йдучи рейкою. Поїзди трясли нашими домами. Деякі хати згоряли від паротягових іскор. Ми чекали на переїздах зі своїми фірами і вантажівками. Перебігали колію перед самим потягом. На станціях пролізали під поїздами, лінуючись їх обходити. Ми брали з колій пісок і шутер, вибирували розсипане вугілля. Ми звикли до постійного сусідства з небезпечними гуркітливими, брудними машинами.

Часом нам удавалося спинити ремонтну дрезину і проїхати нею кілька кілометрів до найближчої станції. Там ми пили воду зі спеціального фонтанчика, грілися коло залізної печі, слухали, як стародавній дзвін

дає сигнал прибуття потяга, що стоїть лише хвилину. Ми стояли на перонах, очікуючи своїх листів, даючи змогу оглянути себе пасажирам, котрі не могли навіть запам'ятати назви наших станційок.

Через багато років ми дивувалися, потрапляючи на точно такі самі станції, вокзальчики і вокзали в Польщі, Угорщині, Словаччині, Чехії, Румунії, Хорватії чи Словенії. Ми раптом відчували домашню лагідність і радість. А давніше, ближче до дитинства і юності, ми з нетерплячістю і щасливою тривогою чекали своєї мандрівки. Розумілося без слів, що вона може і має бути мандрівкою поїздом. Нам було добре, бо ми знали, як усе влаштовано і як поводитися. Ми мали доступ до цього рівня втаємниченості. Поруч їхало багато інших людей, і так нам відкривалося життя. Ми переживали певне братерство і єдність, хоча насправді завжди здавалося, що лише в нас є поважна причина кудись їхати. В поїздових розмовах можна було дозволити собі пофантазувати, озброївшись тимчасовою, значно привабливішою, історією життя. У поїзді найскорше можна було розраховувати на чужу увагу, на милосердя, допомогу, щедрість, гостину. І можна було самому бути уважним, милосердним, щедрим і гостинним, роздаючи їжу, питво, милостиню, сигарети, розповіді, поради і ласку. Ми не зважали на бруди, смороди, холод, задуху, спеку, п'яні співи і заголосне радіо, мишей, тарганів, жебраків, злодіїв, кондукторів і міліціантів. Ми їхали своїм життям. Хоч колії і станції були австрійські, назви станцій польські, вагони ендеєрівські, а порядки радянські. Що більше ми їхали, то більше переконувалися, що ця земля таки наша. Ми сідали біля вікна й уважно на неї дивилися. Ми бачили багато гір, різні й неподібні типи гір, Бескиди, Ґорґани, Чорногору, Свидовець, Чивчини, Полонину Красну. Бачили луки з квітами і пахучими травами, безліч птахів, потічки, криниці, сади і хатки, озера та ліси, замки і малесенькі містечка, вулиці Львова, передмістя Стрия, Коломиї, Франківська, Дрогобича, Мукачєвого, Сваляви і Чернівців, занедбані вілли давніх курортів, смітники і поля, церкви, каплички і хрести, цвинтарі й скелі.

Ми дивилися вздовж рік і через ріки – Дністер, Прут, Латорицю, Бистрицю, Стрий, Опір, Тису, Лімницю. Були моменти, коли нам хотілося вискочити в якомусь місці, щоби там жити решту життя або принаймні померти. Такими прекрасними здавалися нам ці фрагменти. Ми дивилися через вікно поїзда на свій чудесний край і розуміли, як добре його бачити. Але ми завжди кудись приїжджали. І були найщасливішими, коли приїжджали додому.

Карт-блани

Почуваюсь у Львові упривілейовано. Бо не мушу бути там завжди, лиш приходжу тоді, коли хочу, на стільки, на скільки хочу. А це змінює все. Місто Львів перетворюється на засіб задоволення бажань. Не мушу усвідомлювати його сутність і призначення. Не можу посправжньому відчувати біль його ран. Увесь Львів стає попросту подарунком самому собі.

Я знаю, як він улаштований, знаю його хімічну формулу, знаю способи дії його структур на мої мозкові центри насолоди. І безсоромно цим користуюся. Іноді навіть не завважаючи людей, котрі живуть у Львові. Ідеальна міська структура тотального міста міст настільки повноцінна, що цілком вистачає порожньої нічної топографії. Хоч тут живуть найдорожчі мені люди, я найбільше люблю Львів безлюдний. Скажімо, недільний ранок. Це накопичення каміння на прекрасній земній поверхні дозволяє мені гратися (розумію двозначність цього слова) у неможливу в інших місцях світу гру. Дуже багато львівських фрагментів служить мені якимись такими фотографіями, в які можна ввійти, як у напівсні після головного пробудження, як у керованому в такому випадку сні. Як театр тіней, як дитяча експансія в улюблені ілюстрації, як кіномонтаж із використанням старої хроніки. Як накладання різних слайдів із двох діапроекторів на одній високій стіні великого львівського помешкання на початку вісімдесятих. Я спокійно сприйму будь-яку зневагу, але, з огляду чорно-білої фотографічності, дотепер найбільше ціную Львів саме сімдесятих – вісімдесятих років, коли кольорові вкраплення були настільки виразні.

І я залюблений у львівські декорації при тому освітленні, яке дещо деформує ясність бачення: вечір, ніч, вуличні лампи, місячне сяйво, туман, осінній дим, паде сніг або дощ. Лише контури, напівтони й

окремі вихоплені деталі. Непевність бачення і відносність пам'ятання.

Я граюся. Я граюся, пам'ятаючи, пам'ятаю, граючись. Я пам'ятаю окремі фрагменти, в кожному з яких – уся гра у Львів... І жодного разу не було добре однаково.

У схованому від вулиці подвір'ї по Коперника ріс великий каштан, за яким упізнавалися пори пір року. У квартирках першого поверху, чиї двері виходили на це подвір'я, майже ніколи не зачинялися ні вікна, ні самі двері. Верхні поверхи виходили на подвір'я довгими балконами вздовж цілого помешкання.

У тій квартирі щотижня глянцювалося підлогу сукняними ковзанами (в цьому не було й сліду фетишизму, просто уважність до перестарілого дерева, все робилося легко). Там було багато Труша і Новаківського. В книжковій шафі зі шкляними дверима та фіранкою було все те диво, якого не сміло бути. Починаючи від трьох томів УЗЕ, усіх записок НТШ, споминів галицьких політиків, бібліотеки красного письменства і так далі. Стародавнє бюро, накрите зеленим сукном і шклом, належало Костеві Левицькому. Натомість відреставровані гданський стіл і фотелі знайшли в середині вісімдесятих на смітнику біля палацу Потоцьких. Із балкона до вулиці можна було слухати й оглядати оркестри під час травневих фестивалів біля Потоцьких.

Поруч – цитаделя. Стежки, похилі галявини, елітні пси на прогулянках, продаж польських криміналів із валізок, пікніки на завалених стовбурах дерев, бетонні дзоти, паркан із колючим дротом довкола фортів, дуже багато омели, аличевий гірський сад над вулицею Колесси. Дуже добрий огляд для українських артилеристів у листопаді 1918-го на цілу львівську западину і протилежні гори – Високий Замок, лікарня Заремби, Кайзервальд. Цілозимові – аж дотемна – дитячі санні траси до Осолінеуму. Чудесний перехід подвір'ями (не втрачаючи висоти) аж до Національного музею (а тоді сходами через хімічний корпус і вихід над старим ботанічним садом).

Далі... Коротко.

Кам'яний поріг просто із зупинки на Руській. Дерев'яні сходи. Низеньке помешкання на піддашші. З вікон можна бачити меблі й порцеляну через вікна музею. Ліжко трясеться від трамваїв, а темну спальню час від часу освітлюють на півхвилі оргастичні сині спалахи на переходах трамвайних дротів. Вино під Високим Замок, як у лісі,

тільки що видно зворотний бік дахів. Печериці в єзуїтському городі. Башти радіоглушителів у святоюрському саду. Ательє Новаківського, величезне французьке вікно, в якому йому мало не щодня позував святий Юр. Шоколадка, табакерка. Дружні черги по «Факел» і «Фільтр»-«Орбіту»-«Львів»-«Космос» (і все мало власний смак із заплющеними очима). А в гастрономі-протязі – по масло, лише в суботу й дуже рано. Кава з молоком і рогаликом на Академічній. Кава з молоком і пиріжками на Коперника і Словацького. Стрьомний будинок по Мартовича. Убого-розкішний університетський санаторій-профілакторій на Герцена. Переповнений «Нектар» із мокрими рушничками після курки. Зверху – кава. Найкраще вийти з горнятком надвір і посидіти на латуннім поруччі під вітринами. Кава у «Дністрі», де тоді ще пахло якимось закордонно. Старий університет. Ланци при в'їзді, чотирикутник коридорів, стародавні гербарії і мокрі препарати. Вечірні трамваї, розхитані від швидкості й порожності. Нічний черговий тролейбус аж із Левандівки. Обвітрений пішохідний міст із вокзалу до Левандівки. Різнокольорові промислові запахи Рогачки. Станція Підзамче, недіючі запасні колії. Підземелля на вокзалі. Любощі в різних місцях. Хризантеми перед входом на Янівський. Цвинтарні вогні на першого листопада. Канапки із сиром або ковбасою у «Кавасоки».

Що вже казати про стадіони, корти, лучні тири, молочарні, готелі, бібліотеки, музеї і картинні галереї, вілли, сецесію та історизм, улюблені дерева і церковні задвірки, де завжди було так добре, що аж є завжди.

Навіть не варто говорити про напрями вітру на різних вулицях, позитивні зміни, вазонки в під'їздах зі шкляними дахами і можливість ковзати всілякими ґатунками кістки (бруку) та цілуватися на сходах каплиці Боїмів.

Ще й історія міських газет, перші плакати театру Курбаса, хор Вірменської церкви. Вінні Пух і всі, всі, всі.

Досить. Не можу стримати німецького синтаксису. Кожен має свій Львів. Один раз – жодного разу. Два рази – завжди.

Господи, відвідай виноградник

Правдивий Боже, котрого Божим словом і Божою Мудрістю називаємо.

Творче світу, що Ти породив із любові для любові, яку лише сам розуміти здатен.

Дякую тобі, Боже, за Твою посвяту і Твоє переживання, які Ти сам собі уділив, утілившись колись і назавжди в Синові своєму єдинородному.

З Тобою, Спасителю, я можу говорити, знаючи, що нічого більшого бажати собі не можу, бо ніщо інше не є ні мені, ні Тобі потрібним.

Ти, що любиш мої сумніви і темність, просвітли і прийми мене.

Бо тільки Тобі звіряюся, котрий знає незрівнянно більше про мене, ніж насмілюся і зумію про себе вповісти.

Дякую, Сотворителю, що існує – є, а є – існує. Що було – буде, а буде – було.

У захваті Твою передбачливістю, я радісно переживаю свою тілесність, яка Тобі так мила.

Обмеженість моїх тілесних відчужень якнайкраще відповідає тому Твоєму намірові, світлом якого Ти мудро уділив мені, моїм здатностям перекладати велич Твоєї вселенської любові зрозумілою мені мовою Твого послання.

Не спинюся, Господи, в жазі розуміння Твоєї щедрості.

Не зраджу Тебе ніколи в прагненні усвідомлення того призначення, яке Ти мені так тихо заповів.

Любов Твою вибираю на кожному кроці, бо вона паде на мене.

Вдячністю до ласк Твоїх сподіваних і неочікуваних повниться тіло моє, за Твою подобою Тобою створене.

Тільки Ти знаєш, що в ніяку промовленість не вкладається те прожите, за що я дякую Тобі.

Як було би добре, якби Ти якось скористався з усіх моїх любовей, розділивши її одну серед тих, хто ще любові не зазнав, а прагне.

Із прірви своєї гордині, оживлений, однак, Тобою, наслідуюся відмовлятися від частини Твоїх щедрот.

Прошу, Боже Отців наших, торкнутися милосердям своєї любові всіх тих, хто не хоче у своєму вільному виборі її запізнати.

І, а, але, бо... нехай буде воля Твоя, а не моя. Мені ж залиш свободу любити. Амінь.

Порт Франківськ

Хочу написати листа

Страшенно захотілося зробити те, чого не робив уже дуже давно. Захотілося написати листа. Оскільки знаю лише цю адресу, то й пишу.

Серед моїх найулюбленіших музеїв найулюбленішим є музей меблів і начиння у Львові. Деталі побуту різних епох завжди цікавили мене більше, ніж історичні події. Крім того, є ще й дуже особистий мотив – колись я жив на піддашші камениці, з вікон якої можна було оглядати фрагменти залів цього музею.

Через багато років настав час, коли слід було повести до того музею своїх дітей – вони вже навчилися розглядати у стародавніх креслах моделі замків і палаців. Коли водиш дітей показувати те, що бачив у дитинстві, маєш нагоду побачити значно більше. Цього разу мене вразила колекція дорожніх секретерів.

Маленькі, дуже зручні і вишукані скриньки можуть функціонувати як повноцінний кабінет у будь-якій ситуації.

Я уявив собі величезну Європу вісімнадцятого століття. Багатоденні переїзди у каретах і диліжансах. Порядний кавалок життя, проведений у дорозі. Звісно, треба якось раціонально використати цей час. Можна писати листи. Треба писати листи.

Можна писати довгі листи. Секретер завжди біля тебе... То був добрий час, коли так багато міст і місць ще не було описано, коли так багато думок і визначень ще чекало свого озвучення, коли найпростіші речі потребували такого складного обрамлення.

Уявив собі пізніші часи. Століття, коли пошта слугувала синонімом вічності і непорушності. Коли листи, надіслані зі знищених міст, доходили до адресатів з покинутих окопів. І навпаки.

Ще і ще. Листи як повісті. Повісті як листи. Листи, писані під копірку для якогось там тому повного зібрання творів. Листи-звіти і листи-заповіти. Заповіти як листи-сповіді... Щорічні листи-звернення про навернення. Шифровані послання і стандартний текст листа з вільним рядком для щораз іншого імені. Листи на

цигарковому папері. Щоб сховати, аби менше заважило під час пересилки авіапоштою.

Також військові спогади. Польова пошта, безкоштовний конверт без марок, прихід поштаря, читання прізвищ уголос, чекання прочитаних уголос прізвищ, тримання кілька годин у кишені нерозпакованого листа, прочитання його, сидячи на параші, курячи сигарету без фільтра, це після обіду, неквапливість, вільний час, повний кайф... Іноді після таких листів вішалися, стрілялися або розстрілювали, дезертирували.

Або порожні конверти заради екзотичних марок незнаних країн. Або намагання переслати купюру всередині вітальної листівки. Або самвидавівські картки на Різдво і Великдень... Або забагато фотографій, лист заважкий.

Або, що найгірше, коли з кількома печатками і штампами різних пошт і поштамтів – адресат не знайдений.

Може бути з рук у руки, може бути «через чемність» (тоді не можна конверт заклеювати).

У моїй квартирі є довгий коридор. У довгому коридорі стоїть висока шафа. У високій шафі – глибока шухляда. Вона наповнена різними листами різних часів. Я хочу написати листа. Я маю шухляду зі зразками. Я можу свої бажання поєднати з певним взірцем. Я не знаю ніякої іншої адреси. Я хочу написати листа. Я вибираю взірць... Поштівка з фотографією якогось краєвиду. Передбачається, що я десь там.

Отож: пейзаж, а на звороті – вітання із... Люблю. Твій.

Порт Франківськ

На березі колишнього Карпатського моря – перед теперішнім морем Карпат – за вапняковими схилами Вовчинецьких гір, укритих рослинами, яких нема ніде більше в цих широтах, бо все ж – узбережжя (там мусить бути щось вічнозелене, соковите, мусить бути хоча би інший мох), у затоці під цими скелями, котрі ніяк не дочекаються припливу, а відплив був кілька тисяч років тому, ще збереглися дві колишні течії Карпатського моря. Вони витікають з його глибин і, вдаряючись об камінь берега, завертаються, утворюючи невеликий атол, понад яким у ямі випинається порт Франківськ. Найкраща гавань після рифів і островів Карпат. Найпевніший порт і форт на березі Покуття. Він позначений на всіх таємних морських мапах, без нього неможливий жоден рейс у цих широтах. Франківськ тримає. Цей порт є формою, яка утримує сутність навколишніх земель-морів. Без нього Карпатське море було б позбавлене берегів, орієнтирів, течій, маяків. Отже, моря б не було. Всі астролябії світу безпомилково вказують, що порт розміщений на 48 градусів 55 мінут північної широти і 42 градуси 23 міноти довготи за Ферро. За Ґринвічем – трохи інакше. За нами – Галич, Опілля, Львів. Перед нами – Карпатське море, за яким Туреччина, яка починається за Прутом, за Дністром, за Черемошем, за Тисою, за Попом Іваном. За Туреччиною ж – як відомо – тільки Африка. І кінець світу. Так само на схід – півострів Поділля і російський берег кінця світу. На захід – лише Чорний (Шварцвальд) ліс, водорості, що вийшли з нашого моря.

Порт пахне портом. Він існує для того, щоби змішувалися запахи. Щоби саме тут відбувалася роза вітрів, щоби вона ставала чимось реальним. Щоби нею могли житися вітрила наших балконів. Порт Франківськ пахне підмоклимими мурами, кораловими рифами своїх пляжів, гарматним порохом твердинь, дешевими смерековими

бурштинами, складами і пакгавзами, плитами Галицько-Львівського і Тисменицько-Кам'янецького трактів, затопленим цвинтарем і трактирами довкола маяка, будиночками вздовж берегової лінії, де снідають і ночують купці, матроси, пірати, теслі, астрономи, картографи, міняйли, злодії, відставні капітани, майбутні юнги, коки і китобої. Іноді вони всі, не вірячи жінкам, котрі їх годують, стоять і дивляться у бік Бистриці. І бачать, як за вигином моста починається їхній порт. Крізь нічні лампи, крізь недільний туман, крізь різдвяний сніг – прекрасний порт Франківськ.

Це місто-фортеця. Воно не те що стало фортецею, бо так було треба. Воно було фортецею задумане і фортецею створене. Ідея ідеального міста довго шукала такого бездоганного втілення. Єдиний рисунок став прототипом міста, і місто було як ґравюра. Як графіка на камені, як барельєф, як літографія, як суха голка, як ленд-арт врешті-решт. Суцільний мінімалізм. Діамант. Як компас. Шість напрямів. Шість редутів, шість проміжних мурів. Усередині – маяк-ратуша. Квадратом камениці, вузькі, низькі і довгі. Палац при мурі. Лицарі тоді не ховалися серед міщан. Три костели. Дві церкви. Звичайно, арсенал і мол. Заблудитися в порту було неможливо. Все надто прозоре. Все просте й ідеальне. Місто-контрафорс. Його так і не вдалося нікому знищити ззовні. Ні туркам, ні москалям, ні козакам. Справжні твердині можна підвалити лише зсередини – австрійським розбиранням мурів, розстрілами у середмісті, бульварами замість кварталів, будинками на місці внутрішнього подвір'я і саду, пожежею, яка роздулася з-під котла, в якому варилося повидло...

І якраз тепер, як і в 1812 році, коли були розібрані мури, порт-фортеця знову стає інакшим. Мінімалізм і садівництво, котрі були визначальними впродовж усіх часів Франківська, підриваються ізсередини маньєризмом і зажерливою забудовою тих місць, де пилося, сиділося, ходилося, лежалося, любилося, бігалося, говорилося, обнімалося, трималося. Звідки дивилося на акваторію. Де була наша твердиня. Ідеальне місто. Як з рисунка. Як літографія. Його варто було захищати і не здавати, цей порт Франківськ. Але воно не встояло – як завжди – від власного, внутрішнього напору...

Ерос святого Миколая

В останнє десятиліття, крім усього іншого, відбулася ще й дивна зміна феномену святого Миколая. Те, що століттями було містичним, перестало ним бути. Як це не цинічно звучить, але культ Миколая віддавна переплутаний з питанням дитячого еротизму. Та сама містика невинності, таємниці, прагнення, підозр, натяків, солодких задоволень. Та сама народна педагогічна система природного циклу – спочатку таємниця, про це не говорять ні батьки, ні діти, потім незбагнений акт ініціації, тоді – ні з того ні з сього той, хто ще вчора був об'єктом непромовленого, відразу стає його суб'єктом. І сам разом з власними батьками готує в ніч дива таємницю для своїх дітей, онуків власних батьків, з якими про все це так і не поговорилося. Як і про те, звідки беруться діти. І що відчувається тоді, коли діти можуть і не взятися, але відбувається те саме, від чого вони з'являються.

Коли я був малий, то про будь-які прохання до Миколая не йшлося. Так, ніби всі собі знали, що просити у принципі неправильно, що можливості Його обмежені, що Він і так старається максимально, що втіха полягає в чудесному отриманні того мінімуму, який є для нього таким напружним. З еротикою було точнісінько так. Вона була таким самим дивом. Ми читали самвидавівську «Баню» і примітивні останні розділи з підручника анатомії людини. І нічого іншого в цій царині не було. Треба було вірити в щось одне. Або-або. І захищати свою чистоту чи зіпсутість (ідеалізм чи матеріалізм – таким було дурнувате головне прокляте питання однієї дурнуватої головної філософії, не щоби його прекрасно розв'язати, викресливши зі списку). Теперішні діти дивляться на обкладинки журналів і кондоми у кожному кіоску, все знають і пишуть списки, що їм потрібно на Миколая. Їх розуміння еротики полягає в тому, щоби знати, що від кого треба хотіти.

А все задумувалося так гарно. В часи єпископа Миколая передовсім йшлося про страшний гріх гордині. Йшлося про анонімність дива. Про його вчасність і щоденну присутність. Про те, що диво стається тоді, коли сподіватися його годі. З тим Миколаєм теж пов'язана певна еротика, бо він часто клав капшук з монетами саме тоді, коли зневірена дівчина вирішувала своїм тілом заробити на віно.

Найбільше чудо Миколая полягало в тому, що його ніхто ні про що не просив, але він умів зробити найпотрібніше. І ніяким чином не зрадити свою до того причетність. Просто так ставалося, як мало би бути по-правильному. Миколай був великим коректором.

Власне ця корекція мала би бути найголовнішим спадком святого. Хай дитяча еротика залишається дитинною – інтимною, делікатною, загадковою, солодкою. І вчасною.

Ти, хто завжди зі святом

Школа, незважаючи на її утиски тотальної святковості, якою переповнене раннє дитинство, все ж була дуже корисною для усвідомлення свята як такого, свята як виняткового явища, свята, яке дуже не завжди з тобою. Зрештою школа мусить бути хоч у якомусь вимірі корисною. Святом, отже, було кожне випадання з розпорядку – неділя, канікули, хвороба, запізнення, прогул, відсутність учительки (навіть якщо вона в цей день зламала ногу чи пішла на мамографію), смерть Брежнева-Андропова-Черненко, парамілітарні змагання «Зарніца» й «Орльонок».

Наприкінці школи і в ранній юності свято мусило бути пов'язане з тим, що вперше. Перший щось там, перша хтось там, уперше таке-то і сяке-то. Такі собі справжні приватні свята, в яких, однак, уже було те, без чого свята неможливі. А свята неможливі без співпережиття. Нерозділена радість святом бути не може. Те, що вперше ставалося, теж означало причетність, бо автоматично переводило нас із категорії в категорію, з касти в касту.

Якраз тоді десь вчиталося про ритуал, який є інсценізацією міфу. З цього випливало, що перейнятість будь-яким міфом уможливорює переживання-співпереживання свята під час здійснення відповідного ритуалу. Тоді були призови до армії, вироблена теологія підйомів, ранкових туалетів, прийомів їжі, виїзду на маневри, відбоїв, недільних звільнень у місто, демобілізацій, повернення в університети, доступу до книжок, кінотеатрів, нечастих виходів у кафе, зібрань у гуртожитках, демонстрацій, арештів, КПЗ, паролів порозуміння, відновлених пісень і піднятих прапорів. Чудові ритуали глибинних міфів.

Десь незадовго свята святкувалися лише удвох, одне для одного. За власним календарем. Пізніше знову повернулася причетність до роду. Встигнути, заки ще вони є на світі.

А відтоді, коли властиво почалося власне самотійне життя, свята теж стали саморобними. Їх можна було призначати на ту годину того дня у році, коли хотілося. Свят фактично не було, бо їх не хотілося, бо вони були залежні від тебе, а нема нічого нищівнішого для святковості, як бути розпорядником свята. Так я безжально проспав злам тисячоліть.

Натомість святом були діти, бо вони були святими, як то є з дітьми. Їхні щоденні святка могли заступити все інше.

Тепер, коли я думаю про ідеальне свято, у свідомості завжди зливаються в один образ, в один символ добрий приятель Юрко Покальчук і улюблений пес Люна. Вони є незаперечними виразниками святковості. Ця святковість позначена насамперед цілковитою відсутністю часу. Можна сказати, що життя є святковим завдяки тому, що так часто буває нудно впродовж цього свята. Бо йдеться про інше. Юрко Покальчук знищує календарність своїм коронним тостом – з новим роком. Він проголошує його завжди, він має рацію, бо новий рік починається кожної нової хвилини. А Люна взагалі, як то властиво псам, не розуміє, що таке довго, а що коротко. У неї все триває однаково повно. Чекання, зустрічі, спання, прогулянки, забави, пестоші. Те, що їй подобається, є святом. Усе, що між тим, – не. Я би хотів жити так. Це чимось нагадує перепади з пекла у рай, де і муки, і кайф незрозумілі нам, бо замішані на безконечності. Натомість моїм святом є щось інше. Я щиро святкую дві речі: моє земне життя мусить колись закінчитися, і я нічого не знаю про своє життя після його земного закінчення. Видається, що в такій ситуації не святкувати теж немає жодних підстав.

Великодня демонстрація

Щороку кожен – як хоче і може – переживає принаймні нагадування про подію, яка стала найважливішою в біографії людства. Нагадування нам потрібні, бо очевидність іншості світу, який настав після Воскресіння, є значно меншою, ніж могли сподіватися всі учасники тієї події. Ще важче усвідомити, що вона не має ні початку, ні кінця, що вона триває безперервно і завжди. Людська сутність потребує простіших методів навчання. Календар є одним із них.

Одним із феноменів цієї календарної залежності є щорічне відчуття, що мало не позавчора було Різдво. Почуттєва прірва між народженням і смертю та воскресінням стискається в часі. Благість Різдва і напруженість Великодня переживаються як прискорене дорослішання. Ціле земне життя Христа найінтенсивніше нагадує про себе в ці два дні, між якими менше, ніж півроку. За цей час ми повинні пройти щорічну еволюцію від дитячої радості від того, що Бог став людиною, довіривши нам мало не по-людськи, аж до глибокого потрясіння – на що ми, люди, насправді здатні.

Останній тиждень перед смертю Христос збирав довкола себе дуже багато різних людей. Знаючи, що і як має статися найближчими днями, знаючи, як мало часу залишилося, він укладав у кожен поступок, у кожне слово найбільшої сили значення. Складається враження, що ці тисячі очевидців були потрібні не лише для того, щоби вони побачили і почули, як здійсниться написане у пророків. Здається, що він навмисно укладав багатющу колекцію типів, повний спектр можливостей людського вибору. Всі ці люди повинні були ще й бачити одне одного, усвідомивши, якими є вони самі.

Завдяки тому, що цей останній тиждень ретельно задокументований, ми маємо можливість мало не споглядати хроніку подій. Маємо часу вдосталь, щоби прокручувати цей фільм, акцентуючись на різних напрямках поглядів.

Можемо дивитися лише на Богочоловіка, ловлячи кожне слово. Цих слів має бути досить, щоби не потребувати нічого більше.

Можемо дивитися на всіх разом і на кожного окремо з тих людей, які були поруч. Придивлятися до всіх дій, рухів, виразів обличчя і очей. Можемо намагатися зрозуміти почуття і думки, які їх викликали. І приміряти їх до себе. Виявиться, що вони будуть зрозумілими, бо не будуть надто чужими, будуть людськими.

Натовпи слухачів, двоє сліпих, учні, мешканці Єрусалима, що зустрічали в місті, продавці, покупці, міняйли в храмі, первосвященики і книжники, старші народу, фарисеї і садукеї, вчителі Закону, лицеміри і нерозумники, каліки, вагітні, діви, солдати, раби, сторожі, апостоли, блудниці, Петро, Юда, Пилат, Симон, Варавва, Марія-Магдалина та інша Марія, Йосип... А ще персонажі цілого потоку притч, розказаних цими днями Учителем...

Зрозуміло, ці люди потрібні були передовсім для того, щоби вони побачили смерть і воскресіння, щоби аж у такий радикальний спосіб переконати їх у тому, що Є.

Зрозуміло, що переворот стався не тільки в історії людства. Бог, уперше пройшовши повноцінною людською дорогою, теж став зовсім іншим.

Але здається, що саме демонстрація різних можливих виборів має особливе значення. Адже йшлося передовсім про людей.

Тож, користуючись нагодою простого календарного нагадування, думати варто про свій власний вибір, пам'ятаючи, якою різною може бути людина, пам'ятаючи, що кожен окремий вибір є вибором цілого людства. Настільки, наскільки загальним був вибір Христа.

Поза тим Воскресіння триває вічно і завжди. Як і Різдво, до якого вже так близько.

Страх сповіді

Один з моїх прадідів, чоловік надзвичайно побожний і високоморальний, багато років не ходив до сповіді. Ще замолоду, коли його віра в церкву і священників рівнялася з вірою в Бога, коли якнайчастіша сповідь була для нього життєвою необхідністю, він раптом довідався про якісь неподобства, які його душпастир чинив у приватному житті.

Прадід пережив таку глибоку травму, що постановив собі більше ніколи не користуватися посередництвом будь-яких людей у своїм спілкуванні з Богом.

Я його розумію, але не можу визнати його рації.

Зрештою, подібна позиція стосовно сповіді завжди приваблювала людей непересічних, котрі свою винятковість добре розуміли і не погоджувалися уподібнюватися іншим людям. Визнаючи Божу зверхність, такі люди все ж надають своєму образу Бога власних рис, уважаючи, що Творець не може мати з ними таких самих стосунків, як з усіма. Що і є найважчою спокусою і слабкістю.

Дивно, але виявляється, що важливим чинником у всьому цьому виступає питання освіченості і невігластва, вільності і залежності, здорового глузду і хаосу в голові. Себто в питаннях розуміння віри саме люди, які вважаються по-сучасному освіченими і вільними, виявляються цілковитими невігласами і невільниками різних міфів.

Звичайно, кожен, хто наділений певним критицизмом, може легко побачити недосконалість і церкви загалом, і нашої церкви, і священників, котрі служать поруч. І власне в цьому місці проходить умовна межа між справжньою вірою і химерними уявленнями про власну винятковість.

Бо, крім раціонального й особистого екзистенційного способів пізнання Бога, є ще один – таїнствений, без якого найвишуканіші вияви двох попередніх нічого не варті. А церква є носійкою таїнств. Незалежно

від того, які закиди їй у нас можуть виникати. І це є ще одним таїнством.

Воно полягає в тому, що тільки через певні церковні обряди ми можемо приступитися до того, що не може бути зрозумілим буквально.

У такому разі священник виконує ту надзвичайну місію, що недоступна нікому з нас у якийсь інший спосіб. Ми можемо знати, що той чи інший священник – не ідеальна людина. Ми маємо мріяти про справді видатного слугу Божого. Але ми повинні усвідомлювати, що, виконуючи таїнства сповіді чи євхаристії, будь-який священник уже не є просто собою, не належить самому собі.

Між іншим, тисячу років тому церква і вірні вже переживали такі сумніви. Переживали і пережили. Власне цей досвід надає церкві ще однієї неповторної раціональної аргументації, яка зближується до наступного таїнства. Адже такої вагомості неперервності не має жодна інша інституція. А ми – істоти історичні.

Повіривши у християнство як у велику, тривалу й оптимістичну пригоду, легко переконатися, що нема часів гірших і ліпших, людей дуже добрих і цілком поганих. Існують лише постійні виклики, на які знаходяться адекватні відповіді.

А прадід, на жаль, попросту не зміг докласти необхідного зусилля.

Дещо з історії СБУ

У 1932 році в Радянському Союзі вже починалася індустріалізація, були розгромлені всілякі внутрішні партійні опозиції, Росія знову була імперією, і її визнали всі головні держави. 1937-го Італія здобула кілька колоній, завоювавши навіть непокірне королівство Ефіопії, мафія втікала до Америки, а Муссоліні був улюбленцем цілої Європи. В 1974 році ніхто не мав права сумніватися, що на Кубі побудований соціалізм. 1948-го Німеччина ще була розділена на окупаційні зони, все, що було пов'язане з великою епохою третього рейху, вже встигло закінчитися. В 2004 році Китай утвердився не лише як найбільша світова потуга апіорі, але і як держава, що переходить у категорію світових потуг завдяки переорієнтації своєї системи. В усіх випадках ідеться лише і аж про п'ятнадцять років. Про п'ятнадцятиріччя якоїсь там революції.

Я дуже слабкий у математиці, значить, безпомічний у хронології. Пам'ятаю, що це було в жовтні. Підозрюю, що в жовтні п'ятнадцять років тому. Тоді в Україні теж була найсправжніша і найсимпатичніша революція – студентська революція на граніті. І найбільшим результатом тієї революції стало перейменування площі Октябрської революції на майдан Незалежності. Справ пес. З того часу, коли ми зійшли з граніту, бо перемогли, вся наша подальша доля є суцільним ланцюгом усе нових і нових програних революцій. Їх накопичилося так багато, що я вже погано пам'ятаю – де що було. Революції злилися в роки партизанської війни. Але тоді, в жовтні, було дуже файно. Мені навіть починає здаватися, що у цій файності може таїтися причина подальших поразок.

Перебираю деталі і фрагменти. Намагаюся шукати помилку на тому рівні, який мені був доступний тоді. Що тоді бачив і що міг зробити, але не побачив і не зробив, або побачив і не зробив, або... Тоді я перебував у одному з відділів охорони. Що кілька годин ми мінялися з іншим загоном постами, виставленими довкола незалежної території табору. Охоронці не були учасниками голодування, ми снідали і вечеряли тим,

що купували у крамницях. Ми стримували натовпи цікавих удень і охороняли підступи до містечка вночі, ми куштували трав'яні чаї, які щоранку приносили в термосах сотні киян. Крім того, ми говорили. Більше ніколи в житті я не втрачав під вечір голос упродовж двох тижнів. Більше ніколи я не мав такої губкової аудиторії. П'ятнадцять років тому те, що ми розповідали, бо просто знали це від дитинства, звучало в Києві як одкровення. Менше з тим. Перебираю фрагменти. Ті, що стосувалися і не стосувалися роботи. Нічні виходи за шнурок-кордон для розмов з міліційними постовими (вони перейти межу не наважувалися), автобуси із спецназівцями трохи вище майдану, різні ґатунки сигарет, якими того сигаретнокризого року обдаровували наш загін, потрясіння від дзвіниці підсвіченого на ніч Софійського собору (уже Софія відструменіла відмерехтіла бузковим ґроном ти йшла до мене але не встигла за першим зойком за першим громом), перша книжка того ж Стуса, куплена напередодні в «Поезії» і ношена в кишені куртки, бо якщо будуть атакувати намети, щоби не пропав найбільший скарб, вентиляційні решітки метрополітену, з яких виходило нагріте повітря... Досить лише зачепитися, і клубок розмотується до несподіваної глибини (якщо взагалі можна говорити про глибину, а не довжину клубка).

І в одному місці пальці пам'яті наскочили на вузлик. Однієї ночі (ніч так часто виступає дійовою особою, бо вночі варта була особливо напружена) сивий худий елегант у заморському білому порохівнику запросив мене вийти з табору на Хрещатик. У кожній кишені плаща була пляшка шампану. Ми довго сиділи серед каштанового листя, пили і говорили. Потому він вийняв ще з однієї кишені бравнінга і запропонував мене застрілити. Я відмовився. Він захотів застрілити себе. Я його відмовив. Тоді це занудство із застріленням почало розповзатися далі. Хочеш, я застрілю того мента, не, того пацана, не, цю красотку, не... Врешті з'ясувалося, що він може безкарно застрілити тут будь-кого, бо він із спецслужби (кагебіст, подумав я), і пропонує мені теж працювати на спецслужби, щоби могли собі постріляти. Не найкращий підхід, хід, метод, аргумент. Видно, подіяв шампан. Я відмовився.

Через рік уже була Україна. Якийсь акуратний молодий чоловік з гуманітарною освітою попросив зібратися на коротку зустріч увесь наш минулорічний охоронний загін. Ми прийшли, і він запросив нас усіх разом на перший курс якогось там вишколу новоутвореної Української служби безпеки. Колишній кагебіст, подумали ми і відмовилися.

І от тепер я далі думаю – коли закінчатся наші революції, коли мине ця партизанка?

Вдячність за несправедливість

Довіра до світу, на жаль, часто вибудовується у нас на химерній вірі в так звану справедливість. Безліч прекрасних життів було отруєно або через переконаність у тому, що вона мусить бути, або, навпаки, у зневірі до самого її існування. Натомість справедливість є, завжди. Можливо, єдино вона – з людської точки зору – мінімальна у мить отримання людиною її основних властивостей, індивідуальних особливостей, притаманних ознак, здібностей і талантів. Усе, що далі, відбувається лише справедливо. Потрібно лиш спеціальної мудрості, щоби це зрозуміти. Потрібно лише відкритості, щедрості і вдячності. Що, зрештою, теж потрібно отримати або відразу, або принаймні у вигляді дару здатності цього навчитися. Остання несправедливість.

Мій добрий товариш пережив цю несправедливість на власній шкірі – він не тільки обдарований музичними здібностями, але і вміє бути за все вдячним. Тому виразно бачить, як йому пощастило. Яким несправедливо щасливим є він на тлі безлічі людей навколо (які або безрезультатно вимагають справедливості, або вважають, що її нема).

Якраз тепер він у Іспанії. Бо там тепло і літр пристойного вина у пляшці без етикетки коштує 86 центів. А на щоденні грудку сиру, скибку хліба і кілька пачок сигарет можна заробити, граючи на контрабасі в іспанських муніципальних оркестрах. Він грає так добре, що мусить сидіти в оркестрі спиною до публіки, бо не може втриматися від сміху, слухаючи гру своїх партнерів. Добрі невинні іспанці вважають, що українці попросту дуже веселі.

Життя з контрабасом веде його світом. Контрабас витягує для нього зі світу так само багато, як він тягне з контрабаса. Він грав класику в найкращих українських оркестрах. П'яні Кучма з Гавелом вибирали його інструмент, коли перед ними виступав президентський оркестр. Вони водили смичком, а він натискав на потрібні місця чотирьох струн. Його хотіли любити жінки, а він, будучи щедрим і

вдячним, відразу після того відтворював хоч деякі рухи на своєму старому відремонтованому контрабасі. Потім його запросили в оркестр, який вилетів на гастролі до Америки. Виявилось, що в такий спосіб здійснився омріяний керівником оркестру приїзд до Сполучених Штатів. Усіх музикантів оголосили вільними. Він мив ночами супермаркети, їв синтетичні харчі. Ми пересилали йому пілотами міжнародних авіаліній пакунки з карпатським самогоном і яблуками, українськими сигаретами і піратськими дисками, саморобними ножами (з усім, чого не вистачало в Америці, яка цього всього не допускає на свою територію). Він купував якісь дивовижно дешеві телефонні картки, дзвонив нам серед нашої ночі і говорив через океан рівно півгодини, навіть якщо вже не хотілося. Після роботи він заходив у заборонені для білих квартали і паби. Він виглядав настільки адекватно, що чорно-жовті джез-бенди пропонували йому встати із-за стола і спробувати заграти щось разом. Деякі негритянки навіть безпомилково впізнавали у цьому білому чоловікові, котрий тихо п'є великий ром, саме контрабасиста, якого бракує, без нього їхній голос звучить не так добре. Потім він поїхав додому. Щоправда, через Бельгію, де був прийнятий за результатами прослуховування на вишкіл до найкращого у світі викладача стародавньої музики. Українська держава його не випустила на навчання. Їй звичніше випускати інших людей. Він купив п'ятиденну поїздку до Парижа. І поїхав до Бельгії. Запізнився на кілька місяців. Мусив грати собі сам у дощаній хатинці, яку прибудував до задньої стіни якогось будинку в тому районі Брюсселя, де не можна вже нічого будувати навіть королівській родині. Електрику брав від сусідньої школи. Харчувався лише гречкою, яку родина передавала при нагоді легальними музикантами. Мерз. А з початком холодів вирішив поїхати до Іспанії, до тепла. І він знає, що на світі все справедливо. Крім того, першого, моменту, за який можна бути лише вдячним.

Шевченкова таємниця

Геніальність зовсім не мусить бути щасливою. Так само, як страждання не обов'язково є запереченням щастя. Безпосередньо щастя пов'язане лише з любов'ю. Зі здатністю любити і талантом бути любленим. Феномен Тараса Шевченка не можна сприйняти повноцінно без розуміння таких очевидних речей.

Насправді його любили всі. Так само, як і він любив світ настільки, що навіть вигадав для себе пояснення цього дива, назвавши його «незробієм». Наше ж щастя полягає в тому, що сотні людей, які хоча би раз перетиналися з Шевченком, не змогли втриматися від того, щоби не записати хоч якихось фрагментів своїх вражень від нього. Власне тому ми можемо знати про Шевченка більше, ніж про найближчих друзів. Вражає, як сильно діє його чар навіть у віддзеркаленні дрібних свідчень. Бо не полюбити Шевченка посправжньому не вдасться нікому, хто натрапив хоча би на деякі з них. Навіть якщо не вдалося зрозуміти його поезій.

Життя без таємниць, без приватних таємниць теж. Таке визначення якнайкраще підходить до Шевченка. Навіть у протоколах поліційних допитів він залишається самим собою. Врешті і таємна поліція не витримала, віддавши їх до публікації ще перед зазначеним терміном обов'язкової секретності.

Однак принаймні одну таємницю Шевченко залишив. Вона така складна, така велична, що – як у теорії надвеликих і надмалих чисел – зближується до безконечності. Або до нуля.

Шевченко мав альбоми-записники. За все життя їх було п'ять. Ескізи олівцем, сепії, акварелі, записи народних пісень, якісь дати, чернетки віршів, інтимні нотатки, записи інших людей... Один з альбомів (оправлений у полотно, 58 сторінок) Шевченко почав у 1846 році під час подорожі на Волинь та Поділля. Його конфіскувала поліція під час арешту в 1847-му, але повернула поетові, коли той їхав на

вислання (цікаво, чи траплялося щось подібне у практиці радянських органів?) У 1850 році солдата Шевченка ще раз заарештували, і записник знову потрапив до головної канцелярії таємної поліції. Отже всі записи стосуються періоду між 1846 і 1850 роками. А записів зовсім небагато – три подільські пісні, пісня і прислів'я уральських козаків, рисунок бандуриста, ескізи з Аральського моря і найбільша таємниця Шевченка.

Короткий план роману. Що б з того мало бути, що би з того могло вийти? Якими би ми були, якби роман, який він знав, був би написаний... Хоч досить і того, що Шевченка любить ще більше. Отже, «Мало не з нічого – пан».

«Вміння користатися обставинами, агрономічні удосконалення. Жінка й чути не хоче про село. Розпач з приводу мережив мадам Рембо. Вілла в Палермо і двір на худобу. Урядовець з паперами, камердинер і камер-юнкер. Радість з приводу мантильки. Мрії про чарівний ефект на балі 7 цього місяця. Радість усіх радостей. Вістка про параліч.

П'ять літ пізніше, слуга, служниця, критичний погляд на свободу панни в припущенні своєї власної. Пан, потім пані, щоденні милі подружні сцени. Молоді. Сільське свято в Швейцарії на честь молодих. Незадоволення в родині. Сцена майже драматична.

П'ять літ пізніше, мережива подорожчали, невблаганна управителька. Пан не в настрої. Добрі результати агрономічних удосконалень. Гуральня згоріла. Управитель викупається на волю. Дочка з незліченною родиною. Земська поліція».

До питання про інтер'єри

Наперед засвідчую свою повагу до людини, яка кілька днів тому задала мені запитання, про яке хочеться розповісти. Справді, не йдеться про неї.

Але кілька днів тому одна дуже добра журналістка з Києва запиталася мене про мою найкоротшу і найточнішу формулу домашнього затишку. Перед тим вона попереджала, що цікавиться передовсім дуже особистими речами. Питала про вік, дітей, ганебні вчинки, ім'я пса, всілякі захоплення і куховарства. Мені це подобалося. Бо вперше хтось хотів довідатися про такі штуки. Я навіть повівся цілком не у властивому стилі. Вона сама про це натякала. Казала, що її цікавлять і плітки, і причини їх відсутності. Отже варто було би щось вигадувати — не так правдиве, як ефектне. У таких випадках важко зорієнтуватися відразу. Якщо не маєш досвіду саме відповідей на запитання такого ґатунку, то все твоє життя, переповнене неймовірними перипетіями, може перетворитися на найнудніше інтерв'ю у світі (скажімо, роздуми про те, чому є таке поняття, як широка душа, але нема жодної згадки про вузьку душу. І що можна собі уявляти, говорячи, що це, наприклад, була жінка з досить вузькою душею). Між іншим, колись я був неприємно вражений таким інтерв'ю з музикантом, який мені дуже подобався. Розповідаючи про найекстремальніші випадки у своєму житті, він чомусь наголошував на ночі, коли його випадково закрили в зоопарку, і перелітанні з балкона на балкон на другому поверсі готелю у Монте-Карло. І це при тім, що закрили його не в клітці, він спокійно переспав ніч на лавці в зоопарку. Просто моторошно вили гієни і леви. І це при тім, що на других поверхах усіх готелів Монте-Карло перила балконів зроблені з каменю завширшки біля тридцяти сантиметрів. Але нехай буде, що це було йому найекстремальнішим. Це ж його життя. З такими відчуттями нема чого сперечатися. Якщо мені холодно, а комусь тепло, то мене не цілком обходить його

аргумент, що людині не може бути холодно при температурі вісімнадцять градусів, бо власне вона вважається температурою комфорту, і – що найважливіше – йому зовсім не холодно.

Але до запитання. Про найкоротшу і найточнішу мою формулу домашнього затишку. Відповів я дуже швидко і точно. Не знаю, наскільки коротко, невідомо, скільки таких формул прокрутилося в голові за кілька секунд. Але моя відповідь була виважена і не випадкова. Власне про це хочу поговорити (як то буває у всіх анекдотах про психоаналітиків). Бо знаю, що вона була відкинута як непотрібна.

Я наполягав, що для домашнього затишку передовсім необхідне взаємне пам'ятання про те, що потрібно робити життя одне одного, життя поруч, спільне життя цікавим. І все. Так буде найкоротше. І найкраще. А іншого виходу попросту нема. Я вже бачив прекрасні любові і співжиття, які лагідно померли тому, що стали нудними. І бачив драматичні зв'язки, котрі ставали незнищенними саме через присутність чогось цікавого. Зрозуміло, що не без взаємного старання, не без пам'ятання про те, щоби старатися, щоби...

Виявилось, що я попросту не зрозумів запитання. Йшлося про такий ґатунок домашнього затишку, як інтер'єр, колір стін, розмір ліжка, декоративні елементи, вікна на...

Не хочу нікого образити, не хотілося б говорити про «рай в шалаше», але впевнений, що найкоротша і найточніша формула домашнього затишку така: взаємне пам'ятання про те, що потрібно робити життя одне одного цікавим.

Роман із газом

Я ніколи не намагався якось трактувати свої сни. Вони завжди були для мене дуже інтенсивною і значною частиною життя. Як запевняла назва одного доброго фільму – мої ночі кращі від ваших днів. Звичайно, багато снів були тривожними. Після них не можна не збудитися і не викурити нічної сигарети. Але я теж не зважав на сигнали, які вони подавали. Це не по-християнськи, вважав я. Я часто літаю. Часто виговорюю або вислуховую такі прекрасні речі, до яких не зближається жодна література. Найважливіше, в чому я впевнений, це те, що сни, вибудовуючись на елементах побаченого, пережитого і відчутого, наполегливо вказують на ще щось можливе. Просто треба знати – те, що сниться, можливе. Так чи інакше. Рано чи пізно. Ще одне вікно, ще один телескоп, мікроскоп і томограма. (Значить, я можу полетіти. Нехай цей політ буде навіть дуже зтяжним падінням, але він можливий).

За вірою і воздасться... Двадцять років мені снилося місто на горі. Ідеальне місто в моєму розумінні. Аж такого я ніколи не бачив. Але снилося, отже, може бути. Вже тиждень я знаю, що таке місто називається Марбург. Воно справді є, бо тиждень тому я там був. І мої дні нічим не були гіршими від усіх попередніх ночей.

Через погане знання мови в Німеччині я перетворююся на того, на кого вчився. На ботаніка, натураліста. Мене переймає описова пристрась. Вирізнити характерні риси ландшафту, запам'ятати реєстри ознак і властивостей, дати українську назву окремим деталям німецького краєвиду. Треба зрозуміти, чим він відрізняється від нашого. Вилучити тих кілька дрібниць, які роблять його не подібним на жоден інший. Це як упізнати дві-три спеції, що вживаються лише в якомусь певному регіоні і надають неповторного смаку звичним сирові, печені, квашеній капусті чи ябчанці. Як не знайти у власному визначникові якогось виду рослин і або вкласти її у гербарій, або

викопати разом з грудкою землі для перенесення до свого ботанічного саду екзотів.

Загалом Марбургґ подібний на лишайник. Лише лишайники вміють бути такими зеленими, тримаючись лише за камінь. Співжиття каміння і середньоземноморських рослин – це те, заради чого варто було мандрувати. Воно належить до тих небагатьох речей, які ніколи не прийдуть до тебе самі. Попросту тому, що в тебе надто холодно.

У цьому місті є навіть міський ліфт. У тому сенсі, що ліфт є міським транспортом. Тобто ним можна виїхати на верхні вулиці міста. Місто обліпило гору. Старезні багатоповерхові будинки розміщені один над одним. Більша частина вулиць є сходами. На схилах мало місця, тому деякі вулиці не ширші від трьох середніх кроків. Панує каміння. Різні породи і різні типи обробки. Кам'яні стіни, огорожі, прибудови. Все, що під ногами, теж кам'яне. Навіть дахи з каменю, а не з глини. Дахівкою служать тут тонко поколені пластини каменю, який називається шифером. І між усім цим каменем, усюди, де є хоч якась щілина між плитами, росте кілька ґатунків винограду, кілька ґатунків плющів, багато моху, ліан, лаврів, буксусів, цитрин, олеандрів, кипарисів, ялівців і платанів. Просто дзен якийсь.

А ще один дзенівський коан стосувався того мінімуму спілкування не з каменем і не з рослинами, який був можливий на цій чарівній горі. Одному радіожурналістові я розповідав, що хочу написати майже документальну книжку про цю зиму, про те, що було, що я побачив, пережив і відчув. Того ж дня журналіст подав готову програму в ефір.

Уся бесіда відповідала дійсності. Авторські коментарі вдало переповідали пропущені фрагменти сказаного. Але на завершення репортер і – як виявилось – аналітик повідомив слухачам, що цей українець пише роман про газ, про ситуацію з газом в Україні. Бо що ще було на наших землях цієї зими?

Писати про газ я не мав наміру, писати про газ я не хочу і не вмію. Не знаю, що тепер робити. Адже йшлося лише про зиму.

Родинна влада

Кілька років тому професор Богдан Гаврилишин, автор одного з найдосконаліших творів стосовно світових і регіональних тенденцій розвитку «Дороговкази у майбутнє», розповідав таку повчальну історію.

Що кілька місяців весь швейцарський уряд – кабінет міністрів, що налічує сім осіб, на маленькому гелікоптерку відлітає з Берна кудись у далекі гори. Там, у скромній віллі, міністри впродовж двох днів розв'язують найповажніші державні справи в атмосфері цілковитого спокою і відірваності від щоденних дрібниць. Потім повертаються до столиці тим самим вертольотом. З точки зору служби безпеки будь-якої іншої країни така ситуація недопустима. Адже безпеки ніякої. Навіть не беручи до уваги відсутності охорони, беззахисності гвинтокрила і вілли перед стрільцями і підривачами, може фатальною виявитися погода у цьому закутку Альп. І якимось на запитання іноземних колеґ про те, що ж станеться із Швейцарією, якщо якоїсь миті загине весь (!) уряд країни, отримали страшенно людську відповідь: буде горе в сімох родинах...

Як на мене, то вся ця історія найкраще показує ту ідеальну ситуацію з владою, якої ніколи, ні за яких обставин неможливо досягти в нашій любій Україні. Бо швейцарці зуміли перетворити інститути влади на звичайний необхідний, але нічим не примітний менеджерський центр. Кілька фахівців, що беруть на себе важкий тягар обов'язку, який відриває їх на кілька років від нормального родинного життя, занять приватним бізнесом, творчості і самореалізації, позбавляє популярності і прибутків, працюють найманими робітниками у спільноти свого народу. Вони знають, що ці роки будуть викреслені з власної історії успіху, знають, що на їхньому місці міг би опинитися будь-який інший швейцарець.

Але знають і те, що існують зобов'язання перед громадою, яка в такий спосіб існує вже багато століть, без якої нічого не важить жодна найвидатніша особистість, саме від стану якої залежить майбутнє їхніх дітей і внуків. І існує найбільша суспільна цінність – відповідальність, дане слово, чиста совість, добра репутація.

У Східній Європі, до якої належимо і ми, все зовсім інакше. Вся конструкція нашої суспільної свідомості тримається на кількох непорушних китах – влада існує для того, щоби всіх гнобити, ми мусимо жити так, щоби максимально уникати того, що влада вимагає чи пропонує, ми повинні самі вимагати від влади всього, що не можемо зробити самі, але не вірити владі, бо знаємо, що вона дбає лише про себе, та опинитися самому у владі дуже добре, бо тоді можна подбати про себе самому... Звичайно, існують ідеалісти, які прориваються у владу для того, щоби зробити щось доброго всім, але відомо, чим це закінчується. Зрештою, у нас це теж є дбанням передовсім про себе, реалізацією найрізноманітніших комплексів, маній, утечею від фобій, істерій і неврозів, заміником невдалого еротизму, відображенням нарцисизму чи негативного нарцисизму, помстою за дитячі травми. Однак ідеалістів не забагато, щоби вони по-справжньому щось змінили в загальній панорамі.

Значно вагомішим є представництво тих, хто, керуючись особливостями нашої ментальності і хитромудрістю організації державного життя, знає, що можна виробляти, перебуваючи біля влади. Пофіг ініціативність і невтомна праця, коли від одного розумного розв'язку перетворюєшся на доволі заможну людину. Демократична система хоч і змінила імператив «на наше життя вистачить» на інший – «треба встигнути за свій термін», не внесла принципових змін у підхід до справи. Навіть більше – збільшила вимушену інтенсивність кожного і сумарну кількість усіх.

Але навіть не це є найбільшою бідою. Найгірше приховується у східнослов'янському кодексі родинності, дружби, приятельства. Легше довести маєток до досконалості, легко пережити всі ситуації психологічної вдоволеності. Але нікому не під силу виконати всі прохання дружини, тещі, мами, коханок, однокласників, братів, кумів, односельців, однополчан, учителів дітей, лікарів, що оперували маму, сусідів, усіх, кому щось колись був винен, усіх, з

ким нормально пилося, і багатьох інших добрих людей. У цьому – апріорна злочинність кожної української влади всіх-превсіх рівнів і ґатунків.

Усе могло би бути трохи вільніше і спокійніше, якби люди, котрі прагнуть отримати владу (а ті, що прагнуть, переважно добиваються свого), розуміли, що в наших умовах це те саме, що одружитися з курвою, навіть якщо перейнятий тим, аби її зробити кращою. Але плюси і мінуси – аналогічні.

Життя після революції

Ніхто не може знати механізмів якихось просвітлень. Невідомо, що, як, коли зрушує цілу загату різних знань, досвідів, натяків, образів, сумнівів і так званих остаточних розв'язків. Скажімо, в цьому випадку все відбулося в сантехнічному антуражі. Але режисура такого штибу, звичайно, не має жодного стосунку до значущості просвітління чи до теми, про яку йдеться.

Спалах виглядав так – я користався публічним туалетом. По-перше, він був неприродно чистим. По-друге, наполягаю, декорація не має жодного асоціативного стосунку до вагомості подальшої заяви.

Просто в цьому місці цієї миті я побачив, що широка труба, яка скерована кудись униз, у каналізацію, є пластиковою і дрібногфрованою, добрі складки. А тим часом від припливу свіжої води якоїсь миті, але так, що цей рух було видно окові, піднялася над білим бачком чорна штука, яку переважно треба натискати, щоби все було добре. Отож мала чинна модель світу. В таких випадках слід устигнути сказати найважливіше якнайшвидше. Бо все спонукає до сплаву, до спливу, до змиву. До очищення файлів.

Власне про файли. Комічність моєї ситуації полягає не в просвітлінні над трубою. Таке вже бувало. Вода взагалі сприяє наведенню різкості. Просто стає зрозуміло, що такого вже ніколи більше не буде. Не стосовно мого життя, а взагалі – ніколи. Бо цього неможливо передати в комп'ютерний спосіб.

Не можна вірити папірусам, написаним чотири тисячі років тому. Тоді якийсь учитель нарікав, що світ змінився невідомо, що його учні вже не такі, яким учнем був він сам. Не можна перейматися Римом, варварами, Ренесансом, паротягом, модерністами, атомною бомбою. Все це цілком укладається в розуміння давньоєгипетського вчителя.

Натомість просвітління дарує інше бачення. Візію того, що кілька років тому відбулася єдина за всю історію людства, всіх культур і

цивілізацій, світових воєн і пандемій революція. Попросту якийсь переворот, який для людей, дозрілих до цієї революції, розчахнув світ надвоє. За простим тваринним принципом: це я ще розумію, а далі – ні. Першою ознакою цієї революції є те, що кожен з нас повинен знати те, що йому знати не слід. Тобто інформація переступила межі труб. Що означає зникнення такого поняття, як мудрість. А далі – похідні паралельні явища. Ми вимушені хотіти мати те, що нам зовсім не потрібно. Змушені мати те, що не зовсім потрібно. Ми мусимо потрапляти в такі місця світу, де не мали би ніколи бути. Ми повинні хотіти бувати в таких місцях, де нас зовсім не потрібно (зрозуміло, що таким самим місцем стає для когось те місце, де нам насправді слід би бути).

Очевидно, що після всього цього перевороту слова вода, повітря, земля, овоч означають уже щось цілком інше, ніж ще зовсім недавно.

Коли ж повертатися до просвітління, то воно полягало в усвідомленні чогось подібного стосовно моєї любої України. Це усвідомлення прикре, але може бути дуже лікувальним. Ми мусимо зрозуміти, що такої України, про яку мріялося, не буде вже ніколи. Власне через цей вселенський переворот. А драматичність теперішньої нашої ситуації полягає в цілковитій невідповідності української ідеї постреволюційному світові.

Якщо спрощувати, то виглядає так, що у своїх розрахунках стосовно побудови держави ми користуємося уявленнями й інструкціями середини дев'ятнадцятого століття, незважаючи на те, що вони не спрацювали навіть у двадцятому столітті, ще перед зламом. Образ Словаччини чи Хорватії додає ілюзій. Здається, що чогось такого можна досягти. Нехай і з запізненням. Навіть з дуже великим запізненням, але якщо почати сьогодні.

Насправді такого не буде вже ніколи. Бо вперше змінилися часи. Це слід просто зрозуміти. Погодитися з цим. Виробити нові інструкції щодо мрії.

Це як співжиття з вірусами – неможливо тепер бути здоровим, не враховуючи їхнього існування.

А ліс росте

У телевізійних новинах я найбільше люблю дивитися всілякі репортажі, бажано навіть без коментарів, з Палестинської автономії. Мене захоплює відсутність комплексів, яка попросту світиться на кожному обличчі, випромінюється з кожного руху в цьому перенасиченому радісними людьми мурашнику. Щось подібне я зустрічав хіба що у приятелях з Албанії, Курдистану, Башкирії, Киргизстану, Єфіопії й Ірландії. Хоча ірландська радість була дещо меланхолійнішою. Я думав про це все. Порівнював із своїми земляками. І раптово зрозумів причину. Наша серйозність і трагічність полягає не в тому, що ми українці, а в зовсім іншому природному середовищі. Надто багато лісу, надто багато різної зелені. В ірландців теж багато зеленого, але майже зовсім немає дерев. Тому вони такі ні в тих ні в сих. А щасливими люди можуть бути лише там, де винищені всі натяки на ліси, сади і, як пишуть на топографічних мапах, поодинокі дерева.

Адже ліс – це не тільки джерело всіляких наших проблем (фактично єдина поважна місцева проблема), але й вічне кишло всіляких жажів, усіякої нечисті. Ліси є притулком розбійників і відьом, у лісах водяться небезпечні хижі звірі, які можуть перегризти тисячі вдів, сиріт і калік. Там ростуть смертоносні гриби, що підступно маскуються під їстівні й поживні. А що вже й казати про всілякі чарівні трави, дурних дятлів, смердючих білок і скажених лисиць. Про диких кабанів, оленів, що виїдають наше сіно, зайців, котрі підгризають сортові яблуні. Про всіляких жуків, гадів, про шанці, які отруюють національну пам'ять, про

болітця з огидними жабами. Там губляться діти. А якщо і не губляться, то бояться загубитися. Там можуть бути партизани і ведмеді.

Колись у Палестині й Албанії теж були суцільні ліси, кедрові. Але їх вчасно винищили. Тисячу років тому на них незле заробили. І тепер там дуже добре. Нема страху. Є радість. І весела музика, кам'яні надійні будинки, калашникови і наркотики. Є дівчата, завезені з різних нерозвинених європейських лісистих країн. Навіть білоруски і гуцулки. А в нас суцільні проблеми – крадіжки, закони, переступи законів, напруги, браконьєрка, суди, показові кримінальні справи, пресові скандали, якась корупція, травми, затримання плати, чорні гроші, сімейні драми, алкоголізм, моралізування після деморалізації, комплекси і страх лісу.

І лісоруби в нас якісь килаві. Все складається якнайліпше, а вони не можуть остаточно очистити землю від усіляких ялин, модрин, буків, грабів і смерек. Їм усі сприяють, усі допомагають. Обласні, районні і сільські ради роздають їм лісосіки. Вони мають добрі пили, машини, пилорами, можуть ними працювати з вечора до ранку. Лісничі і лісники показують їм найзаросліші місця. Міліціанти й інші спецслужби охороняють їхню роботу від ворожих спецслужб. Кожен, хто вміє працювати в лісі, готовий докластися до цієї боротьби. Заповідники створюють для того, щоби було з чого вибирати. Найдавніші праліси Європи віддають людям, які виглядають досить серйозними. Через брак доріг усі рубають там, де ближче, особливо над річками, бо там найбільше доріг, там найнижче, там ліс особливо небезпечний, бо стримує повені і зсуви. До того ж кожен, хто хоче, може, кожен, хто може, – хоче. Хоча би трохи. І ще – дрова для тепла дому, стружкові плити, які не потребують якісної деревини, експорт, митниця, сувеніри, ексклюзивні замовлення, шахти, шпали і т. д. І це не дало жодних результатів. Бо гори наші далі лісисті. Нема де ні попасти овець, ні посовгатися на лижах, ні посіяти конюшини. Добре хоч те, що ніякі маніяки не засаджують зруби якимись пагонами (проростками, саджанцями і деревцями).

Москва, яка могла би допомогти, чомусь мовчить. А ліс росте. Він сам розлізається не тільки по зрубках, але й щодня захоплює якусь частку української території, де ще недавно були квітучі сади, плідні ниви, масні косовиці, чисті схили ярів і навіть промислові та оборонні об'єкти. Нам уже сніться наші жахи, а ліс росте. І поки ми з ним чогось радикально не зробимо, доти не буде в нас ні албанського, ні палестинського справжнього щастя. Й ірландського, трохи меланхолійного, теж.

Фотографії, Фелліні і «Шаріка»

Час був обраний якнайкращий. О четвертій годині на самий Великдень більшість людей, що залишилися на свята в місті, робила родинні й товариські проходи після обіду і перед тим, щоби знову піти додому щось поїсти або вибратися в гості. Були вичерпані вже всі можливості заповнити чимось великодню неділю.

Несподівану радість і атракцію подарувала містові музична група «Перкалаба», цього разу без жодної музики. Але ідея була просто чудова. Ще кілька днів перед тим музиканти оголосили, що о четвертій біля ратуші відбудеться фотосесія. Всіх охочих запрошують сфотографуватися для обкладинки нового альбому групи «Говорить Івано-Франківськ». Має бути добра обкладинка – нічого, крім колажу із сотень облич і постатей знайомих і незнайомих містян.

Сесія вдалася. Між четвертою і п'ятою годинами на ринку зібралася така дивовижна колекція типів, якій позаздрив би навіть Фелліні. А відомо, що він ціле життя придивлявся до людей і каталогізував найоригінальніші химерні тіла, черепа, носи, вуха, роти, руки, постави, щоби в потрібному, знаному лише йому, місці якогось фільму вставити хоча б на кілька хвиль того чи іншого зі своєї колекції.

Зрозуміло, що все почалося з друзів і прихильників «Перкалаби». Такої густини оригінальних осіб давно вже не бачили у Франківську. Передовсім хлопці і дівчата з тієї верстви, яка є найцікавішою в їхньому вільному поколінні. Освічені і делікатні, іронічні й романтичні, любителі літератури, музики, гір. У них дуже багаті і гарні вирази облич. Вони вміють щось робити, але в них ожив якийсь найкращий гіпівський мотив. Що справді вражає, це дівчата у джінсах і вишиваних сорочках. Важко вигадати наповненішого духом гострого еротизму.

На цьому тлі ще краще сприймаються групи і сімейні пари, групи сімейних пар тридцяти-сорокарічних ветеранів усіх національних, мистецьких, музичних, наркотичних, літературних, вуличних, сексуальних, ідеологічних, публіцистичних, квартирних, пікнікових,

перформенсових революцій попередніх десятиліть. Вони перейшли через таке різноманіття перехідних часів, поставали такими братами і сестрами, стільки разів ділилися і мінялися чимось найголовнішим і дріб'язковим... Їхні малі діти, котрі теж мали нагоду за свої кілька років запізнати більше, ніж ровесники, виглядають як нагородні учасників таємних бойових дій.

Можливо, саме ці маленькі діти, які надавали всьому збродові безсумнівної легалізації й оправдання, спровокували до знимки так багато цивільної святкової публіки. Місто скучило за простими і радісними виявами сукупності. Запропонувавши любов, переважно отримуєш її у відповідь. Фотографам просто пощастило. На лінію знимки за цей час виходили справді гарні люди, красиві навіть у своїй відкритій химерності, навіть у своїй розслабленій кострубатості. Магніт притягнув тих, хто має здатність притягатися.

Дивлячись на все це щастя, я раптом відкрив доступ до однієї загадки, яка переслідує вже багато років. У 1943 році за кількадесять метрів звідси гестапо арештувало 27-х діячів ОУН під час прем'єри оперети «Шаріка». Потім їх розстріляли поруч з театром. Я не міг зрозуміти, що примусило найдосвідченіших конспіраторів, випробуваних підпільників, суворих воїнів допуститися такого порушення елементарних канонів, знехтувати очевидною небезпекою і піти всім разом на прем'єру.

Вияви публічного стресу долаються лише публічними виявами людяності. А людяність хоча би накоротко мусить не передбачити зла.

Погана асоціація, але якби хтось хотів і цього Великодня здійснити цілеспрямований арешт, то кращої нагоди годі було шукати.

Тотальний диктант

У тридцятих роках двадцятого століття з'явився один анекдот, який треба було більше показувати, ніж розповідати. Отже. Був один єврей, який сказав, що все – тут (при цьому показувалося на голову і малося на увазі Мойсея, який вручив людству закон). Потім прийшов інший, який сказав, що все – у серці (Христос). Через багато століть їх заперечив третій єврей, який сказав, що все – в кишені (Маркс), а невдовзі четвертий єврей заявив, що все – тут (показувалося на геніталії, маючи на увазі Фройда). І врешті тепер п'ятий єврей переконав, що все відносно (саме тоді теорія Айнштайна набула масової популярності)...

Мало того, що анекдот дотепно і лаконічно розкриває всю еволюцію пошуку абсолютної істини, він ще й дуже добре передає атмосферу міжвоєнної Європи, коли континент напружено шукав формули майбутнього після найбільшого зламу в свідомості суспільства – Першої світової війни. Якраз тоді формувалися основи того світогляду, того суспільного ладу і тих дійових механізмів, які ми називаємо сучасними цінностями і стратегіями (щоправда, для цього довелося перейти через тоталітарні режими і велику різню Другої світової).

Відтоді роль основи основ перепадала і нафті, і військово-промислового комплексу, і комп'ютерів, й інформації, і комунікації, і таємним службам, і високим технологіям, і громадянському суспільству, і протистоянню цивілізацій, і мультикультуральності, і регіоналізму, і глобалізації, і сексуальній революції, і поверненню до природи, і виходу в космос, і навіть остаточному закінченню історії...

Врешті виявилось, що насправді ніщо не змінилося від прадавніх часів. І що б не слугувало двигуном, єдиною є мета: влада – з одного боку і споживання – з іншого. При цьому старий анекдот не втратив свого пізнавального значення. Тільки виявилось, що для того, щоби

при сучаснім демократичнім світовім устрої задовольнити потребу влади і прагнення споживання, потрібно задіювати голову, серце, кишеню і геніталії одночасно. Зрозуміло, що при цьому все відносне.

Тож існує ще й така версія, що насправді головним двигуном влади і споживання (погодьмося з аксіомою, що влада і споживання – єдність протилежностей — неможливі одне без одного й одне для одного працюють) є сюжети, тобто автори всіх видів сюжетів – письменники, художники, філософи, музиканти, сценаристи, фотографи, режисери, дизайнери, модельєри... Кожен сюжет у сучасному світі – навіть звичайна рекламна фотографія, не кажучи вже про роман чи перформенс – є тенденцією, яка формує певний смак і естетику буття. За тенденціями однаково пильно спостерігають споживачі і владці. Для перших це єдиний сенс життя, для других – бездоганний засіб мати владу, задовольняючи споживача. Автори сюжетів перетворюються на посередників, котрі натякають одним і другим, чого хотіти, що робити, як реагувати, як співіснувати. Таким чином вони перебувають на службі обох сторін, парадоксальним чином виконуючи роль тих, хто диктує, і тих, хто прислухається до диктованого, одночасно.

Драматизм ситуації полягає в тому, що навіть так звані незалежні автори не вільні від устрою світу, бо і найрадикальніша альтернатива чудово засвоюється як споживацько-владна тенденція. Інтригою-двигуном стає загадка – навіщо це потрібно одним, другим і третім. Проблемним залишається все те ж питання – як у цьому всьому бути самим собою?

Сезонне мислення

Підозрюю, що цьогорічна весна буде не такою, як минула і позаминула. Зрозуміло, що це звучить наївно, бо яка весна подібна на іншу чи який день – на день? Але я узагальнюю. Йдеться про кардинальну схему. Дві попередні весни були такими, як належить. Хоча дехто і нарікав, що зимно, але так правильно. Принаймні в нашому підсонні. Весна повинна бути повільною, поступовою, тривалою. Натомість дев'яності роки внесли в наше життя інший весняний ритм. Зима була пізньою, затягалася до середини календарної весни, а реальна весна тривала якись два тижні. І вже на початку травня було гарячіше, ніж у певні періоди літа. Можна вважати, що весни майже не було.

А тепер я маю підозру, що в запасі буде цілий квітень. Не можна його прогавити. Від цього залежить рівень тієї ефемерної субстанції, яку іноді називають щастям.

Усе дуже добре пояснює фенологічна філософія. І їй важко не повірити, бо весь кодекс цієї філософії утворений одним принципом. Отже, існують пори року, існує річний цикл, існують сезони і сезонність. Якщо вони керують механізмами динаміки рослин і тварин, грибів і вірусів, то не можуть не впливати на людину. Тому наше щоденне життя повинно максимально гармонізувати із сезонними змінами, тому не слід принаймні не зауважувати цього руху, не приглядатися і не прислухатися до нього, вдавати, ніби чогось такого попросту не існує.

Далі ця життєва філософія радить керуватися власними відчуттями і спостереженнями, які поєднуються на елементарних знаннях про сезонні норми у природі. Це стосується і тривалості сну, і комфортної температури, і їжі, і пиття, й оточення себе певними квітами (останнє, здається, може бути найпростішою ілюстрацією – квіти, які домінують у домі, повинні чітко відповідати натуральній послідовності – цикламени, гіацинти, крокуси, тюльпани, нарциси, іриси, конвалії,

бузок, жасмин, півонії, троянди, гвоздики, айстри, глідіолуси, хризантеми – згрубша так). Оскільки люди є ще й істотами, які перебувають у культурі і вживають різноманітні отрути, то це теж не може залишитися поза увагою. Відповідна музика, відповідне читання, огляд відповідного малярства і графіки, відповідний алкоголь. Зрозуміло, що мусять мінятися чаї. В ідеалі навіть відвідини різних місць слід би організовувати за фенологічним принципом. Не йдеться про літнє море і зимові гори. Треба знайти свій власний ритм: Будапешт – це травень, Берлін – це червень, Вільнюс – це липень... Яюсь так.

Відомо, як японці вмюють споглядати цвітіння сакури, як вони обпиваються тоді sake, скільки від цього щороку їх помирає. Я ж знаю людей, які їздять до Ужгорода дивитися на магнолії в квітні, в Чорногорі переживають споглядання первоцвітів у червні, присутні на варінні ракії на Балканах у вересні...

Цивілізація і культура – протилежні речі. Філософія, навіть фенологічна філософія, є надбанням культури. Значить, уважності. Цивілізація пропонує інший вибір. Вона спроможна зробити життя таким, коли жодних сезонних змін не відчувається – цілорічні фрукти і городина, теплі приміщення взимку, охолодження влітку, усе завжди.

Повертаючись до безпосередніх рекомендацій, моя пропозиція на цю весну, на початок фенологічного мислення є дуже простою (хоча від цього значною мірою залежить рівень тієї ефемерної субстанції, яка іноді переживається як найсправжніше щастя). Одночасно вона стосується самої суті (це нагадує той фрагмент у Довлатова, коли він казав, що науковці-сексологи цілком позбавлені почуття гумору, бо кожна їхня книжка починається відразу з розділу «Введеніє»). Але. Варто вибрати собі найближчими днями яське конкретне дерево – біля дому, на вулиці, в чиємусь подвір'ї. Дерево, яке завжди поруч або по дорозі. І щодня, щоранку, щовечора дуже уважно приглядатися до цього свого дерева. Бачити стадії набухання бруньок, драматичний рух цвіту, міліметри збільшення листочків і все, що триватиме аж до наступної зими. Яка, підозрюю, буде інакшою, ніж минулі.

Тридцять три тези про біг

Однією з найбільших радостей, яка доступна дітям з найменшого віку і переважно притуплюється з роками, є радість бігу.

Серед дуже обмеженої кількості природних станів тіла: стояти, лежати, ходити, сидіти – біг займає особливе, межове місце.

Його особливістю є стадія польоту. Коротка мить, коли власні зусилля цілком відривають тіло від землі, скеровуючи його переміщення у вибраному напрямі.

Радість бігу полягає передовсім у відчутті цього польоту і можливості його розтягнути.

Тому нам так часто сниться, що ми біжимо.

Легкість бігу в сні іноді є певним прийомом, завдяки якому починається перехід до справжнього польоту.

І немає нічого мучивнішого від сну, в якому ніяк не вдається побігти.

Через те, що біг є найактивнішим нормальним станом тіла, іноді хочеться побігти, коли тіло активне. Тоді важко втриматися, тоді можливі найкращі кадри.

Зворотно – часто треба пробігтися, щоби активізувати тіло.

Рухи безпосередньо пов'язані з мисленням і думками.

Те, що думається під час бігу, неможливо подумати, перебуваючи в іншому стані.

Добігти або відбігти дуже часто означає вижити.

Щоби бігти добре, часто потрібно думати про те, як відбуваються усі рухи, з яких добрий біг складається.

Оскільки політ починається з відштовхування, а закінчується приземленням, тілесний контакт із твердю під час бігу значно вагоміший, ніж лежання на ній цілим тілом. Тому самосприйняття того, хто біжить, дуже залежить від тієї субстанції, по якій біжить.

Навіть невелика зміна швидкості переміщення веде до принципової переміни бачення.

Ландшафти, попри і через які пробігаєш, неможливо побачити в такому ракурсі, якщо попри них проходити.

Ще більше, ніж з твердю, бігун пов'язаний з повітрям.

Дихання визначає біг. І дихання визначає загальний ритм життя.

Саме від потреби в кисні залежить інтенсивність серцебиття.

А частота ударів серця може спресовувати або розтягати природний час.

Таким чином, внутрішні переживання проходять через різні перетворення, що утворюються швидкістю і тривалістю бігу.

Недаремно лише на кількакілометровому кросі тримається найсуворіший тест у французькому іноземному легіоні.

Але нема простішої насолоди, як збігати з гори.

І нема в педагогіці нічого гіршого, як забороняти дітям бігати.

Нема кращого способу пересвідчитися в природній зграбності жінки, як подивитися на кілька метрів її бігу.

Мало що викликає таке співчуття і зворушення, як регулярні обов'язкові пробіжки.

Але небагато чого може бути прикрішим, як твоя або чиясь неспроможність побігти.

А крім того, не слід забувати про те (кажу тут з чоловічого боку бачення), що саме бігунки виглядають найеротичніше. І еротизм цей урізноманітнюється біговою спеціалізацією – сто, двісті метрів, сто десять з бар'ерами, чотириста, вісімсот, тисячап'ятсот, три тисячі, стипл-чез, крос, п'ять і десять кілометрів, марафон... Усе зовсім інакше.

Бо війна війною...

Слухай, рідна, ми, напевно, прийдемо пізніше. Нас не треба чекати сьогодні. Знаєш, я не знаю, чи мене ти властиво чекала. Чи ти знала, що я можу прийти не сам. І насправді не уявляю, хто сьогодні у мене – ми. Так завжди у реєстрах погромлених армій. Невідомо, хто є. Список убитих, поранених і полонених, щось про зрадників, тих, хто втомився, ми дізнаємось трохи запізно. Але наше останнє бажання – це спроможність сказати ми.

Слухай, я занадто повторюю слухай, ніби ти неуважна, але слухай уважно. Це найголовніше. Ми розслабились за останні роки. Ми ж завжди воювали. Ми пройшли через дуже химерні бої. Від народження ж знали, що все проти нас. Ну, а потім ніби ослабли. Уявили собі, що нарешті настала пора, коли ми вже не потрібні. Перемога і т. д. і т. п. Ми ходили до тебе, кохана. Ми купались у вині і у вині. І дивилися, як наші діти вірять більше тобі. Ми забули про інтендантів, комендантів узятих міст. Ми розслабились...

Вибач, ми не привезли ніяких трофеїв. Ми ними нехтували. Ми ж хотіли до тебе. А тоді прийшли тиловики і всілякі новосформовані підрозділи. Вони все взяли під контроль. Ми їх кумарили. Вони не могли бути такими, якими себе уявляли, поки були притомними такі сумнівні свідки. Нас назвали пияками, циніками і запідозрили у великій зраді. Вони казали всім вам, що ми нічого конструктивного не вміємо робити. Пам'ятаєш, якою файною була колись наша деструкція. Так поволі все розгорталося. На місці саду, де ми кохалися, забуваючи обрізати якесь там гілля і складати плоди, без яких ми прекрасно переживали гарні зими, мають бути продуктивні плантації. Розумієш, що тут не вписатися. Уявляєш, як ми підливаєм якоюсь фігнею дерева? Ти б такого хотіла?

Люба, покупайся сьогодні сама. Бо нам треба піти. Ми нарешті себе й усе зрозуміли. Добре нам не буде. Та війна війною. Ця війна без причин і без мети.

Просто не треба було попускатися. Ми думали, що нарешті настали кращі часи. Що все буде щораз ліпшим. Ми забули, що воювали не супроти нічого іншого, як проти системи. А система переходить у систему. Тобто із системи народжується лише система. І вона так само, як і попередня, зацікавлена в нашому цілковитому знищенні. Насправді ми воювали і воюватимемо власне лише для того, щоби хтось із нас залишився. Щоби система не змогла стати бездоганною.

Не плач, але вір, що нас довго не буде. Буде просто велика гонитва. І ніхто з нас не хоче, щоби змерзлі сліди привели до твоєї оселі. Ти, будь ласка, живи так, як вдасться і як пам'ятаєш. Ти розкажуй казки... Бо ти знаєш, що ми прийдемо колись, щоб забрати дітей. І тоді поживемо з тобою.

Про тестамент

Останні кілька тижнів мої ранки, крім усього іншого, що завжди було ознакою моїх ранків, набули ще одного відтінку. Йшлося про смерть. Один чоловік час від часу телефонує вранці, говорячи про одне і те ж. Ніби він винний у смерті свого брата. Йому, між іншим, було вже понад вісімдесят. І хвороба його була такою, від якої просто потрібно рано чи пізно померти. Звичайно, що пізно – краще. Бо хто не хоче побачити ще одного зайвого світанку, той не вартий перебування в цьому вимірі світу. Навіть якщо цей світанок буде болючішим від попереднього.

Змиритися з цими ранковими дзвінками я не можу. Не розумію такого потрактування егоїзму, кохання власним відчуттям провини, неухважності до життя, яке врешті є повноцінним життям лише завдяки тому, що мусить колись закінчитися.

Чому нам так несправедливо боляче, коли відходить хтось близький? Причин декілька, але цього досить. Передовсім жаль за себе – я вже ніколи з таким-то не побуду, більше ніколи не буде чогось такого, що я так дуже люблю. Голімо. Так жалиємо себе, а не того, хто перестав тут бути (цікаво, але зовсім інакше думаємо про тих, хто, наприклад, виїхав до Америки, з ким — як і з померлими – ніколи більше не побачимося). Наступним є цілковитий нонсенс – як багато ще той хтось міг би важливого зробити, якби не цей жахливий кінець. Знову фальшивка. Що ми маємо право вимагати зробити від того, хто собі робив, що знав, і нічого про щось таке не думав? Узагалі, чи аж так потрібне було б комусь це незроблене?

І найголовніше. У випадку кожної смерті ми переживаємо наплив власного страху перед цим зовсім природним переходом. І лише він, цей страх, робить іншу смерть страшною. Почуття вини в такому разі є найпримітивнішим захисним механізмом.

Але ж ми називаємо себе християнами. Християнство мало б не допускати ні страху, ні інших ганебних почуттів, відчуттів, думок, страхів, натяків... Воно ж світле, радісне, щасливе і тому безстрашне.

Хоча визнаю, що зовсім позбутися страху я ще не можу. Боюся багатьох конкретних речей, проти яких безсиле всіяке розуміння.

Не хочеться померти тоді, коли хтось чекає на щось. От вийшов по молоко для дітей, от їду потягом додому, от пообіцяв бути сьогодні о такій-то годині десь. Ясно, що діти обійдуться в такому разі без молока. Ясно, що не всі потяги доїжджають, і якщо їздиш потягами, то повинен про це не тільки знати сам, але й повідомити тих, хто чекає. Ясно, що невчасно померлі дуже рідко серйозно відповідають за невідбуття зустрічей, які призначили перед тим, як померти.

Є, однак, речі, про які вдається подбати заздалегідь. Щоби не спричинитися до непорозумінь і прикростей. І аби душа мала нагоду відірватися за призначений їй перехідний час. Без ляку і пафосу треба подбати про тестамент. Певний сценарій. Щоби потім кожен достоєменно знав, що має робити. Таке собі дбання про тих, хто залишається. Нема чого боятися. Те, що промовляють забобони, – недійсне. Пора говорити по-людськи. Кажі, що би хотів. Це ж єдина можливість спонукати когось щось зробити.

Я не хочу зайвої уваги до тіла. Може бути розтин, якщо це потрібно. Може бути спалення. Якщо закопування, то ліпше без труни й одягу. І в гарному місці. Але без зобов'язань відвідування. Майно – дітям і дружині. Світлини – тим, хто на них зафіксований. Різні записки можна спалити. Псом хтось конче мусить заопікуватися. Всілякі предмети дурнувятих колекцій – ключі, олівці, сірники, ножі діти роздадуть тим, хто може бути в цьому зацікавлений.

І найважливіше стосовно церемонії. Не плакати. Не жаліти. Не боятися. Я ж біолог. І знаю про мільйонні варіанти цілком повноцінних життів бджіл, порічок, людей і себе. Треба багато гучної музики. Ударні і труби нехай тиснуть на низ живота і висмоктують повітря з легенів. Більше басів. Цигани, Армстронг, трембіти, серби – щось таке. Море найдешевшого, але сухого вина. Знаю, що в таких випадках захочеться гостям їсти. Тому – сиру, кулеші, грибів, узварів. Обов'язково квасолі. Її він любив найбільше.

Це я так хочу. Але якщо комусь треба буде чогось цілком зворотного, то хай буде. Лиш не треба нікому псувати ранків.

1000 місць і слів

П'ять листів до «поступу»

1.

Кілька днів тому один з найповажніших українських журналістів звернув мою увагу на те, що життя певних понять у нашому теперішньому суспільстві підлягає, очевидно, певним впливам. За якими стоять певні тенденції. За якими, звичайно, стоять певні люди... І так далі, і тому подібне...

Властиво, йшлося про свободу.

Я послухав, промовив це чарівне слово сам для себе і зауважив, що дійсно давно не чув цього слова в серйозному вживанні. Асоціації відразу спрямовували в різні мобільні телефони, пепсі, спрайти, ще якісь реклами ще якихось споживчих товарів. Але ж це не свобода. Це – несвобода, неволя врешті-решт.

Приреченість на свободу вибору.

Справді, про свободу майже не говориться. А синонімом волі стає безпробудна козаччина.

Ніколи не думав, що символом свободи стане для мене Рузя. Вона називалася Розалія, але так звучала лише в документах (радянських документах, де були ще й по батькові, прізвище, місце і рік народження, національність і (!!!) прописка). Те, що вона попри це все залишалася Рузею, хоч і на Ви, було вже першим ступенем її вільності. Далі – більше. Воістину, хто останній, той буде першим.

Бо за правилами гри цього світу Рузя була упосліджена.

Сирота, яка із семи років тяжко ґарувала прислугою. Хатні роботи й ношення чужих дітей і інших тягарів припинили її ріст. Вона назавжди залишилася маленькою. Хоч працездатність її у багато разів перевищувала ККД найбільших моцурів.

Безпосередньо перед війною вона поселилася в нашій камениці. Допомогала робити роботи тим, хто в цій камениці мешкав. Виявилася настільки вірною і відданою, що вже не пішла нікуди з цього будинку. Може, її призначенням було дарувати його мешканцям

підставові відчуття догляду, прив'язаності, вимогливості і незалежності.

Це вона безстрашно носила передачі в ізолятори НКВД.

Вона перестала ходити до церкви після 1946 року, незважаючи на те, що без церкви не могла обійтися. Вона так і не навчилася читати. Знову вияв певної свободи, бо за своє довге життя не прочитала жодної (!) радянської газети чи брошури.

У неї вдома (на піддашші, яке в 1937 році архітектори планували як пральню, але повоєнні комунальники визначили як однокімнатну квартиру) було кілька молитовників і кілька пар окулярів. Не вміючи читати, вона часом одягала окуляри і переглядала ще ті, правильні, молитовники.

Зимовими темними вечорами вона, як кішка, вилазила на пічку і сиділа там годинами. Те, що вона думала, підозрюю, було свободою попросту недосяжною.

Вона любила сформулювати собі якусь химерну фразу і повторювати її раз за разом кілька тижнів, не витрачаючись на порожні розмови. Але часом могла у цю свою фразу включити щось таке, про що неможливо було дізнатися з якогось іншого джерела. Скажімо, про вбивство Попелюшки.

Ще про свободу. Про великодню свободу. Про останніх, які будуть першими.

На Великдень до церкви не ходилося, бо церква була не та. На Великдень, відразу після родинної молитви і сніданку з освяченою у підпіллі крашанкою, поділеною на багато частин, обов'язково йшлося до школи, де чомусь перебувалося кілька годин без жодних на те причин. Не йти до школи можна було лише тоді, коли напередодні захворів. У такому разі, щоправда, котрась із учительок приходила додому.

У школі просто тримали. Говорили ні про що (вони навіть не знали, що можна запропонувати всупереч). У понеділок однокласники частували на великій перерві, тоді, коли пилося молоко, своїх учительок, своїх учорашніх церберів паскою, свяченими яйцями і канапками із шинкою.

Але перед тим, як піти до школи на Великдень, ми переживали одкровення від Рузі. Звичайно, вона тоді не думала про нас, вона не думала навіть про те, що це може бути її людським призначенням. Вільні не думають про невільників. Вільні знають, що вони розмовляють з Богом.

Замкнуте подвір'я старого багатопверхового будинку. Теплий сонячний великодній ранок. Відкриті вікна. З піддашшя на повен голос

радіо транслює Службу Божу з Ватикану. Потім – проповідь патріарха Йосифа Сліпого.

Рузя слухає радіо. Вона упосліджена в цьому суспільстві, тому може робити те, що їй належиться робити цього ранку. Їй можна робити те, чого не дозволяється нікому. А ми, збираючись після тайного швидкого сніданку до шкіл, на заводи, змагання з волейболу, цілий ранок причетні до того, що є повною свободою. Бо смертю смерть поправ...

2.

Мушу попередити: те, що написано далі, дуже невдале з точки зору літератури, есеїстики і журналістики. Бо схематичне. Тому що є короткою переповіддю схеми довгого роману. Фікція про фікцію – так би сказала Лідія Стефановська.

Колись я думав написати такий роман, але, пишучи тепер ці речення, прирікаю його на довічну ненаписаність. Бо досить того, що встигну сказати...

Колись я багато думав про Другу світову війну. Думав тому, що майже не уявляв собі її. Всі мої, котрі могли щось розказати про світові війни, особисто брали участь у Першій. Але Друга, яка насправді тривала для нас десять років, перейшлася їхніми долями якось інакше – не боями, битвами і кампаніями, а тим, що робить світові війни людськими. Людськими. Тим, що якось краями врзається у долі приватних осіб.

Тоді я думав, чи можливою є модель середньої людської долі в цій війні. Пізніше почув правдиву фантазмагоричну історію, яка, власне, мала би бути романом. Історію, яка стала метафорою, бо не може, не повинно так багато всього зійтися в одну ніч.

Наприкінці сорокових років в Українські Карпати приїхала група студентів-ботаніків з якогось польського університету для літньої практики. Серед них були різні люди. Одні демобілізувалися з комуністичного війська, інші перебули окупацію в національному підпіллі, ще інші побували в концтаборах, дехто відсидівся на селі, хтось – у пивниці, були навіть ті, кого переселили з уже радянської Галичини...

У цьому самому місці Карпат діяли дві сотні УПА. Серед них були різні люди (...). Одна сотня мала перейти на Захід, а інша – залишитися тут, прикриваючи відхід першої.

У тому самому місці Карпат рейдували ще і винищувальний, і спеціальний батальйони МГБ. Серед них були різні люди...

Мешканці тих місць також поводитися по-різному. Помагали нашим партизанам, ненавиділи поляків, боялися совєтів і співпрацювали з ними. Берегли своїх найменших (!) дітей і мріяли наїстися.

І от ці всі люди з дивовижними попередніми життєписами зійшлися на невеликому фрагменті Українських Карпат. У кожного, крім усього іншого, були ще й певні інтереси, підкріплені власними помилками. А найважливіше (це потрібне, щоб зрозуміти відчуття кожного) – всі переслідували і були переслідуваними. Втікали і доганяли. Шукали й уникали. Оскільки територія була дійсно невелика, а загонів так багато, а ще ці всі відчуття, то можна собі уявити, що з небес усе нагадувало химерну шахівницю. На тому етапі партії, коли фігури підводяться до якогось стратегічного квадрата і стоять одна біля одної, але ще не виходячи на поля бою.

Сукупність протилежних інтересів привела до того, що є в житті закономірним: усі сили повважали групу студентів (єдину, котра була неозброєна і нічого, крім споглядання флори, тут не хотіла) основним об'єктом нападу і знищення. З різних причин, вслід за різними інтересами і помилками.

Одна ніч, врешті, звела їх у одному місці. Я не можу собі уявити, що може діятися у такій тисняві. Але знаю, що таке втікати, ховатися, доганяти і вистежувати в нічних літніх горах. Коли повітря лікувальне від трав, коли не видно навіть того, на чому стоїш, коли видно лише зорі. Оскільки бачиш лише їх, то не можеш подолати переконання, що це саме вони аж так пахнуть.

Мені казали, що це був, здається, найщасливіший момент Другої світової війни. Якимись невидимими перегукуваннями вояки різних сторін узгодили, що ті, на кого тепер усі полюють, – діти, гості. Богу духа винні. Що ця земля вже скажеться, якщо прийме ще й їх.

Невідомо, як вони стримувалися до світання.

Але кажуть, що такої паради ще світ не бачив.

Коли стало ясно, коли всі побачили, як близько один від одного перебули цю ніч... Убивці, котрі захищалися від убивць, скерували дула в небо. Командири невідривно дивилися в очі ворожим командирам і на своїх найнервовіших вояків.

Студенти відтиснулися від землі, взяли свої наплічники і промарширували між арміями, все ще боячись випадкового пострілу, їм треба було додому. Армії ще ненадовго залишилися в горах. Армії, отруєні надією.

Мене запевняли, що в тому місці потому ніхто не знайшов жодної гільзи. Не було навіть з чого свищика зробити.

А всюди ж гільзи можна було збирати мішками.

3.

Саме ця пора року – два-три тижні у травні, повна весна стає все коротшою – найбільше надається для плекання таких речей, як патріотизм, віра у Творця, захват. Врешті – примітивної радості існування.

Україна, земля, світ, життя прекрасні.

Я їхав через мальовничу Україну поїздом до Одеси. Досить було дивитися через вікно, щоб у одноманітності безперервної гарності бачити все, що варто побачити. Найкращий відтінок зелені, рослини в буйній, трави, квіти, бузки і бузьки.

У цю пору зеленість життєвого вибуху покриває будь-які сліди повільного розпаду і майбутньої смерті. У місцях і закапелках, де ще місяць тому панували сміття, зруби, промислові руїни й убогість занедбаних господарств, домінує зелене. Короткий час, коли видно стебла, а не те, що під, за, між ними. Щасливий час, коли безумство надживих рослин стирає сліди нашого нищівного раціоналізму.

Перебуваючи в цій красі, я робив найпростіші, найзрозуміліші речі – купався у міському морі, пив вино з однієї пляшки разом з незнайомими людьми, їв з немитих рук хліб і сир, їв немиті овочі, беручи їх митими у відкритих водоймах руками (бракувало ще скористатися короткочасною, але щирою випадковою любов'ю у пісках, уламках черепашок і серед зелених полинів...)

Аж повертаючись додому, я звернув увагу на те, що весь потяг завішаний попередженнями про небезпеку зараження вірусом атипової пневмонії, детальними інструкціями, як тепер треба жити, зважаючи на цю загрозу.

Я пригадав собі ще одну красу. Теж цієї пори. Тоді я вперше і востаннє летів літаком. Літак був не найкращий, тож летів досить низько, що було найкраще. Бо було видно все, що на землі. А оскільки летів літак (літак летів), я летів у літаку від Кавказу аж до Карпат (від Дону до Сяну), летів над морями, затоками, лиманами і гирлами, містами і ланами, заростями бузку, то було на що подивитися. Це було 2 травня 1986 року. Прилетівши додому, я дізнався, що жити треба якимось інакше, як то зазвичай робиться. Що треба вважати на щось невидиме, яке не дозволяє робити найзвикліших, найпростіших, найрадісніших речей.

Примітка. Все сказане перед цим було ліричним вступом. Вступом у вірусологію.

Не хочу видаватися шаленцем, але мені видається, що я мушу публічно сказати про те, що мені видається.

Мені видається, що нарешті ми всі разом увійшли в цілком нову еру. Той розлам у часах, про який наївно говорили ще вчителі Давнього Єгипту, запевняючи в якийсь папірусний спосіб, що часи змінилися настільки радикально, що про тяглість мовити навіть не слід.

Часи змінилися саме тепер. Раптом. Перехід від ролі мисливця, яким були люди тисячоліттями і найближчими сто- та десятиліттями, до ролі жертви, від переслідувача – до переслідуваного. І вся справа у вірусах. Пропоную вивчати вірусологію. Вона стає універсальною парадигмою. Способом мислення і оцінки світу, який може осмислити й оцінити те, як змінився світ у своєму найбільшому, найрадикальнішому надломі, яких ще звіку не було. Філософією співіснування з тими істотами, які спрямовуватимуть найближчим часом кожен наш крок.

Намагаючись панувати у Всесвіті, люди проґавили той момент, коли запанували ними. Ба більше: ми всі зробили все, що могли, все, що заборонено, для того, щоб перестати належати собі і Тому, хто все так добре придумав.

Тепер ми мусимо вивчати вірусологію, як уже мусили вивчати багато чого іншого. Бо саме за законами вірусології ми змушені числитися щораз більше. Вже тепер побут, поведінка, знання й інформація керуються не нашими правилами, а звичками тих, котрі поселилися в нас. Хотілося гомоцентризму – стався вірусцентризм. Малий космос людини перетворився на великий космос вірусів.

Можливо, це нарешті виробить у нас хоч якесь почуття обов'язку. Якусь обов'язковість. Можливо, це все згодом покаже нам наочно нашу власну історію. Ми побачимо, що таке бути планетою, на якій панують якісь собі істоти. Яким ідеться лише про себе, про свої розмноження, живлення, відпочинок, розваги, придумки, мандрівки, освоєння, літочислення, вдосконалення і великі географічні відкриття, йдеться про прогрес і звільнення.

Оскільки віруси – великі нігілісти і раціоналісти, ми, правдоподібно, відчуємо зміну координат досить швидко. Хто ж не встигне переосмислити життя по-вірусному, той відійде першим. Ті, що осмислять, не зможуть більше жити так, як їх було навчено.

Щодо мене, то я знаю, що не зможу не зважати на красу цієї пори, зважаючи на будь-чие панування.

Але я не можу собі дозволити не сказати про те, що сталося мені очевидним.

4.

З раннього дитинства я знав, що нема кращого способу відразу і надовго поліпшити власне життя, як маловмотивований з першого

погляду, але насправді добре виrozumілий виїзд з рідного міста в якесь інше місце. Так, щоб потратити на поїздку лише один день. Так, щоб не бути в рідному місті не більше одного дня. Дитячі виїзди з татом за місто, шкільні осінні поїздки в ліс, пропускання школи через приїзди в гори, таємні відвідини Львова...

Пізніше я довідався про інші речі. Про те, як у двадцятих роках американці, що мешкали в Парижі, перетинали Піренеї і цілий день пили вино й дивилися на кориду в Іспанії, як у тридцятих іспанці заїжджали в найближче від кордону село інфляційної Франції, щоб за одну-дві гривні (один-два реали) наїстися і напитися у доброму трактирі. Я бачив, як німецькі старшокласники приїжджали на вихідні до постсоціалістичної Праги і, незважаючи на одне з найгарніших міст у Європі, почувалися дорослими, отримуючи за зекономлені на сніданках марки всі скарби світу...

Знайшовся вільний день. Треба було знайти потрібне місце. Воно мало бути поруч. І воно мусило бути іншим. Якщо звести обидві вимоги в одну, то треба орієнтуватися на найбільшу насолоду пізнання – пошук аналогій та взаємних порівнянь упізнаваних іншостей. Для віднаходження іншості слід перетнути щонайменше два кордони – природний і людський, про державні тут не йдеться. Тобто, зміни в ландшафті і мовленні. З Івано-Франківська тепер на день вирватися у такий омріяний простір можна лише в один спосіб – перетнути Карпати, цілком виїхати з Галичини, потрапити в міфічну центральну Європу, сісти ввечері до потяга і ще перед світанком (коли їдеш узимку) вийти з вагона в Ужгороді. Не побачивши через ніч еволюції рельєфу – Бескидів, Боржави, Ґорґанів, Полонини Красної, Свидовця, не зауваживши Бойківщини, Лемківщини і Транскарпатії, прокинутися в місті, від якого все значно ближче – Карпати, Тиса, Дунай, Словаччина, Прага, Відень, Будапешт. Усе, крім Івано-Франківська і Києва.

Поїзд приїжджає пів на шосту. Навіть для Закарпаття, де все денне життя починається швидше, це ще надто рання година. Саме час оглянути ті місця, які найкраще виглядають без теперішніх людей. Для того, щоб зайти у старе місто, треба перейти через Уж. Річка посеред міста – одна з найкращих європейських вигадок. Через примхи течії гірської ріки місто століттями перескакувало з берега на берег. Тому в Ужгороді центрів кілька. Зрештою, всіх їх видно зі стародавнього замку на горі. Старезні вулички градчан, угорське середмістя, чеський парадний район. Видно радянські мікрорайони, рукави Ужа, величезні території старих одноповерхових вілл, карпатське передгір'я, горби з виноградниками та найновіші садиби на місці колишніх виноградників. Видно самі виноградники, сади,

подвір'я, городи й окремі дерева. Відмінність у флорі тут перевершує навіть відмінності в архітектурі. В кожному дереві відчувається захисна роль карпатського хребта, який відгородив Транскарпатію від північно-східних холодів. На кожному кроці – те, що в нас є небаченим екзотом: магнолія, тис, буксус, платан, персик, сакура, плющ, справжній каштан, абрикос. У ботанічному саду між замком і річкою перелік середньоморських, андських і персидських рослин ще більший – і нема сумніву, що вони колись вирвуться у це місто.

Ранковий Ужгород передбачає каву. Каву, якої неможливо випити в жодному іншому місті України. Оспівана львівська видається фальшивим напоєм порівняно з тим, що тут продають по сорок копійок бабці з китайських термосів на кожній вулиці. Ранковий Ужгород передбачає десятки сортів хліба і булок і ще різного іншого печива, яке неможливо назвати, користуючись рідною мовою.

Ранковий Ужгород знає місце, де чужинець зможе почути мелодіку тих гір, які місто позбирало в собі. Місце, де співочі діалекти видаються радісним дитячим говоренням, а найпримітивніші щоденні діалоги угорською сприймаються як таємничі бесіди про щось страшенно важливе, де цигани цитують алхімічні трактати чи фрагменти оперет. У цьому місці збираються українці, угорці, словаки, русини, гуцули, росіяни, німці, бойки, євреї і лемки. А ще приїжджі з Львівщини, Румунії і Прикарпаття. Приходять сюди з чимось або по щось. Хоча насправді для того, щоби мови перемішалися так само, як і плоди, привезені з різних місцевостей. На продуктовому ринку в Ужгороді пахне півднем, куди прийшли купці з півночі, сходом, на якому знають захід, заходом, що живиться сходом, і північчю, яка обмежує і втихомирює південь. Крім безлічі іншого – неначе узагальнення транскарпатської кухні, – багато бринзи, багато паприки, багато коріння, горіхів та грибів. Багато вина.

Настає час спробувати те, що може бути причиною справжнього, не аматорського туризму. Наймолодше вино дозріло зовсім недавно. З того винограду, який ще кілька місяців тому перетворював кожну вуличку на духмяну печеру. Тепер чудесне вино, яке ще навіть не цілком позбулося газів, продається тут і там по п'ятдесят копійок за шклянку. На початку сезону особливо гостро відчувається різниця у смакові, зумовлена найменшими відмінностями в освітленні, удобренні, сортах, догляді, протягах, обрізуванні, вичікуванні, воді, відчутті, світлових днях і розі вітрів. Послідовність усіх видів вина, продегустованих на ужгородському базарі, може створити ілюзію виконаної програми огляду недосяжних за один день визначних місць міста, яке одні автори подорожніх нотаток називали найкращим, а інші –

найгіршим містом у Центральній Європі. Тим більше, що зимовий день короткий, а для того, щоб доїхати до Франківська вночі, необхідно встигнути на поїзд о сімнадцятій.

Залишаються спостереження, які не мають жодного стосунку до наперед прочитаної історії Ужгорода.

І залишаються знання про дивовижну історію, не підтверджені жодними спостереженнями.

Залишається місто, відмежоване горами, якому ти не можеш бути потрібним. Залишається пам'ять про намір, потрібний тобі. Бо важко без усвідомлення досяжної можливості, хай навіть нею ніколи не скористаєшся.

5.

Кожна людина має право.

Кожна людина має обов'язок.

Кожна людина має право мати обов'язок.

Кожна людина має обов'язок мати право.

Кожна людина має бути вільною в решті.

Щоби бути вільною, людина має бути собою.

Щоби бути собою, людина має бути щасливою.

Найбільшим обов'язком людини є щастя.

Щасливі мають право, щасливі виконують обов'язок, щасливі вільні, щасливі вільні від прав, законів, обов'язків і щастя.

Щасливі є собою.

Для того, щоби бути собою, треба перестати собою бути.

Простий поворот голови, яка повертає кут зору і простір слуху, множинність доторку й однозначність нюху.

Бо найважливіші речі у світі дуже прості.

Складність лише у деталях, яких так багато, що найважливішими їх вважати годі.

Той поворот голови, той перехід від складності до простоти, той перепад від свободи до обов'язку, від обов'язку до волі, від чогось там до щастя полягає в маленькому зусиллі думки, яке стирає межі між людиною і світом.

Європейська цивілізація привчила нас до того, що є Я, що є суб'єкт.

Мені, суб'єктові, протистоїть світ, який є об'єктом моїх суб'єктивних усього там.

Щастя обов'язкової вільності вимагає відвороту голови власне з такого азимуту.

Варто бачити так:

Я мушу бути, я можу бути, я можу бути лише тоді, коли мене нема.
Нема і того, що називається світом.

Є навіть не Ми.

Є щось єдине, що не передбачає вживання займенників навіть у множині.

Поворот голови, власне той, мав би полягати в утвердженні цілості.
У стиранні меж.

В усуненні клітинної оболонки, принципу дискретності, тієї системи координат, де час розділяє нас із простором.

Всього-на-всього нема мене.

Я є світом.

Всього-на-всього нема якогось іншого світу, світ – це я.

Від усього, що відбувається в мені, залежить доля світу.

Від усього, що відбувається у світі, залежить те, як я відчуваю себе.

Бо ми – одне і те ж.

Досить лиш повернути голову.

Світ перестає бути ворожим, ніщо не загрожує нікому.

Щезають усякі небезпеки.

Мусить не проявлятися непорозуміння.

Кожен є всім, у кожному живе все.

Жодна стихія не загрожує.

Кожна стихія – це вияв мене, бо у мені – всі стихії.

Немає жодного страху, бо нема чого боятися.

Відсутні втрати і відсутня смерть.

Час не має значення.

Мета виконана ще перед тим, як була сформульована.

Можна всіма опікуватися, бо ти можеш усе зробити для себе.

Треба кимось опікуватися, щоби могли все зробити для себе.

Це світ робить щось для самого себе.

Світ усе робить для тебе, навіть якщо ти не зробив нічого для себе.

Світ не має закінчення.

Тому твоє закінчення є нескінченним.

Треба лише бути вільним настільки, щоб виконувати волю.

Треба лише виконати волю аж так, щоби стати вільним.

Замість треба можна думати хоч би.

Що означає – дай, Боже.

В чому вже сказано те, що – не дай, Господи.

Дай, Боже, бути щасливим, дай, Боже, бути вільним, дай, Боже, бути світом.

Не дай, Господи, бути собою...

Кафедра україністики краківського вокзалу

Через кілька днів ми маємо зустріч на кафедрі україністики Ягелонського університету. Не знати, чого від неї чекають краківські україністи. Правдоподібно, що чогось такого, що вони і без нас мають, або ще чогось, що їм цілком непотрібне. Найімовірніше, це нагадає ситуацію, коли хтось здалека приїжджає у власних справах до чужого міста, в якому мешкає ще дальша родина, з якою втрапилися реальні контакти та передовсім відчуття спільності. Але і той хтось, і та родина почуваються зобов'язаними зустрітися – треба відвідати, треба прийняти, треба привітати, треба показати, треба розказати, треба згадати, може, потрібна якась допомога.

Звичайно, що зустріч відбудеться успішно. Всі будуть задоволені, що вона відбулася і що вже відбулася. Звичайно, що хтось буде зворушений, хтось захоплений, хтось розчарований, але нікому вона не завдасть ніякої шкоди, а навіть якось колись буде потрібною як урок, досвід чи спогад. Нам принаймні хочеться туди піти заради молодого шотландця, який вирішив вивчати українську мову в Кракові. Такий підхід до життя – без жодних раціональних причин змінити собі весь світ, вивчивши цілком дивацьку мову невідомого народу – викликає повагу (хоча і може бути свідченням того, що щось не так). Але тепер не про це йдеться.

З'ясувалося, що було б непогано принести на зустріч трохи нових українських книжок. Одного вечора нам дали знати, що паунок із книжками передано водіям автобуса Івано-Франківськ – Краків і раненько треба його зустріти. Ми ще раз переконалися

у довідці, що завтрашній автобус має прибути о сьомій годині. Щоправда, зауважила касирка, він може приїхати швидше або пізніше.

Про всяк випадок я був на вокзалі о шостій. Перевірив усі платформи і почав чекати. Вирішив не сідати, а постійно неквапливо ходити, ні на мить не втрачаючи з поля зору єдиний в'їзд для всіх автобусів. Так минуло шість годин. Тривожною була тільки перша, найдовшою – друга, третя була годиною просвітління. Аж після четвертої з'явилися легенька втома і неухважність до зовнішнього світу (що підтвердило мудрість військового закону про зміну варти щочотири години). П'ята година якось попросту випала. А шоста замість сподіваного відчаю подарувала дивовижне відчуття, що все у світі робиться правильно, хоч і день на день не схожий.

За цей час приїхало і від'їхало двісті автобусів. Своїх коханих зустріли десятки закоханих. Упилися і витверезили гурми пиячків. Змінилися патрулі охорони, поліції, дорожньої поліції. Помер один бездомний. Затримали кількох підозрілих. Зібрався цілий загін маленьких пластунів із батьками, і ті відпровадили їх до гірського табору. Поснідали і пообідали касири та диспетчери. Кількадесят японців, німців і американців купило мапи Кракова (семеро з них, дивлячись на план, питалося в мене, як вийти з вокзалу).

П'ять різних псів по два рази покохали одну суку. Зневірена єговістка втюхала три «Вартові вежі», а хвора на рак бабця, яка з перших слів розпізнала у мені львів'яка, бо саме там народилася перед війною, назбирала дріб'язку на пачку сигарет.

Я засмаг, трохи подорослішав і змужнів, зголоднів і перестав хотіти їсти, скурих неправдоподібно мало сигарет, помолився за тих, про кого часто забував молитися, звик до себе, полюбив цей вокзал з усіма його людьми. Автобуса все не було, і жодні служби нічого про нього не знали. Я так хотів чекати далі. Дуже люблю, коли щось діється і відбувається, коли щось відчуваю, люблю щось знати. І давно вже не мав сильнішого переживання, ніж це чекання. Але треба було йти, бо на мене також чекали.

За годину перед вирушенням ми прийшли на вокзал разом. Приємно повертатися у близьке. Ще приємніше дарувати щось дорого. Приємно спостерігати повторення шести годин у відповідних шістьох десятках хвилин. Автобуса ніде не було, і його ніхто сьогодні

не бачив. Ні в кого, однак, не виникало сумніву, що сьогодні о вісімнадцятій він вирушає від п'ятнадцятої платформи.

Щоби не доводити все це до абсурду, ми пообіцяли собі піти геть рівно о шостій. За п'ять хвилин до від'їзду автобус приїхав. Де він був цілий день, зовсім не цікавило кількох пасажирів, які з'явилися так само несподівано. Я привітався з нашим водієм і одразу ж отримав свої книжки, не треба було нічого говорити, не треба було навіть дякувати. Все ж я побажав щасливої дороги, що водій знав і без мене. Зустріч на справжній кафедрі україністики ми вже відбули. Та, де нам треба бути через кілька днів, напевно, якась фіктивна.

Уміння жити

Змалку я зрозумів, що моє життя буде невдалим. Усвідомив, що всі ілюзії про всі можливості, які з'являються впродовж життя, – лише ілюзії, бо від самого початку розуміння зрозумів, що єдине, чого би по-справжньому хотів від життя й у житті – вміти добре малювати. Та оскільки виявилось, що в моєму випадку це неможливо, все інше стало вже не таким важливим, бо життя все одно буде невдалим, якщо найголовнішого здійснити не вдасться.

Люди, які вміють добре малювати, можуть вміти добре робити багато інших речей, які, на перший погляд, зовсім не пов'язані з малюванням. Просто треба знати, що таким багато чого вдається. Уміючи малювати, можна не надто замислюватися над тим, як вдало прожити життя. Все стається саме собою, бо найважливіше вже сталося.

Натомість таким, як я, треба постійно намагатися досягнути якогось професіоналізму. Це тому, що насправді стати професіоналами такі ніяк не можуть. У жодній галузі. Та намагатися щось по-справжньому вміти та знати можна по-різному. Можна змусити себе робити постійно щось одне, переконуючись, що знаєш свою роботу щораз краще. А можна братися щоразу за щось інше, коли зауважуєш, що запізнав у своїм попереднім занятті щось таке, чого подальше тривання вже не переінакшить, хоч і назвати це справжнім професіоналізмом якось не випадає.

Врешті виявляється, що все, що ти знаєш і вмієш, є чимось дуже дрібним, розпорошеним, фрагментарним, що твої знання та вміння нецікаві, мало надаються до використання. Вони можуть стати в пригоді хіба що кілька разів у житті (наприклад, якось я навчився витрушувати з дихальних шляхів сторонні предмети. І вже наступного дня зумів урятувати малого сина від задушення недостиглими виноградниками, а ввечері бабцю від кістки в трахеї. Два життя за один день. Цілком не зле на ціле життя. Таж це був один лише день із

моїх двадцяти років трудової діяльності), або такого ґатунку професіоналізм нічого не вартує – що з того, що я вмю пускати довгою вузькою лядою повну склянку замовленого напою точнісінько до того, хто його замовив і сидить десь наприкінці цієї ляди.

Я щиро намагався запізнати та навчитися більше, щоби якось уміло стати в пригоді частіше. Однак. Люди, котрі мріють змалку про малювання, яке їм недосяжне, мусять миритися із цілковито невдатним життям.

Тепер я розмовляю німецькою, яку вивчав у спеціальній школі, вдесятеро гірше, ніж двадцять років тому. Про рослини, які так старанно й легко вивчав в університеті, забув. Із загальної біології залишилися лише основи знань про принципи життя, тож ніяких практичних порад про бджіл, кімнатні рослини, лікувальні чаї, садових шкідників, поведінку річкової риби від мене отримати годі. З гірських маршрутів, якими я колись водив різних людей, тепер із зав'язаними очима пройшов би лише одним. На довгі дистанції не бігав уже десять років і не знаю, скільки би витримав.

Я вмю визначати формулу лісу (ялиця – чотири, смерека – п'ять, вільха – один), але всі наші ліси вже описано. Можу передавати азбукою Морзе двадцять груп (кожна група – п'ять букв) за хвилину, але цей вид зв'язку застарів, здається, навіть у в'язничних мурах. Знаю, як добре сповивати дітей (хоч пелюшки витіснили підгузки) і розбирати автомат Калашникова. На машинці швидко друкую двома пальцями, а на фортепіано бездоганно граю лише кілька гам, які не надаються до слухання. Польською не вмю лише писати, зовсім. Керувати авто наважуся тільки тоді, коли нема зустрічних автомобілів. Прочитані романи переплуталися один з одним і з пережитим. Для камасутри бракує нагоди...

Не вийшло з мене ні репортера, ні письменника. Щодо першого, то я хотів писати про те, що не можна, а стосовно другого – не хочу писати про те, що можна. Хоча в професії двірника я досяг того, що знаю, як листя різних видів дерев змітати з мокрої холодної бруківки в листопаді.

А в таких, як оцей, текстах, здається, найважливіше закінчити вдалим реченням. Отож. Наше життя залежить передовсім від того, як про нього розповідати... (Хоча дуже хотілося б уміти добре малювати).

Фелікс

Мені було кілька років, коли померла бабця. Тому я пам'ятаю небагато речей, які вона сказала. Однак усі вони, як виявилось, мали одну здатність. З часом, з віком, з досвідом кожна з її сентенцій набувала щораз вагомішого значення. Якось ми розглядали один з ретельних підручників анатомії. Тоді бабця сказала, що такої людини, як у анатомічному атласі, насправді нема. Це така ж абстракція, як і поняття норми.

Все моє подальше життя поширювало і поглиблювало розуміння бабциного зауваження. Воно вийшло далеко за межі підручника нормальної анатомії чи патологічної фізіології. Воно ілюструвалося історією звичаїв і стилістикою різних авторів, незабутніми обличчями і забутими словами. Я переконався, що найбільше неповторності можна віднайти і відчуті в тому, що здається подібним і незмінним: у порах року, в стадіях дня, у кольорі трави, в прозорості води, у камінцях на річковому березі, в найулюбленіших анатомічних деталях... Що вже казати про різні дивноти різних людей, коли кожную особу можна вважати ймовірною точкою, через яку проведена вісь норми. Інша справа, що всім цим точкам потрібно співіснувати у спільному хаосі власних осей.

Співіснувати з Феліксом було дуже легко. Він показував мені своє місто. Водив вуличками, садами, берегами річок і каналів. Він умів розуміти, що я ледве міг пояснити його мовою, і говорив своєю мовою так, щоби все зрозумів я. Ми купалися у велетенському холодному озері, снідали старими сирами, вечеряли молодими винами. Він курив мої сигарети, я їздив на його ровері і ночував у його майстерні з полірованою бетонною підлогою. Нормально. Правдоподібно, я би вже міг його попри це все забути, якби не одна дивнота.

Кожного дня Фелікс зникав кудись на дві години, а весь простір його майстерні був заповнений тисячами рисунків і фотографій, на яких було зображене одне і те саме дерево. Мені потрібно було не спати кілька годин, вдивляючись у графіку, щоб усвідомити, що тут немає двох однакових рисунків, двох ідентичних світлин. Згодом виявилось, що впродовж п'ятнадцяти років – день у день – Фелікс рисує і фотографує своє улюблене і вже рідне дерево на березі озера. Чи це нормально? – думав я, одночасно думаючи про свободу приреченості, приреченість на свободу, безконечну непорушність мінливості, про неповторність незмінного і схеми неіснуючих тіл у атласі нормальної анатомії.

Розуміти, а не чекати розуміння

Четвертого жовтня двері всіх католицьких соборів, храмів, костелів, церковець і каплиць були відкритими для дивних відвідувачів. Сюди могли заходити бездомні пси і напівдикі коти, отруйні змії і голодні хробаки, звідси не виганяли збентежених голубів, похмурих ворон, сонних бджіл і розтривожених бліх. Бактерії і віруси всіх ґатунків нікому не чинили жодної загрози. Кроти піднімалися з підземних нір аж до кам'яних плит підлоги, а лилики, що оселяються під дахом, вважали за непотрібне спати вдень. Грибки і лишайники в найвологіших неосвітлених закапелках світилися невидимим сяйвом. Молі й комарі набиралися мужності перед смертоносними холодами. У деякі церковці забредали останні хижакі європейських лісів, а до інших чудесним чином приходили делегації найрізноманітніших звірів, невільників мандрівних цирків, які поверталися після меси до своїх кліток.

Усе живе відзначало в такий спосіб день святого Франциска. І люди – можливо, єдиний раз упродовж року – щиро відчували приховане щастя того, що вони не самі на цьому світі.

Найбільші дива потребують найпростіших ілюстрацій. Інакше їх зрозуміє навіть не кожен з тих, хто диво пережив. Свою велику правду святий Франциск вигадливо ілюструє цим щорічним допуском усього живого до престолу свого Творця.

Було би великою спекуляцією стверджувати, що теперішнім нам Франциск потрібний як ніколи. Що лише його тотальна любов і євангельська істина, його нестримна життєва радість і самодостатність у бідності, його постійна розмова із собою, яка виявилася нічим іншим, як бесідою з Богом і кожним суцям, його поклонінням перед життям, що доводиться до стану власне життя, якому не перешкоджають жодні нашарування, може бути єдиним спасінням для нашого остаточно заплутаного людства.

Таке твердження було би вишуканою неправдою. Бо часів нема. І наш час нічим не кращий, але нічим не гірший від жахів і радостей Францискового середньовіччя. А тримає одне і те ж. І іншого пояснення призначенню існування, крім того, що треба втриматися гідно та радісно, за вісімсот років після малого брата Франциска не з'явилося.

Ще більшою неправдою може бути хіба що запевнення, що Франциск Франциском, радість радістю, любов любов'ю, але тут і тепер усе ж є речі, трохи актуальніші... Досить добре подивитися на братика Сонце й уважно прислухатися до сестрички Смерті, щоби без жодного сумніву стати в чергу розмаїтих живих істот, яким четвертого жовтня можна входити до всіх соборів, храмів, церквець і каплиць.

Гетто

Час від часу металевий корпус бронетранспортера, на якому працювала радіостанція, пробивав потужним зарядом електричного струму. Коли в цей момент влізалося із землі на драбинку, руки самі стискалися, а струм проходив усіма нервами, жилами й органами. Щоб урятуватися, треба було блискавично вивільнитися з об'ємів струму. Не можу сказати, що мені таке подобалося. І було б неправдою заперечувати якусь дивну насолоду від таких струсів, коли на хвилику обривалося серце. Але найбільше вразила інша річ. Я гостро переконався, як позабар'єрне подразнення рецепторів може осяяти бачення. Бо під час цих шоків мозок не тільки стимулювався настільки, що не забував, що йому робити, але й устигав збагнути щось таке, що довгий час було поруч, яке мучило чи тішило, про яке думалося без думок. І раптом – під час удару – це щось ставало на місце. Замикалося коло довколоходіння, метафора освітлювалася блискавкою, якась частина світу отримувала своє справжнє ім'я, і так далі. Власне ця спресована насолода віднаходження одного слова чи одного фрагмента уявної фотографії, чи запаху, який нарешті означає те, що має означати, виявилася справді найпотужнішою. Майже тілесною, тільки назавжди.

Подібну насолоду я відловив кілька днів тому. Вона була саме таким шоком-осяянням-паролем. Ішлося, як не дивно, про Україну, про сучасну державу Україну і болючі відчуття, пов'язані з нею. З тим, що щось дуже принципове зовсім не так. Такі мої роздуми нагадували інші пережиття на броні – пекучий холод, коли примерзлу дактилоскопію відривалося від драбинки, а всередині броньовика крижаніли хліб і краплі води у власних кістках, і літній жар, від контакту з яким пахло паленим тілом.

І раптом – електрошок, осяяння.

Вона сама вимовила це слово. Спочатку я подумав, що це випадковість. Тоді вона ще кілька разів. І тоді – та ілюмінація, яка перевертає. Вона належить до тієї однієї десятої відсотка українського населення, через яку, власне, всі наші принципові нетакості. Вона перейнялася до мене симпатією і пропонувала витягнути з ґетто. Не поняв... Що за вигон? І блискавка, яка стала насолодою, бо все пояснила. Виявляється, так вони цілком серйозно і страшенно побутово-родинно називають абсолютно всіх, хто живе в цій країні не на їхньому рівні.

Дякую за пояснення, можна перестати вже думати незбагненні речі, котрі відбуваються в країні. Закони співіснування з ґетто дуже прості. Нема навіть що аналізувати. Горілка, перепустки, подарунки, легко розстрілювати, ще легше навіювати, дешева робоча сила, несмак, руїни, привітання, листівки, плакати і часом бюлетені, діаманти, виміняні на консерви... Іноді звідти забирають маленьких дівчаток і хлопчиків, іноді – талановитих брехунів, які готові після повернення розповідати файні історії про те, як за парканом.

Інша справа, що коли є якесь одне ґетто, то все, що поза ним, перетворюється на дещо інше. Інша справа, що прийти до нашого ґетто ті інші бояться. І що територія кожного окремого життя є доволі обмеженою в будь-якому випадку. Але це вже називається буттям. А ґетто має інші пекельні ознаки – зневагу і переляк. Тож дякую за пояснення.

Крутять жорна...

Тоді я ще не знав, наскільки серйозним є підґрунтя веселої пісеньки, яку дідо співав під час шаткування капусти. Мені було три роки, і співанка здавалася просто вдалим супроводом до ритмічного руху шатківниці. Пише Сталін до Гітлера, мелють жорна, як холера, Гітлер ему відписує, що всі жорна конфіскує. А тоді – улюблений приспів, від якого легше стає рукам, які шаткують капусту на зволоженій її соком шатківниці: крутять жорна вправо-вліво, бо їсти ся хотіло, б'ють шаблями вправо-вліво, щоб серце не боліло...

Шатківниця працювала, як ті легендарні жорна і шаблі водночас. Головна зимова їжа перемішувалася з тим, що потрібно було серцю. Ми їхали санями ще далі в гори, до чоловіка, який позичав шатківницю. По дорозі назад заїжджали в примітивну каменоломню і вирубували чорний цупкий кусень підземної стіни, завжди змоченої плівкою підземних вод. Камінь був потрібний для того, щоби після всього притиснути капусту в бочці. Так, аби солений сік завжди накривав спеціальні дощинки (середні – прямі, бічні – коротші, але прямі, крайні – півкруглі, припасовані до форми дерев'яної бочки). Інакше капуста сохне і вивірюється.

У місті вже було інакше. Замість бочки посічені головки накладалися у великий емальований баняк. У крамниці його називали виваркою. І каміння було річковим. Квасолеподібним і шорстким. З його пор запах і смак капустяного соку не вивірювався через ціле літо. Тато зробив свою шатківницю. Точнісінько таку, яка була колись у його діда. Вона нагадує лавку. Шаткуючи, сидиш на одному видовженому її краї, притискаючи собою дубову дошку. Другий бік треба на щось сперти. А під ніж підставляється миска. Ножі гострі і припасовані так, що капуста січеться довгими тоненькими нитками. Двадцять осеней повторювалося одне і те ж. Я був підмайстром. Чистив радянську напівгнилу капусту. Мив її і четвертував голови,

вирізаючи двома рухами чвертки качана. Роблення квашеної капусти належало до татових привілеїв. Через двадцять років він передав його мені. Разом зі своїм рецептом, від якого я не відступаюся, незважаючи на всілякі постмодерні рекомендації. Тільки капуста, багато моркви, сіль і кмин. На два дні кухня стає дивовижною фабрикою. Якимось таким місцем чоловічого єднання, яке важко пережити в інакший спосіб. Тяжка робота, радість напруження, особливі розмови, щоб серце не боліло. Малі діти стали моїми підмайстрами. Спеціальна миска – мірка, доза нашаткованого. Щоби не терпли крижі – її на підлогу, перед нею – на коліна. Один кулак солі від старшого. Перемішати і потиснути. Дві мої пригорщі тертої на найгрубшій терці моркви. Перемішати. Один кулак кмину від молодшого. Перемішати. З миски перекласти в баняк і щільно притиснути кулаками. І далі. Наступна доза. Добре це чи зле, але за десять років руки дітей страшенно змінилися. Тепер їм доводиться вдаватися до чуття, аби наша квашена капуста була виваженою. А кисне вона, як колись – три дні в теплому приміщенні. Держаком макогона і далі треба робити діри, щоби виходили ґейзери газів. Врешті – на балкон, де холодно. Зима знову буде безпечною. Їжа є. З цибулею і олією, до печеної картоплі, до вареної квасолі, до голого капусняка, до різдвяних пирогів, до кров'янки, до всього, що знайдеться. І для серця. Пишна вечеря для друзів. Кілька слоїв як подарунки...

Цікаво, що роблячи квашену капусту, ми завжди чули кухонне дротове радіо. І я не пам'ятаю, щоби від 1978-го до 2008-го воно говорило щось інакшого. Може, були якісь особливі повідомлення, але вони в кожному разі ніяк не вплинули ні на визначений ритм шатківниці, ні на святкову атмосферу роботи, ні на незмінний смак квашеної капусти.

А щодо пісеньки, то ні Гітлер, ні Сталін так і не добилися того, щоби жорна собі мололи. Інша справа, що серце поболює, а шаблі нема. Хіба що шатківниця.

Пінг-понг кривди

Найгірший фактор чисельної переваги. В цьому двобої ти ніколи не можеш бути сам на сам. Тих, інших, яким ти чомусь не подобаєшся, завжди має бути більше. Так, щоби твої шанси на більш-менш успішний самозахист були зведені до мінімуму. Коли ж ти маєш хоч якусь підтримку, яка могла би раптом обернутися вашою більшістю, тоді більш витонченіші прийоми. Ті, котрі вирізняють тебе лише за якоюсь однією рисою чи властивістю, яка робить тебе не таким, – стать, колір шкіри, будова черепа, символ віри, рівень освіти, вік і так далі, – завжди знайдуть спосіб внести суперечності у вашу більшість. Вони зуміють знущатися так делікатно і невимушено, що ви знову опинитеся сам проти всіх, вам не захочуть допомогти такі самі, як і ви, хоч вони теж потерпатимуть. Наступним етапом може бути те, що ваш протест зробить саме вас винним. Вони подадуть вас негідником, агресором, божевільним порушником ладу.

А ще в цьому вирізненні обурює примітивна односторонність. Ви перестаете бути собою, перестаете бути повноцінною і складною особою. Ви наперед розцінюєтеся лише за однією рисою, яка в той момент заступає усього вас, хоч може для вас бути зовсім не суттєвою. Скажімо, просто хтось, хто нервує міліцію. Або будь-яка якась, яку треба мати. Брудний, якого потрібно в кращому разі остерегатися і гнати, а в гіршому – знищити заради чистоти решти і блага самого ж знищеного.

Однак у всіх цих закономірностях пригнічення найвагомішим є ефект відповіді. Пінг-понг жорстокості. Коли приймаєш подачу приниження і кривди, думаючи про ефектну підкрутку або туш. Ті, хто ображає, не замислюються про власну безпеку, коли ображають. Хоч саме в цей момент сіють зерна ненависті, які рано чи пізно обернуться чимось зворотним. Зло не може породити нічого іншого, ніж зустрічне зло. Хвилива садистична радість або безглузда віра в те, що принижені

будуть завжди підкорятися, рано чи пізно викликають протидію, в якій немає місця поблагливості.

Принижені і катовані діти, учні, жінки та всі інші дуже скоро опановують прийоми такого настільного тенісу. Невдовзі вони самі стають злочинцями, які з легкістю нищать своїх кривдників, котрі часом навіть не розуміють, звідки таке зло може з'явитися на цьому світі. Замкнутий цикл, невмирущість успадкованого насильства виявляється найстрашнішим наслідком будь-якої дискримінації.

У радянській армії мене найбільше дивувало те, наскільки насильство може бути нормалізованим, формалізованим, ритуальним і абстрактним. Адже там не йшлося ні про які особисті речі. Так просто було заведено. Молодих солдатів усіляко гнітили старші. Так мусило бути. Молоді калічили і терпіли. Але чекали свого часу. В один якийсь момент вони досягали в тій своїй одній ознаці – термін служби – тієї відмітки, після якої дискримінація припинялася. Раптово вони ставали рівними з тими, хто їх ще вчора мучив. Парадокс полягав у тому, що і колишні мучителі, і колишні мученики опинялися в тій більшості, яка продовжувала гнітити нових молодших. Жертви і кати починали дивитися одне на одного людськими очима. Вони навіть ставали друзями, забуваючи те, що було. Натомість уже разом ставали чимось безособовим, коли йшлося про спільне насильство. І дивно, що помста вчорашніх жертв скеровувалася не на мучителів, до стада яких ти тепер потрапив, а до цілком невинних молодих солдатів, які не заподіяли тобі нічого не те що злого. Але всі пережиті й витримані знущання, отримані від тоді ще безособової більшості, так само абстрактно переносилися на невідомих людей. Їхня вина полягала в тому, що ти сам був колись таким, а тепер ти інший. Той, хто може собі дозволити вирізняти інших лише за якоюсь однією ознакою (в цьому випадку – наймолодший солдат). Так от естафета жорстокості, на яку були здатні діти з найкращих сімей. Хлопчики, обдаровані різними талантами. Нормальні, врешті, люди.

Лякрімоза

Це можна порівняти хіба що з більярдом. Численні траєкторії, поштовхи і доторки, від яких змінюються напрями. Легесенькі контакти, довгі або короткі потужні удари в сам центр кулі. Накопичення нерозв'язних хащів біля якоїсь із луз. Потім не ті кути, взаємозаперечні лінії, врешті кулепад, коли одна за одною...

Важлива конфігурація. Співвідношення положень і можливостей. Погляд з неба, який порушується поштовхом кия. Мапа сузір'я, пронизана незапланованими кометою чи астероїдом. Прорив, що закінчується випаданням. Так плачуть чоловіки. Самі не знають себе. Не можуть передбачити, що ту сльозу виб'є. Жінки, котрі поруч, теж не встигають вловити жодної закономірності. Від жінок довідатися щось про чоловічий плач попросту неможливо, хоч передовсім вони відловлюють ці таємничі моменти.

Чоловіки не знають тим більше. Це як більярд, кажуть наймудріші з них. Такий розклад, така конфігурація.

У кожному разі плачеться від сили враження. Можна з певністю сказати, що причина вербальна. Бо вдарившись головою об камінь, чоловіки не плачуть. Біль викликає радше крик, ніж плач.

Сльози з'являються від потрясіння. Як у більярді – невідомо коли. Причина може бути дуже несуттєвою. Просто забагато дощівки набралось в бочці під ринвою. Тож мусить виникнути останній міліметр після ефекту поверхневого натягу. Щось, що греблі рве. Тоді випадкові сльози, зрушені малесенькою хвилею, виллють всі ті накопичені загатами маси води, які отримали можливість виллятися.

Щодо причини, то найсильнішою помпою є відчуття абсолютної неспроможності вплинути на долю тих, кого любиш розтерзаним серцем. Коли всі твої сили, запал, старання і саможертвоність нічогісінько не значать у питаннях життя і смерті найдорожчих людей.

Ну і вербально: кожна згадка про такі ситуації може легко пролитися сльозою. Знай, що так може бути і з тобою, і з твоїми дорогими. Колись не зможеш перегризти пута. Будеш тільки плакати, виявившись непотрібним.

Ці сльози подібні на стрілу, що пронизує сонячне сплетіння. Вона забиває дух. Її не можна витягати, щоби завчасно не заснути від втрати крові. Стрілу можна лише обломати – хай не так заважає повертатися і притулятися. Але ця стріла, ці сльози раптом міняють горизонт. Часу нема, кажуть вони. Є тільки вічність. І дуже-дуже мало хвилин на те, щоби зробити щось дуже важливе перед тим, як час дійсно перестане існувати. Ай фак енд край. Фак енд край. Фак, і плачу.

Знову тільки про любов

Усі вони мали чудову освіту, швидкий розум, добру пам'ять. Усі були колись першими красунями міста. Мали добрі манери, почуття гумору, вміли бути дотепними. Інша справа, що були довголітніми вдовами – пережили своїх чоловіків на кілька десятиліть. Після чоловіків залишилися прекрасні помешкання, старі вишукані меблі, багато добрих картин, твердий самостійний характер і самотність, яка спочатку була горем, потім полегшенням, тоді відчаєм, звичкою і нарешті долею, коли почало здаватися, що так було завжди і життя власне так виглядає і для того призначене.

Крім того, вони були добрими і любили тварин. Передовсім котів. На якомусь етапі самотності любов до котів ставала фатальною, а котів робилося щораз більше. Вони ставали справжніми мешканцями прекрасних помешкань і володарями сердець своїх дбайливих годувальниць. Оскільки котів небезпечно випускати в місті надвір, квартири перетворювалися на їхній світ. Від перших котиків і киць галузилися покоління кошенят, створюючи різнокольорову колонію. Бабці думали переважно про харч для своїх улюбленців. Поступово індивідуальні риси кожного котика стиралися, їх було дедалі важче розрізнати. Вони всі разом ставали чимось єдиним. Принаймні елегантні старомодні суконки з брошками, зимові плащі із стародавніми лисами пахли просто котами, коли бабці виходили зі своїх в'язниць любові, ніжності, милосердя, жалісливості і відданості.

А потім зі старшими панями ставалися якісь нещастя. Найчастіше вони падали і ламали крихкі деталі суглобів. Ще кілька років їм доводилося лежати, не встаючи. Старі знайомі по черзі відвідували їх, приносячи передовсім їжу котам. Іноді ніхто не приходив кілька днів. Тоді пані Мацькова ховала новонароджених кошенят у шклянку вазу з вузькою шийкою, щоби не допустити канібалізму. А пані Заєць

виймала з-під подушки твердезний буханець хліба і кидала його в гущу стада, коти гризли сухар з усіх боків, товкли ним по паркеті...

Всі пропозиції відпустити котяче царство на волю відкидалися незаперечно. Такого негідництва ці хворі, але благородні і добрі жінки не могли собі дозволити. Зрештою, вони ж їх любили найбільше у світі. Були переконані, що це навзаєм. І повірили, що так буде завжди. Вони завжди не були готовими до своєї зради, яка ставалася несподівано. Бабці помирили. Злії люди випускали дикі домашні стада просто надвір, у невідомість, до ризику, на погибель. У помешканнях робили ремонти, і там оселялися цілком байдужі до котів людські сім'ї.

Найкраще зробила пані Стронціцька. Заснула, курячи в ліжку. Від сигарети зайнялася перина. Вони всі разом вчаділи і згоріли. Якийсь час було видно, як коти дивляться через вікна на уявну волю. Коли ж шиби нарешті потріскали від полум'я, жоден з них уже нікуди не поривався.

Втикатися чи втікати

Казати чи мовчати... Був такий добрий анекдот про геніального саксофоніста, котрий потрапив до раю. І там опинився в колі таких самих геніальних музикантів. Хтось із них задав тему, всі чудесно імпровізували. Врешті черга дійшла до нашого свіжоприбулого. Той утнув щось таке, на що ніколи не наважувався на землі. І далі – імпровізації по колу. Дійшла черга вдруге. Гралось вже не так. Тоді втретє, вчетверте... Може, змінимо тему, запропонував саксофоніст. Та не, ми ж у раю, ця тема вічна.

Казати чи мовчати – визначальне питання особи, помноженої на досвід культури, в момент, коли йдеться про тривалішу проекцію часу. Правдивої рекомендації не існує. Потрібно перебувати в стані автономного польоту – без жодних вказівок із центру. Вірити тільки собі, тим, кому віриш, і спиратися, врешті, на порожнечу або безпорадності, або безсумнівності.

Вибір уподібнюється проявам генетичного коду. Волосся ясне чи темне, шкіра суха чи волога (і так ще кілька мільйонів так-ні). Аргументи рівноцінні: сині очі нічим не гірші від чорних, але мені хочеться тільки зелених. Про це казати чи мовчати?

Те, що кожен потребує виговоритися, – річ безсумнівна. З цим можна, однак, боротися. Існувала ціла етика найученіших авторів трактатів, котрі принципово залишалися анонімами. Натомість тисячі уроків анонімних учителів ми знаємо лише тому, що про них не змогли не розповісти учні. Невідомо, що краще. Не знати, чи маємо ми отримувати крадені свідчення про минуле у вигляді притч і хронік, чи мусимо ці прості і вишукані сюжети і висновки пережити у власному досвіді.

У кожному разі фіксацію спинити неможливо. Записування заради вічної теми є однією з найпервинніших людських потреб. Листи, щоденники, карби, звіти, описи – як дихання. Фізіологія культури. Як

у цифровій фотографії – чим більше, тим, може виявитися, краще. Ніколи не відомо, який із кадрів буде вирішальним.

Сучасні технології зробили питання казання-мовчання неймовірно гострим. Тепер кожен, хто хоче і може, має право не мовчати, а додати свій коментар до будь-чого написаного. Цього не можна було зробити з давнішими носіями. Навіть помітки на полях паперової книжки є чимось зовсім іншим. Чимось приватним і не публічним. А в Інтернеті – прошу дуже. Маєш право нічого не робити, тільки висловлювати свою думку щодо сказаного. І твоя думка, за законами товарного суспільства, мала би бути частиною тієї оцінки, на яку треба зважати надалі.... Ще одна велика ілюзія. Адже ті, хто говорить, не потребують нікого слухати. Коли ж хочеш прислухатися – стримайся і помовчи.

Жити далі

Коли в настільному морському бою потрапляєш туди, де нема корабля, то не потрібно розпачати – знати, що в певному місці його нема, так само важливо, як і вгадати, де той корабель...

Я знаю, що живу досить одноманітно. Знаю, що на одноманітних речах тримається все життя. Знаю, що був тільки випадковим глядачем у місці, в яке потрапив лише на день, але того одного враження було досить, щоби не втриматися від якихось висновків. Зрештою, все було так, про що кажуть – нормально. І саме в цьому був закладений мирний жах одного з багатьох моїх незабутніх днів.

Малесеньке курортно-дачне містечко серед лісів на сході Німеччини. Все впорядковано, середина осені, пострижені газони і декоративні кущі біля гарненьких вілл і будиночків. Була неділя. Ніхто не їхав до більших міст на роботу. Ми опинилися там пізнім ранком. Вулиці були цілковито порожніми. Так само нікого не було видно ні на подвір'ях, ні на газонах, ні біля припаркованих автомобілів. Жодного руху на ганках, балконах і верандах. Жодного поруху фіранок, хоча б від протягу. Зачинені усі крамниці. Ні сигарет, ні алкоголю. Навіть біля кірхи – цілковитий спокій. Мало того, що більшість мешканців атеїсти, їх ще й зовсім не цікавлять церемонії і ритуали. Всупереч фільмам і кольоровим фотографіям у журналах ніхто не бігав пружними ґрунтовими стежками лісопарку. Дивитися на це кілька годин виявилось важче, ніж відбиватися від божевільних пропозицій циган на нічній автостанції у Словаччині. Пригадувалися інтенсивні розповіді партійних агітаторів і пропаґандистів середини вісімдесятих – мама і нейтронна бомба.

Десь о першій почали відкриватися ресторани і кафе (але не крамниці з алкоголем і сигаретами), виявилось, що їх тут неправдоподібно багато. А ще через півгодини з будинків і воріт

повиходили цілі родини, які мовчки йшли до якогось із ресторанів. Бракувало хлопчиків у матросках, морозива, наляпаного на парадний одяг, і духового оркестру біля фонтана з джерельною водою. Все населення містечка якось розмістилося за відпрацьованими схемами довкола всіх столиків усіх закладів. Чужинцеві тут місця не було. Всі зацікавлено вивчали меню, щоби врешті замовити те, що завжди. Дорослі дозволили собі легенький аперитив. Через якийсь час нарешті з'явилася тема до балачок – подали тарелі з їжею, було про що поміркувати, було що обговорити. Ще одне пиво – і додому. Ресторани позакривалися, позачинялися хвіртки перед будиночками. Темні вікна кожної хатки освітілися сьайвом кількох телевізорів (це добре, значить, кожен зі сім'ї має можливість у своїй кімнаті у своєму телевізорі дивитися те, що хоче він).

В єдиному малесенькому барі залишилося кілька містечкових невдах, з якими ніхто не хоче навіть вітатися. Вночі ми ще разом купалися у великому озері з місяцем. Була середина осені і минала неділя. Треба було якось жити далі і нажитися. Нажитися і жити далі.

Лем ми болит серце

Іноді для того, щоби щось дуже сильно собі уявити, варто повірити слову. Просто усвідомити, що воно правдиве, єдине і не означає нічого зайвого.

У ностальгії в такому разі повинні бути дві характеристики – біль і повернення.

Щоправда, з цього можна укласти попросту нескінченне мереживо як власних, так і загальнолюдських особливостей комбінацій болю з поверненням. Але то вже таке...

Я за милим не баную, лем ми болит серце.

Класикою природничих доказів вважається такий дослід. Декапітовану (відрізається голову, але не руйнується спинного мозку) жабку досить погладити вздовж черевця і грудей, як бездумні лапки починають рухатися, намагаючись щось обняти, притулити. Саме це завжди було для мене символом того, що вкладається в слово ностальгія.

Інша моя юнацька теорія базувалася на тому, що ностальгія – це туга за невивраним. Те, що ми маємо, на що ми зважилися, чим ми володіємо і більш-менш керуємо, є всього лиш акцентацією безміру того, від чого довелося відмовитися, що залишилося невивраним з різних причин. І власне це невивране впливає на нас значно більше, ніж отримане. У дуже різних вимірах. Воно, зрештою, є головним подразником обнімального рефлексу. Воно калічить, воно гоїть, воно запускає нас у паралельні світи, дарує сни, спонукає до творчості. Воно болить. Туди хочеться повернутися. На те й роздоріжжя вибору, щоби змогти поїхати іншим шляхом.

До тебе... ще вернеться весна, а молодість не вернеться...

Ще один цікавий поворот. Біль — зрозуміло. Болить і все. Цвяшок у груди. Натомість повернення передбачає дві магістральні стратегії.

Повертатися самому чи чекати на повернення чогось. Якщо вірити слову, то не буде жодних пояснень. І те, і друге дуже болюче.

Хоча ця ностальгія не така вже безневинна. Вона ж безпосередньо пов'язана із жадобою і потребою власності. Пам'ять без претензій – єдиний порятунком від ностальгії. Бо попри всю її величність жити поруч з нею практично неможливо. Біль перетворюється на мучівний біль. Мучівний біль стає приємністю і примітивним способом самоідентифікації. Повернення і так неможливе.

Ностальгію потрібно перетворити на гарну історію. Хай вона просто лагідно кусає руку, як то вміють робити мудрі пси. Хай терпнуть уночі неправильно зігнуті руки й ноги. Хай приємною несподіванкою буде кожна зміна пір року...

А пам'ять не обов'язково має бути болючою. І цілком може не стосуватися будь-якого повернення.

Ревнощі

Кожного разу, коли я починаю відчувати натяки на якісь ревнощі, кожного разу, коли чую історії про чийсь любов і ревнощі, щоразу, коли бачу людей, чиє життя і психіку розкладає ця небезпечна ерозія, врешті завжди, коли чомусь думається про все це (також незрозуміла річ – іноді думається, а переважно ні, а чому думається про ці ревнощі – ніколи не відомо), то згадую собі, як їх називають поляки. Заздрість... Згадавши це, думала про цілі ті ревнощі вже зовсім інакше.

Бо заздрість. І що тут казати.

Заздрість нічого спільного з любов'ю не має, якщо не трактувати любов як відкрити чи приховану форму самолюбубвання. Але вона є, вона катує, нищить, убиває. Але вона може і тримати тих, кому вона потрібна. Навіть з катуванням, із самокатуванням.

Було би найпростіше стверджувати, що фундаментом ревнощів-заздрості є таке сильне примітивне стихійне людське натуральне почуття, як відчуття власності, жага власності. Переважно так і стається. Однак ревнощі до минулого натякають на щось трохи глибше, складніше, значно прихованіше, системніше вибудоване і захищене численними рівнями безпеки з вишуканими кодами доступу, які, врешті, забуваються настільки, що стають примарами недоступу.

Йдеться про те, що існують речі, якими володіти неможливо, виходячи із звичної теорії власності. Бо йдеться про рівень концентрації всього світу в тобі самому. Йдеться про ступінь вільності деєгоцентричності. Щоби наважитися на аж таке, потрібно визнати не тільки свою неабсолютність. Треба визнати власну недосконалість. Тож системи самозахисту включають у більшості випадків реакцію заздрості. Заздрість як неспроможність. Неспроможність як страх. Страх як ревнощі...

Коли сліди чийогось минулого раптом переходять через твою пустку. Коли ти таємно і злісно відчуваєш, що не можеш запропонувати комусь, кого любиш, такої повноти буття, яку вона запізнала з кимось іншим. Очевидно, що йдеться не про те, що можна виміряти фізичними чи економічними показниками. І навіть не частотою зміни різноманітних вражень. Бо справа стосується лише повноти наповнення найпростіших підставових речей. Справа лише в тому, щоби змогти бути посередником між сонячним світлом і рецепторами її очей, між густиною води і подразненням дотикових клітин її шкіри....

Якщо дивишся у власну прірву і бачиш, що там нема кладки, якою би вона перейшла, бо ти не можеш цю кладку витиснути із стін своєї прірви, тоді з'являється заздрість не так до того, хто це колись міг зробити, як до неї. Яка пам'ятає, що щось таке ймовірне. Власне так народжується найхворобливіша заздрість, найболючіші ревності. Насправді той біль ні про неї, ні про того когось, ні про минуле, ні про майбутнє. Той біль про тебе.

Зрештою, він може – як усе отруйне, якщо вірити гомеопатії – стати лікувальним. Такою собі відважною самодіагностикою. Роби щось із собою, а не з нею і її минулим. Може, зумієш себе порятувати.

Неквалливість

Організатори цього виїзду справді постаралися. Впродовж одного дня журналісти з усіх областей України мали можливість поїздити всілякими цікавими місцями довкола Хуста на Закарпатті. Нас привозили на черговий запланований об'єкт, швиденько все показували і розповідали, знову запихали до автобуса, і їхалося далі. Все за заздалегідь продуманим планом. Щоправда, зупинок не було ні на Полі Красному, де відбулася остаточна битва за Карпатську Україну в березні 1939-го, ні на Хустській фільцовій фабриці, чиї капелюхи свого часу найчастіше можна було побачити на головах на трибуні на Красній площі на першого травня.

У Виноградові ми дивилися на виноградники на Чорній горі і ходили тунелями підземелля під Чорною горою. Там у велетенських бочках вистоювалося вино. Хтось марно пробував улізти в спеціальні дверцята порожньої бочки. Виявилось, що для миття бочок споконвік беруть страшенно дрібненьких чоловічків (ті дверцята, власне, для них). У студеній підземній дегустаційній залі ми пили – як на якійсь язичницькій святій вечері – дванадцять тутешніх вин: від найсухішого до найкріпленішого. Довгої лекції винороба навіть не дослухали – бо поспіх, бо далі, бо досить, бо треба ще так багато встигнути.

Ми ще дійсно багато встигли, заки доїхали до Нижнього Селища. Це село відоме передовсім своєю сироварнею, на якій роблять чудесний селиський сир, і гуртом «Гудаки», в якому грають і співають місцеві люди. А ще Селище могло би бути взірцем для цілої України. В ньому на кожному кроці видно, що може зробити сама громада без нічиєї допомоги, якщо захоче, подумає і постарается.

У школі діє туалет, який усе органічно переробляє на добриво і тепло. Вулички засипані шутром. У клубі відразу після уроків зависають діти (а їх тут – як у Латинській Америці – сорок відсотків). Вони грали у пінг-понг, танцювали бальні танці, грали на гітарах, тягали залізо. На сцені йшла репетиція вистави, якою керувало двоє

студенток Київського театрального інституту, котрих спеціально запросили до села на кілька місяців. Урешті ми дійшли до найголовнішого – до сироварні. Подивилися на перелік вимог до молока, яке приймають у селян за дуже файною ціною. Вимоги гарантують якість. Головне – звикнути не обдурювати. Плата за це буде більшою, ніж очікувалося. Три ґатунки селиського сиру добре продаються в Києві і в Ужгороді. Зароблене повертається у громаду. Так просто...

Ми ще їли сири, розчиняючи смак білим вином, а організатори вже натискали на чоловіка, який усе це придумав, організував і взяв на себе всю відповідальність. Давай скорше, ми маємо десять хвилин, ми збиваємося з графіка, скажи журналістам таємницю таємниць, то нічого, що часу мало, вони все зрозуміють, їм багато і довго не потрібно, специфіка роботи, ритм життя, треба швидше і більше, навіщо заглиблюватися, не переоцінюйте себе, такі, як ви, у роботі газетярів миготять, з'являються і зникають назавжди...

Чоловік узяв ще один кавальчик власного сиру, запив його власним вином. Він сказав, що в такому разі нема сенсу щось розповідати. Тут треба хоч трохи побути, щоби щось перебути і пробути, казав він.

Не кричи: «Вовки!»

Кілька років тому вони ще жили на одному з найгарніших карпатських хребтів. У старезній справжній гражді. Батькам було трохи за сорок. Мали трьох дітей. Старша донька вже пішла десь у доли до мужа і вродила першого внука. Середущий був у війську. Наймолодша жила зі старими. Ходила до останнього класу середньої школи. Слово ходила має тут особливе значення. Зі своєї високої гори вона щодня сходила майже десять кілометрів. Зворотний шлях був легший – бо догори, але довший – бо догори.

Вони жили так, ніби іншого світу нема. Все робили собі самі. Мали свою полонину, свою гражду, свої коні, своє сіно. Збоку – трохи свого лісу. Свої сани, якими вниз і вверх можна їздити тільки по траві. Слизькості снігу коні не витримують, навіть якщо підпирати їхні груди своїми плечима (це вниз) чи впиратися руками у стегна, недалеко від підкутих залізом копит (коли догори). Вони постійно мали якусь роботу. Пастити коней і овець, доїти корів, робити будз, молоти його із сіллю на бринзу, садити, підгортати, вибирати горіхоподібну бульбу, рубати дрова, палити в печі...

Потому сиділи і напотемки лущили квасолю. Донька або ткала ліжники на стародавньому верстаті в кімнаті з дзеркалом, обставленим порожніми пуделками від популярних парфумів, або їздила на коні, обзираючи принагідно маржину. Взимку їх замітало снігом багатометровими завалами. Дощі заливали подвір'я. Блискавки били довкола вітрів, а вітри зносили блискавки поза хату. Палилося у печі навіть у спеку, бо треба варити кулешу. Кукурудзянку, цукор, горілку, муку, сигарети варто було принести долини завчасу, заки сніг не по груди. Теплу воду на цілу балію робилося так довго, що купатися не хотілося надто часто. Вітер і мороз, різка зміна температури від двору до печі випалили їх лиця і перепалили їхні руки.

Вони мали цілий світ. І найбільше не хотіли не могли бачити щодня свої любі гори.

Найбільше мене дивувало те, що їм ніколи не було нудно. Що вони ніколи не змучувалися говорити ніжно одне з одним. І щодня могли розказати собі щось нового і цікавого.

Вони були незламними і беззахисними. Незламними у своєму світі. Беззахисними, якби довелось зіткнутися з чимось таким випадково брудним, яке ми сприймаємо як норму.

Вони жили в умовах, які європейські спостерігачі визначили б екстремальними і непридатними для гідного життя. Але ж вони самі були настільки гідними, що...

Я питався у них про їхні труднощі і клопоти. Вони надто довго думали, не знаючи, що це означає. Нарешті – змушені щось відповісти – сказали: лише якби прийшов вовк. А більше нічого такого.

Тоді вони ще не знали, що цілу їхню полонину хочуть викупити за дуже велику винагороду.

Заки зайшла ніч...

Багато років тому я заколисував на ніч дітей на руках. Тоді ще це не вважалося неправильним. Щось співав, намагаючись, щоби і голос, і резонанс у грудній клітці, і мотив пісні були снадійними. Маленьке пригорнене тіло обманути неможливо. Щоби воно заспокоїлося, треба самому бути абсолютно спокійним. А молодому татові так часто йшлося про те, щоби сини заснули, а він міг би піти кудись до товариства. Серцева аритмія цього очікування збуджувала втомлених денними враженнями дітей, не давала їм спокою, відтягала момент засинання, ще більше напружуючи татів неспокій.

Тоді я вдавався до останнього аргументу. Співав сумну пісню про те, як вітер березу зломив, як серну підстрелив стрілець, як метелик поранений млів, як боротися з смертю було вже не міч, одначе боролась, заки зайшла ніч, як на світі у кожного сонце своє, як любенько живеться, як сонечко є, як згасне те сонце, як жити дарма... Я ставав спокійний. Діти спали. Я йшов туди, куди вже не конче було йти, і думав про те, що ще трохи пожити на думці було, і, може, пожив би, та сонце зайшло...

Не міг навіть припустити, що життя захищає себе аж так, настільки сильно тримаючись того пучка сонячного світла, яке до остатку робить нежиття невидимим. Ніколи не думав, що компрес пам'яті має таку ж гоїльну здатність, як і сни, в яких просто неможливо дійти до відчуття смерті.

Бо чому замість сухих губ, закованих очей, скручених пальців, спітнілих лиць, затиснутих щелеп, збитого дихання, гарячі і холоду тіл, стогонів, вигуків і проговорених марень, замість конвульсій і нерухомості, напруження і безвольності м'язів, безміру поглядів, у яких можна побачити будь-що, замість розпанаханих тіл, з яких відходили рідини і душа, я пригадую щось зовсім інше? Щось таке, що було поруч з найдорожчими смертями, але вже не мало з ними

нічого спільного. Якись незбагненні фрагменти — якись сині вересневі неба, осіннє тепло, лампа на нічному ґанку, чиїсь ребра під тонкою брудною суконкою, квітневий сніг, довгі білі коридори, холодна горілка з цитриновим соком, листя велетенського явора, що опало все разом за одну годину, нарцисові поля, верхні полиці перегрітих загальних вагонів, жовта піна пилку на квітневих калабанях, поспішна сигарета у лікарняному ліфті, різні чаї, різні запахи, конюшина і шипшина, блискуче і тверде листя в буковому лісі, подряпані ожиною плечі, сушені на блясі і бляті грушки (щось підозріло багато рослинних спогадів)...

А потому здивували діти, зробивши всі нерозуміння, роздуми, асоціації, спогади й усвідомлення прозорими, гірко-солодкими і некерованими, як сльоза. Ми їхали випадковим бусом страшенно складною дорогою в туманному каньйоні. В тому ж бусі була ще маленька дворічна дівчинка. Потім сталася якась така аварійна ситуація, в якій кожен пасажир бачить її повільний розвиток упродовж кількох секунд. І ясно бачить – чим усе це закінчиться. Але сталося одне з численних див. Як у сні, який не дозволяє відчути стану вмирання. Тоді діти дуже спокійно сказали – шкода би було лише дитини, вона ще нічого не знає, бо ми вже так багато пожили... Одному було аж дев'ять, меншому – ще вісім.

Тремти, скелете

Великою міфологічною помилкою є теза про те, що жінка – це отвір, протиставляючи такий ключовий образ цілій підбірці чоловічих символів, котрі власне довкола того отвору зорганізовані.

Насправді дріб'язковість (але одночасно захищеність і поліваріантність) чоловічої сутності полягає в тому, що чоловіча природа теж тримається на отворі, тільки їх багато і вони майже напівпроникні. Чоловік – це сито. Щоби було чоловіче начало, завжди щось повинно сочитися і просочуватися. Кров, зволожене насіння, піт, сльоза. Адреналін урешті-решт. Із залоз у простір тіла.

Адреналін – це те, що сприяє адаптації до змін навколо. Отже, адреналіновий викид означає не тільки різку зміну в контакті із середовищем, але й певний стан постійної непристосованості. Адреналін є реакцією на страх. Інша справа, що від різкого звуження всіх капілярів, крім серцевих і мозкових, можна кайфувати, як від інших чоловічих скорочень і викидів. Кайфувати хімічно, фізіологічно. Можна ж навчитися насолоджуватися тим моментом нерівноваги, коли все – до мозку і збуджений мозок чітко керує твоїм тілом і орієнтацією так, як ніколи би від нього не сподівався.

А ще дуже важливою є здатність адреналіну гальмувати роботу шлунка і кишок. Щоби адаптуватися, щоби дістати радість відповідності свого внутрішнього темпу до миготіння несподіваних небезпечних змін, виявляється, треба відключати шлунок. Не хлібом єдиним. Чоловік повинен бути ледь голодним і ніколи не насиченим. Тоді він добрий мисливець, тоді він радісний мисливець і вдатний чоловік.

І те, що в сучасному світі методики пошуку адреналіну перетворилися на розвинену субкультурну індустрію, показує, якою

ситою стала принаймні частина світу. Добрі часи настали, які не приведуть до нічого доброго. Хоча б адреналін повинен не продаватися і не купуватися. Це вже надто глибоко зайшли.

Ненавиджу життя без труднощів, напруження і небезпек. Але волію, щоби вони самі приходили до мене. Пам'ятаю, щоправда, що ніколи не варто наїдатися. І милу хрестоматійну історію. В одного з найвідчайдушніших кавалерійських командирів викид адреналіну перед боєм виявлявся у ганебному тремтінні рук, підборіддя і колін. За кілька секунд до атаки він говорив зі своїм тілом: «Тремтиш, скелете?! Ти тремтів би ще більше, якби міг знати, куди я тебе зараз повезу».

Доторки

Ми потребуємо доторку. Хоча би тому, що поза доторком нічого більше не маємо, бо все наше життя є тільки ним. Нам унеможливлена якась альтернативна форма існування. Ми не вміємо ні посправжньому входити всередину інших структур, ні бути в них, ні ставати ними, ні бути з ними. Різноманітні поверхні перешкоджають, припускаючи лише доторк.

Тому ми є лише тоді, коли торкаємося. І лише в такий спосіб світ оживає, перестаючи бути добіркою бездоганих категорій, понять і висновків.

Тому торкаємося. Пучками пальців, дактилоскопічними узорами, пальцями, нігтями, долонями, хіромантичними лініями, передпліччями, поглядами, слухом, нюхом, животами, черепами, язиками, волосинками та повіками. Доторкаємося голосовими зв'язками, галуженням судин, вигинами мозку та фрагментами генетичного тексту.

Доторкаємося до шкіри. Є щастя і є біль, але є.

Тверді є стільки, скільки її вміщається під тілом, що лежить. Сила вітру залежить від парусності силуету. Світові води закінчуються на півміліметра далі від вібрацій зануреного тіла...

Ніщо не минає доти, доки триває чуттєвий слід на слизових і шкірі.

На місці доторку двох будь-яких площин, які належать Тобі і Мені, виникає відчуття чогось третього. Того, що недоступне мені без тебе, а тобі — без мене. Так народжується Ми, яке оправдовує наші переддоторкові існування. Адже буття є співбуттям.

Тому ми мусимо торкатися.

Загадкова стихія

Важко собі уявити, що якихось тисячу років тому ціла Європа була переважно лісом. Ми – як завжди – запізнювалися, тож праліси протривали значно довше.

Це вже потім прийшло так зване лісове господарство, яке перетворило ліс на звичайний город, густу плантацію, збір урожаю, розтягнутий у часі.

А перед тим з лісом воювалося. Життя вважалося прожитим пусто, якщо кількість збудованих домів, народжених синів і посаджених садів переважала кількість власноручно винищених лісових дерев і викорчуваних зрубів.

Історія історії з лісом чимось нагадує цивілізаційну еволюцію стосунків між жінками і чоловіками. Бо ліс – це стихія. І стихія завжди інша від тебе.

Певний час формулює домінуючий спосіб співіснування із стихією (окрім домінуючої, мейнстріму, завжди присутні і всі інші способи, і якраз вони завжди дають найцікавіші історично-культурні наслідки, навіть тоді, коли в певному хронотопі є безсумнівно маргінальними).

Стихії можна тупо протистояти. Іду на ви. Воля або смерть. Зі щитом чи на щиті. Вся ця мужність, самовідданість і самозречення. Всі ці атаки на ліс і винищення власних привидів.

Стихію можна стримувати. Будувати мури, вали, загати і дамби, натягувати ланци і довбати надовби.

Стихію можна обійти. Хай собі буде. Це її потік, ареал, територія. Не пхатися і не боятися.

Від стихії можна втікати. Відступати, погоджуватися на її експансію, збирати манатки і залишати нерухомість.

Однак нема нічого красивішого, ніж увійти в неї, додаючи їй собою того елемента, якого їй бракує для того, щоби стати собою остаточно.

Самому ж, перетворившись на органічну частину її нестримності, взяти-отримати власне існування як необхідність виінакшення.

Ліс такий...

Ліс – передовсім щільність, яка впускає м'яко. Тотальність, до якої можна доторкнутися. В лісі всього багато і густо, але він завжди залишає входи у вигляді тунелів, шпар, алей. Ліс пронизаний можливостями переміщення, як кожен справжній лабіринт, що збудований для того, щоби вийти власним шляхом (тобто, ставши трохи іншим).

У лісі неможливо загинути. Він – добре обладнане і привітне житло. Він захищає, оберігає і не відпускає заскоро. Всі людські веранди, портики, собори, вежі, анфілади, каземати й окопи – подоба лісу. Ліс – ідеал інтер'єру.

Загинути в лісі страшенно просто. Дурнуватих причин для несподіваної смерті там аж забагато.

Між цими двома максимами вміщається все те, чого не може не пережити навіть у примітивному лісі навіть байдужа до нього особа. Чого прийшов. Чого хочеш. Коли мусиш вийти. І взагалі – хто ти, який. У цьому сенсі він нагадає проявник. Перебирає на себе функції твого мозку, залишаючи тобі тільки первинні фундаментальні рефлекси. Мудрість, добро, зло, агресивність, чорнота і благість вилазять у таємничому лісі, як після кількох склянок спирту.

У кожного своя доля і свій ліс глибокий. Основи психоаналізу. Скажи мені... і мені не буде чого тобі казати.

А ще в більшості лісів є багато свіжого повітря і мало живих звірів.

Натомість найважливішим складником чуттєвої логіки лісу є те, що під ногами. Передовсім, звичайно, тіні. І стопоподібні речі – нашарування різного листя, зарості ожини, гладкі соснові шпильки, вологі невідомі рослини, предвічний мох, найніжніша прохолода заячої капусти і що ще там може бути. Цілком незле, коли пружну твердість лісової підлоги випадає відчути оголеними спиною і ліктями. Земля і небо, розміщені вздовж стовбурів, тоді міняються місцями. Підшви чують смак суміші голосів багатьох крон, укладених із тьми листя, сповідей поодиноких птахів, тугого натиску грибниць, вологого напруження лишайників.

Ввійти і розчинитися. Хоча би хотіти ввійти. Хоча б могли розчинитися. Просто знати, що десь поруч той твій ліс.

Літо

Зовсім незрозуміло, як це йому вдалося. Але літо вже минає. Якщо зважати на гірські канони купання в річках — від Івана до Іллі, то залишилося ще два тижні. А я ще майже не купався. Натомість ховаюся то від спеки, то від злив у маленькій рідній хатці в горах. Оглядаю пачки старих фотографій. Одна чомусь цього разу зачепила особливо. Видно велетенське озеро, силуети будівель на протилежному боці. Видно борти дерев'яного човна, в якому сидять хлопець і дівчина. Він худорлявий, але м'язистий. Руки на веслах, відкритий радісний погляд, голова пострижена так, що спереду чуб, а все решта вистрижено під машинку. Таким міг бути підлітковий Френк Сінатра. Або якісь фрагменти з фільму «Якось в Америці». Або наші хлопці біля турніка, на плесі, в довгих чорних трусах. Дівчина страшенно гарна. Вона, примружившись від надміру сонця в не дуже холодній воді, дивиться так, ніби розуміє все на кілька десятиліть наперед. Хоч це, звичайно, ілюзія. Нічого вона не знає, крім того, що вона гарна і вона подобається гарним. І це правда остаточна. Бо – крім усього іншого – її змерзлі груди виглядають даром Божим крізь китайську бавовну чоловічої довгої майки на широких бретельках.

Це Сибір, 1955 рік. Хлопцеві минуло п'ятнадцять років, дівчина трохи молодша. Вони на озері в Читі. Вона тутешня (принаймні в другому поколінні, бо в Читі важко знайти корінних сибіряків, там майже всі – діти і внуки найрізноманітніших каторжан) і вільна. А хлопець – спецпоселенець. У десять років його разом з матір'ю привезли під конвоєм із Західної України, з курортного Моршина. Їм довелося докласти багато зусиль, щоби вижити на новому місці. Тепер він погано вчиться у російській школі, знається з уркаганами (кількох його однокласників уже вбили інші вуличні банди, кількох розстріляли за убивства), носить кастет, займається греко-римською боротьбою,

бринькає на гітарі, помагає мамі в домашніх роботах, мріє стати оперним співаком, кожного тижня повинен мельдуватися в спеціальному відділі і не має права покидати місця поселення. І він не знає, що через рік ситуація зміниться настільки, що він знову опиниться в рідній лагідній Україні.

Але тепер ні минуле, ні майбутнє не має жодного значення. Вони не в змозі вплинути на щастя. Тому що літо. Вони на сонці, у воді, вони в глибині літа. А літо всесильне.

Переважно за тим, що сталося влітку, впізнаються роки. Але дивна річ – саме літо рокам не належить. Усі літа укладаються в окрему біографію, де панує відчуття, якому годі знайти точне визначення. Простіше просто сказати – просто літо.

Дивлюся на знімку і не бачу 1955 року в Читі, не бачу свого шістнадцятирічного тата. Бачу освітлення, тіні, поверхню озера, силует далекого берега, стан тіла, вираз очей, які відчував змалку, замолоду, які відчуваю тепер. Бачу багато-багато вод і виразів очей, які траплялися в різних місцях. Бачу своїх маленьких дітей над водою, бачу їх уже шістнадцятирічними. Вірю, що все це повториться в їхньому житті. І знаю, що так було завжди. За однієї умови. Має бути літо.

Як надмір – то у всьому

Ніколи не думав, що це так важливо. Правдоподібно, пропустив у житті щось значне.

Іноді на пошту моїх друзів – незважаючи на статтю – приходять шалені пропозиції купити кілька ящиків віаґри з неймовірною знижкою, збільшити впродовж кількох тижнів товщину і довжину пеніса (попереднім бонусом є чудесна метода затримання передчасної еякуляції). Що вже казати про цілі промислові лінії найхимерніших презервативів, котрі не так запобігають заплідненню і зараженню, як оснащені механічними пристосуваннями заради того ж таки вдосконалення не цілком досконалого пеніса.

Напевно, я пропустив щось дуже важливе... Але не можу повірити, що більшості чоловіків, котрі вдаються до таких способів, справді аж так ідеться про жіночу насолоду. Якщо вони не дбають про неї у всіх інших випадках, то чи має означати, що вдовольняти жінку варто в цій системі цінностей заради жіночої радості, заради того, що от нарешті зробив для тебе все, а ти думала, що любов не така глибока.

Радше мотив є зовсім іншим. І походить він від такого зрозумілого і примітивного почуття, як потреба самореалізуватися, ствердитися, довести, залишитися в пам'яті, бути найліпшим, бути позаконкурентним. Звичайні речі – самець не так завойовує самку, як відвойовує її від інших самців. Звичайно, щось подібне існує і з іншого боку.

Пригадую собі те, що бачив у війську і штрафбаті (ця невилічлива казарма взагалі була найвиразнішою моделлю нашого суспільства, коли все було зоною – армія, школа, лікарня, тюрма, колгосп, університет). Це було якимось абсолютим. Зусиллями, котрі ніколи не допроваджували до мети. Вірю у світле майбутнє. Самопожертвою заради самоствердження без результату... Менше з тим.

Найвишуканіше – дірка у вуздечці. Довго випилювалося кільце з оргскла з тонюсінким розрізом і загостреними кінцями цього зрізу. Кільце розтягалось, кінці прицілювалися в потрібну точку, кільце пружинило і змикалося. Потрібне місце пробивалося. Кілька днів кільце прокручувалося, щоби отвір став таким, як у вусі. Тіло кривавило, пітніло, гнило. Коли врешті дірка ставала цілком вільною і загоєною, кільце знімалося. З того моменту при собі треба було завжди мати рибацьку жилку. Її складалося вісімкою і пропихалося крізь дірку. Вірилося, що після такого уявна Вона більше ні з ким не захоче, просто не зможе, бо знає, як буває.

Але бувало і зовсім остро. Цілком незрозумілий надмір. Пробита загостреним до бетону кінцем алюмінієвої ложки шкіра. Закладені залізні кульки підшипників. Спочатку це заліплюється і гоїться, пізніше перекочується під тонкою шкірою, тоді стає чимраз важчим і, відповідно, обтяжує. Врешті виявляється, що зреалізуватися в такий спосіб не випадає жодної нагоди.

Що вже казати про розрізану лезом головку начетверо, яка при ерекції перетворюється на подобу пошматованої квітки, про вживлені вушка мишенят... Надмір і ніякої радості. Нікому.

Далеко від політики

Один із моїх досить віддалених у крові і часі, але дуже тісно вплетених у життя сім'ї родичів постійно пам'ятав найважливішу життєву мамину настанову. Ніколи не пхайся до політики – так заповідала мама. Вуйко Осип народився в Маріямполі. Тато був мельником і українцем. Мама – полькою і римо-католичкою. У тому містечку це було нормально і, хоч і певним чином стосувалося політики, розв'язувалося дуже просто. Хлопці йшли за татом, дівчата – за матір'ю, в одній сім'ї співіснували дві конфесії, дві національності, дві історії...

Осип пхатися до політики не хотів і почав студіювати медицину як щось найнейтральніше і найуніверсальніше. Він був студентом у Львові, коли почалася Перша світова війна. Далі – жодної політики, бо політикою стало все. Навіть лікарі перестали бути просто лікарями, бо хоча би раз допомагали тим чи іншим, не тим, кому слід. Лікарські вчинки втратили етичну стерильність, набули ознак світоглядного вибору, що однозначно перетворювалося на чисту політику.

Вуйко Осип став офіцером Української Галицької Армії. Офіцером-медиком, служив на одному із зунрівських потягах-шпиталях. Мав кілька відзнак. Після українсько-польської війни був інтернований у спеціальному таборі. Медичні студії мусив закінчувати в Празі. Повернувшись врешті до Станиславова, він мусив відбути принизливий екзамен, котрий Польська держава вигала для підтвердження непольських дипломів. Але він знав, що мусить бути поза політикою. Почав удало практикувати. Витримував тиск польських колеґ як конкурент-українець. Брав участь у житті української фахової організації (в 1939 році це виявилось дуже поважним політичним злочином), тяжко працював. До власного будинку доробився в 1938 році. Невдовзі він перестав бути власним, ще й додав звинувачень. Щоб якимось оправдатися – хоч насправді

вибору не було – в 1944-му він здав гроші на побудову одного радянського танка, що було немало.

Однак у 1945-му його арештували. Яюсь дуже підступно. Прийшли вночі, кликали до породіллі, він не відмовився, взяв усе причандалля...

Впродовж тюремного року він, здається, так і не зрозумів, що відбувається. Перебував у камерах політичної поліції, ніколи не маючи до політики жодного стосунку, уникаючи її кожного дня. Правдоподібно, він справді так тримався маминого заповіту, що цілковито не міг бути потрібним у жодній комбінації. Через рік його так само несподівано відпустили. Згодом він навіть не підпадав під категорію репресованого.

Хоча впродовж наступного десятиліття вуйко Осип жодного разу не вийшов з дому. Може, саме так має виглядати та справжня дистанція.

Шанці

Окопи – теж непогане слово. В ньому закладено дуже багато орієнтирів. Стосовно місця (нижче рівня моря, вузько або плоско) і дії (копати, копати в глибину або довкола розпростертого тіла, ховатися в кожному разі). Впродовж двадцятого століття все це робилося мільйони разів. Добре, що у всіх арміях маленька саперна лопата входила до обов'язкового обладунку кожного солдата. Сотні разів вона, закріплена на поясі ззаду, непотрібно біла над колінами під час бігу. Однак виявлялася необхідною тих кілька разів, коли вдавалося окопатися. Хоча би для примітивного окопчика для стрільби лежачи. Навіть без ніякого бруствера. Хоч яка там, до дідька, стрільба.

Шанці навіть кожною своєю буквою звучать якось інакше. Шанці – як шанси. Шанси – це шанці. З шанців – на танці. А танці у шанцях.

З цим нічого не поробиш. Хай психотерапевти дошукуються значень. Але це як у Петера Гандке – коли дитина була дитиною, і дерева були високими. Тільки в інший бік: коли я був дитиною, окопи були глибокими. Замість того, щоби доростати до дерев, ми виростили із шанців.

На час нашого раннього дитинства вони були ще майже ужитковими. Складна система оборонних ліній у нашому лісі могла представляти пік людської думки 1916 року. Вся філософія, технологія, вальси, міномети, гаубиці, скоростріли, ячмінна кава, Альфонс Муха, Фритзьйоф Нансен, доктор Рентген і майстер Маузер, – все це раптом виклалося в мережу окопів на початку лісу перед Горґанами, на тій межі, де ніхто не може знати – чи це фронт західний, на якому без змін, чи східний, де теж усе дуже так собі.

Ми бавилися в окопах. Ми ходили коридорами шанців. Блукали ламаними лініями окопів у повний зріст. Натикалися на сходинки для того, щоби вирватися в багнетну атаку, і полички для останніх десяти

патронів у двох маґазинах. Ми купалися в круглих ставках, коли дощова вода заливала широкі ями для гарматок, і шпорталися об обривки телефонних дротів, які перед тим, як остаточно сплутатися зі смерековим корінням, намагалися втримати у своїх мідних жилах останні накази триматися перед Брусилівським проривом. А ми там збирали ожини і гільзи....

І завжди треба пам'ятати про те, що діти мало що розуміють, але все пам'ятають. Цієї пам'яті потім не позбудешся. Її досить для того, щоби все зрозуміти якось не так.

Якісь окопи. Щось копати. Кудись залізати, щоби вберегтися.

Якісь шанці. Якісь шанси. Якась сходинка перед бруствером. Кудись несе з безпечної щілини, яку остаточно наблизили до рівня моря сніги, вітри, потоки, відлиги, зруби, мохи, ожини і те, що забувають колишні діти.

Слідами чужих спогадів

У ботаніці є таке поняття – флора рудиментарних ландшафтів. Ідеться про те, як рослини поступово відвойовують території, з котрих були колись витіснені людською діяльністю. Коли ж діяльність припиняється або завмирає, коли ці території стають рудиментом-залишком, їх кінець обертається поверненням до початків. Флора рудиментарних ландшафтів упадає у вічі на кожному кроці в колишньому знаменитому містечку Маріямполі.

Географічно Маріямпіль теж цілком укладається в уявлення про кінець світу. Виїхати з нього можна лише тією самою дорогою, якою в'їжджається. Тобто повертатися потрібно буквально назад. Значить, дороги далі попросту немає. Маріямпіль – це півострів. З трьох сторін світу його огинає Дністер. За річкою – Єзупіль, але на нього можна лише дивитися з високого лівого берега. А їдеться чи йдеться до Маріямпольця цілком інакше. Треба дістатися до Галича, а тоді ще кільканадцять кілометрів їхати паралельною дорогою у зворотному напрямі балками між дністровськими горбами. У деяких місцях гори перетворені на відкриті кар'єри вапняку.

Врешті єдина дорога, проминаючи Вовчків, старіший від самого містечка, але вже давно з'єднаний з Маріямполем, доводить до великого трав'янистого квадрата, в якому чомусь безпомилково вгадується те, що у всіх європейських містах називається ринком. Щоправда, від ринкової забудови залишилася лише одна сторона – кілька несільських двоповерхових камениць (одна навіть з контрфорсами, інша досить модернова), між ними – церква з кінця двадцятих років двадцятого ж століття. Біля церкви стоїть міцний потрісканий дерев'яний хрест, установлений у 1938 році на честь 950-річчя хрещення України. Вулиці від спорожнілого ринку цілком правильно відходять з усіх

чотирьох кутів. Головна з них веде до виправного закладу 128, розміщеного в костелі і монастирі. Інша – до сільської лікарні серед залишків колишнього замку і палацу. Але обидві виводять до майже нереальної в наших місцях кількасотлітньої липової алеї над Дністром.

Весняний недільний ранок у безлюдному селі (якраз Служба Божа, переважна більшість у церкві, решта позакривалася в хатах) серед цих мурів, костелів, горбів, колючих дротів, старезних лип настільки переповнює відчуттям причетності до чийогось доброго минулого, що про нього вже і не хочеться нічого знати. Ще й неймовірні панорами Дністра, луг над самою водою, просто хрестоматійні перебудови у клинах диких качок у небі, хлопчик – єдина жива душа – котрий понаробляв дірок у всіх березах і тепер перевіряє, скільки соку могло набратися у пляшках, об'їжджаючи їх на ровері. І всюди стада вгодованих індиків. Їх так багато, що цілком можна припустити, що індики є головним місцевим промислом. І що саме вони визначають справжній темп і ритм тутешнього життя. Навіть у найтемніших казематах руїн замку ліхтарик висвітлює лише дві речі – старі недопалки і свіжі сліди індичих лап. А на подвір'ї школи висить табличка-застереження, яку годі побачити десь у інших місцях: «Випас худоби та домашньої птиці заборонений».

Хоча історії і не хочеться, вона вилазить тут на кожному кроці. Надто багато письмових спогадів стосується Маріямполь (не кажучи вже про те, що археологи знайшли у цьому місці сліди багатьох найдавніших культур, у яких залишати письмові спогади було ще не прийнято).

У 1691 році коронний гетьман Станіслав Яблоновський вибудував на горі над Дністром оборонний замок і поїхав собі далі виконувати гетьманські обов'язки. Аж його внук, князь Ян-Каєтан Яблоновський, перемістив сюди свою резиденцію у 1731 році. Замок на той час уже перестав бути актуальним, натомість Ян-Каєтан перетворив Маріямпіль на ідеальне духовне містечко. Він вибудував костел і монастир капуцинів, у якому розмістив дивовижний образ – так звану Лицарську, чи Обозну, чи Гетьманську Матір Божу, яку його дідо возив із собою на найзапекліші польсько-турецькі війни. Образ був присутній і під Хотиним, і під Віднем. У 1737 році спеціальна комісія визнала образ чудотворним. 1753 року в Маріямполі створили

колегіум із класом філософії і риторики, один із небагатьох вищих навчальних закладів у Східній Галичині. Після капуцинів до містечка запросили сестер чину хариток, котрі пробули тут аж до 1945 року, опікуючись школою і лікарнею. Після війни в монастирі і костелі перебували різні виправні і примусово-виховні заклади. Тепер тут тюрма. Знову для жінок. Хоч прапорщик, який забороняв фотографувати задротовану пам'ятку, виявився чоловіком.

Дивно, але про чудотворний образ у XIX столітті якось забули. Його навіть прикрили новими образами. Аж у 1927 році тодішній римо-католицький священник отець Босак видобув ікону, і вона була урочисто винесена на замкову гору. В тридцятих образ реставрували. Йшлося про те, щоби його коронувати. Світова війна все змішала. Маріямпільська Божа Матір опинилася під Вроцлавом, куди після війни переселили тутешніх поляків. Коронація відбулася вже в дев'яностих. Здійснив її тодішній папа Іван-Павло II. А отця Босака вбили влітку 1941 року українські партизани.

Загалом Маріямпіль першої половини двадцятого століття можна вважати взірцем мирного співіснування різних націй і віросповідань. Незважаючи навіть на те, що в 1920 році армія УНР, якій було віддано для оборони цю ділянку фронту в польсько-більшевицькій війні (на п'ятсотрічному дубі біля палацу тепер є табличка, що тут відпочивав Симон Петлюра), оборону не втримала і в Маріямпіль увійшла кавалерія Будьонного. Зрештою, саме ті десятиліття були для містечка тим часом розквіту, після якого хоч-не-хоч ландшафти стають рудиментарними.

Поляки, яких було вдвічі більше, ділили почергово з українцями костел для відправ. Одні одних запрошували на свої свята, у змішаних шлюбах сини хрестилися і виховувалися у вірі батька, а дочки – у вірі матері, діяли численні освітні і кооперативні організації, працювало чотири млини (один із них дизельний), була лазня, що нагрівалася камінням, були стави, які давали роботу, вітряк, який помпував воду до монастиря, шістсот жидів жило під проводом хасидського рабина з роду Горовиців, містечко славилося своїми будівничими, що працювали в усіх околицях, і особливо ґонтовими майстернями (маріямпільська ґонта виставлялася навіть на виставці у Відні). А ще було чудо техніки – пором через Дністер. Він скорочував дорогу до Єзуполя на тридцять кілометрів і не давав можливості Маріямполью бути кінцем світу.

Все раптом перемилося в сорокових. Найближчі сусіди почали вбивати один одного. Німці і совіти цьому тільки сприяли. Поляків організовували у винищувальні загони проти українського підпілля. Українське підпілля влаштувало тотальну розправу з польським населенням Вовчкова. Врешті поляків насильно вивезли на захід, а активних українців – на Далекий Схід. Жидів до того часу помордували німці.

А до Маріямпольа завезли лемків, котрих переселяли з території, переданих Польщі. Попри всю драматичність цих перенесень саме лемки не дали цілковито пропасти давньому поселенню. Приїхавши без нічого, вони взялися до господарки. А що найцінніше – показали маріямпільцям важливість освіти, свідомості і віри, яких не можна відібрати навіть тоді, коли забрано все інше.

Останніми роками сталося кілька добрих змін. Маріямпіль знову став Маріямполем (усі радянські часи він перебув Маринополем), лемки їздять на Лемківщину, старі маріямпільці з Польщі навідуються до місця своєї дитячої пам'яті.

Але флора не перестає бути рудиментарною. Надто багато зів'ялих сливок висить весною на захаращених деревах. Надто багато розбитих вікон у спорожнілих старих хатках під горою. Надто велика частина цвинтаря переповнена поваленими хрестами і заросла багаторічним бадиллям. Надто грубий шар нанесеного намулу на металічних рештках порома. Тому вертатися треба тільки назад – попри кар'єри до Галича і далі.

Повертаючись до озера

Зближаючись до озер, про існування яких ти знаєш (хоч вони – ніби у зовсім іншій далекій країні – в найдальшому кутку Волині), вже здалека намагаєшся углядіти перші ознаки зближення. Про близькість Шацьких озер починаєш здогадуватися тоді, коли поверхня випростовується після Розточчя, з'являються соснові й дубові ліси. Змінюються суфікси у назвах місцевостей. Тоді повторюєш собі завчені імена озер, уявляючи собі кожне за звучанням назви – Пулинець, Перемут, Линовець, Соминець, Карасинець, Люцемир, Світязь, Луки, Кримне, Кругле, Довге, Плотиче, Накранне, Пісочне, Піщанське, Піявочне, Мошне, Чорне і Чорне Мале, Озерце. Незважаючи на визначення, знаєш, що тобі потрібне Пісочне, бо тобі було там так добре п'ятнадцять років тому.

Дорога поступово стає вузкою, по ній видно, що це край країни, що він затиснений між Польщею і Білоруссю. Ліси обступають цю вузьку дорогу. Поодинокі дерева якісь не такі, бо це вже Полісся. Хати значно менші, виразно бідніші, на старших дошках віконниці. Багато хат обшито дошками, помальованими в різні кольори. Хоча у всьому, що стосується споруд, домінує синій колір. Такі самі сині і високі грубі дерев'яні хрести. На цих хрестах виділяються макети інструментів Христових страстей – молотки, кліщі, списи, патериці, цвяхи. Деякі хрести виказують неймовірну близькість цього православного краю до католицької Польщі – натягнутими, як розтяжки антени, різнокольоровими стрічками. Сіно біля хат складають зовсім не так, як у наших горах, та й сіно якесь інакше – жовтаве і грубе, більше подібне на солому, а не на руно. Зате його тут не до порівняння більше. Величезні пасовища перетинаються прямими каналами у правильному порядку, в них угадуєш відому ще зі школи радянську програму осушення поліських боліт. Недалеко

від озера земля майже всуціль утворена з піску. На піску ростуть сосни, у піску росте картопля.

Від шосе до Пісочного можна йти дорогою вже дійсно лісовою. Ліси тут двох типів – мокрі, густі, невисокі листяні, переповнені травами і безліччю сіянів, і прозорі, чисті соснові, в яких далеко видно, але через відтінок кори здається, що зависає легенький дим чи туман. Це озеро (Пісочне) так само правильно можна було назвати Лісовим, бо ліс оточує його з усіх боків, підходить майже до води. Якби я не знав, що йду до озера, то був би вражений несподіваною з'явою такої площини води посеред лісу. На відміну від зелені, поверхня озера міняє свій колір упродовж доби значно частіше й очевидніше. Цю воду можна не впізнати надвечір, порівнюючи з ранішньою.

Мені ж довелося порівнювати все з тим, що було п'ятнадцять років тому. Звичайно, що багато чого змінилося хоча б тому, що саме за ці роки змін було так багато, що ми вже перестали їх зауважувати.

Майже порожні колись береги перетворилися на те, що називається суцільною рекреаційною зоною. Такий собі щільний відпочинковий табір над водою. З'явилися бари, в яких постійно сидять люди. З'явилося багато автомобілів. З'явилася мережа продажу морозива, кавунів, кросвордів і детективів, пляжного і спортивного причандалля. Місцеві мешканці приїжджають лісовими стежками із сусідніх сіл, щоби продати варену кукурудзу, вареники, яблука, пампухи, молоко і безліч грибів. Поліщуки всі з роверами, вони повільні і флегматичні, майже нічого не знають про інший, несвій, світ. Усі говорять архаїчною і доброю українською мовою, набагато чистішою, ніж мова львів'яків, яких тут найбільше, так багато, що почувашся, мов у філіалі Львова.

Однак найголовнішим товаром є риба. Її навіть не хочеться вважати тут товаром. Це радше якийсь стержень, довкола якого обертається все тутешнє життя, якась сутність усіх циклів – денних, річних, поколіннєвих. Рибу приносять живою, сирою, сушеною, смаженою, маринованою, вудженою. Рибу велику і маленьку. Риба сом, риба щука, риба лящ. Найвище місце в рибній ієрархії займають вугрі, це –

місцевий смаколик, екзот, сувенір і так далі. Їх ловлять прадавнім способом – жаками, кошикоподібними ятерями.

Після всіх фіксацій змін найбільшою радістю було те, що сама вода зовсім не змінилася. Аж дивно, як вона може витримувати таке навантаження, залишаючись такою ж чистою, прозорою, живою, м'якою і духмяною. Вода тут набагато рідша, ніж у інших місцевостях. Пливучи в кількадеметровій непомітній товщі цієї води, пронизаній світлом сонця або місяця, починаєш розуміти, що існує щось дуже близьке до постійного щастя, що воно доступніше, ніж здається, але ти його все одно чомусь обминаєш у своєму житті.

І все ж я не знаю, чи наважуся повернутися до цієї води ще через п'ятнадцять років, щоб не вбити віру в щастя. Бо вже тепер для того, щоби втихомирити якусь неперервну гризоту, мені доводилося щодня вибирувати сміття з маленького пляжика. Для того, аби він став чистим, вистачало, щоправда, кількох хвилин. Так просто. Але мене не могло вистачити на інші місця. Бо тут усюди накидано тисячі різних обгортки, пачок, пластикових пляшок і келішків, одноразових торбинок і багаторазових на вигляд презервативів. Я не думаю, зрештою, що наші люди набагато гірші від людей інших країв, але знаю, що в інших краях така бездумність компенсується ретельною працею відповідних служб. І тепер я переконаний, що сміття на березі унікального озера – це модель чогось значно масштабнішого, а наше найближче майбутнє безпосередньо залежить від того, як скоро ми навчимося давати собі раду з власним сміттям.

Нестерпна легкість будзу

Двері стаї, зроблені з кількох нещільно збитих дощок, відкрилися, і очі не побачили нічого іншого, ніж було при дверях зачинених. Бо дим від вічної ватри і хмара з її внутрішнього боку надзвичайно подібні. Хмара сіла якраз на полонину. Вона повільно перекочувалася через гору. Не було видно навіть власної витягнутої руки. Лише нагнувшись аж до рівня буро-зеленої трави, можна було побачити у вузьку шпарку між землею і нижнім краєм неба свої ступні, безліч білих і чорних, але однаково заболочених, овечих ніг, фрагмент несподівано сухої ґрунтової дороги, кілька квіток, яскравіших при такому освітленні, ніж реклама найдосконаліших телевізорів, початки стовбурів найближчих буків. Однак була вже шоста година ранку, і вівці, незважаючи на туман, нетерпеливилися перед своєю першою на сьогодні обов'язковою прогулянкою. Вівчарі вставали з лежанок так, як тисячі разів перед цим, змочували водою лице, запалювали першу сигарету, набирали з казана над вогнем гарячої кави і виходили з диму в туман. У Києві, можна сподіватися, була восьма.

Щоби знайти справжніх верховинських вівчарів, довелося перейти через Черногірський хребет, вийшовши таким чином за межі офіційної Франківщини, перейшовши колишній кордон між Галичиною і Угорщиною, потрапивши в інший часовий вимір, котрий орієнтується на український лише тоді, коли треба поїхати кудись потягом. Але на висоті 1500 метрів, на полонині під горою Шесулом про ніякі потяги не йдеться. Ціле літо тут живуть лише чотири вівчарі, п'ять псів і двісті овець.

Вівчарство, яке завжди було основою добробуту європейських горян, навіть підґрунтям їхньої культури і міфології, все ж перетворюється у Карпатах на певну екзотику. Овець стає чимраз менше, людей, котрі хотіли би півроку доглядати овець у цілковитому відриві від цивілізації, теж. Тепер вівці для більшості господарів перетворюються радше на непоплатний клопіт. З'явилися нові

способи заробітку, який дозволяє обійтися без певної кількості овечого сиру і вовни, м'яса і кожухів. Крім того, значна частина традиційних місць вівчарства на Івано-Франківщині стала заповідними територіями, де обмежується вся господарська діяльність. Тому переважна більшість господарів віддає щоліта на полонини по троє – п'ятеро овець. Високогірне вівчарство не перестає існувати саме завдяки цій звичці.

Високогірна субальпійська зона – так звані полонини, – безлюдна і віддалена від населених пунктів, насправді чітко поділена між громадами різних сіл. Полонина під Шесулом, на якій уже понад двадцять років ватагує Василь, є власністю громади села Квасів. Такі самі полонини мають села Білин, Ясиня, Богдан. Відколи зникли колгоспи, вівчарі, як і в давні часи, є робітниками громадськими. Ватаг, подібно до корабельного капітана, набирає свою команду, за яку несе відповідальність. Господарі довіряють власних овець ватагові на ціле літо. Ватаг з бригадою зобов'язується пильнувати, пасти, доїти овець і робити з молока сир для господарів. Натомість громада оплачує працю вівчарів (між іншим, називати їх треба саме так, бо слово пастух стосовно цих людей вважається образливим, вівчар – це щось більше, ніж людина, яка поганяє вівці).

Хатинка, стая, в котрій упродовж чотирьох місяців живуть вівчарі, вражає простотою і обмеженістю ужиткових предметів. Дощана стая накрита драпкою. У ній нема ні вікон, ні підлоги, ні стелі, ні комина. Більшу частину займає лежанка, піднесена над землею. Голі дошки накриті лише старими ліжниками, якимись куртками і светрами. У протилежному куті стаї, просто на землі, горить ватра, яку запалюють у перший полонинський день і гасять у останній. Над вогнем висить гак, на який вішають або казанки для варіння води і їжі, або казани, в яких виварюють будз – сир з овечого молока. На полицях над лежанкою – сірники, свічка, кілька порожніх пляшок, ложки для вимішування молока, сито, згорток уже не раз вживаної марлі, скрипка, сопілка, цимбали. Більше нема нічого. Сокири забиті в колоду, на якій рубають дрова для ватри. Різні алюмінієві посудини для молока висять на цвяхах, забитих у стіну ззовні. Під однією стіною – купа пластикового сміття, зверху лежать сполокані літрові пляшки після пива. До задньої стіни припасована невеличка огорожа для овець, які годують народжених на полонині ягнят. Таке трапляється кожного року. Вівчарі вміють допомогти вівці окотитися. Ягнята трохи підрастають і переважно йдуть на м'ясо – найчастіше їх продають

туристам, це вже зарібок вівчарів. Перед хатинкою – стіл з двома лавками, на ньому – залізни тарелі, горнята, стограмові келішки, ложки. Капелюхи завжди на голові. Гумаки завжди на ногах. Ремені завжди у штанах. Ножі завжди у кишенях. Коло дверей стоять витесані буки – палиці, які завжди в руках. Їх стільки, скільки вівчарів. Кожен має свою, кожен витісує – вирізає її на свій смак. Кожен упізнає свою, лиш доторкнувшись до вигладженої власною шкірою деревини.

Навесні, після того, як народяться маленькі ягнятка, господарі стрижуть своїх овець. На полонину вони повинні йти голими. Тоді ж ватаг складає список власників, котрі віддадуть йому свою маржину (худобу). Цей список називається рядом. У ряд заносять кількість овець кожного господаря і день, коли господар має прийти на полонину по свою порцію сиру. Для того, щоб її вирахувати, влаштовують мірки – вимірюють, скільки яка вівця дає молока за день. Від мірки, помноженої на кількість відданих на полонину овець, залежатиме, зі скількох відер молока зроблять будз тому чи іншому газді. За кожну вівцю господар платить ватагові двадцять гривень на сезон. Ватаг розділяє гроші між вівчарями. Василеві троє вівчарів допомагають дбати про двісті овець. Колись отари були значно більшими. На полонини виходять десь у середині травня.

Взявши буки, вівчарі виганяють овець з кошари і ведуть їх на пасовище. Зверху це виглядає як ріка. Овечі потоки плавно і напористо перетікають узбіччям гірських доріг, лісовими стежками, переходять через води з потічків, зупиняючись на водопоях, аж заки не вийдуть на полонини з травами. Обмеженнями служать великі кудлаті білі пси. Отару веде Василь. Йому помагає наймолодший із вівчарів – Юра. Він ще ходить до школи, але канікули проводить у полонинах. Ніхто з бригади не зважає на підлітковий вік Юри, він є рівноправним і повноцінним членом команди. Навіть стріляючи в зустрічних туристів сигарету з фільтром, Василь бере дві. Одну – для Юри. До пасовища від кошари треба йти кілька кілометрів. Це займає годину. Тоді дві години вівці пасуться на схилах, зарослих десятками видів найдобірніших рослин, і ще годину вертаються до свого полонинського дому. Вівці хочуть доїтися. Вівчарі хочуть обідати.

Минулися ті часи, коли вівчарі місяцями не бачилися з іншими людьми. Система ряду полягає ще й у тім, що кожного дня інший господар, приходячи або приїжджаючи на полонину по свій сир, мусить привезти вівчарям обід і зварити вечерю. Таке припадає лише раз за літо. Кожен старається вивезти якнайкраще. Тож меню

теперішніх вівчарів цілком далеке від колишньої щоденної кулеші з молоком. Крім їжі, до обов'язкового набору входять паленка (горілка), пиво, сигарети, кава, яку на закарпатському боці навіть у полонинських умовах варять, а не п'ють розчинної. У п'ятницю вівчарі не їдять скоромного – ні м'яса, ні набілу (молочного). Але паленку п'ють, бо вона пісна. Минулої п'ятниці у Василя і вівчариків, як їх називають гуцульські жінки, що виходять на полонину, на обід була грибова зупа і квасоля з часником. На вечерю – макарони з тушеною капустою. Усе лише на олії. Паленка була «з пацьорками» – люта, шістдесятиградусна.

Після обіду почалася найважча робота. Та, від якої німіють руки. Троє чоловіків із сигаретами в зубах зайшло до кошари, сіло на низьку лавку і взялося за доїння. Четвертий переганяв видоєних овець у окрему загороду. Овече вим'я невелике, молока в ньому зовсім небагато, пальці мусять працювати напружено. З одної вівці можна вдоїти коло півлітри молока. Овець є двісті. Разом за один удій виходить сто літрів молока. Один сир роблять із трьох відер молока. Вівчарі знають кожну вівцю за мітками, вирізаними на краю вуха.

Тепер трішки підрахунків. Якщо віддати на полонину три вівці, то... Треба заплатити за літо шістдесят гривень вівчарям. Треба раз із ряду винести обід і зварити вечерю на полонині. Того ж дня можна забрати сиру стільки, що вистачить на три трилітрові, щільно наповнені слоїки бринзи. Щоби зробити із будза бринзу, його мелють у звичайній м'ясорубці, перемішують із сіллю і напихають у слоїки або дерев'яні бочівки. Часом роблять різні ґатунки бринзи, додаючи різну кількість солі. Та, що їдять восени, найменше солена, весняна – люта. Тепер слоїки з бринзою майже завжди закручують металевими накривками. В одному літрі вміщається майже два кілограми бринзи. Кілограм на Гуцульщині коштує 12 гривень. Щодо вовни, то її з трьох овець вистачає на виготовлення півтора великого ліжника. Тому її переважно зберігають до наступного року, коли відразу можна зіткати три ліжники. Охочих робити ліжники стає дедалі менше. Незважаючи на те, що ґаздівський ліжник є обов'язковим у кожному домі, обов'язковим подарунком молодому, що його можна продати приїжджим, навіть не везучи на базар на Яблуницькому перевалі. Молодь воліє куповані килими.

Після доїння, малої кави і келішка паленки овець знову ведуть пастися, але вже на інше місце, ніж уранці. Шкода, що ніяка фотографія не може передати звучання цього походу. Кожна вівця має на шиї

дзвінок, кожен дзвінок звучить трохи інакше, в кожній тварини свій крок і ритм, розмаїття передзвонів зливається у неймовірну композицію. І цей клубок звуків і мелодій переміщається у просторі, десятки разів відбиваючись від схилів, опускаючись униз і піднімаючись до неба, яке тут поруч. Після повернення овець доять ще раз і вони лягають спати. Кошара розміщена вже наполовину в лісі, щоби можна було знайти і сонце, і тінь, щоби не дув гострий верховий вітер, щоби був захисток від дощу. Під велетенськими буками темніє найраніше, і вівці спокійно засинають. Вівчарські пси лягають дрімати в різних кутах полонинки. Так, щоби з усіх сторін пильнувати за територією. Вони не зважають на з'яву незнайомих людей, якщо ті проходять стежкою через полонину або підходять до господарів. Натомість моментально реагують на будь-які запахи, які можуть означати небезпеку для овець. Передовсім собаки цієї породи навчені відчувати вовка і безстрашно кидатися на нього. Незважаючи на всі новації у вівчарському житті, вовки далі ходять за отарами, залишаючись постійною загрозою. Вони не нападають на псів, знаючи, що програють, але можуть тижнями бути десь поруч, вичікуючи моменту псячої неуважності.

Коли вівці втихомиряться, вівчарі можуть повечеряти. Спокійно і повільно, не так, як за обідом. Особливо говорити їм нема про що, тому вони беруть скрипку, сопілки, грають, співають співанок. На ніч ще докладають до ватри дров і сплять у теплій, але задимленій стаї. Господарі з ряду, які лишаються до ранку, не можуть витримати таких умов, тому приносять із собою ліжники і ночують на лавках надворі.

Приблизно в кінці серпня ряд закінчується – всі вже забрали вирахувану кількість сиру, ніхто більше не приносить їсти. Але вівчарі ще залишаються в горах на тиждень – два. Все вдвоєне за цей час молоко вже належить їм. Щоправда, в цей період від однієї вівці вдається надіти лише горнятко молока. І все ж виходить досить багато. Завдяки цьому запасові вівчарі можуть продавати трохи сиру впродовж цілого літа або зробити будз собі на зиму.

Василь і його хлопці, і навіть малий Юра переконані, що своє життя вони доживуть так само, як звикли жити, – вівчарями. Незважаючи на всі труднощі і невігоди, вони вже не хочуть нічого іншого. Люди, які полюбили гірське життя, тяжко сумують цілу зиму без своїх полонин і верхів, без потічкової води і відкритого неба, вітру і хмар, без відчуття свободи і впевненості. Інша справа, що охочих так жити стає чимраз менше. Але сюди і не потрапляють з примусу. Тим часом більшість селян говорить про вівчарство як про старовину, яка ще трохи збереглася.

Городниця на Дністрі:

помідори між камінням

Якось так повелося, що коли говорять щось дуже загальне про Івано-Франківщину, на перший план завжди виступають як не гори, то принаймні передгір'я. Ми звикли до того, що так думають про нас, ми самі звикли до своєї карпатської орієнтації. Поза тим Городенківщина, Подністров'я настільки не подібні на презентаційні фотоальбоми Прикарпаття, що здається, ніби вони перебувають у зовсім іншому світі. Про це звичайно знають покутяни, для яких Франківськ так само є обласним центром, як і для бойків і гуцулів. Але, на відміну від Гуцульщини, випадкових мандрівників там майже не буває.

Село Городниця на березі Дністра належить до тих місць, у яких важко позбутися відчуття, як мало ти знав про світ перед тим, як нарешті сюди потрапив. Хоча вже майже місяць щодня їж городницькі помідори...

Дорога на Схід

Те, що Покуття існує насправді, що цей географічний поділ зовсім не абстрактний, що його можна вдихнути, побачити, доторкати, навіть не знаючи теоретично, де проходять лінії на фізичних мапах, стає зрозуміло відразу після Тлумача. Зникають ліси, з'являється обрій, в'їжджається у щось таке, що нагадує степ. Дорога подібна до колії на насипі, вона трохи вище, ніби на гребені, а з обох боків – безконечні хвилясті площини полів. Дорога стає вузькою і нешосейною. Дорогу стискають два ряди дерев, які стають виразно південнішими – акації, горіхи, черешні. Дорогою проїжджає так мало автомобілів за годину, що це здається неправдоподібним. Та й автомобілі якісь інакші. Видно, що навіть легкові задіяні в сільському господарстві.

Парадокс баченого і знаного полягає в тому, що присутність людей проглядається лише із слідів їхньої праці на полях – пшениця, овес, буряки і кукурудза цілком доглянуті. Натомість ні самих людей, ні їхнього житла зовсім не видно, як до того звиклося в передгір'ї. Нема хатів попри дорогу. Не видно жодних сіл. І це в місцевостях, де найкращий ґрунт, де густина сільського населення одна з найвищих в Україні.

До сіл ведуть польові дороги. І місця, де десь далеко між хвилями полів вгніздилися села, впізнаються за островами великих дерев і старих садів.

Потім відчувається зближення води. Їдеться вниз. Їдеться в ліс, який, як у козацьких піснях, є балкою біля Дністра. Це Незвисько. Перше село Городенківщини, затиснуте у вигині Дністра. У парканах чимраз менше дерева. Деякі брами попросту з цинкової бляхи. Над подвір'ями – виноград. На стінах хат – виноградоподібний розпис.

Від цього вигину Дністра до Городенки – лише поля, близькі дерева біля дороги і далекі обриси сіл у ярах. Іноді кущ полину на нерозораному лану виглядає як справжнє дерево, до якого поступово зближаєшся.

Це Покуття. Маленький окраєць Великої України між подрібненою Галичиною і лівим берегом Дністра. Тут інакші навіть тіла людей і їхні рухи. В людях тяжча кістка. Більші черепи, грубші руки, виразніші риси обличчя. Плавніші і втомленіші рухи. Нема гірської жвавості. Повільніша і не така пунктирна мова. А над полями, зовсім незважаючи на поодинокі автомобілі, літають лелеки і яструби.

Прикарпатські субтропіки

Від Городенки до Городниці веде дорога, яка стосується лише Городниці, бо нею закінчується. Щоби туди дістатися, потрібно спочатку виїхати на підвищення, яке є високим берегом Дністра, а тоді різко з'їхати у вузький глибокий жолоб між тими дністровськими скелями і дністровою водою. Власне в цій шпарі, в цьому заглибленні розмістилася Городниця. Тут панує той самий субтропічний мікроклімат, який зробив свого часу Заліщики курортом загальноєвропейського значення.

У цьому місці кількість сонячних днів зближається до максимуму. Село Городниця не подібне на село, бо всі вулиці з обох боків обкладені кам'яними мурами і мурованими стінами господарських споруд. Пече сонце, але воно не мучивне, бо поруч велика вода. Дозрівають абрикоси. Перезріли вишні. Морва настільки солодка, що нею можна повноцінно пообідати. Дерев'яну церкву побудували, правдоподібно, гуцули. Очевидно, з привезеного дерева. Село пахне кропом, зарості якого панують на кожному подвір'ї. Практично немає людей. Що вони роблять – невідомо. Трохи дітей на порошній вулиці, які відразу розповідають про життя своїх батьків. Бус, що приїжджає з Городенки власне так, як написано у розкладі. Лише одноповерхові традиційні подовгасті хати.

Вони найкраще утримують прохолоду. В державній крамниці – холодне пиво «Карпати», гривня сорок за півлітри. Шевченко з городницького пісковика. З того ж пісковика класичний пам'ятник загиблим у Другій світовій війні односельцям. Шістдесят осіб, змобілізованих советами. Поруч – чотирнадцять українських підпільників і партизанів.

Вуличками Городниці можна бродити вічно, всі вони подібні на складний вузол, пучки якого завжди переходять один в один. Правдиве місто в центрі Африки або на узбіччі Балкан. Надмірне сонце, висушена земля, вологе повітря, степові рослини – полин, тирса, шавлія... Кожна дитина намагається розповісти про хореографічну студію, котра прославила Городницю на всіх відповідних концертах у Франківську.

Трохи серйозного

На горі над Городницею розміщене давнє городище. В ньому представлені усі культурні праісторичні шари, починаючи від палеоліту. Від XV до XVII століття ця місцевість була тереном безперервного польсько-молдавського протистояння, межею католицької Європи й Османської імперії. Городниця лежить у смузі європейських помірних широколистяних лісів, представлених дубом, грабом і розмаїтими надрічковими заростями. Сучасна залісненість усіх цих типів становить сім відсотків. Упродовж двох століть Городенківщина є відсотково найбільше заселеною, найбільше селянською, найбільше українською територією Західної України. А виглядає майже порожньою...

Камінь і помідори

Камінь і помідори. Каміння під помідорами і помідори на камінні. Саме ці дві речі найвиразніше роблять життя Городниці неповторним.

Камінь росте тут завжди. У Дністровському березі шари червоного і білого вапняку утворюють якийсь безконечний масив, у якому містяться численні кар'єри-каменоломні. Звідти мешканці села завжди возили і носили різновеликі плити і плитки, які супроводжували їх упродовж усього життя кожної хвилини. Можна без перебільшення сказати, що Городниця вимурувана і викладена, навіть закладена камінням. Мури, будівлі, паркани, криниці, величезні плити на подвір'ях, кам'яні хрести на цвинтарі, кам'яні лавки, кам'яні підставки під бочками, в яких збирається вода для поливання городів, стоси нарубаного

каміння біля кожної хати, каміння, покладене в основу незаасфальтованих вулиць, кам'яні сходинки на стежках до річки...

Тут жили люди, які вміли по-справжньому обробляти камінь. Тепер їх залишилося дуже мало. Ліцензія на право розробляти кар'єри коштує 200 тисяч гривень. Майстри, котрі не можуть собі такого дозволити, поїхали до Франківська або до Іспанії. Ті, що залишилися, доробляють замовлення – артистичні надгробки, каміни і фонтани – із давновидобутого каменю. Їх майстерні називаються пилорамами. Ці пилорами особливі – на них ріжуть кам'яні плити. З неліцензійним вирубуванням пісковика бореться міліція. Інтриги, що снуються довкола сільської влади, стосуються передовсім каменеломень.

А помідори в цих субтропіках виростають між камінням. У селі, яке вже є природною теплицею, вони бувають двох ґатунків – вирощені під відкритим небом і позбирані в штучних теплицях. Величезні теплиці під клейонкою вміщають кілька тисяч помідорових кущів. Але потребують задіяності багатьох рук – усе це потрібно висаджувати, поливати, прополювати, удобрювати, підпирати і підв'язувати від лютого до травня. Щоби на початку червня збирати і возити до Франківська перші помідори, котрі коштують вісім гривень за кілограм. Ті родини, які займаються цією справою поважно, продають на базарі помідори тоннами. Помідоровий сезон перетворюється на зарібок, який дозволяє спокійно проживати решту року.

Помідори без накриття починають дозрівати щойно тепер. Хоча прибуток від їх вирощування значно менший, прихильники природного циклу почуваються відчутно спокійніше і впевненіше. Вони кажуть, що ніколи не вдаються до спеціальних чудес хімії, після використання яких можуть боятися, щоби власні діти випадково не з'їли помідора, призначеного на продаж.

Насправді вирощування помідорів, яке впродовж попередніх десятиліть визначало добробут Городниці, поступово стає менш популярнішим. Зрештою так, як і обробка каменю. З кожним роком зростає кількість селян, які виїжджають на заробітки до Іспанії і Італії. У тих, хто залишився, з'явилося більше часу, щоби ходити на Дністер (бо Дністер є Дністер, то не якийсь ставок – кажуть місцеві хлопці) купатися і ловити рибу, якої стає щораз менше через викиди з цукрових заводів...

Остання маршрутка від'їжджає з Городниці о шостій вечора. Вона їде лише до Городенки – виїжджає з кута світу. А там треба чекати чогось до Франківська. Фільм з вікна про дорогу на Схід прокручується у зворотному напрямі.

Сталкер Чорного лісу

Огорожі з колючого дроту вже нема. Залишилося лише кілька бетонних стовпів і залізні ворота, на яких проглядаються контури тризуба, нанесеного на трафаретну п'ятираменну зірку, затерту ще давніше. Але за воротами, які нічого не закривають, починається цілком інший світ. Тут цікаво і по-справжньому моторошно водночас. Кілометри бетонних доріжок з поодинокими стовпами ліхтарів на прямокутних поворотах з'єднують кілька різнофункціональних споруд у один величезний таємничий військовий об'єкт посеред лісу. Посеред Чорного лісу. Того, що поруч з Франківськом, того, що був фортецею УПА. Якоюсь іронією великої світової шахівниці є те, що пускові шахти радянських стратегічних ракет розташовані зовсім поруч з партизанською столицею – селом Грабівкою. Ракети забрали в 1996 році, але покинуті інженерні дива готові витримати щось значно більше, ніж прямий ядерний удар, – випробування часом. Здається, що ці бункери і шахти навечно стали фрагментом нашого ландшафту.

Цю дорогу ми побачили з космосу. На фотографіях, зроблених із супутника, вона виглядала найкращою трасою для одноденної велосипедної прогулянки в околицях Івано-Франківська – двадцять кілометрів бетоною крізь суцільний ліс, нема ні поселень, ні автомобілів. До самої бетонки всього лиш двадцять кілометрів – через Загвіздя, Пацків, попри кар'єр і міське сміттєзвалище, але в легендарний Чорний ліс. Ліси вздовж дороги там справді дивовижні. Навіть у найглибших Карпатах тепер годі знайти настільки безлюдні природні масиви. Двадцять кілометрів військової бетонної дороги – це двадцять кілометрів суцільного лісу. І вздовж цієї дороги немає жодних сіл, хат, корів і кіз, жодних кафе і кіосків. Нічого, крім поодиноких таблиць, постріляних грубим шротом. Таблиці є давні, ще давніші і цілком сучасні. На найстаріших збереглися написи про

те, що треба любити, пізнавати і берегти природу рідного краю, що в лісі не можна викидати незагашеної сигарети, що ліс узагалі є нашим загальним багатством і мало не спільним домом, що не варто залишати після себе сміття (тут художник постарався особливо: зворушливі їжачок і зайчик дивляться на порожню консервну банку – тодішне найгірше сміття, ще допластикована ера – при цьому зайчик виразно обурений, а їжачок досить зацікавлений рештками вмісту консерви). Не дуже давні повідомляють про певний обхід якогось із лісництв і подають інформацію про їх площу (скажімо, Завійське лісництво, 2774 га). Сучасні найзмістовніші і цілковито безсенсовні водночас. Через кожних кілька кілометрів на них указано, що це є територією якогось екологічного заказника «Чорний ліс», і ця територія є приватною територією, і перебувати тут можна лише з дозволу дирекції цього заказника. Невжитковість таких застережень очевидна – якщо ти потрапив туди без жодних перешкод, якщо поруч не видно жодного місця, де могла би бути дирекція, якщо навіть на чемне повернення звідси потрібно кілька годин територією цього ж заказника... А тутешній ліс вражає своєю різноманітністю. Столітні ялиці, величезні буки, молоді густі сосни, рівні високі граби, природне відновлення берези, осики і вільхи. Інтродуковані модрини й американські дуби. Ожини, різнотрав'я і дуже багато добрих здорових грибів... Але врешті до шалу доводить сама дорога. Хоча вона неправдоподібно рівна (підйоми тут зовсім непомітні, натомість несподівано довгими є спуски – і це в обидва боки), але проміжки між п'ятиметровими бетонними плитами протягом двадцяти кілометрів через колеса ровера відчутно впливають на хребет, шию, руки, психіку і навіть точку зору. Добре, що в нас був спідометр, який рахував кілометри.

Воротами на покинутий військовий об'єкт закінчувався сорок другий від Франківська. За воротами – руїна КПП з «караульним приміщенням». Ліс на території бази був таким самим. Кілометр управо, стовп ліхтаря, як у місті, і лисий горб, на який ведуть бетонні сходи. Нагорі – тонни потовченого шиферу і центнери роздроблених керамічних ізоляторів. Кількадесят різних отворів у землі, впізнаються рештки труб, вентиляцій, входів для різних кабелів. На протилежних сторонах цього бетонного майданчика – сходи вниз. Точно між ними – загадкова споруда, подібна на глибокий басейн. До бетонних стін прикріплені залізні східці і балкончики. Сходи приводять до грубезних

броньованих дверей, відкритих. Відразу за ними – перший поворот у підземному коридорі, після якого стає абсолютно темно. Ліхтар вихоплює фрагменти бетонних стін, металічних каркасів, коридор галузиться, і від нього відходить безліч окремих кімнат. На підлозі де-не-де залишилася вишукана армійська плитка. І сліди того, що цей бункер був усього-на-всього центром зв'язку – табличка з позивними, моток телеграфної стрічки, вказівки, куди під'єднувати телефони засекреченого зв'язку, рештки крісел операторів. Порожні металічні основи для антен на поверхні бункера служили ще одним підтвердженням цієї версії. Незважаючи на майже достиглу аличу зверху, екскурсія безпросвітними коридорами справляє дійсно моторошне враження, заблукати в цих лабіринтах дуже легко. Зіпсутість цивілізацією викликає бажання влаштувати в цьому місці дуже екстремальний нічний клуб (заради такого можна було б організувати навіть спеціальний автобус, який набирав би клієнтів десь біля ратуші у Франківську).

Командний зв'язковий пункт передбачає існування ще чогось, чим можна було би командувати. Тим більше, що від КПП така ж бетонна дорога веде ще й уліво. Через такий самий недоторканий ліс. Крім бетонки, людську присутність зраджують кілька штучних озер, невідомо для чого влаштованих на території розлогої військової частини. Але після кілометра внутрішньої дороги раптом з'являється саме військове містечко. Довга двоповерхова порожня казарма, в якій не розбите жодне вікно, типові конструкції спортивного майданчика, молоді саджанці фруктових дерев на всій території. Видно, що це все господарство хтось мусить пильнувати. У високих боксах, де, правдоподібно, стояли колись мобільні радіостанції на базі ГАЗів і ЗІЛів, немає дверей. Бокси вражають порожністю і самотньою фірою в одному з них (кінь, виявляється, пасся поруч, а господаря ніде не було).

Але бетонна вулиця не закінчилася навіть у цьому містечку, вона провадила ще далі в ліс. Аж проїхавши нею, можна досягти несподіваного рівня розуміння цього задуму загалом. П'ять бетонних кубів на ще одному пагорбі є насправді п'ятьма порожніми шахтами, призначеними для зберігання і запуску ракет. Важко назвати точно, якими були ці ракети, але покинуті відкриті шахти дозволяють говорити принаймні про їх параметри. Окуті залізом діри мають діаметр біля п'ятьох метрів. А в глибину – не менше двадцяти. На

стінах цих колодязів можна роздивитися різні рештки обладнання, яке з ракетою контактувало і таким чином фіксувало її конфігурацію. Але стояти довго на краю шахт не варто. Незрозумілий острах підсвідомо викликає бажання впасти у глибину земної тверді.

На цілком відкритому краю однієї з цих дір сиділи хлопці-підлітки, майже діти. Всі з Грабівки. Один з них розповідав якісь страшні речі про об'єкт нам і передовсім своїм товаришам, яких, очевидно, сам сюди привів, як якийсь сталкер. Виявилось, що його тато працював у цій секретній лісовій військовій частині. Отже, він знав трохи більше, видно, що уважно слухав. Ракети, казав хлопець, стояли тут аж до 1996 року. Тоді їх демонтували, витягаючи з пускових шахт кранами. Ракети були такими, що нищили все в радіусі двадцяти кілометрів. А ймовірна похибка потрапляння – на цьому він чомусь наголошував особливо – лише п'ять метрів.

Після всього побаченого хотілося проголосити кілька наповнених емоціями фраз: скільки таких шахт і бункерів залишилося в наших краях? що з ними – незнищеними – робити? чому вони принаймні не є недоступними для дітей? але чи не такі об'єкти сприяли збереженню величезних лісів? (були й інші, мудріші, думки, пов'язані з геополітикою, політикою, екологією, соціологією і військовою доктриною). Натомість вечоріло. І треба було вертатися до міста, ще сорок кілометрів. З них двадцять – військовою бетонною дорогою, кожна плита завдовжки п'ять метрів, між ними – проміжки. Геть від останнього бункера в легендарному Чорному лісі.

Подорож

Наприкінці літа мені таки вдалося здійснити подорож, яка би поєднувала кілька напланованих речей – поїздити найближчою Україною, податися з дітьми на південь хоча б на пару днів, хоча б на завершення канікул. Було би добре, якби ще й автостопом.

Обов'язково, щоб подорож мала виразну конструкцію – в такому віці дітям необхідні чіткі мнемотехнічні орієнтири.

Івано-Франківськ – Чернівці – Хотин – Кам'янець-Подільський – Заліщики – Городенківщина – Івано-Франківськ.

Дві фортеці, митрополичий палац, Дністер, Смотрич, горіхи вздовж доріг, високий і низький береги, безмежні лани, південь, Поділля в серпні.

У цей самий час у г'органській річечці Любіжні вода і сонячне освітлення нарешті досягають того щемкого поєднання, яке примушує думати про непомітний прихід вересня не масштабами цьогорічного сезонного циклу, а так, як би цього хотілося всім чесним, екзальтованим і поганим поетам – осінь життя, молодість не вернеться, купаємося востаннє цього літа, неначе востаннє в житті.

Більше так не буде.

З усієї подорожі мені багато чого сподобалося найбільше.

Цього разу добре було б сказати, що найбільше з цієї подорожі мені сподобався каньйон Смотрича навколо старого Кам'янця. Ну і сам старий Кам'янець над Смотричем.

Для горянина це подібне на дитяче спотворення дідівських оповідей про фрагменти химерій чужинецьких земель.

Такі єрусалими, вифлеєми і вавилони іноді можна зауважити на задньому плані ікон. Якщо летючий змії не живе тут, то в кожному разі буває дуже часто. Справа в тому, що на Смотричі подоба гірського ландшафту досягається не піднесенням, а опусканням.

Якщо є гора, значить ти в дірі, в щілині, в ямі.

Вийшовши на гору, ти опиняєшся на рівнині.

Але над щілиною.

Я дуже хотів вернутися туди у вересні.

Але не вийшло.

Треба було бути у Франківську.

Вересень закінчується, я пригадую все, що зробив з того, що тримало мене у Франківську, і не бачу жодної поважної причини не пожити кілька днів над Смотричем.

Серед іншого, щоправда, треба було написати щось для альманаху «Кінець кінців».

Для себе я назвав цей дрібний обов'язок – написати есе.

Здається, що може бути простіше в писанні, як написати есе.

Дрібним обов'язок є тому, що коли мусиш щось написати, то постає питання того, що ти мусиш написати.

Ще в травні я казав тим, хто питав мене, що я мушу, що не мушу нічого.

Тоді ж казав тим, які нічого не питали, лиш увагою слухали, – якби ви щось запитали сьогодні і я чесно відповів, то це не означає, що завтра так само чесно – відповідь на це ж питання була би іншою.

Взявшись виконувати дрібний обов'язок, я зрозумів, що мушу написати про пані Стронціцьку. Про екзотичний персонаж мого дитячого нашого Станіслава. Про її поставу, зелене пальто з футром, про паличку і сітку «Пятигорск».

Про запах кільканадцяти котів і болгарських сигарет.

Про записані в голові дві фрази її голосом – лиш прокручуванням саме цих фраз я нині можу оживляти на хвильку пані Стронціцьку.

Вона була подібна на англійського письменника Мома (в Радянському Союзі Мом, як і мій тато, потерпіли однаково – Мома назвали Моемом, а тата – Прохаськом).

Ця подоба забезпечується таким положенням нижніх повік, ніби якісь невидимі пальці постійно тримають їх ледь відтягненими вниз).

Згадати про її страшну смерть.

Помислити про те, що, незважаючи на цілісність її міфічного образу, я ніколи навіть не припускав такої можливості – уявити, як живе пані Стронціцька тоді, коли я її не бачу. Вже пізніше я яскраво вималював собі її життя агента таємної розвідки Австро-Угорщини, який протримався на сімдесят років довше, ніж держава, на яку він не переставав працювати.

Зрештою, писати про такі речі не вважалося обов'язковим навіть тоді, коли я думав, що мушу написати про пані Стронціцьку.

Спробувати описати все це нагадувало б намагання повернути сьогоднішньому Франківськові вигляд принаймні десятирічної давнини, коли ще він не дуже відрізнявся від давнього Станіслава.

Йшлося передовсім про те, щоб розповісти про геніальну у своїй простоті геополітичну візію найближчого майбутнього, сформульовану панею Стронціцькою наприкінці сімдесятих, у андеґраунді, у Франківську, де навіть тепер бути автором геополітичних концепцій вважається чимось комічним.

У цьому місці починається збій.

З концепцією дуже все просто, елементарно.

По Збруч – Отто фон Габсбург, за Збручем – Китай.

Збій, злам настає тієї миті, коли треба вмонтувати це лаконічне гасло в орнамент контексту. Радянський Союз, советська Галичина, непорозуміння з Китаєм, китайські напади на В'єтнам, масовий психоз хінофобії, тонни пропагандистських видань, мінімальний перелік лише найзнаковіших журналів і газет, їхні шрифти, рубрики, макетування, радіоглушители на Святоюрській горі у Львові, крах сподівань щодо наступу європейських держав на УРСР, катакомбна греко-католицька церква, родини, прізвища, руйнація цвинтаря за новим готелем, криза в Польщі, «Международная панорама», апокрифічні пророцтва Михальди стосовно того, скільки людей залишиться в кожному містечку Підкарпаття після бомбового конфлікту.

П'ята школа, репетиції з ватно-марлевими пов'язками, некрологи поруч з кіноафішею у «Прикарпатській правді».

Це лише початок переліку того всього, без чого розповідати про австро-китайський кордон на Збручі безсенсовно.

Тому відпадає охота.

Згадую травень, коли я казав правду з-посеред правд – літератор не має жодних обов'язків.

Писати есе – перебувати в літературі. Написати есе – найдосконаліший спосіб мати. Перебувати в літературі – звільнюватися. Це звільнення забезпечують всі, хто пише. Вони звільнюють тебе від того, що і як можна промовити.

Вони підштовхують тебе до вільного володіння невимовленим.

Щораз ближче до невимовного.

Більша свобода передбачає менше власності.

Починаєш відмовлятися від спроб написати есе.

Відмовляєшся від спроби написати есе про пані Стронціцьку.

Як можна мати свободу.

Яка ж вона, свобода, коли ти її маєш.

Як можна щось мати і бути вільним.

Ціле літо я не хотів хотіти написати про кілька дерев, які визначали мої напрями, ритми, наміри, бажання, рухи, погляди впродовж літа.

Мені не буде добре, коли вони стануть моїми.

Я не хочу писати про Франківськ щось більше, ніж півгодинна екскурсія Франківськом для Йоани – скупатися в Бистриці, зайти в холод фари з латиноамериканської площі Шептицького, випити розливного спирту на дерев'яних сходах у нотаріуса.

Я не наважуся виконати дрібний обов'язок, написавши про чорногорські фотографії, зроблені Мар'яною, про те, що Бодик буде вдячний за ще одну затишно проспану ніч, якби все для нього мало закінчитися вранці, про чудернацькі накази з неба, які отримував смертельно хворий тато.

Я радий, що тепер в Ужгороді паде дощ.

Дощ не дає вирватися запахів достиглого винограду і постарілого листя з-під шатер виноградників на подвір'ях уздовж вулиць.

Запаху неможливо відчути, тому не потрібно запам'ятовувати – як про нього написати.

Я хотів би про це поговорити з Грабалом.

Дуже добре хотіння, дуже лагідне.

Поговорити би з Грабалом про Лишегу, про найдосконаліше ненаписане есе.

Моя мрія здійсниться.

Тоді про ніяке писання не йтиметься.

Тим часом виникає ідея того, про що справді варто написати. Добре було би поміркувати на папері про те, як щоденна верхова їзда впливала на еластичність сухожил'я у чоловіків і жінок.

Необхідно усвідомити, що через це багато чого відбувалося зовсім інакше.

ЗМІСТ

FM «Галичина»	7
Непрості	65
Шістдесят вісім випадкових перших речень	69
Хронологічно	72
Листи до і від Беди	74
Генетично	78
Перша стара фотографія — єдина недатована	81
Фізіологічно	85
Ходити, стояти, сидіти, лежати	90
Ситуації у колориті	95
Друга стара фотографія — Арджелюджа, 1892	102
Спокуси святого Антонія	104
Надмірні дні	123
Третя стара фотографія — хіба до Лярусса	130
Війни уяви — коротко	141
Непрості	146
Казати чи перестати	149
Тридцять років родини С.	154
Непроза	156
Май красний бай (наприклад)	164
Якщо за мапою (легенда)	192
Сім	193

З цього можна зробити кілька оповідань	197
Як я перестав бути письменником	231
Тільки на експорт	267
Моя Україна	269
Життя між поїздами	289
Карт-бланш	298
Господи, відвідай виноградник	301
Порт Франківськ	303
Хочу написати листа	305
Порт Франківськ	307
Ерос святого Миколая	309
Ти, хто завжди зі святом	311
Великодня демонстрація	313
Страх сповіді	315
Дещо з історії СБУ	317
Вдячність за несправедливість	319
Шевченкова таємниця	321
До питання про інтер'єри	323
Роман із газом	325
Родинна влада	327
Життя після революції	330
А ліс росте	332
Фотографії, Фелліні і «Шаріка»	335
Тотальний диктант	337
Сезонне мислення	339
Тридцять три тези про біг	341
Бо війна війною... ..	343
Про тестамент	345

1000 місць і слів	347
П'ять листів до «поступу»	349
Кафедра україністики краківського вокзалу	359
Уміння жити	362
Фелікс	364
Розуміти, а не чекати розуміння	366
Гетто	368
Крутять жорна...	370
Пінг-понг кривди	372
Лякрімоза	374
Знову тільки про любов	376
Втикатися чи втикати	378
Жити далі	380
Лем ми болит серце	382
Ревнощі	384
Неквапливість	386
Не кричи: «Вовки!»	388
Заки зайшла ніч...	390
Тремти, скелете	392
Доторки	394
Загадкова стихія	395
Літо	397
Як надмір – то у всьому	399
Далеко від політики	401
Шанці	403
Слідами чужих спогадів	405
Повертаючись до озера	409
Нестерпна легкість будзу	412
Городниця на Дністрі	417
Сталкер Чорного лісу	421
Подорож	425

Тарас ПРОХАСЬКО

БотакЄ

За редакції *Ярослава Довгана*
Дизайн *Олени Рубановської*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Підписано до друку 23.03.2010 р. Формат 60x42/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Pragmatica». Умовн. друк. арк. 25,1.

Видавництво «Лілея-НВ»

А/С 250
вул. Незалежності, 18/2
м. Івано-Франківськ
76018
Тел.: (0342) 559-170
Свідоцтво ІФ №8 від 28.12.2000 р.

ISBN 978-966-668-251-5